

پوختەى چەمكە كلىلەگانى تيۆرى مەعريفە لە قورئانى پيرۆزدا

عەبدولكەريم بوليل
وەرگيرانى: توفيق كەريم

پوختەى چەمكە كليلەكانى

تيۆرى مەعريفە لە قورئانى پيروۆزدا

پوختەى چەمكە كىلەكانى

تيۆرى مەعريفە لە قورئانى پىرۆزدا

پوختەى چەمكە كليلهكانى تيۇرى مەعريفە لە قورئانى پيرۇزدا

لە بلاوكراوہكانى سەنتەرى زەھاوى
بۆ ليكۆلینەوہى فيكرىي ژمارە (۱۱۸)

- نووسینی: عەبدولكەرىم بولیل
- وەرگێرانی: توفیق كەرىم
- بابەت: مەعریفی
- دیزاین: رەوشت محەمەد
- چاپ: یەكەم - ۲۰۲۲.

لە بەرپۆهەرایەتیی گشتیی كتیبخانە گشتییەكان
ژمارە (۱۹) ی سالی ۲۰۲۲ ی پیدراوہ.

سەنتەرى زەھاوى بۆ ليكۆلینەوہى فيكرىي
www.zahawi.org

ناونیشان: عێراق - سلیمانی - شەقامی سالم
تەلاری جەمالی حاجی عەلی - نزیک پردی خەسرەوخال

07702422171

بِسْمِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ناوه روک

ناساندن ۹

پيشه كى نووسەر ۱۱

دهروازهى يه كه م: بيژه و چه مکه مه عريفيه كان له قورئانى پيرؤزدا ۱۳

به شى يه كه م: ليكؤلينه وهى چه مکه كان له روانگه ي مه عريفيه وه ۳۱

به شى دووهم: چه مکه كانى ناوه روكى مه عريفى ۲۲

به شى سييه م: چه مکه كانى ريبازه مه عريفيه كان ژيرى و ههسته وهر ۶۹

دهروازهى دووهم: زانست و مه عريفه له قورئانى پيرؤزدا ۸۹

به شى يه كه م: مه عريفه له قورئانى پيرؤزدا ۸۹

به شى دووهم: زانست له قورئانى پيرؤزدا ۵۱۱

به شى سييه م: بهرورد له نيوان مه عريفه و زانستدا ۴۲۱

دهروازهى سييه م: ئامير و ريگا و سهرچاوه كانى دهستخستنى

مه عريفه له قورئانى پيرؤزدا ۱۲۸

به شى يه كه م: ئاميره كانى مه عريفه له قورئانى مه زندا ۱۲۸

به شى دووهم: ريگا كانى به دهسته ينانى مه عريفه له قورئانى پيرؤزدا ۱۴۲

به شى سييه م: سهرچاوه كانى مه عريفه له قورئانى پيرؤزدا ۱۶۹

ناساندن

ماوهیه که په پیمانگای جیهانی هزری ئیسلامی به شیک له بهرهمه کانی کورت دهکاته وه، چونکه سهرنجی داوه نه خشیکی زهقی ئەم چهرخه چهرخه خیرایی وه بهرهمینان و کات و شیوازی ژیانه، که بزواتی نووسین و وه بهرهمینان و بازارکردنیشی گرتوته وه، ده بینین بهرهمهینانی زوری مهعریفی و زانستی و رۆشنیبری ژراونه ته گوره پانه که وه، چ له کاروباری گشتی یان تاییه تی بیت، پیشبرکتیه کی به هیزیش له نیوان خانه ی بلاوکردنه وه کان و پیگه ئەلیکترۆنییه کاندایه پیدای بووه، له بازار په پیداکردن بو هزر و بلاوکراره کانیان به شیوهیه که ههول دهریت بوشایی نیوان ئەو خیراییه ی یا کات و پاریزگاری له زانیاری باش و ریکخستنیا له گه ل گورانکاریه کان تیپه ربوون و توانستی مروف له سوودوه رگرتن له م زانیاریانه به ئاسانترین شیوه که م بکاته وه، به تاییه ت ئیمه له کومه لگه ی مهعریفه و پوختکردنی مهعریفه دا ده ژین، که ئەمه له سهر کومه لگاگان پیویست دهکات خویان له سهر چۆنیه تی داهینان رابهینن، که ئەمه ته کنیکی زانستی و هزری و مهعریفیه و پیویستیه زانستی و مهعریفیه کانی کومه لگه ئاماده دهکات دهیخاته سهر دیواری کومه لگه ی مرویی، دوا ی ئەوه دهیخاته سهر توانینی، بهرهمهینانی گونجاو له گه ل بنیاتنانی کومه لگه دا.

جا له سهر ئەو بنه مایانه ی باسکران، په پیمانگا له م پیویست گونجاندنی زهمه ن و هزر و پیویستی مهعریفیه تیدهگات، بویه په نای بردووه ته بهرهمهینانی هه ندیک نامیلکه و پوختکردنه وه ی هه ندیک کتیب که هه ست دهکات پیگه یه کی بایه خداریان له گه شه سهندنی گیانی رهخنه ی عه قلی موسلمان هیه، رولی له پیکهینانی که سیتی ئیسلامی به توانای له کاراکردنی بزواتی بوژانه وه و به شداریکردن له بنیاتنانی مروییدا هه بیت.

کارگێری پهخش و بلاوکردنه وه ش ریبازیکی زانستی گرتووه ته بهر بو دهستنیشانکردنی ئەم کتیبانه و قهواره و بهرگ و شیوه ی کورته کردنه وه یان،

پاريزگاري له ناوهرؤكي كتيبهي كه و زماني نووسهر وهك خويان كردووه، تنها له هندیك شویندا نه بیټ كه پیوستی به نامرزی په یوهندی بو بیټ بو سیاقی دهقه كان و خویندنه و هیان.

خوینه ری به ریژ ده بیټ كه ریژهی په راویزه كان له م پوخته یه دا زور كه من به رامبه ر به كتیبه ئه سلیه كه، ئیمه تنها ئه و په راویزانه مان هیان و كه پیوستن بو روونكردنه و هیه ك یان جیگیر كرنی بیروكه یه ك، چونكه هیشتنه و هی په راویزه كان ئه م پوخته یه ی قه به ده كرد و ئه مهش له گه ل ئامانجی پوختكردنه كه دا نه ده گونجا كه جه ختكردنه و هو بوو له هیشتنه و هی بیروكه كه و تیگه شتنیه تی له ماو هیه کی زور كورت دا، خو ئه گه ر هندیك تو یژهر ویستی زانیاری زیاتر و هر بگرن به مه بهستی دلنیا بوون و دیکومینتكردنی زانستی ئه و ده توانن بگه ریڼه و هو بو كتیبه ئه سلیه كه كه په راویزه كانه به ته وای له خوگر تووه.

خوداش پشت و په نای هه موان بیټ

به ریوه به ری په خش و بلاو كړدنه و هی په یمانگای جیهانی هزری ئیسلامی

پیشہ کی نووسہر

سو پاس بُو ۽ خودایہی کہ قورئانی دابہ زاند و کردی بہ جیاکہ رھوہی راستی و ناراستی، فھرمانیکردوہ تیایدا رامینین، چونکہ تھنھا خاوھن ہزر و ژیریہہ کان جوان لئی تیدہگھن.

بابہ تی مھ عریفہ لھ قورئاندا سھرنجدان لھ خودہگریٹ کہ بہ کورای زانایان و بیریاران و فھیلہ سو فھکان یھ کہ م ۽ رکی مروّفہ و یھ کہ م داخوازیہ لئی.

۽ م سھرنجہ سھرہ تاییہ پیویستہ بُو ۽ وہی مروّف خودا و خوی و دھورو بہ ریشی بنا سیت، جا بُو ناسینی خودا و خوی پیویستی بہ مھ عریفہی دیکہ ہہ یہ کہ وھ لامی تیرو تہ سھلی ۽ و پرسیارہ گرنگہ بداتہ وہ کہ سھرچا وھکانی مھ عریفہ و پھ یوہستی و جور و ئامراز و ئامانج و ریباری بہ کارھینان و سوودلیوہرگرتن و چونیہ تی کوکردنہ وہ و گواستنہ وہ و گھ شہ پیدانایان لھ خو دھگریٹ، ہموو ۽ مانہش بُو تاقیکردنہ وھ یان پھ یوہ سترکردنیانہ بہ حقیقہت و یاسا و ریساکانہ وہ.

لیکولینہ وھش کہ بہ کوکردنہ وہی کو مھ لیک دھستہ واژہی قورئانی دھگریٹ تا دھستنیشان بکرین بُو پیکھینانی فھرہنگیک بُو چھ مک و زاراوہ کان بہ بہ لگہی قورئانی، چونکہ نیگا (الوحي) بہ ہر دوو بہ شہ کہ یوہ (قورئان و سونہت) کو مھ لیک چھ مک دھگہ یہ نیت، ۽ گھر کوکرانہ وہ ۽ وکات ہمہ کیہ کان (کلیات) ی ئابین دیاری دیکرین، ریگای تیگہ یشتن بہ دھقی قورئانی شہ وہ تھنھا بہ لیکولینہ وہی زاراوہ و بیژہکانی دھ بیت ۽ مھ کلیلی گھ یشتنہ لھ مہ بہستی خودای پھروہردگار.

زاراوہ قورئانیہ کانیش بہ پی سیاقی چھ مکی دھقہ کہ جیاوازہ، مانا کانیشیان بہ جیاوازی بابہ تھ کان کہ ۽ م زاراوہ ی تیا دا ہاتو و دھگوریت، مہ بہ سستیش لھ لیکولینہ وہی زاراوہ ی بیژہکانی قورئان. ۽ و لیکولینہ وہ ریبارہ کوکاریہ یہ کہ چھ مک زاراوہ یہ کان لھ دھقہ کانیناندا روون دھکاتہ وہ، پایہ بہ لگہ یہ خویہ کان زاراوہ کھش روون دھکاتہ وہ، لھ ریگہی ئامراز و لیکہ و تھ کان و ۽ و بابہ تانہی دھگہ یہ نن، بہ مھش زاراوہ دھ بیتہ ریخھری بزووتنہ وہی چھ مکہ کہ، ہرچہ ندہ زاراوہ لھ چھ مک پھیدا دھ بیت.

گومانی تیدا نییه ریکنه خستنی چه مکی زاراو و پشیوی هزری لی دیتهدی،
تینه گه یشتن لیشی شله ژاوی بوچوونی لیده بیته وه رهنگه که سیک زاراو هیک
به پیچه وانهی شاره زایانی بواره که وه لیکداته وه، جا که ئەم لیکدانه وهیه بلا بوه وه
ماناکانی زور دهن، ئەو کاته تاییه تمه ندییی زانستییه کهی و بهها زمانه وانیه کهی و
شایسته زاراو هییه کهی له دهستده دات.

که واته گه یشتنی دروست تهنها له سایه ی پوونی چه مکه کان و به کارهینانی وردی
زاراو هکان ده بیته، بویه زانایان و بیریاران گرنگی دیاریکردنی زاراو کانیان باس
کردوه، تا وتووێژ له سهر حهقیقه تهکان بکریت نهک بیژهکان، که واته زاراو هییه کی
دیاریکراو که کورت و ناروونی تیدا بیته وهر ناگیریت، تاوه کو پوونکردنه وه له
خاوه نه کهی داوا نه کریت و ئه ویش پوونکردنه وه نه دات، بو ئه وهی گفتوگۆیه کی
بنیاتنه ر و راسته قینه ی له سهر بکریت، ده بینین هوی جیاواز بوونی گفتوگۆکاران
زور جار دهگه پیته وه بو به کارهینانی ئەو بیژه کورت و ناروونانه، که مانای
جیاواز دهگه یه نیت.

یان له ریگای هاوبهش له بهر جیاوازی زاراو هکان، یان به ریگای توشکردن
له گه ل جیاوازی جو رهکان، جا ئەگه ر مه بهسته که پوونکرایه وه و بابه ته گومانایه که
پوشنکرایه وه، ئەو کات حهق له بهتال و مه بهسته له نامه بهسته جیا ده کرینه وه.

دهروازهی یه که م

بیژه و چه مکه مه عریفیه کان له قورنانی پیروژدا

به شی یه که م: لیکوئینه وهی چه مکه کان له روانگهی مه عریفیه وه

ده کریت له گوشه نیگای جیا جیا وه سه رنجی چه مکه کان بدهین و ملکه چی ریباری جیا جیا یانکهین و لیکوئینه وهی زمانه وانای یان دهروونی یان فهلسه فیان له سه ر بکهین، ئەو بنه مایانهش روونکهینه وه که ریباره کهی له سه ر بنیات ده نریت، له پیکهینانی په یوه ندییه کانی نیوان چه مکه کان تا بیته کیلگه یه کی مه عریفی و ریخستنیکی ته واوکاری کیلگه مه عریفیه کان پیکهینریت.

له م به شه دا له گرفتی (واتا) ده کوئینه وه، ئەو گورانکاریبانهش ده خینه روو که به ره رووی چه مکه و واتاکانی ده بنه وه، که ئەمانه ده گریته وه: زهروه تی مه عریفی چه مکه کان، شیکردنه وهی بنیاتی چه مکه کان، چه مکه کان و گرفتی واتا، گورانی چه مکه کان، مه نزومه ی چه مکه کللیه کان، ریباری پۆلینکردنی بیژه مه عریفیه کانی قورنانی پیروژ، که به پیتی ئاماژه فه رهنگی و ئاماژه به کارهینراو و ئاماژه لیکنده وه ییه کان ده بیت.

یه که م: زهروه تی مه عریفی چه مکه کان:

هه موو ده ربړینیکی مه عریفی شارستانی له کومه له کیلگه یه کی مه عریفی ته واوکار پیکدیت، له وینایه کی ریکوپیکدا ده رده که ویت، به نمونه مه عریفی ئاینی، میتافیزیک، بیرکاری، لوجیکی، زمانه وانای، کومه لایه تی و جگه له وانه شمان هه یه، کیلگه کانیش لای خو یانه وه کومه لیک چه مکه به رجه سته ده کات، هه موو کیلگه یه له چه مگه لیک پیکدیت که پیکه وه یان ده به سستیته وه.

۱- به های چه مک:

همه موو کیلگه یه ک تایبه تمه ندی و چه مکی جیاوازی له وانی دیکه هیه، پیکه وهش یه ک ده گرن، تا نه سه قیقی مه عریفی ته و او کار پیکه هینین، شیکردنه وهی هر بنیاتیکی مه عریفیش پشت به سی بنه ما ده به ستیت: چه مکه کان، ئه و په یوه ندییانه ی که له چه مکه کان کیلگه یه ک پیکه هینین، ئه و په یوه ندییانه ی که له کیلگه کان ریکو پیکیه ک پیکه هینین، که واته چه مکه کان به ردی بناغهن، که ئه مانه نه بن کیلگه یش نابیت، به لام به بوونیان مه رج نیه کیلگه ببیت، چونکه تایبه تمه ندیه کانی کیلگه ده رده خن، تیکه لکردنی واتا لای زور له نووسهران له و نه خوشییه هزریانن که به هوئی ناروونی هزر و چه مکه کانه وه په یدا دهن، جا لیروهه باشتروایه بو خاوهن هزره کان چه مکه گشتییه کانی هر کیلگه و ریکو پیکیه ک روونکه نه وه، چونکه چاکسازی (نه سه ق) به هم مکی ده خوازیت له بنه ماکانیه وه ده ستپیکریت بو ئه وهی گورانکاری هزری و شارسانیش روو بدن.

۲- چه مک به واتا لوزیکه که ی:

چه مک کومه لیک سیفیه و تایبه تمه ند بن، بابه ته کانی دیاریکراون بو جیاکردنه وه له بابه ته کانی دیکه، به لام ئیمه به دیدیکی فراوان لیی ده روانین، ده رفه ت ده که ینه وه بو ئه و گوته ی که ده لیت: زورینه ی هره زوری چه مکه کان مرونه تیکی ره هایان هیه و سنووردار ناکرین، بویه جار جار ئامازه کان فراوان و جار جار هس به رته سکن، له گه ل پاریزگاریکردن له بازنه ی واتا تایبه ته که ی خوئی، بویه چه مک به وه ده ژمیوریت: که واتا عه قلییه همه کییه کانه، یان هزره گشتییه موجه ره ده کانه، دیارترین نمونه ش: ئازادی، خو سه پانندن، داداگه ری، سته م، حق، به تال، خیر و شه ر و جوانی و ناشیرینی بی.

۳- پیکه نانی چه مکه کان:

بیگومان چه مکه کان ده لاله تی دیاریکراویان هیه، که مانایه ک یان کومه له مانایه کی دیاریکراو ده گه یه نیت، ئیمه یان به هیمایه کی زمانه وانی که پیی ده وتریت بیژه یان زاراهه ده ریده برین، وه ک: (زانست)، یان به ده برین وه ک: (زانستی خودایی). له حاله تی چه مکه دیاریکراوه کاندا، بیژه که به رامبه ر مانا که داده نریت، ئه وهش زاراهه ی لی به ره م دیت و پسپورانی زانستیکی دیاریکراو له سه ری کورا دهن، ده شگونجیت زاراهه که تایبه ت بیت به دانه رانیه وه که له سه ری ریکه وتون و دایانناوه، به لام گرفته که له کاتیکدا سه ره له ده ات که بیژه که به رامبه ر کومه له مانایه کی زور داده نریت و

نیشانه‌یه‌کی زمانه‌وانیش نه‌بیت ئەم مانایانه له‌یه‌ک جیا بکاته‌وه.

ئەمه جیاوازه له (بیژدی هاوبه‌ش)ی دوو مانا یان زیاتر، چونکه له بیژدی هاوبه‌شدا رنگه بگه‌ینه دیاریکردنی مانای ویستراو، به هۆی کۆمه‌له نیشانه‌یه‌ک یان سیاقه زمانه‌وانییه‌که‌یه‌وه، ئەم گرفته‌ش له‌و چه‌مکانه‌ی چه‌ند مانایه‌کی دیاریکراویان هه‌یه دروست نابیت، جا له‌ پوو‌ی زمانه‌وانیه‌وه بیت یان زاراوه‌یی، وه‌ک چه‌مکی دیموکراتی، که‌ کۆده‌نگی له‌سه‌ر مانا زمانه‌وانیه‌که‌ی هه‌یه (حوکمی گه‌ل)، به‌لام له‌ به‌کاره‌یتانیدا له‌سه‌ر مانا‌که‌ی جیاوازی په‌یدا ده‌بیت.

له‌ کاتی وه‌رگه‌رانی چه‌مکه‌کاندا په‌یوه‌ستی نیتوان تاکه‌کانی گه‌ل ده‌گۆرپیت، په‌یوه‌ستی بیروباوه‌ری له‌بری ریشه‌یی ده‌بیتته‌ لاوه‌کی، ئەمه‌ش به‌ره‌می فه‌لسه‌فه ئیلحادی و وجودیه‌کانه، که‌ مروّف ده‌کات به‌ چه‌ق و ده‌یخاته‌ سه‌رو هه‌موو شتیکه‌وه، ته‌نانه‌ت ده‌یخاته‌ سه‌رو دارشتنی شه‌ریعه‌ت و بریاری خیر و شه‌ر و چه‌ق و به‌تالیسه‌وه.

دووه‌م: شیکاری بونیادی چه‌مکه‌کان:

رێکخستنی هه‌ر چه‌مکیک ده‌خوازیت ره‌گه‌زه‌کانی هه‌لوه‌شینریتته‌وه تا پیکه‌ینه‌ره‌کانی بزانییت، هه‌روه‌ها ریزه‌بنديه‌که‌شی له‌ رووی بایه‌خی پیکه‌ینانی بزانییت.

۱- دیاریکردنی بونیاد چه‌مک:

بونیادی هه‌موو چه‌مکیک له‌ چه‌ند ره‌گه‌زیک پیکدیت، به‌شینکیان بنه‌ره‌تین و ئەوانی دیکه ته‌واوکارن، ره‌گه‌زه بنه‌ره‌تییه‌کان له‌ بنیاده‌که‌یدا له‌پیشترن، چونکه له‌وانی دیکه وه‌رناگیریت، به‌لکو ئەوانی دیکه له‌ ئەو وه‌رده‌گیریت.

ئەو وه‌ک بابته‌ به‌لگه‌نه‌ویسته‌کانی ناو بیرکاری و لۆجیکه، زانایان ده‌لاله‌تیان له‌ ناو جۆره‌کانی مانادا جیاکردوه‌ته‌وه، له‌ پیش هه‌موویانه‌وه مانای بنه‌ره‌تی و مانای بۆ زیادکراوه، مانای بنه‌ره‌تی ده‌ربڕینی راسته‌قینه‌ی گرنگترین ئەرکی زمانه، ئەمه‌گه‌یاندن و گواستنه‌وه‌ی بیروکه‌کانه، بۆیه‌ تیگه‌یشتن له‌ بونیادی هه‌ر چه‌مکیک به‌ وردی ده‌خوازیت ئەم بنیاده‌ شیبکریته‌وه و ره‌گه‌زه‌ لاوه‌کییه‌کان دیاری بکریت.

۲- بایه‌خی شیکردنه‌وه‌ی بونیادی چه‌مک:

ده‌کریت بایه‌خی پرۆسه‌ی شیکاری له‌ په‌یبردنی ورد و دروستی چه‌مکه‌کانه‌وه رونبکریته‌وه، به‌ سه‌رنجدانی چه‌مکی (ژیری)، چونکه چه‌مکه‌کان ده‌کرین به‌ سی جۆره‌وه.

چه مکه مه عریفیه کان وهک: زانست، تیگه یشتن، بیرکردنه وه و په بیردن، دووهم: چه مکه خواستیه کان (الارادة)، وهک: نیاز، هه لێژاردن، جه ختکردن، خواست.

سێیه م: چه مکه هه ستیاریه کان (الاحساس) وهک: توو ره یی، ترس، چێژ، ئازار، جا شیکردنه وه ی بونیادی چه مکی (ژیری) به م شیوه یه کاریگه ری له سه ره ئه و گفتوگویه ده بیت که له سه ری ده کریت، له رووی سروشت و شیواز و ئه و ئامانجانه ی که پیتی ده گات.

زانایانیش په بیان بردووه به بوونی په یوه ندی نیوان بونیادی زمان و بونیادی چه مکه کان و بونیادی واقع کومه له چه مکی هه ن، که له گه ل تیپه رینی پوژگاردا گه شه یان کردووه و ناوهرۆکیان زیادی کردووه، هه روه ها پانتایی جیبه جیکردنیش به هه مانشیوه، ئه مانه ییش پیویست ده که ن ئاگاداری هه ندیک مانا و ئاماژه بین که چه مکه کان له قوناغه میژوو ییه کاندایا به ده ستیان دینن، که واته بو ئه وه ی له مانایه کی دیاریکراوی وشه یه ک تیگه ییت، پیویست ده کات که کومه لیک وشه ی په یوه ست به وشه یه تیگه ییت، یان لیکۆلینه وه ی په یوه ندی نیوان وشه کان بکه ییت که له بازنه که دان یان له بابه ته لاهه کیه کانیش بکو لینه وه، چونکه مانای ته واوی وشه یه ک ئه نجامی په یوه ندیه تی به وشه کانی دیکه وه، مه به ستی شیکردنه وه ی بازنه هیمایه کانیش، کو کردنه وه ی هه موو ئه و وشانه یه که په یوه ستن به بازنه یه کی دیاری کراوه وه و ده رخستی په یوه ستی نیوانیان و په یوه ستیانه به زاروه گشتیه که وه.

سێیه م: چه مکه کان و گرفت ی و اتا:

چۆن ده گونجیت بریار له سه ره چه مکه کان بده یین که روونن یان ناروونن، یان بی مانان؟ بواری قسه کردن جیاوازه له نیوان: ئایدۆلۆجی، مرۆیی، ئه ده بی، سروشتی، بیرکاری دا، بو یه چه مکی واتای روونیش له خودی خویدا گرفت ی هه یه، بو هه ر بواریک، ئا لیزه وه بایه خدان به باسی و اتا له که له پووری عه ره بیدا، له زانستی زمان و تیگه یشتن له زمان گرنگی پیدراوه، بو لادان له وه نه خوشینه واتایانه که له م بازنه جیاوازه دا تووشی چه مکه کان ده بیت بایه خپیدانه که ش له فه لسه فه و زانستی زمان و زانستی بنه ماکانی فیه قه دا زیاتر ده رده که ون.

۱- کیشه ی و اتا لای زانایانی زمان:

ئیبین جنی له کتیبه که یدا (الخصائص) ده نو سی ت: عه ره ب بایه خ به وشه کانی ده دات، هه مواری ده کاته وه، پوختی ده کاته وه، ده یپاریژی ت، له شیع ره هۆنینه وه و وتاردا ره چاوی حوکمه کانی ده کات، به دانانی کیش و سه روا ی پیویست، خو ی

زۆر پېۋە ماندوو دەكات. لە دەروونی ئەودا واتا بەهێزتر و بەپزیرتر و مەزنتەرە، یەكەم شتیش بایەخدانیهتی بە بیژەكانی، چونكە ئەو بیژانە ناوینیشانی ماناكان و ریگای دەرخستنی مەبەست و نیازیهتی. زمانزانان ئەوەندە بایەخیان بە دەلالەت داو، كە لە كۆکردنەوهی ماناكانی قورئاندا رەنگی داوئەتەوه، وەك: زانستی موفردات، هاوشیۆه، دركه، هەروەها ریکخستنی قورئان بەلگەیهکی مانایی دیکەیه، گەورەترین ھۆ بو دانانی زانستی نەحوو، خویندەنەوهی ئەو ئایەتە بوو لەلایەن قورئان خوینیکەوه (أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ) (التوبة: ۳) ئەو قورئان خوینە لەبری بۆر بو (وَرَسُولُهُ)، ژیری دانا، كە ماناكەى تەواو دەگۆریت.

۲ - كیشەى واتا لای پەوانبیژان:

شارەزایانی رەوانبیژی بایەخى زۆریان، بە لایەنى ئاماژە و ھىماى ماناكان داو، حەقیقەت و مەجاز، پیکھینانی رستە، لیکۆلینەوهی شیوازەكان وەك: فەرمان و ریگری، پرسیار و سەرسامى و جگە لەوانەش، ھەر لەو نمونەشدا بوو، جورجانی بیروكەى ھۆنینهوه (النظم) ی گەشە پیندا، پاشان بوو بە بیردۆزەیک كە خاوەنى بنەماى خویەتی و لەوانى دیکە جیای دەكاتەوه، دەلیت: ھۆنینهوه ئەوەیە قسەكانت لەسەر ئەو شیوازە دانیت كە زانستی نەحوو دەخوازیت، پابەندیش بیت بەو یاسا و ریسایەوه و ریبازەكەش بزائیت و لى لانەدەیت.

۳- كیشەى واتا لای فەیلەسوفەكان:

بابەتى بیژە و واتا لا بەشیک لە فەیلەسوفە موسلمانەكان وەك: كیندى، فارابى، ئیبن سینا، ئیبن روشد، ئیبن حەزم، غەزالى بایەخى پیدراو، بەشى زۆرى تووژینەوه زمانەوانى و مەنتیقەكانیان ئەم بابەتەى لەخوگرتوو، بەشیۆهیک زۆرینەیان بریاریانداو كە بیژە لە سى پروی جیاوازەوه واتا دەگەیهنیت كە: دەلالەتى چەسپاوى (المطابقة) و دەلالەتى ناوەكەى (التضمير) و دەلالەتى پابەندى (الالتزام)، مەبەستیش لە دەلالەتى بیژەى دەروەى ناوئراوەكەیه، غەزالى دەلیت: بزانه بیژە لە ئاستى واتادا لە چوار پلەدايه، ھاوبەش، لەناودابوون (المتواطئة)، ھاوواتا، لادراو (المتزايلة)، ھاوبەشەكە: ئەو بیژەیه كە بۆ بوونەوهى جیاجیا بەکاردهینریت بە نزیکى و راستەقینەى، لەناودابوونیش ئەوەیه كە كۆمەلە مانایەك دەدات بەدەستەوه بە یەك واتای ھاوبەشى نیوانیان، ھاوواتاش: ئەو ناو جیاوازانەیه مانایەك دەگەیهنن كە لە ژیر سەققیکدا كۆبکرتنەوه. لادراوكانیش ئەو ناو جیاوازانەن ھیچ یەكێك لەمانەى تیدا نین.

۴ - کیشی واتا لای زانایانی ئوسول:

زانایانی ئوسول بایه خیان به زمان داوه، له بهر ئه و په یوه سته به ته وهی له نیوان تیگه یشتنی زمان و تیگه یشتنی شه ریه تدا هیه که به زمانی عهره بی دابه زیوه، چونکه زانستی ئوسول زانستی هه لئنجانی حوکمه شه ریه کانه له به لگه ورده کاریه کان، بابه ته که یشتی له سهر دوو لایه ن بونیادنراوه که به لگه کان و حوکمه کان. جا په ی بردن به پرۆسه ی هه لئنجانی حوکمه شه ریه کان له به لگه کانیا ن پیویستی به په ی بردن به واتای بیژه کان بۆ زانینی مه بهستی دهقه شه ریه کان، بۆیه ئوسولیه کان بیژه کان دابه ش دهکن بۆ: هاوواتا و هاوبه ش و ره ها و په یوه ست، بایه خیکی بهرچا ویشیان به دارشتنی فه رماندان و ریگری کردن داوه، چونکه ئه دووه چه قی ئه رکبار کردن، هه روه ها بایه خیان به بیردۆزه ی سیاقی ده ربرین داوه، چونکه ئاماژه کان شیواژه کان دیاری دهکات، له وانه: ریگه پیدان، واجب، ریگری، رینمای، ئه مانه ش له سهر ره چا وکردنی قورئانی بۆ واتاکان بنیادنراون.

چاره م: گۆرینی چه مکه کان:

چه مکه کان به پیی بازنه ژینگه یی و که لتووریه کان ده گۆرین، به کاره یانی زاراوه کان لای زانایه ک - زاراوه ی فه لسه فی، زانستی، ئه ده بی، ده سته واژه یی - تیکه لیبون دروست دهکات، چونکه هزره کانیش هه مان ئه و زاراوه و ده سته واژه باوانه به کارده هینن بۆ ده ربرینی هه مان ئاماژه که په یوه ستن به ناوه رۆکه مه عریفیه که ی ئه و فه لسه فه و هزره وه که به ره می هیناوه، واته: ده لاله تی بیژه و ده سته واژه کان په یوه سته به وینا کردنیکی زیه نی دیاری کراوه وه، نه ک ته نها ئاماژه و نیشانه یه ک بیته، له گه ل ره چا وکردنی جیاکاری نیوان دیارده ی واتا گۆرین و دیارده ی به لاریدا بردنی واتا.

۱ - هۆکاره کان ی گۆرینی واتا:

کۆمه لیک هۆکار هه ن یارمه تیده ری مانا گۆرین له که لتووره مروییه کاند، له وانه: ده رکه وتنی پیداو یستی نو، که ده بیته هۆی گۆرانکاری له واتادا، ئه و جا هۆکاره ده روونی و کۆمه لایه تییه کان وهک: ریگری کردن و حهرام کردن. که ده بنه هۆی گۆرینی چه مکه کان، چونکه چه مکه کان به زاراوه یه ک ده رده بردرین که ته نها واتای رووتن.

۲ - به لاپیدا بردنی مانا:

گۆرپینی واتا حاله تیکی سروشتیه، گرفته که له دیاردهی به لاپیدا بردنی و اتایه، چونکه گۆرپینی واتا قوناغه کانی گه شهی سورشتی خوی ده بریت ئەمهش لای زمانزانان په سهنده، ههروهها لای کۆر بهند و دهسته زانستییه کانی، به لام به لاپیدا بردن بۆ مهرامی شاراو به کار دیت، جا ریباری لیکۆلینه وهی ژیری له درخستنی چۆنیه تی هه لۆقینی ژیری له ماده به رپا ده بیت، ئەوهش واده گه یه نیت ژیر ئەندامیکی مادهیه، که له راستیدا ژیری نابه رجهسته (عرض) یه کی روحانیه، خودای مه زن دروستیکردوه و په یوهسته به جهستهی ئاده میزاده وه. جا روه ته مادهیه کانی زانست و فلهسهفه هاتون چه مکی ژیریان به لاپیدا بردوه له روهی ئەرکه وه، که به بههره (ملکه) یه ک بۆ مروّقی ده رک سنووردار داده نریت، سه رلنیشیواندنه کهش له راکنیشانی به شه کیدایه له هه مکی، به لام وینا کردنی ئیسلام بۆ مه عریفه ت ئەوهیه ژیری ته نها هۆکاریکی په بیردنه، هه موو هۆکاره کانی په ی بردنی مروّقیش ده که ونه باز نهی بوونه وه.

۳ - بنه ماکانی مامه له کردن له گه ل چه مکه کاند:

کۆمه له بنه مایه کی به لگه یی بوون (دلایه) هه ن، حوکم له سه ر مامه له کردنیکی ورد ده دن له گه ل چه مکه کاند، که له داننان به تاییه تمه ندیتی ژیری و نیشانه ی زمان و لۆجیکی ئەو زمانه ی که پینی داده ریژریته وه سه رچاوه ده گریت، ههروهها به زانینی واتای زمانه وانی و زاراو هی بیژه کان که مانای چه مکه کان ده گه یه نن و زانینی ریژه وی به لگه بوونی چه مکه کان و جیاکاری نیوان به لگه بنه ره تیه کان که یه که مجار دانراوه مانا که ی روه بووه، پاشان به پینی گه شه کردنی میژووی مانای دیکه ی بۆ دروست بووه، پاشان شیکردنه وه ی بونیادی به لگه بوون و جیاکاری ره گه زه بنه ره تیه کان له لاوه کیه کان، هه موو ئەمانه یارمه تیدهرن بۆ په بیردنی جیاوازی نیوان گه شه سهندنی به لگه یی بوونی سروشتی و به لاپیدا بردنی ده لاله تی چه مکه، ئیتر به ریگای ته سکرردنه وه یان فراوانکردن یان هه ر شیوازیکی دیکه وه بیت.

پینجه م: خولگه ی چه مکه کللیه کان له قورئانی مه زندا

له به ره وهی قورئانی مه زن سه رچاوه ی سه ره کی مه عریفه یه، پیویسته دهسته واژه کانی که کرده یه کی مه عریفی وه سفده کات یان شیوازیان ئامیری مه عریفی دیاری ده کات یان به هایه کی مه عریفی ده گه یه نیت قه تیس بکرین، پاشان بگۆرین بۆ چه مکه، له پینا و بینینی بابه ته کانی بازنه مه عریفه که دا، پاشان بگۆرین بۆ چه مکه،

له پیناو بینینی بابه ته کانی بازنه مه عریفه دا، هه ندیک هه مانا کانیان روون و هه ندیکیشیان وابه سته ی بیژه ی دیکه ن له چه مکدا، به شیکیشیان زیاد له وانی دیکه له قورئاندا هاتوون هه شیان له قورئاندا به دهگه مان هاتوو ه بو خستو و مانه ته ناو کومه له یه که وه ئیمه له بازنه ی ژیریدا هه موو بیژه کان که په یوه ستن به پرۆسه ی ژیریه وه کومانکردوونه ته وه وهک: بیرکردنه وه، وردبوونه وه، سه رنجدان، بیستن و بینین، به هه مانشیوه له بازنه ی (وهی) دا هه موو ئه و بیژانه ی پیوه ی په یوه ستن کومانکردوونه ته وه وهک: پیغه مبه رایه تی، کتیب، په یام.

شه شه م: ریپازی پولیتکردنی ده سته واژه مه عریفیه کان له قورئانی پیروژدا، کومه لیک ده سته واژه هه مانا کانیان به ستر او نه ته وه به چه مکی زانست و مه عریفه ی دهقه قورئانیه که وه، پاشان به هه لینجان به خویندنه وه ی کتیبه کانی ته فسیروه وه، لیکولینه وه ی ئه م بیژانه ش له ریگه ی دابه شکردنی مانا گه یاندنه کانیان ده بیت له سی باسدا: مانا گه یاندنی فرههنگی و به کارهینان و ته ئولیکردن.

۱- مانا گه یاندنی فرههنگی:

مه به سته له مانا گه یاندنی فرههنگی، ئه و مانا گه یاندنه دانراوه یه که حه قیقه ته زمانه وانیه که لای زانیانی ئوسول دهگه یه نیت، چونکه مانای زمانه وانی ناتوانریت بی به لگه لی لادبریت، که واته بنه رته ی زمانه راسته قینه که یه، به لام دانانی مانا گه یاندنی فرههنگی بریتیه له دانان له یهک بواری مانا گه یاندندا که تیایدا په یوه سته بیژه کان به یه که وه روون ده بیتته وه، له بهر بوونی هاوبه شی یان هاوواتایی یان هاو دژی، له نیوان بیژه کانیشدا یه کسان بوون نیه، چونکه مانای فرههنگی له و وینا کردنه دا به رجه سته ده بیت که بیژه که به روونی ده یخواریت به بی عورفی کومه لایه تی یان بیرو باوهری ئایینی که در ده برریت، ئه مه مانایه که چه ندیتی و گریمانه ده یگریته وه. جا وشه له فرههنگدا ته نها به لادانی له و سیاقه مانا دهگه یه نیت، هه ر ئه مه ش له ناساندنی وشه کان له فرههنگدا به ده سته واژه مه به سته، له کاتیکدا له دهقه که دا به م شیوه وه سف ناکریت، ناشکریت مانا که به ختوره یه کی ده روونی وینا بکریت، که ئه وه دهگه یه نیت توژی نه وه تیایدا به پی ئه و شیوازه ده بیت که له پیکهاته که یدایه، بویه مانای بیژه له و سیاقه ی که له گه ل ئه و دیکه ریخراوه دیاری ده کریت، جا سیاق و لکانی به وانی دیکه وه گرنگترین هو ی ریخستنی واتان، دیاری کردنی بازنه ی مانا گه یاندنی هه موو بیژه یه کیشن.

۲- ماناگه یاندنی به کارهینان (الدالة الاستعمالية):

مه بهست پئی ماناگه یاندنی راسته قینه ی بیژه که یه، یان مانا مه جازیه که یه تی به هوی به لگه و نیشانه یه که وه، چونکه بیژه تاکه کان به لکاندن و ریکخستن نه بیت به تنها مانای مه دلوله که ی ناگه یه نیت، بویه تیگه یشتن له قورئانی پیروز ده خوازیت له پیکهاته زمانه وانیه که ی سه رنج بدریت، به وهستان له سه ر مانای وشه که له سه رده می دابه زینی قورئاندا، هه ندیک بیژه ش هه ن مانای تایبه تی له مانا گشتیه که ی ده گه یه نیت، تا وای لیدیت به شیکیان مانایه کی نوئی ناباو ده گه یه نن که سیاقه قورئانییه که ده خوازیت یان که شه ئاینیه گشتیه که پیویستی ده کات. هه ندیک بیژه ش هه ن به شیوازیکی زور ورد به کارهینراون، ده سته واژه قورئانیه کان هه ندیک تایبه تمه ندیان بو پیدا بووه که پیشتر نه زانراون، ئه مه ش به لگه ی به موعجیزه بوونه ریکوپیکه تیروته واوه که یه تی له گه ل واتا و فراوانی ماناگه یاندنه که یدا.

۳- ماناگه یاندنی ته ئویلی:

ته ئویل کردن هوی که بو ده رخستنی نیازی قسه که ر و زانینی مه بهستی بیژه کانی، ئه مه ش تنها به ره چا وکردنی بنه ماکانی زمان دیتهدی، چونکه ته ئویل تنها به به لگه و نیشانه یه که ده کریت که پیویستی ده کات له مانا رواله تیه ئه سلیه که ی لابه دیت بو مانایه کی دیکه، گهر وانه بیت متمانه به زمان و بایه خی زمان نامینیت. ماناگه یاندنی ته ئویلی ده رکردنی ماناگه یاندنی بیژه یه له ماناگه یاندنه راسته قینه که بو ماناگه یاندنه مه جازیه که، مه جازیش وهختیک دروسته که نیشانه یه که بو ته ئویله که ی هه بیت، ته ئویلش ده گونجیت ته فسیری راسته قینه وشه یه که بیت له سیاق و له ناو رسته دا، ئا ئه مه له راستیه وه نزیکتره، لایه نی زمانه وانی له کاری ته ئویلا زور جیگه ی بایه خه، پیشه و شاتیئی ئاماژه ی بو ئه و خالانه کردووه که ده بیت ته ئویلکار ره چا وایانکات تا حوکه که ی دروست ده رچیت، ئه وه ش به وه ده بیت بگه ریته وه بو واتا راسته که ی له ئیعتیاردا، به گشتی کورای له سه ر بیت، دانانی بیژه که بشیت بو ئه و واتایه ی بوی ته ئویل کراوه له پرووی زمانه وانیه وه، به شیوه یه که له شیوه کانی ماناگه یاندن، جا حه قیقی بیت یان مه جازی، یان به کینایه و به پیی سروشتی زمانی عه ره بی و ماناگه یاندن و هوی دابه زینی ئایه ته که بیت.

به شی دووهم: چه مکه کانی ناوهرۆکی مه عریفی

مه عریفه و زانست و وهی له قورئانی پیرۆزدا

چه مکه کان له ریگه ی لیکۆلینه وه له واتای زمانه وانی فرههنگی (المعجمین) پیکدین، ئیمه هه میسه پشت به پیوه ره کانی زمان ده به ستین، بۆ ده رخستی بنه رهت و لیکه وه ته کانی، پاشان پشت به فرههنگ (القاموس) ده به ستین بۆ ده رخستی ماناگه یاندنه به کارهینراوه کان، بۆ خویندنه وه ی واتایی به کارهینراوی ته ئویلکاریش پشتمان به ستوو به (المفردات) ی ئه سفه هانی، (التعريفات) ی جورجانی و (الکلیات) ی که فه وی، (کشاف اصطلاحات الفنون) ی ته هانه وی، (اصلاح الوجوه) ی دامه غانی، (نزهة الأعين النواظر) ی ئیین جهوزی، (الوجوه والنظائر) ی سوله یمان قه رعای، پاشان ئه و ئه نجامگیرییه له واتا مه عریفه کان به ده ست دین و چه مکه که به دیده قورئانیه که جیا ده کاته وه.

چه مکه کانیش دابه ش ده بن بۆ چه مکه کانی: مه عریفه، زانست، وهی.

۱ - چه مکی مه عریفه:

مه عریفه له (عرف) (ع، ر، ف) ی عه ره بیه وه هاتوو، دوو بنه ره تی هه یه، یه کیکیان ریزکردنی شتیکه یه که له دوای یه ک، ئه وی دیکه یان سکونه ت و دلناییه (عرف، عرفه) واتا: فیژیکرد، مه عریفه په یبردنه به شتیکی به و شیوه ی که هه یه، که پیش په ی بردنه که نه زانراوه یان له بیرچوو، هه ندیکیش به م شیوه پیناسه ی ده که ن: په ی بردنه به شتیکی به بیرکردنه وه و تیپرامان له جیکه وه ته که ی. شاره زای شتیکی ئه و که سه یه که پیشتر ئاگایه کی رواله تی هه بوو بیت، پاشان له بهر لیتیکچوونی نکولی لی بکات.

جا واتای مه عریفه له به ره ئه وه ی په یوه سته به هه ست و دیدی دلله وه، به روونی جیایی له وانی دیکه ده گه یه نیت، بۆیه تایبه تیتیر و ته واوتره له زانستیکی که له جیهانی فکروه وه وه رگیرابیت له م رووه وه زانایان به دروستیان دانه ناوه له به رامبه ر خودای مه زندا وه سفی مه عریفه بکرین، له به ره ئه وه ی له مانا که یدا مه رچی نه کیره (شرط النکیره) ی هه یه، که واته پیشتر نه زانین هه بووه و له به ره ئه وه ش مانا که ی. ئه و ده گه یه نیت زانستیکی سنووردار هه یه، به بیرکردنه وه و تیپرامان پیی ده گه یه ت.

بیژهی (المعرفة) له قورئانی پیروژدا بهراورد به (العلم) و هاواتاکانی هاتوو، لهسهه شیوهی کردار به جیاجیا له بیست و چوار شوینیدا هاتوو، که هه موویان دهگه رینه وه بو مانا بنه رته که له گه ل جیاوازی له واتای به کارهینراودا، که هه هشت به شه:

یه که م: مه عریفهی ههستی وهک دهفه رمویتی: (الَّذِينَ آمَنَّا هُمُ الْكِتَابُ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ) (البقرة: ۱۶۶) دژه که شی نکولی کردنه: (أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ) (المؤمنون: ۶۹). دووهم: ناساندن، وهک: ناساندنی گومبویهک و دژه که شی، خودا دهفه رمویتی: (وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَفَهَا لَهُمْ) (محمد: ۶).

سییه م: یه کترناسین (وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا) (الحجرات: ۱۳). چواره م: دانپیدانان: (وَأَخْرَجُوا بِدُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا) (التوبة: ۱۰۲). پینجه م: چاکه، که هه موو ئه و شتانه یه که خه لک لهسهه ری راهاتوون له خیر و چاکه: (كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ) (آل عمران: ۱۱۰)، شه شه م: به خشین، ئه وه یه دهیده تی و دهیبه خشیت (وَأُمُرٌ بِالْعُرْفِ) (الأعراف: ۱۹۹). هه وه ته م: عه ره فات: (فَإِذَا أَقَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ) (البقرة: ۱۹۸)، هه شه ته م: به رزایی مانای هه موو به رزاییهک لهسهه ره وی دهگه یه نیت: (وَنَادَى أَصْحَابُ الْأَعْرَابِ رِجَالًا يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمَاهُمْ) (الأعراف: ۴۸). ناساندنیش به وه ده بیت که دهرده که ویت، به لام که له ناوه وه بوو ئه مه یان ده ریته پالی پهروه ردار (والله يعلم أعمالكم)، که واته ناساندن لهسهه ره و الهت دامه زراوه، به لام دانپیدانان به مه عریفه یه کی یه قینی به ده سه تهینراو ده بیت، نهک به زانستیکی زهروری، هه له ش ته نها له نه زانییه وه ره وه ده دات، که دژی مه عریفه یه و دژی هیمنیشه، که واته بیژه که له گه ل سیاقه که دا جو ره، عورفیش له شه ریه تدا هه موو ئه و قسه و کردارانه ن خه لک لهسهه ریان راهاتوون واته دابونه ریته، جا مادام ده قیقی شه رعی نه هاتوو هه رامیکات که واته هه لاله، ئه مه ش ده چیته بازنه ی پاراستنی که لتووری گه ل و هوژه کان و به رده وامبوونی ناسنامه کومه لایه تیهه کانیان که له گه ل بالادهستی شه ریه تی ئیسلامیشدا یه کده گریته وه.

پوخته ی به کارهینانی بیژهی مه عریفه له قورئاندا: هه ره که س به دواداچوون بکات بو به کارهینانی مه عریفه له قورئاندا ده بینیت که په ی بردنکی به ده سه ته هاتوو، له چه ندین شوینیدا هاتوو و نیشانه ی ره ونیشی پیوه یه، یان له ره وخساردا یه که ئامیری مه عریفه که شی (العین) چاوه، یان له ناو سنگدایه ئه وکات ئامیری مه عریفه که شی (گوئی) یه، نمونه ی ئه مانه ش له قورئاندا زورن، له وانه: (تَعْرِفُ فِي

وَجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ) (المطففين: ۲۴).

دهگونجیت مه‌عریفه بگاته پله‌ی یه‌قین وه‌ک خودا ده‌فه‌رمویت: (الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ قَرِيبًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ) (البقرة: ۱۴۶). زۆربه‌ی جار باسکردن‌ی مه‌عریفه هاوشانکراوه به‌دژه‌که‌ی، وه‌ک ده‌فه‌رمویت: (يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا) (النحل: ۸۳). هه‌روه‌ها له به‌رامبه‌ر مه‌عریفه‌دا کوفر هاتووه، (فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ) (البقرة: ۸۹). له‌گه‌ل نه‌وه‌ی ئینکار له‌ئایه‌تی (۸۳)‌ی سوره‌تی (النحل) به‌مانای نکولیکردن هاتووه، به‌لام له‌ئایه‌تی (۶۸) سوره‌تی (یوسف) به‌مانای نه‌زانین هاتووه، واته: نه‌یانزانی که یوسفه. نه‌و لای نه‌وان نه‌ناسراو بوو. به‌لام له‌وه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوادا (درودی خوای له‌سه‌ر) بتپه‌رستان نکولییان به‌به‌درؤخسته‌وه‌ی ده‌کرد، مه‌عریفه له‌قورئاندا به‌دوو جوره لای خوداپه‌رست و بتپه‌رسته‌کان: مه‌عریفه‌تی دانپیدانان، که‌خه‌لک به‌چاک و خراپیان و گویرایه‌ل و یاخیان تیایدا به‌شدارن، مه‌عریفه‌تی‌کیش که پیویستی به‌شه‌رمکردنه له‌خودا له‌گه‌ل خو‌شه‌ویستی و دل‌به‌ندی به‌وه‌وه و په‌رؤشبوون بؤ دیداری.

به‌لگه‌کانی مه‌عریفه له‌وه‌حی و بوونه‌وه‌ره‌وه‌یه، هه‌مووشیان ده‌تگه‌یه‌نیته دنلیابوون، سه‌باره‌ت به‌وه‌حی، خودا ده‌فه‌رمویت: (فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ) (البقرة: ۸۹). به‌لگه‌ی عه‌قلیش له‌م‌ئایه‌ته‌دا (سَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا) (النمل: ۹۳). که‌واته مه‌عریفه دوو ده‌رگای هه‌یه، چونکه ئایه‌ته‌کانی خودا دوو جورن، یه‌که‌م: بیرکردنه‌وه و تیرامان له‌ئایه‌ته‌کانی قورئان، دووه‌م: بیرکردنه‌وه له‌ئایه‌ته بینراوه‌کان و سه‌رنجدانی حیکمه‌ته‌کان و توانا و لوتقی خودایی تیایاندا، له‌سه‌ر به‌لگه هه‌سته‌یه‌کانیش ده‌فه‌رمویت: (وَلَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكُمْ فَلَعَرَفْتُم بِسِيمَاهُمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمَالَكُمْ) (محمد: ۳۰).

۲- چه‌مکی نه‌ویستراو یان خراپه (مفهوم النكرة):

پینکه‌هاته‌ی (ن، ک، ر) واته (نکر) ماناکه‌ی پینچه‌وانه‌ی مه‌عریفه‌یه که له‌دل ده‌نیشیت، (نکر) نه‌وه‌یه دل‌نایه‌ویت، زمان دانی پیدانانیت، مونکه‌ریش دژی مه‌عرفه‌بیژه‌ی (نکر) و هاووینه‌کانی له‌قورئاندا له‌سی و شه‌ش شویندا هاتووه، (كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ) (آل عمران: ۱۱۰)، هه‌ر شتی‌که ده‌روونه ساغه‌کان خو‌یانی لی‌بپاریزن و ژیره‌کان لی‌دوره‌په‌ریز بن، هه‌ر شتی‌کیش شه‌ریعت حه‌رامی کردبیت نه‌وه مونکه‌ره و له‌به‌رامبه‌ر مه‌عریفه‌شدا دیت (إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامًا قَوْمٌ مُنْكَرُونَ) (الذاریات: ۲۵)

واته: نه ناسراو، ده شفه رموئیت: (فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ) (یوسف: ۵۸). (منكرون) لیره دا واته نه ناسراوی پیچه وانیه ناسراوی واته: ئه وان نه یانده ناسیه وه، مامه له یان له گه ل نیه ت خوی به جوریکبوو وه ک بلیی سه رچاوه که یان نه ده زانی، ئه مه یش ئه نجامی ئینکاریه که مانایه که له مانا کانی کوفر، مانایه کی دیکه دا ئه و ئایه ته یه که به ناو سوله یمانه وه ده فهرموئیت: (قَالَ نَكِّرُوا لَهَا عَرْشَهَا) (النمل: ۴۱). لیره له سهر مانا زمانه وانیه که ی ماوه ته وه، واته: هر شتیک پیچه وانیه مه عریفه یه ک بیت که دل بو ی ده چیت، جا شه رع ی بیت یان عه قلی.

۳- چه مکی کوفر:

وشه ی (کوفر) له پیته کانی (ک، ف، ر) پیکهاتوو ه که یه ک مانا ده گه یه نیت ئه ویش داپوشین و شارندنه وه یه، کوفر دژی ئیمان، که ده لئین کوفری نیعمه تی خودای کرد، واته: ئه و نیعمه تانه ی له بهر چا و نیه و ده یشاریته وه، کافر له زمانی عه ره بیدا به شه وی تاریک دهوتریت، که واته هر شتیک شتیکی دیکه داپوشنی له زمانی عه ره بیدا پیی دهوتریت (کافر).

له بیژه ی (کفر) و هاویننه کانی له قورئانی پیرۆزدا (۵۰۳) جار هاتوو، به چوار شیوه، که بریتین له: (الجاحود) ملنه دان: (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ) (البقرة: ۶)، نکولیکردن: (فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ) (البقرة: ۸۹)، (البراءة) بیبه ری بوون: (إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونَ مِنْ قَبْلُ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ) (إبراهيم: ۲۲)، پشتته لکردن: (وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا) (إبراهيم: ۱۳)، سه رجه م ئه م واتایانه ش ده گه ریته وه بو مانای بنه رته ی وشه که که داپوشینه (وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ) (البقرة: ۸۸)، واته: داپوشراو و داخراوه.

۴ - چه مکی په بیردن:

(درک) یه ک بنچینه ی هه یه که گه یشتنی شتیکه به شتیکی دیکه، له قورئانی پیرۆزدا ئه م بیژه یه له ده شویندا هاتوو به چوار مانا، ته نگپیته لچنین و له فاوکردن (الالجام): (حَتَّىٰ إِذَا أَدْرَكَهُ الْعَرْفُقُ) (یونس: ۹۰)، پیگه یشتن (الالحوق): (فَلَمَّا تَرَأَى الْجَمْعَانَ قَالَ أَصْحَابُ مُوسَىٰ إِنَّا لَمُدْرِكُونَ) (الشعراء: ۶۱) کو بوونه وه: (حَتَّىٰ إِذَا آدَرَكُوا فِيهَا جَمِيعًا) (الأعراف: ۳۸)، بینین: (لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ) (الأنعام: ۱۰۳).

مانای بیژه که له قورئاندا مانا بنچینه زمانه وانیه که یه که پیگه یشتنه، به لام مانا گه یاندنه مه عریفه یه که ی: ده ستخستانی وینه یه لای که سی گویا، واته حه قیقیه تی شته که وه کو خوی به بی حوکمدان له سهر ره تکردنه وه ی یان قبول بوونی. ئه مه ش پیی دهوتریت

ویناکردن، به لّام ئەگەر حوکمیکی له سەر درا پێی دەوتریت راساندن (تصدیق).

په‌بیردن هه‌موو کاریکی ساده و راسته‌وخۆی ژیرییه که به‌شیکی حیسی یان وینه‌یه‌کی پارێزرای ده‌روونی یان خه‌یالی په‌ی پێ ببات. دابه‌شیش ده‌کریت بۆ په‌بیردنی ناوه‌کی و په‌بیردنی ده‌ره‌کی، که‌واته په‌بیردن حه‌قیقه‌تی شته‌که له‌ی په‌یه‌ر ده‌رده‌خات، به‌لّام ته‌نها به‌ ویناکردنی یه‌که‌م هه‌نگاویش که‌یشتنی زانسته به‌ ده‌روون پاشان په‌بیردن دوا‌ی ئەمه‌ش پاراستنی.

۵ - چه‌مکی لیزانین (الدرايه):

واته زانین، ئەم بێژه‌یه به‌ شیوازی کردار که ئامرازه نه‌فی له‌ پێشه‌وه‌یه سه‌ی جار هاتوه‌ واته: (وَمَا يُدْرِيكَ)، به‌لّام (وَمَا أَدْرَاكَ)، له‌ سیازده شویندا هاتوه، (وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا) (الأحزاب: ۶۳).

(دری) به‌ مانای زانینی شتیکی دوا‌ی نه‌بوونی زانست له‌باره‌وه‌یه، لیزانینیش په‌له‌بندی جیا‌جیا‌یه، ده‌کریت لیزانینی ته‌واو ده‌شکریت ناته‌واو بیت.

۶ - چه‌مکی راستگویی:

راستگویی پێچه‌وانه‌ی درۆیه، به‌ره‌تیکه مانای که‌یاندنی هیزی شتیکی دیت، چونکه درۆ بیهیزی، بێژه‌ی (الصدق) و هاو‌وینه‌کانی له‌ قورئانی پیرۆزدا له (۱۲۷) شویندا هاتوه‌ وه‌ک: (الصِّدْق) (وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ إِذْ جَاءَهُ) (الزمر: ۳۲)، به (صَدَق) هاتوه: (وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ) (الزمر: ۳۳)، به (صادق) یش هاتوه: (وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) (البقرة: ۲۳)، به (صَدَق) ش هاتوه: (وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقْنَا وَعَدَهُ) (الزمر: ۷۴) به (أصدق) ش هاتوه: (وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا) (النساء: ۱۲۲)، به (الصدق) یش هاتوه: (وَأذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا) (مريم: ۴۱)، به (الصدقات): (فَفِدْيَةٌ مِّنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ) (البقرة: ۱۹۶)، (وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً) (النساء: ۴)، جگه له‌وانه‌ش.

۷ - چه‌مکی حه‌ق:

یه‌ک بنچینه‌ی هه‌یه، که پته‌وکردن و دروستی شتیکی ده‌گه‌یه‌نیت، حه‌ق هاودژی به‌تاله، بێژه‌ی حه‌ق له (۲۶۷) شوینی قورئاندا هاتوه، له‌وانه: (وَلَا تَتَّبِعِ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَقَسَدَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ) (المؤمنون: ۷۱)، که لیرده‌ا به‌ مانای قورئانی پیرۆزه، (فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا) (القصص: ۴۸)، لیرده‌ا واته ئیسلام، (وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَرَهَقَ الْبَاطِلُ) (الإسراء: ۸۱)، وه دادگه‌ریی: (يَوْمَئِذٍ يُوقِفُهُمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقُّ) (النور: ۲۵)، ته‌وحد: (بَلْ

جاء بِالْحَقِّ وَصَدَقَ الْمُرْسَلِينَ (الصافات: ۳۷)، راستگویى: (قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ) (الأنعام: ۷۳)، به مانای واجب بوونیش هاتووه: (وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي) (السجدة: ۱۳)، به دژی به تالیس هاتووه: (ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ) (الحج: ۶۲)، به واتای سهروهت و سامانیسه: (وَلِيُمْلِلَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلِيَتَّبِقَ اللَّهُ رِبَّهُ) (البقرة: ۲۸۲)، له پیشتتر: (وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ) (البقرة: ۲۴۷)، به ش و پشک: (وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ) (المعارج: ۲۴)، پیوستی: (مَا لَنَا فِي بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ) (هود: ۷۹)، پوون و ئاشکرا: (قَالُوا الْإِنِّ جِئْتُ بِالْحَقِّ) (البقرة: ۷۱)، (لا إله الا الله) يشه: (لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ) (الرعد: ۱۴)، جیبه جیکرا: (وَعُدًّا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ) (التوبة: ۱۱۱)، که تن: (وَيَفْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ) (البقرة: ۶۱)، به لام هم موویان له مانا زمانه و انیه که وه نزیکن، له و خولگه یه دا مانا کانیان ده سوریته وه، (ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ) (الحج: ۶)، واته خاوه نی فرمان و بریاریکه که همیشیه و ته و او ناییت، سه بارهت به باوه ری وه که یه که ده فرمویت: (إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ) (النمل: ۷۹)، به کرده وه و گوفتاریکیش که موافیقی ئه وه ی که پیوستت بیت که بییت ده فرمویت: (وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي) (السجدة: ۱۳)، ئه م ئایه ته ش: (لِيُحَقِّقَ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ) (الأنفال: ۸)، جیبه جیشبوونی حه قیش به دوو شیویه: به ده رخستنی به لگه و نیشانه، ههروه ها به تیر و ته و او کردنی شه ریهت ده بییت.

۸ چه مکی یه قین:

یه قین نه مانی گومانه، که له (۲۸) شوینی قورئانی پیروزدا هاتووه، به چوار جور: به مانای راستگویى: (وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ) (النمل: ۲۲)، ههروه ها: (وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ) (البقرة: ۴)، به مانای: مردن (وَأَعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ) (الحجر: ۹۹)، به مانای به چاو بینین: (ثُمَّ لَتَرُوهُنَّ عَيْنَ الْيَقِينِ) (التكاثر: ۷)، زانست: (وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا) (النساء: ۱۵۷).

یه قین له قورئاندا به و مانا هاتووه که عه ره بیزانانی له سه ر راهاتوون، که دلنیا بوون و نه هیشتنی گومانه، ناشبییت که وه سفی خودا بوتریت که یه قینی هه یه، چونکه یه قین زانیارییه له سه ر شتییک پاش گومانبردن، ئه وه بیش به زوربوونی به لگه و نیشانه وه که یه ک بن به هو یانه وه یه قین دروست ده بییت، وه ک متمانه و راساندن و راستگویى بو که سی به رامبه ر که یه قینه (وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ) (النمل: ۲۲)، لیره دا په پوسلیمانیه کومه لیک به لگه و نیشانه و زانیاری ته و او ی له سه ر سه رچاوه ی قسه کانی پیشک شه کرد و وتی: (أَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ

يَقِينِ) (النمل: ٢٢)، بویه ئەو هه‌واله‌ی په‌پوسلیمان هه‌ینابووی هه‌والیکی تیروته‌سه‌ل بوو له هه‌موو پروویه‌که‌وه، جا ئەو (النبا) ده‌لێت که مانای هه‌والی ترسناک و گرنگ دیت ئەم هه‌واله‌ش به (یقین) راستگۆیانه وه‌سف ده‌کات، بۆ ئەوه‌ی راستگۆیی خۆی و مه‌عه‌زه‌ره‌تی دواکه‌وتن بسه‌لمیئیت.

خوداش که ده‌فه‌رمویت: (وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا) (النساء: ١٥٧). چونکه حوکه‌مه‌که‌یان ته‌نها به گریمانه و خه‌ملاندن بووه، چونکه یه‌قین ئەو زانسته‌یه که گومان هه‌لناگریت و جیگه‌ی راجیایی نییه و هاوجوتی واقیعه و ئەگه‌ری نه‌مانی تیدا نیه، دیاره یه‌قین به مانای بینی راسته‌وخۆی چا‌و‌یش هاتوه (كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ) تاكو (نَمْ لِّتَسْأَلَنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ) (التكاثر: ٥ - ٧).

٩ - چه‌مکی درۆ:

درۆ له بنه‌چه‌دا مانای پیچه‌وانه‌ی راستگۆییه، بیژه‌ی (الكذب) (٢٥١) جار له قورئانی پیریورزا هاتوه، به شه‌ش جوړ، به مانای دوورپووی: (وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ) (البقرة: ١٠)، نا‌وز‌راندن: (وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ وَيَدْرَأُ) (النور: ٧)، په‌تکرده‌وه: (لَيْسَ لِيُوقَعَهَا كَاذِبَةٌ) (الواقعة: ٢)، نکولیکردن: (مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى) (النجم: ١١)، به‌درۆ‌خستنه‌وه: (بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ) (ق: ٥)، بوختان: (وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُاْ عَلَى اللَّهِ وُجُوهُهُم مُّسْوَدَّةٌ) (الزمر: ٦٠).

درۆ هه‌والیکه له‌گه‌ل واقیعه نه‌چه‌سپاییت، په‌یوه‌ستیشه به قسه‌کردنه‌وه، له قورئانی پیریورزا دوورپوه‌کان به درۆزن وه‌سف ده‌کرین، واته مانای درۆ به حالیا‌نه‌وه چه‌سپیوه، چونکه قسه و کرداریان پیچه‌وانه‌ی ناو ده‌روونیانه، که‌واته دوورپووی ده‌رخستنی باشه و شارده‌وه‌ی خراپه‌یه. خودا ده‌فه‌رمویت: (وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ) (البقرة: ٨) پاشان به فریوده‌ر وه‌سفیان ده‌کات و پێیان ده‌لێت دلنه‌خۆش، له کۆتاییشدا به درۆزن: (بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ) (البقرة: ١٠)، چونکه لاف و گه‌زافی باوه‌رداریان به گو‌فتار و به په‌ه‌فتاریه‌وه پیچه‌وانه‌ی واقیعیانه، له ئایه‌تیکی دیکه‌دا هاتوه: (وَيَخْلِفُونَ عَلَى الْكُذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ) (المجادلة: ١٤)، درۆکردنیان به ناوی خوداوه‌یه (وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ) (آل عمران: ٧٨) واته: به‌بێ زانیاری شت به ناوی خوداوه‌هلین.

١٠ - چه‌مکی هه‌لبه‌ستراو (الإفك):

به مانای هه‌لگیرانه‌وه‌ی شتیکه و لادانیه‌تی له شیوه راستیه‌که‌ی، هه‌لبه‌ستراو بوختان و درۆیه، (المؤتفكات) ئەو شوینانه بوون که ژیراوژوور بوونه‌وه

به سهر گه لی لووتدا. (المأفوك) به مانای كالفامیش دیت، ئەم وشهیه به خوئی و هاوناوه كانیوه له (۳۰) شویندا له قورئانی پیروژدا هاتوو، به حهوت جوړ، درۆ: (وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ) (الأحقاف: ۱۱)، په رستشی به تال: (أَنْفُكَا آلِهَةٌ دُونَ اللَّهِ تُرِيدُونَ) (الصافات: ۸۶)، لافی مندالبوون بو خودا - تعالی عما یقولون - (أَلَا إِنَّهُمْ مِّنْ إِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ * وَلَدَ اللَّهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ) (الصافات: ۱۵۲). بوختانگردن بو داوینپاکان: (إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنْكُمْ) (النور: ۱۱)، شتی ههلبه سترای و هسفر دووه به بوهتان: (سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ) (النور: ۱۶)، به لادان: (يُؤْفِكُ عَنْهُ مَنْ أَفَكَ) (الذاریات: ۹)، به هه لگه رانه وه: (وَالْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوَى) (النجم: ۵۳)، به جادوو: (فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ) (الشعراء: ۴۵).

خودای مه زن لافی هاوبه شی بو دانان و بوونی مندال بو په روه ردگاری به ههلبه سترای و هسفر کردوو، واته گوړپنی راستیهه کان، که له درۆ سه ختتره، (أَلَا إِنَّهُمْ مِّنْ إِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ * وَلَدَ اللَّهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ)، که واته هه موو ههلبه سترای ویک درۆیه «به لام مه رج نییه هه موو درۆیه که ههلبه سترای بیته، چونکه درۆ ههلبه ستن بو زیانگه یاندنه به یه کیکی تر، به لام درۆگردن ده شیت بو زیان لادانیک یان ده ستخستنی قازانجیک بیته، بویه نه و درۆیه ی بو خاتوو عایشه ههلبه سترای په روه ردگار نیازه که شیان به خراپ داده نیته، چونکه زیانی نه ویان ده ویست، سیحر و جادوویش هه ر به ههلبه سترای و هسفر کراوه (فَأَلْقَى مُوسَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ) (الشعراء: ۴۵).

۱۱ - چه مکی درۆ به دهمه وه کردن:

بیژهی (الإفتراء) واته درۆزانین و درۆ به دهمه وه کردن، له (۶۰) جیگه ی قورئانی پیروژدا هاتوو، (فَمَنْ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ) (آل عمران: ۹۴)، دروستگردنی ئەم قسانه هه ر بو درۆیه، مه گه ر بکه ره که ی پی نه زانیت، که واته له و کاته دا درۆ نیه به لکو نه زانینه. وه ک هه لواسینی تاوان: (وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا) (النساء: ۴۸)، یان هه لواسینی قورئان به درۆ: (وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَىٰ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ) (یونس: ۳۷)، به مانای کاریکی زور سه بیریش هاتوو: (قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا) (مریم: ۲۷)، جادوو درۆ به دهمه وه کردن: (قَالُوا مَا هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّفْتَرَىٰ) (القصص: ۳۶)، به درۆ هه لواسینیش هاتوو: (وقَالُوا مَا هَذَا إِلَّا إِفْكٌ مُّفْتَرَىٰ) (سبأ: ۴۳)، به مانا بوختانیشه: (وَلَا يَأْتِيَنَّ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلِهِمْ) (المتحنه: ۱۲).

۱۲ - چه مکی بوختان:

بوختان: درویه کی هه‌ل‌واسراوه، واته: شتیکی له‌سه‌ر ئەلی که نه‌یکردوه، بیژهی (البهتان) و هاوناه‌کانی له‌ش‌ه‌ش شوینی قورئاندا هاتوه، به‌چوار جور: به‌مانای زینا و داوینپییسی: (وَلَا يَأْتِينَ بَهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ) (الممتحنة: ۱۲). درو: (سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ) (النور: ۱۶)، سه‌روه‌تی حه‌رام (أَتَاخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا) (النساء: ۲۰)، حه‌په‌سان و دۆران (فَهَيْتَ الَّذِي كَفَرَ) (البقرة: ۲۵۸).

که‌واته بوختان هه‌موو مانا‌کانی: به‌تال، درو، سه‌رلیشیواوی، حه‌په‌سان ده‌گریته‌وه، هه‌موو بوختانیک درو به‌ده‌مه‌وه‌کردنه، به‌لام مه‌رج نیه هه‌موو درو به‌ده‌مه‌وه‌کردنیک بوختان بیت، هه‌ندیک که‌س به‌دروژن و هه‌لبه‌ستراو پیناسه‌ی ده‌کات، هه‌ندیکیش به‌مه‌زن، به‌لام درو به‌ده‌مه‌وه‌کردن روونکردنه‌وه‌که‌ی به‌داواکردنی شایه‌تی چوار شایه‌ته‌تا روونی بکه‌نه‌وه، هه‌روه‌ها مال خواردنی ناحه‌قیش هه‌ر به‌بوختان و تاوان دانراوه، خودا ده‌فه‌رمویت: (وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَّكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا) (النساء: ۲۰)، حه‌په‌سان له‌ئه‌نجامی سه‌رسورمانه‌وه‌یه، که ده‌شفه‌رمویت: (فَهَيْتَ الَّذِي كَفَرَ) له‌سیاقی ئایه‌ته‌که‌دا (أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أَحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ) (البقرة: ۲۵۸)، ئیبراهیم پیغه‌مبه‌ر (عليه الصلاة والسلام) له‌به‌لگه‌یه‌که‌وه‌گواسته‌یه‌وه‌بو به‌لگه‌ی دووهم، هه‌ولی به‌رگریکردنی له‌یه‌که‌میان نه‌دا، چونکه‌زانی رکا‌به‌ره‌که‌ی لاوازه، بویه به‌دووهم به‌لگه‌ی حه‌په‌ساندی و بواری مشتومری لیبری‌ه‌وه.

۱۳ - چه مکی جادوو (السحر):

ئه‌م بیژه‌یه له‌زمانی عه‌ره‌بیدا سی بنچینه‌ی هه‌یه، که لیزه‌دا مه‌به‌ست ئەو بیژه‌یه‌یان که به‌مانای جادوو دیت، که (۶۲) جار له‌قورئاندا هاتوه، ئه‌ویش پینج جور ی هه‌یه: زانست: (وَقَالُوا يَا أَيُّهَا السَّاحِرُ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ) (الزخرف: ۴۹)، درو: (وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرَضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ) (القمر: ۲)، چاوبردن: (قَالَ أَلْقُوا فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَزَهَبُوهُمْ وَجَاءُوا بِسِحْرِ عَظِيمٍ) (الأعراف: ۱۱۶)، شیت: (وَقَالَ الظَّالِمُونَ إِنَّا تَبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مُّسْحُورًا) (الفرقان: ۸)، لادان له‌سه‌ر حه‌ق: (فَأَنَّى تُسْحَرُونَ) (المؤمنون: ۸۹)، که‌واته جادوو هه‌ندیک کار و حال ی ده‌روونه پیسه‌کانه که هه‌ل‌ده‌ستن به‌شتانیک ی ناباو و له‌توانابه‌ده‌ر که ناتوانریت به‌ره‌په‌رچیان بدریته‌وه.

۱۴ - چه مکی خویندن (القراءة):

بیژهی (قرأ) به شیوازه‌کانیه‌وه له نزیکی (۱۷) شوینی قورئاندا هاتوو، به‌بی وشهی (القرآن، القرية)، چونکه هەر بیژهی (القرآن) خوئی له حه‌فتا جیگادا هاتوو که مه‌به‌ست پیی که‌لامی خودای په‌روه‌دگار، که تاییه‌ت دابه‌زیوه‌ته سه‌ر محمه‌د (درودی خوای له‌سه‌ر بی)، هه‌روه‌ها به مانا زمانه‌وانیه‌که‌ی بیژهی (قرآن) که به مانای خویندن هاتبیت له دوو شویندا هاتوو، له سوره‌تی (القیامة) (إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ * فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ) (القیامة: ۱۷ - ۱۸).

پیخویندنه‌وه و نه‌خشگرتنی خوینراوه که له دلێ پیغه‌مبه‌ری خوادا (درودی خوای له‌سه‌ر بی) (سَقُرُوكُ فَلَا تَنسَى) (الأعلى: ۶)، مه‌عریفه به خویندن یان خویندنه‌وه یان له‌به‌رکردن یان بیرخستنه‌وه روو ده‌دات، به‌رزی پله‌که‌شی به‌ستراوه‌ته‌وه به که‌سه‌که‌وه، چه‌ند له خوینراوه‌که‌دا قال ده‌بیت و لیی ورد ده‌بیته‌وه، یان به‌سه‌رپیی ده‌یخوینیته‌وه، جوله‌که‌کان خوینه‌ری کتیب بوون، له ئەنجامی ئەو خویندنه‌ش به‌ته‌واوی راستی دابه‌زینی قورئانیان بو سه‌ر پیغه‌مبه‌ری خوا (درودی خوای له‌سه‌ر) زانی (فَإِنْ كُنْتَ فِي شكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَاسْأَلِ الَّذِينَ يُقْرَأُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ) (یونس: ۹۴).

خویندن (القراءة) به مانا کۆکردنه‌وه و لکاندن پیته‌کان به یه‌کتره‌وه له خویندنه‌وه‌یاندا دیت، خودا ده‌فه‌رمویت: (فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ) (النحل: ۹۸)، ده‌شفه‌رمویت: (اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا) (الإسراء: ۱۴)، هه‌روه‌ها (اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ) (العلق: ۱).

ئایه‌ته‌کان دیاریان کردوو که خویندنه‌وه بو کتیب و بو له‌به‌رکراویشه.

۱۵ - چه مکی لیکۆلینه‌وه (الدراسة):

یه‌ک بنه‌چه‌ی هه‌یه که په‌نه‌نایه (الخفاء)، بیژهی (الدرس) به واتای ریگای په‌نه‌انی دیت، بیژهی (درس) وه‌ک کرداری پابردوو و پانه‌بردوو چاوگ شه‌ش جار له قورئاندا هاتوو، خودا ده‌فه‌رمویت: (أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ) (القلم: ۳۷)، واته: تیایدا ده‌خویننه‌وه و ده‌کۆلنه‌وه، بیژهی (دراسة) به‌لگه‌که‌ی به‌هیزتره تا بیژهی (قراءة)، خودا ده‌فه‌رمویت: (وَإِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ) (الأنعام: ۱۵۶)، ده‌شوتريت ناوی ئیدریس له دهرس دهره‌ینراوه، له‌به‌ر زور خویندنه‌وه‌ی کتیبی خودای مه‌زن.

۱۶ - چه‌مکی به‌ده‌سته‌پنان (التحصیل):

یه‌ک بنه‌چه‌ی هه‌یه که کۆکردنه‌وه‌ی شتیکه، که به جیق‌لدانی بالنده دوتریت (حوصله الطائر)، چونکه تیایدا کۆده‌کاته‌وه، له قورئاندا به یه‌ک شیواز هاتووه: (وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ) (العدایات: ۱۰)، واته جیاکرایه‌وه، وهک ئاگادارکردنه‌وه به دهرخستنی شاراهه و په‌نهانکراویک، دوا‌یی مانا‌که‌ی گوازراوه‌ته‌وه له کۆکردنه‌وه‌ی به‌ته‌نهاوه بۆ پاراستنی زانست و وه‌رگرتنی، تا وایلیهات به بی‌نیشانه‌یه‌کی بیژه‌یی به‌تایبهت به‌کاره‌ینراوه.

۱۷ - چه‌مکی سه‌رژمیری (الإحصاء):

سی بنه‌چه‌ی هه‌یه یه‌که‌م (الحصو) ریگری، دووهم ژماردن، سینیهم ورده پارچه‌یه‌کی زه‌وی (چه‌و).

بیژه‌ی (الإحصاء) به هاووینه‌کانیه‌وه له یازده جینگه‌ی قورئاندا به چوار شیوه هاتووه: یه‌که‌م: توانا و تاقه‌ت: (وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا) (إبراهیم: ۳۴)، ژماره (فَطَلِّقُوهُمْ لِعَدَّتْهُمْ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ) (الطلاق: ۱)، کتیب (وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ) (یس: ۱۲)، کۆکردنه‌وه (مَالٍ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا) (الک‌هف: ۴۹)، که‌واته مانای (الإحصاء) سه‌رژمیری و ژماردن و ری‌کخستن و په‌ی بردن و کۆکردنه‌وه و نوسینه. هه‌مووشیان مانا زمانه‌وانیه‌که‌یان تیادا پاراستووه، واته: سه‌رژمیری هه‌مووی به‌ته‌واوی، هه‌روه‌ها بویه بیژه‌ی (الحصا) ورده چه‌و به‌کاره‌اتووه، چونکه بۆ ژماردنی شته‌کان پشتیان پینه‌ستووه، خودا ده‌فه‌رمویت: (وَأَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا) (الجن: ۲۸).

۱۸ - چه‌مکی نه‌ندازه‌گیری (التقدير):

(قدر) یه‌ک بنه‌چه‌ی هه‌یه که مانای نه‌وپه‌ری شتی‌ک و ناوه‌رۆکه‌که‌ی کۆتاییه‌که‌ی ده‌گریته‌وه له زمانی کوردیشدا نه‌ندازه‌گیریه، که ده‌شلین قه‌ده‌ری خودا واته په‌روه‌ردگار نه‌ندازه‌ی گرتووه، قودره‌تی خوداش بۆ دروستکراوه‌کانی: واته به‌وه‌نده‌ی نه‌و ده‌یه‌ویت پیتیان ده‌دات.

بیژه‌که له قورئاندا (۱۶۶) جار به شیوازی جیا‌جیا به شه‌ش جور هاتووه له‌وانه: مه‌زنی (وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ) (الزمر: ۶۷)، گرتنه‌وه (اللَّهُ يُسْطِرُّ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ) (الرعد: ۲۶)، هیز (أَيَحْسَبُ أَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ) (البلد: ۵)، وینه‌گری (فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ) (المرسلات: ۲۳)، واته له ره‌حمدا (فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَكِينٍ * إِلَى قَدَرٍ مَعْلُومٍ) (المرسلات: ۲۱ - ۲۲)، کوردن (وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السَّيِّئِينَ وَالْجَسَابِ) (یونس: ۵)،

زانست (وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ) (المزمل: ۲۰). ته قدیر به مانای ته کبیریکی پته و (وَقَدَّرَ فِي السَّرِّدِ) (سبأ: ۱۱)، هه وال پیدان (وَحَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا) (الفرقان: ۲)، که واته به مانای دهرخستنی نه ندازهی شتیکه (قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا) (الطلاق: ۳).

۱۹ - چه مکی کولین (البحث):

(ب، ح، ث) یه ک بنه چه ی هه یه، به مانای هه لدانه وهی شتیکی دیت، یان گه ران به دوی شتیکی، واته: هه ولدانه له بابه تیکدا، پاشان مانا که تاییه تکرا به دوزینه وه و گه ران بو زانسته کان، چونکه توژیینه وه، شتی په نهان دهرده خات و داپوشراو هه لده مالیت، جا توژیینه وه سی به شی ریزکراو یه ک له دوی یه ک هه یه که نه مانه ن: سه ره تاییه کان، ناوه پراسته کان، کو تاییه کان، که نه و پیشه کییانه ن به لگه کان پیی ده گن، له زه ورره ت و به لگه نه ویسته کان، وه ک سورانه وه و گه ران (الدور والتسلسل)، سوره تی (البراءة) ناو نراوه (البحوث)، چونکه گه راره به دوی مونا فیک و نه پنییه کانیاندا.

۲۰ - چه مکی دهرکه وتن (الكشف):

(ک، ش، ف) بنه مایه که به مانای داکه ندنی شتیکی له شتیکی دیت، وه ک: داکه ندنی جلوه برگ له له ش، دهرکه وتن باز نه یه کی پینشی سه ره، وه ک بلئی نه و موانه ی پینش سه ر شوینی سه وزبونه که یان دهرده که ویت.

له قورئانی پیرو زدا (کشف) له بیست شویندا هاتوه، ده فه رمویت: (فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ) (ق: ۲۲)، که واته دهرکه وتن: دارنینی شتیکی له وهی پو شویوه تی، (لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ) (النجم: ۵۸)، به واتای دهرکه وتن هاتوه، نه مانی خه م یان دهرچوونی ده وتریت (وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ) (الأنعام: ۱۷)، (فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ) (الأنعام: ۴۱).

۲۱ - چه مکی (نه قیب) گه روک:

(ن، ق، ب) به مانای کردنه وهی شتیکی له شتیکی دیت، یان گه ران بو قوتار بوون. به مانای: ئاواز، دهر وون، ژیری، پرس و را، قسه وه رگیراو، سرو شتیش دیت.

بیژدهی نه قیب له سی شویندا به سی شیواز له قورئاندا هاتوه، نه مینداری و ئوبال به ند: (وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا) (المائدة: ۱۲)، سورانه وه و گه ران (فَتَقَبُّوا فِي الْبِلَادِ هَلْ مِنْ مَحِيصٍ) (ق: ۳۶)، کونکردن و پوو خاندن (وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا) (الکھف: ۹۷)، که واته نه قیب نه و که سه یه ده گه ریت بو زانینی نه حوالی خه لک، خودا ده فه رمویت:

فَتَقَبُّوا فِي الْبِلَادِ هَلْ مِنْ مَّحِيصٍ) (ق: ۳۶)، واته: گه راون به ناو ولاتا و سورانه وه و شوینه واریان تیدا بینی، بنه رته بیژه که بو چاله، به لام پاشان گوازاوه ته وه تا مانای پشکنین و گه ران بگه یه نیت، به زانا دهوتریت نه قاب، ههروه ها به که سی وریا و زیره کیش هه ر وا دهوتریت، به کورتی نه قیب ئه وه یه بو ناخی شته که ده گه ریت.

۲۲ - چه مکی وردبینی (البعثرة):

بعثر پیتی (ع) زیاده یه واته (ب، ث، ر) به مانای بینین و پشکنین دیت، به مانای پرش و بلاو و تیکه لکردن و به سه ریه کیشدا دیت، ههروه ها مانای دهرهینان و دهرخستن ده گه یه نیت، له قورئانی پیرو زدا ته نها له دوو جیگادا هاتووه (وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ) (الإنفطار: ۴)، (أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ) (العاديات: ۹)، لیره دا ته نها مانا زمانیه وانیه که که دهرکردن و وروژانه ناگه یه نیت، به لکو ده لاله ت بو مانای گواستنه وه ی خیرا له دهرکردنی ناو گوړه وه یه کسه ر به ره و لیپرسینه وه یه کی سه ختی ناو ناخی مروقه که هه موو که س پیتی ده زانیت.

۲۲ - چه مکی نووسین (الكتابة):

(ک، ت، ب) یه ک بنه چه ی هه یه که نوساندنی شتی که به شتی کی دیکه وه، (نوسین) به مانای قهرزیش هاتووه، ئه م بیژه یه له ۳۱۹ شوین له قورئاندا هاتووه به پینج جور، که: فه رزه: (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ) (البقرة: ۱۸۳)، بریار و حوکمدان (كُتِبَ اللَّهُ لِأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي) (المجادلة: ۲۱) تیکردن (أُولَئِكَ كُتِبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانُ) (المجادلة: ۲۲)، فه رمان (يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كُتِبَ لِلَّهِ لَكُمْ) (المائدة: ۲۱)، نوسین (قَوْلًا لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ) (البقرة: ۷۹).

له روه مه عریفیه که یه وه نوساندنی پیته کانه به یه کتره وه به ده ستوخه ت، بنه چه تیایدا ری کخستنی نوسینه، به لام هه ریه که یان بو ئه وی دیکه یان ده خوازی ت، بو یه به فه رموده ی په روه ردگار دهوتریت کتیب له گه ل ئه وه شدا نه نوسراوه (ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ) (البقرة: ۲)، ته عبیره له سه لماندن و ئه ندازه گیری و فه رزکردن و جه ختیبون بو نوسین.

چونکه شت ده ویستری ت ئه و جا دهوتریت پاشان ده نوسری ت، واته: ویستن سه ره تايه و نوسین کو تايه، خودا ده فه رموی ت: (أُولَئِكَ كُتِبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانُ) (المجادلة: ۲۲)، واته: له دلایاندا کو یکر دوه ته وه تا باوه رپان هینا به وه ی له سه ریانه، هه ر له مه شه وه به و قسانه دهوتریت که له سپاره یه کدا کو ده کری ته وه، خودا ده فه رموی ت: (الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ) (الأعراف: ۱۵۷)، وه ک

باویش به و کتیبه و تراوه خودا دایبه زاندوه بۆ سهر پیغه مبه رانی، وهک: ته ورات و ئینجیل و قورئان، ده فهرمویت: (وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً وَهَذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِّسَانًا عَرَبِيًّا) (الأحقاف: ۱۲).

کتیب جوړی دیکه یشی هه یه که له ماناگه یاندنه زمانه وانیه که ی تیده په پینیت، له وانه حساب (كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَى إِلَى كِتَابِهَا) (الجاثیه: ۲۸)، هه روه ها (مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا) (الكهف: ۴۹)، تیایدا ئامازه یه بۆ کرداره کانیاں که له کتیبدا چه سپاوه و نویسنراون به یه که وه، بۆ ئه وهی لپیرسیینه وه له سهر هه موو کرداره کانی له گه ل بگریت.

قورئانیش به کتیب ناوزه دکراوه (كِتَابٌ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ) (فصلت: ۳)، هه روه ها به ئینجیل و ته وراتیش و تراوه (لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ) (آل عمران: ۷۸)، به ئاکامیش ده ورتیت (کتاب)، چونکه به دیاریکراوی نوسراوه (وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْنٍ إِلَّا وَرَثَةٌ يَلْعَنُهَا النَّاسُ وَالَّذِينَ كَفَرُوا) (الحجر: ۴)، به ماوهی ته لاقکه و تنی ژنیش ده ورتیت (حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ) (البقرة: ۲۳۵)، ئه و فهرزه ش ده گه یه نیت که له سهر خه لک نوسراوه (وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ) (النساء: ۲۴)، که واته کیتاب ناو نیشانی کومه لیک بیژه یه که بابه تگه لیک ی تاییه ت به ره گه زی خوی ده گریته وه، (کتاب) ده گریته به نویسن و دارشتنیش بوتریته، جا به کاره ینانی (کتاب) وا بلاوه که له پیت و وشه گه لیک ی پیکه وه بی یان بیژه یان نویسنیدا به کاردیت، (کتابه) نویسنیش به مانای وینه گرتنی بیژه به پیت دیت، چونکه ئه و پیتانه و شیوازه کانیاں کۆده کرینه وه.

۲۴ - چه مکی زوبور:

(ز، ب، ر) دوو بڼه چه ی هه یه، یه که میان پته وکردن و گریدانی شتیک ده گه یه نیت، دووه میان: مانای خویندنه وه و نویسنه.

ئهم بیژه به هاوشیوه کانیه وه له نو شوینی قورئان به پینج جوړ هاتووه، به کتیب (جَاوُوا بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ) (آل عمران: ۱۸۴)، به کتیبی دابه زاندوه ته سهر داود پیغه مبه ر (عليه السلام) (وَأَتَيْنَا دَاوُودَ زُورًا) (النساء: ۱۶۳)، به له وحی مه حفوز (وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ) (القمر: ۵۲)، پارچه (أَتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ) (الكهف: ۹۶)، قسه ی پیشینان (بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ) (النحل: ۴۴)، (زبر) نویسنیکی درشته، به کتیبی نویسنراویش ده ورتیت، و تراویشه: زه بور کتیبیکی خوداییه که حوکی شهرعی تیدا نه بیته و ته نها حکمه تی عه قلی له خو بگریته، خودا ده فهرمویت: (جَاوُوا بِالْبَيِّنَاتِ

وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ) (آل عمران: ۱۸۴)، لیره‌دا بوونی (زبر) و (الكتاب المنير) پیکه‌وه
 ئه‌وه ده‌گه‌یه‌نیت مانا‌کانیان جیا‌وازه، و تراویشه زه‌بور به مانای مه‌زبور و اته
 نووسراوه، به پارچه‌ی گه‌وره گه‌وره‌ش هاتووه (فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبْرًا كُلُّ حِزْبٍ
 بِمَا لَدَيْهِمْ فِرْحُونَ) (المؤمنون: ۵۳)، اته: بوون به گروپ گروپ.

۲۵ - چه‌مکی سپیاره (السفر):

(س، ف، ر) یه‌ک بنه‌چه‌ی هه‌یه به واتای: دهرکه‌وتن و رۆشنی‌وونه‌وه‌یه، بویه
 وای پیده‌وت‌ریت چونکه: خه‌لک توانی خو‌یان دهرده‌خن، به مانای نووسینیش دیت
 چونکه ئه‌و پیوستیه‌ی که ده‌بیت بنوسریت دهرده‌خات، سفری کتیبی گه‌وره یان
 به‌شیک له ته‌ورات، (سیفره) یان نوسه‌ران (بأیدی سَفَرَة) (عبس: ۱۵).

ئه‌م بیژه به هاوشی‌وه‌کانیه‌وه له دوازه جیگه‌ی قورئاندا به پینج جور هاتووه،
 گوندومال (فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا وَظ) (سبأ: ۱۹)، کتیب (كَمَثَلِ الْجَمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا)
 (الجمعة: ۵)، پرشنگدار (وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُّسْفِرَةٌ) (عبس: ۳۸)، دهرکه‌وتن (وَالصُّبْحُ إِذَا
 أَسْفَرَ) (المدثر: ۳۴)، گواستنه‌وه له شوینیکه‌وه بو شوینیکی تر (فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا
 أَوْ عَلَى سَفَرٍ) (البقرة: ۱۸۴).

ئه‌وه‌ی لامان گرنگه لیره‌دا ئه‌وه‌یانه به مانا کتیب دیت، هه‌روه‌ها (السفرة) و اته
 نوسه‌ران، که ئه‌و فریشتانه‌ن له نیوان خودا و پیغه‌مبه‌ردا دین و ده‌چن، سه‌فیر
 و اته بالیوز ئه‌وه‌ی دیت و ده‌چیت، ئه‌م جورانه جیا‌وازیان تیدا نیه و له بنه‌چه
 زمانه‌وانیه‌که‌ش دهرناچن، چونکه به مانای دهرکه‌وتن و رۆونبوونه‌وه‌ی شتیکه،
 له‌و ئایه‌تانه‌ش هیتامانه‌وه ئه‌م مانایه ئاشکرایه.

۲۶ - چه‌مکی په‌یمان (عه‌د):

(ع، ه، د) بنه‌چه‌که یه‌ک مانا ده‌گه‌یه‌نیت که له راسپارده (الوصية) وه‌یه، چونکه
 په‌یمان ده‌بیت بیاریز‌ریت، به‌و مه‌نزله‌یه‌ش ده‌وت‌ریت که هه‌موان بوی ده‌گه‌رینه‌وه،
 مانا‌کانی دیکه‌ی عه‌د: حورمه‌ت پاریز، ئه‌مان، ئوبال، به‌یه‌گه‌یشتن، ناسین، ...

بیژه‌ی په‌یمان و هاوبه‌شه‌کانی له چل و شه‌ش شوین به هه‌شت جور هاتووه:
 پاریز‌گاری (أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ) (یس: ۶۰)، پیغه‌مبه‌رایه‌تی
 (بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ) (الأعراف: ۱۳۴)، راسپاردن (وَعَهَدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا
 بَيْتِيَ) (البقرة: ۱۲۵)، (وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَىٰ آدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا) (طه: ۱۱۵)،
 سویند (وَالْمُؤْفُونَ بَعْدَهُمْ إِذَا عَاهَدُوا) (البقرة: ۱۷۷)، (وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ)
 (المؤمنون: ۸)، (المعارج: ۳۲)، ره‌چاوی حه‌رامیتی (بِرَاءةٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَىٰ الَّذِينَ

عَاهَدْتُمْ مَنِ الْمُشْرِكِينَ (التوبة: ۱)، به‌لین (وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ) (النحل: ۹۱)، گره‌نتی (قُلْ أَنْخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا) (البقرة: ۸۰)، نه‌زر و پابه‌ندببون (بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَاتَّقَىٰ فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ) (آل عمران: ۷۶)، (وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا) (الفتح: ۱۰)، كه‌واته له قورئاندا (عهد) به‌م مانایانه هاتووه: ئه‌مان، سویند، ئوبال و پاراستن و راسپاردن و به‌لین، كه هه‌مووی له وینه‌ی راسپاردنه، كه‌واته په‌یمان پاراستن و ره‌چاوكردنی شتیكه به‌هه‌میشه‌یی.

۲۷ - چه‌مکی وشه (الكلام):

(ك، ل، م) دوو بنه‌چه‌ی هه‌یه به‌كه‌میان مانای وتنیك بو تیگه‌یشتن دیت، دووه‌میان برین، جا به‌كه‌میان كه وشه‌یه فراوانتر ده‌كریت له وته‌یه‌کی مانابه‌خشه‌وه، بو چیرۆك و چامه‌ش به‌دریژی هه‌ر قسه‌یه، دووهم كه بریتیه له (كلم) لامه‌كه كه‌سره‌ی هه‌یه و به‌(كلام) كو‌ده‌كریته‌وه.

ئه‌م بیژه‌یه (۷۵) جار له قورئاندا به‌شیوازی كردار و چاوك به‌پینج جو‌ر هاتووه، كه ئه‌مانه‌ن:

قسه‌ی خودای مه‌زن به‌گشتی (وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا) (النساء: ۱۶۴)، (وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ) (البقرة: ۷۵)، به‌مانای قورئانیش هاتووه (وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ) (التوبة: ۶)، وشه‌ی خودا (قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مَدَادًا لَّكَرِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا) (الكهف: ۱۰۹)، قسه‌ی خه‌لك (قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا) (مریم: ۲۹)، قسه‌ی مردووان كه زیندووان ناییستن (كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا) (المؤمنون: ۱۰۰). وشه ده‌كه‌ویته سه‌ر بیژه‌ی ریکخراویش، وه‌كو خوی گه‌وره ده‌فه‌رمویت (كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ) (الكهف: ۵)، هه‌روه‌ها له (فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ) (البقرة: ۳۷)، ده‌وتریت: ئه‌و بیژه‌یه ئه‌مه‌یه: (قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا) (الأعراف: ۲۳)، وه له فه‌رمووده‌ی (وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ) (البقرة: ۱۲۴)، وتراوه: ئه‌و شتانه‌یه خودا ئیبراهیمی پی‌تاقیكرده‌وه وه‌ك: سه‌ربرینی كوره‌كه‌ی و خه‌ته‌نه و ئه‌وانی دیکه.

عیساش وشه‌ی خودایه (إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَىٰ ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَىٰ مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِّنْهُ) (النساء: ۱۷۱)، چونكه به‌وتنی (ببه) بووه، ده‌شوتریت بو‌یه وه‌های پیده‌وتریت چونكه هه‌ر له كو‌رپه‌بیه‌وه خودا تاییه‌تیكرده‌وه: (قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا) (مریم: ۳۰).

ئەو ئايەتەش (يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَن مَّوَاضِعِهَا) (المائدة: ۱۳)، (كلم) كۆى (كلمة) يە، دەوتریت: ئەوان جیگۆپكى و گۆرانكارىيان لە وشەكاندا دەکرد، دەشوتریت: لە رووى واتاوە دەیانگۆرین، ئەم قسانە مانای مەبەستەكە ناگەيەن، چونكە بێژەيكە كە لە ناو خەلكدا بلاوبوووە و دەماودەمى پیکرا، جیگۆپكى و گۆرینی سەختە، (كلمة) لە زمانى عەرەبیدا بە رستەى تەواو دیت (كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا) (الكهف: ۵)، بەلام كە دەوتریت ناو یان كردار یان پیت (كلمة) یە ئەمە زاراوەى هەندیک نەحووزانانە و لە قسەى عەرەبدا هیچ بنەمایەك نیە، بەلكو عەرەب بەمانە دەبێژیت (حرف)، وشە لە عورفدا ئەوەیە لە دەم دەرەچیت، خۆئەگەر پیتی تیدا بەكارنەهات، ئەو دەنگە، ئەگەر پیتی تیدا بوو بەلام مانابەخش نەبوو ئەو بێژەیه، ئەگەر مانابەخش بوو ئەو وتەیه ئەگەر موفرد بوو ئیتەر ئەو كەلیمەیه، خۆ ئەگەر ئاویتەى دوو وتە بوو ئامانجار نەبوو ئەو رستەیه، ئەگەر ئامانجى پیکا ئەو كەلامە، یان ئەگەر سى بێژەش بوو هەر كەلامە، كە لایەنى دەروونیش ئەو لە دەرووندا ئەنجام دەدریت بە دەربریك یان ئاماژە یان نووسین بگەيەنیت، جا كەلامەكە زانیاری بیت یان ویست یان گۆرپایەلى یاخود هەوالدانیک بیت یان هەر شتیكى دیکە.

۲۸ - چەمكى وتن (القول):

(ق، و، ل) یەك بنەچەى هەیه كە قسەكردنە و لە دەربرینەووە هاتوو، بە مانای قسەكردن، لیدان، زالبوون، مردن، لاوان، پشوودان، بەرەورپووھاتن دیت، بۆ ئامادەسازی ئیشیکیش دەوتریت، (تقول عليه): دروى بەدەمەووە كرد، (تقاولا): دانوستانیانكرد، ئەم بێژەیه بە هاووینەكانیەووە لە (۱۷۲۲) جیگادا هاتوو لە قورئانى پیرۆزدا، جۆرى زۆرىشى لەخۆ گرتوو، دیارترینیان: تیکەل بە پیتی دیکە بە تاك یان كۆ دەكریت لە قورئاندا نمونەى لەم بارەووە زۆرە، بۆ كەسیكیش ئەوترى كە بۆچوونى خوى لە دەروونەووە دەربريت: (وَيَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ) (المجادلة: ۸)، بە مانای درۆش هاتوو (وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ) (الحاقة: ۴۴)، بەو قسەیه وتراوە كە پێچەوانەى بیروباوەرە (يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ) (آل عمران: ۱۶۷)، (وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ) (الشعراء: ۲۲۶).

۲۹ - چەمكى دەربرین (النطق):

دوو بنەچەى دروستى هەیه، یەكەمیان: وتن و هاوشیووەى وتن، ئەوى دیکە جۆرى پۆشاك، لە قورئاندا بە دوو جۆر لە دوازدە شویندا هاتوو: بە مانای دەنگ

که له زمان دهرچیت (مَا لَكُمْ لَا تَنْطِقُونَ) (الصفات: ۹۲)، نووسراو (يَنْطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظَلِّمُونَ) (المؤمنون: ۶۲)، که واته: ناساندنی دهنگی پچر پچره که زمان دهریده خات و گوئ دهبیستی، تنها زیاتر بؤ ئاده میزاده، بگو به وه دوتریت دهنگی ههیه، پیچه وانه که شی بیده نگه؟ هه رگیز به زینده وهران ناوتریت بگو، مه گهر به مهرج یان به چواندن نه بیئت، به لام ئایه تی (وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عَلِمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ) (النمل: ۱۶)، خودا که دهنگی بالنده به گویا ناوزه د دکات، ئه وه له بهر سوله یمان که لئیان تیده گات، وه ک قسه کردنه که له گهل په پوسلیمان، ئه مه ش تنها بؤ سوله یمان بو، هه رکه س له شتی گه یشت ئه وه وه ک قسه کردن وه هایه، با بی دهنگی بیئت، که سیکیش تینه گه یشت وه ک قسه نه کردن وه هایه با قسه ش بکات، ئه م ئایه ته (هَذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنْ) (الجاثية: ۲۹)، ئه و نامه یه بگویه، به لام چاو له بگویی هه کی تیده گات، هه روه ها قسه ش کتبه به لام گوچکه لئی تیده گات، نامه که شایه تی له سه ر خه لکی دهدات، جا کرداره کانیاں بیر ده که ویته وه، که واته نووسراوه که شایه تی به بوی یان شایه تی له سه ری ئه وه ی له رابردوودا رپویداوه ئه م ده لیته وه، که واته دهر برینی هه موو بیژده یه که که ئه وه ی له ناخدایه ده خاته رپو به وشه یه ک بیئت یان به رسته یه ک، ده شگونجیت به هه ر شتیک که به دهنگی ده هبیسریت بوتریت بؤ چواندن.

۳۰ - چه مکی زمان (اللسان):

(ل، س، ن) یه ک بنه چه ی دروستی هه یه، پارچه گوشتیکی دریژی نه پچراوی ناسک ده گه یه نیت، له وانه ش زمانه که ناسراوه، له قورئاندا بیست و چوار جار به چوار جور هاتووه: یه کتیکان زمان (لِسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجِبِي وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ) (النحل: ۱۰۳)، نزا (لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُودَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ) (المائدة: ۷۸)، هیز (الجارحة) (لَا تُحْرِكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ) (القيامة: ۱۶)، ستایش (وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ) (الشعراء: ۸۴)، بنه چه ی زمان له هیز و پته ویه که یدایه، (وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي) (طه: ۲۷)، خو ئه و پارچه گوشته گری تیدا نه بوو، به لکو گری له هیز و توانای قسه ی کردنیدا بوو، هه موو نه ته وه یه کیش زمانیکی هه یه (وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ) (النحل: ۱۰۳)، هه روه ها (وَإِخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَاللُّوَانِكُمْ) (الروم: ۲۲)، ئامارده یه بؤ جیاوازی زمان و ئاواز، چونکه هه موو مروفتیک جوره ئاواز و دهر برینیکی تایبهت به خو ی هه یه که بیسه ر له وانی دیکه ی جیا ده کاته وه، قورئان چه ند وه سفیکی دیکه ی زمانی کردووه، له وانه: راستگو (لِسَانٌ

صَدَقَ (مریم: ۵۰)، رَوْن (بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ) (الشعراء: ۱۹۵)، پاراو (وَأَخِي هَارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا فَ) (القصص: ۳۴)، تَبِيْزُ (فَإِذَا ذَهَبَ الْحَوْفُ سَلَفُوكُمْ بِأَلْسِنَةٍ حِدَادٍ) (الأحزاب: ۱۹)، درو (وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَرَامٌ) (النحل: ۱۱۶)، لارکردنه‌وه، نوراندنه‌وه (وَأَنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلُوبُونَ أَلْسِنَتَهُم بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ) (آل عمران: ۷۸).

۳۱ - چه‌مکی لالی (البکم):

(ب، ک، م) یه‌ک بنه‌چه‌ی هه‌یه که قسه‌نه‌کردنه، لال‌ئه‌وه‌یه قسه‌نه‌کات، خوئه‌گه‌ر به‌ئاره‌زوو یان ده‌سته‌نقه‌ستیش قسه‌ی نه‌کرد هه‌ر لالی پی‌ده‌وتریت، به‌که‌سیکیش ده‌وتریت که قسه‌ی ره‌وان نه‌بیت، لال‌ده‌کریت که‌سیکی هوشیاری ئاسایی بیت یان عه‌قل‌نوقسان، ده‌شگونجیت که هه‌ر له‌دایکبووبیت که‌رو لال و کویر بیت.

بیژه‌ی (البکم) لال له‌قورئاندا شه‌ش جار هاتووه، له‌گه‌ل (صم) که‌پیشدا پی‌که‌وه کینراون، وه‌ک (صُمُّ بَكْمٌ عُنِيَّ فِهِمْ لَا يَرْجِعُونَ) (البقرة: ۱۸)، یان (صُمُّ بَكْمٌ عُنِيَّ فِهِمْ لَا يَعْقِلُونَ) (البقرة: ۱۷۱)، لالی لیره‌دا قسه‌نه‌کردن نیه، به‌لکو قسه‌ی حه‌ق نه‌کردنه، ئەم زمان وه‌ستانه‌ی نه‌خوشی نیه، به‌لکو به‌رئه‌نجامیکه که‌ر و لالیش پی‌که‌وه کۆده‌کریته‌وه، ئەوه ده‌گه‌یه‌نیت که عه‌قل وه‌ستاوه له‌بینینی رۆلی خو‌ی که‌په‌ی بردن و گه‌یانندی حه‌قه.

جا هه‌ر کاتیک لال له‌قورئاندا هاتووه مه‌به‌ست پی‌ی بی‌ده‌نگ بوونه له‌قسه جگه له‌م شوینانه (وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمِيًّا وَبُكْمًا وَصُمًّا) (الإسراء: ۹۷)، هه‌روه‌ها (وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ أَحَدُهُمَا أَبْكَمٌ لَا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَيْءٍ) (النحل: ۷۶).

۳۲ - چه‌مکی قسه‌کردن (الحديث):

(ح، د، ث) یه‌ک بنه‌چه‌ی هه‌یه، که‌رودانی رۆداویک و په‌یدا‌بوونی شتی‌که له‌نه‌بونه‌وه، قسه‌ش بۆیه پی‌ی ده‌وتریت (حدیث) چونکه شت له‌دوای شت دیت، (حدیث) واته‌بونی له‌وه‌وه‌یه، حه‌دیث ئەمرۆ به‌فه‌رمووده‌ی پی‌غه‌مبه‌ری خوا ده‌وتریت که قسه یان کردار یان ره‌زامه‌ندی پی‌غه‌مبه‌ری خوا (درودی خوا له‌سه‌ر) ده‌گه‌یه‌نیت.

ئهم چه‌مکه به‌هاوناوه‌کانیه‌وه له‌قورئاندا له (۳۶) جیگادا به‌پینج جور هاتووه، به‌مانای هه‌وال (قَالُوا أَنْتَحَدِّثُوهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ) (البقرة: ۷۶)، قسه (وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا) (النساء: ۸۷)، قورئان (فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِّثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ) (الطور: ۳۴)، چیرۆک (اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا) (الزمر: ۲۳)، په‌ند (فَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ) (سبأ:

۱۹)، كه واته هر هه وال يان وته يهك بگاته مروّف له ريگه‌ي بيستن يان بينين يان وه‌حيه وه (له خه‌ودا بيت يان به‌خه‌به‌ر بيت) پيى ده‌وتريت قسه (الحديث).

به قورئان و چيروك و په‌ند و خه‌وپه‌رژينيش وتراوه (وَإِذْ أَسْرَلْنَا نَبِيًّا إِلَىٰ بَعْضِ أَرْوَاحِهِ حَدِيثًا) (التحریم: ۳)، (وَعَلَّمْتَنِي مِمَّنْ تَأْوِيلُ الْأَحَادِيثِ) (يوسف: ۱۰۱)، قورئان به قسه ناوبراوه (أَقَمِنَ هَذَا الْحَدِيثَ تَعْجِبُونَ) (النجم: ۵۹)، هه‌روه‌ها ده‌فه‌رمويت: (فَمَا لِهَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا) (النساء: ۷۸)، به‌لام فه‌رمووده‌ي (فَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثًا) (سبأ: ۱۹)، واته ئه وه‌واله‌ي كه ده‌گيردريتته‌وه و نموونه‌ي پي ده‌هينريتته‌وه بو ئه‌وه‌ي گوينگر په‌ند وه‌ربگري.

۳۳ - هه‌وال (الخبر):

(خ، ب، ر) دوو بنه‌چه‌ي هه‌يه، يه‌كه‌ميان زانباري له‌سه‌ر شتيك، دووه‌م: نه‌رمي و شلي. ئه‌م بيژده‌يه به‌هاوئاوازه‌كانيه‌وه له (۵۲) شويندا به‌تاك و كو هاتووه، هه‌مووشيان زانباري له‌سه‌ر شته‌كان له‌رووي هه‌واليه‌وه ده‌گه‌يه‌ن، ليرهدا به‌تاكي هاتووه (إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهْلِهِ إِنِّي آنَسْتُ نَارًا سَاءَتِ كُفْمٌ مِّنْهَا خَبِيرٌ) (النمل: ۷)، هه‌روه‌ها فه‌رمووده‌ي: (قَالَ لِأَهْلِهِ امْكُتُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَّعَلِّي آتِيكُمْ مِّنْهَا بِخَبَرٍ) (القصص: ۲۹)، له‌م سي شوينه‌شدا به‌كو هاتووه (قَدْ نَبَأْنَا اللَّهُ مِمَّنْ أَخْبَارَكُمْ) (التوبة: ۹۴)، (وَنَبَلُوا أَخْبَارَكُمْ) (محمد: ۳۱)، (يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا) (الزلزلة: ۴). به (خبر) (بيتي خ بو‌ري له‌سه‌ره) هاتووه له‌سوره‌تي (الكهف) دوو جار به‌م شيوه‌يه هاتووه، كه ماناي زانين و روونكرده‌وه له‌سه‌ر شتيك ديت، (وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا) (الكهف: ۶۸)، (كَذَلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا) (الكهف: ۹۱).

به‌لام به‌شيوه‌ي (الخبير) له (۴۵) شويني قورئاني پيروزدا هاتووه، كه ناوي پيروزي خودايه و به‌ماناي زانايي له‌سه‌ر هه‌موو ئه‌وه‌ي بووه و ده‌بيت ديت، ئه‌م بيژده‌يه‌ش هه‌ركه هاتبيت دراوته پال خوداي مه‌زنه‌وه، (وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ) (البقرة: ۲۳۴) ليرهدا له‌گه‌ل حيكه‌تي خودادا هاتووه (مِن لَّدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ) (هود: ۱)، له‌گه‌ل له‌تيفدا (إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ) (الحج: ۶۳)، به‌عيلمى (إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ) (لقمان: ۳۴)، له‌گه‌ل (بصير) (إِنَّ اللَّهَ بِعِبَادِهِ لَخَبِيرٌ بَصِيرٌ) (فاطر: ۳۱)، بيگومان (خبر) له (نبا) گشنگيرتره، چونكه به‌ماناي زانيني حه‌قيقه‌تي شته‌كه ديت، له‌م ئايه‌ته‌دا زياتر ئه‌و راستييه روون ده‌بيتته‌وه (وَلَا يَتَّبِعُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ) (فاطر: ۱۴)، ده‌بينيت زانيني هه‌والی له (خبير) دا‌قه‌تيس كرد، چونكه شاره‌زابوون به‌ريگاي ئه‌زموون پيى ده‌گه‌يت.

۳۴ - چه مکی گه یاندن (البلاغ)

(ب، ل، غ) یهک بنه چه ی هه یه، که: گه یشتنه به شتیکی، (بلاغ) به مانای ته واوکردن و گه یاندن دیت.

ئهم بیژده به خوئی و هاوماناکانیه وه هفتا و حوت جار له قورئاندا به بیست و پینج جور هاتوو، که به مانای گه یاندنی مه عریفهت دیت، جا به رجه سته یی بیت یان مه عنه وی، ئه مانیش چه ند شیوه یه کن، له وانه: ده جار بو گه یاندنی په یمانی خودایی هاتوو: (وَإِن لَّمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَغْتَ رِسَالَتَهُ) (المائدة: ۶۷)، ههروه ها به مانای کیفیهت هاتوو: (إِنَّ فِي هَذَا لَبَلَاغًا لِّقَوْمٍ عَابِدِينَ) (الأنبياء: ۱۰۶)، به مانای گه یاندنی که سیک به شوینیک دیت (ثُمَّ أبلغه مأمته) (التوبة: ۶)، ههروهک بو ته بلیغ به کارهاتوو: (وَإِن تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ) (آل عمران: ۲۰)، به لام زورجار له گهل (بهلاغ) دا (مبین) به مانای روون و ئاشکرا هاتوو، چونکه کاتیک گه یاندنه که روون و ئاشکرا بوو ده بیته به لگه له سهر پیراگه یه نراوه که، کاتیکیش مانا که لاده دات بو کیفیهت ئه مه پینچه وانه ی بنه چه که ی نابیته وه که گه یشتنه به وپه ری جینیا زه که یان جیگه و شوینه که، وهک: (وَمَا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتِيَانَهُ حُكْمًا وَعِلْمًا) (یوسف: ۲۲)، به واتای گه یاندنیش لیردها هاتوو (هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنذِرُوا بِهِ) (إبراهيم: ۵۲)، به مانای کیفیهتیش له م ئایه ته دایه (إِنَّ فِي هَذَا لَبَلَاغًا لِّقَوْمٍ عَابِدِينَ) (الأنبياء: ۱۰۶). ده وتریت: هه واله که م پیگه یاند یان وهک ئه وم پیگه یاند و زیاتریشم پیگه یاندن.

۳۵ - چه مکی مژده (البشری):

(ب، ش، ر) یهک بنه چه ی هه یه، به مانای: ده رکه وتنی شتیکه به جوانی و رازاوه یی ده وتریت: فلان مژده ی پیدا، که مژده ی خویشیه، رهنگه بو ناخویشیش به کار بهینریت، به لام ئه مه یان له بازنه ی ته وساندنه وه دایه، چونکه (بشارة) بو نه خویشی و (نذارة) ترساندن بو ناخویشیه، مژده ییش له سهره تا وه یه.

ئهم بیژده به هاوناوه کانی له سهد و بیست و سی جیگه ی قورئاندا هاتوو، به پینج جور، به مانای هه والیکی دلخوشکه ر (قَالَ أَبَشَّرْتُمُونِي عَلَىٰ أَنْ مَسَّنِيَ الْكِبَرُ فِيمِ تَبَشِّرُونَ) (الحجر: ۵۴)، (قَالُوا بَشِّرْنَاكَ بِالْحَقِّ) (الحجر: ۵۵)، به مانا جوت بوون دیت (وَلَا تَبْشِرُوهُمْ وَانْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ) (البقرة: ۱۸۷)، باران (وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ يُرْسِلَ الرِّيحَ مُبَشِّرَاتٍ) (الروم: ۴۶)، گه یه نه ری هه وال (أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ) (المائدة: ۱۹)، (إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا) (البقرة: ۱۱۹)، به مانای خه لک و مروقیش دیت: (بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِّمَّنْ خَلَقَ) (المائدة: ۱۸).

ئادەمیزاد بۇ بە (بشر) بەشەرى پیدەوتریت، چونکہ موو لەسەر پیستی دەردەکەویت، بە پیچەوانەى ئاژەلەوہ کہ خوری و توکیان پیوہیہ، ئەم بیژە بە کۆ ھاتوہ، لەبەرئەوہى بۆ جووتبوونیش ھاتوہ، چونکہ ھەوالیکی خۆشە و لە ڕووخساریدا دەردەکەویت، چونکہ دەروون ئەگەر مژدەى پیدرا خوین تیایدا بلاو دەبیتهوہ، وەک چۆن ئاو لە درەختدا بلاو دەبیتهوہ، وتمان مژدە ھەمیشە بۆ خۆشیہ، بەلام کہ خودا دەفەر مویت: (فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ) (آل عمران: ۲۱)، ئەمەیان خوارا (استعارە)یہ، چونکہ کافر و دووروان دەترسینیت کہ خۆشترین ھەوال کہ بیبیستن سزادانیانہ، ھەر وہا (يَتَوَازَى مِنَ الْقَوْمِ مَنْ سُوءٍ مَا بُشِّرَبِهِ) (النحل: ۵۹).

۳۶ - چەمکی دلسۆزی (النصح):

(ن، ص، ح) یەک بنەچەى ھەیە کہ مانای گونجاندنی نیوان دوو شت و چاکی ھەردووکیان دیت، بنەچەى ئەمەش (ناصح) واتە خەیاتە، ھەر لەمەشەوہ (النصح) و (النصيحة) ھاتوہ، واتە: دلسۆزی، پیچەوانەى غەش لیکردنە، کہ دەشوتریت تەوہى نەصوح وەک بلێی تیرو تەواوہ و کەموکۆری ھەلناگریت. ئەم بیژە بە مانای پوختیکرد (خلص)، دووریەوہ (خاط)، تیرئای کرد (روي) غەشینەکرد، کہ دەشوتریت (الرجل الناصح) واتە دلسۆزە، کەواتە (النصح): تیروبری، راستگۆیی، دوورین، دیت، (الناصح)یش ئامۆژگاریکار و بەرگدرووہ.

ئەم بیژە بە ھاوناوہکان و جۆرەکانییەوہ لە (۱۳) جیگای قورئاندا ھاتوہ، ھەر بە مانا زمانەوانیەکەش ھاتوہ، بە دوو جۆر، یەکیکیان بە مانای واعیز: (أَبْلَغُكُمْ رَسُولَاتٍ رَبِّي وَأَنْصَحُ لَكُمْ) (الأعراف: ۶۲)، (وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَكِنْ لَا تُجِبُونَ النَّاصِحِينَ) (الأعراف: ۷۹)، دووہمیان بە مانای پاکوپوخت (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا) (التحریم: ۸)، واتە: بە پاکی و راستی، ئەمەیان بە مانا ئەسلیەکەى نەھات، بەلکو بە شیوہ باوہکەى ناو خەلک ھات کہ ئامۆژگاریکردنە، واتە بە ئاگادارکردن و یادخستنەوہ بە نەرمی، ئەم ئاگادارکردنەوہ ھەر لە چاکەدا دەبییت، واتە: سەخڵەتکردن و تەنگەتاو و ناوژراندنی تیدا نیہ، بەلکو بەلگە و نیشانە دەھینریتەوہ لەسەر راستگۆیی واعیزەکە، کەواتە نەسیحەت و شەہیەکی کۆکەرەوہیە بۆ خۆشبەختی ئامۆژگاریکارا بە دەربیرینی خۆشەوہیستیہوہ.

۳۷ - چەمکی بەسەرھات (القصص):

(ق، ص) یەک بنەچەى دروستی ھەیە بە مانای بەدواداچوونی شتیک دیت، وەک دەوتریت (اقتصصت الأثر) شوینیم ھەلگرت، بۆیە چیرۆک (القصة)یش دەوتریت

چونکه به دواى يه کدا دین، چیرۆکی بۆ گێراندنه وه واته شاره زای کردن، (نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ) (یوسف: ۳).

ئهم بيزهيه به هاوناوه كانيه وه له سى شويندا به حهوت جور له قورئاندا هاتوه، ناوهيتان (التسمية) (وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ) (النساء: ۱۶۶)، خویندنه وه (فَأَقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ) (الأعراف: ۱۷۶)، روونکردنه وه (إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَاقُصُّ عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَكْثَرَ الَّذِي هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ) (النمل: ۷۶)، به دوا داگه پان (فَارْتَدًّا عَلَىٰ أَنفُسِهِمَا قَصَصًا) (الكهف: ۶۴)، هه وال (فَلَمَّا جَاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ) (القصص: ۲۵)، نيگا (الوحي) (كَذَلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ مَا قَدْ سَبَقَ) (طه: ۹۹)، خوینبایى (حد القتل) (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ) (البقرة: ۱۷۸)، كه واته (قصص) بریتیه له هه والی یهك له دوا یهك، پهروه دگار مه رجه كانی روونکردووه ته وه، تا ببیته سه رچاوه یهكى مه عریفهت وهك: هه واله كه له سه ر زانیاری بیت و راست و چاك بیت، مه به ست پیی په ند و ئاموژگاری بیت، هه روه ها بۆ دل دامه زرانن بیت، (فَلَنَقُصَّنَّ عَنْهُمْ بَعْلَهُمْ وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ) (الأعراف: ۷)، (نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ) (یوسف: ۳)، (وَكَلَّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُنَبِّئُ بِهِ فُؤَادَكَ) (هود: ۱۲۰)، (لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةً لِأُولِي الْأَلْبَابِ) (یوسف: ۱۱۱).

۳۸ - چه مکی درهوشانه وه (الجلو):

(ج، ل) یهك بنه چه ی هه یه كه ده ركه وتنی هه لكردن شتیكه، كه سایى ده لیت: (السماء جلواء)، واته ئاسمانه ساماله. دهوتریت: (جلاء السيف) واته: شمشیری ساودا، (جلا الغم عنه): غه مه كه ی رهویه وه.

ئهم بيزهيه به هاوناوه كانيه وه له پینج شویندا به دوو جور له قورئاندا هاتوه، ده ركه وتن و رامالین: (وَالنَّهَارِ إِذَا جَلَّاهَا) (الشمس: ۳)، (قُلْ إِنَّمَا عَلَّمَهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّبُهَا لِوَفْقِهَا إِلَّا هُوَ) (الأعراف: ۱۸۷)، به مانای ده رچوون له ئاوه دانیش دیت: (وَلَوْلَا أَنْ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَاءَ لَعَذَّبْتَهُمْ فِي الدُّنْيَا) (الحشر: ۳)، كه واته (الجلاء) روونی و ناوبانگه، كه ده شوتریت نووری خودای ته جه لایكرد واته ده ركه وت (فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا) (الأعراف: ۱۴۳).

۳۹ - چه مکی ترساندن (الإنذار):

(ن، ز، ر) به مانای ترساندن دیت واته ئاگادارکردنه وه به ترساندنه وه، ئهم بيزهيه به هاومانانا كانيه وه له سه دو سى شویندا به پینج شینوه له قورئاندا هاتوه،

که ئەمانەن: ئاگادارکردنەوه (أَنْ أَنْذِرَ النَّاسَ) (یونس: ۲)، (وَأَذْكُرَ آخَا عَادٍ إِذْ أَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقَافِ وَقَدْ خَلَّتِ النَّذْرُ) (الأحقاف: ۲۱)، (فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَتَمُودَ) (فصلت: ۱۳)، هەوَال (هَذَا نَذِيرٌ مِّنَ النَّذْرِ الْأُولَى) (النجم: ۵۶)، (وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ) (التوبة: ۱۲۲)، پیغەمبەرەان (كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِالنَّدْرِ) (القمر: ۲۳)، (وَجَاءَكُمْ النَّذِيرُ) (فاطر: ۳۷)، نەزەرکردن (وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ) (الحج: ۲۹)، (وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِّنْ نَّفَقَةٍ أَوْ نَذْرْتُمْ مِّنْ نَّذْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ) (البقرة: ۲۷۰). پیغەمبەرەان ترسینەر و هەرەشەکاران بەوہی گەلەکانیان لە بەلین و هەرەشەیی خودا ئاگادار دەکەنەوه، (ئینزار) کردن پیویستە لەوہی خەلکی لیدەترسینیت روونکاتەوه تا ئاگادارکردنەکه بەلگەدار و بە قەناعەت بیت، ئینزار ئاگادارکردنەوهی پیشوہختە و ترساندنە وەک چۆن مژدەدان ئاگاداری هەوالتیکی خۆشە.

٤٠ - چەمکی خۆپاریزی (التحذیر):

(ح، ن، ر) یەک بنەچەیی هەیه، کە: خۆپاریزی و بیداربوونە، ئەم بیژەیه بە هاوماناکانیەوه بیست و یەک جار بە سێ جۆر لە قورئاندا هاتووه، کە: ترس (وَيَحْذَرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ) (آل عمران: ۲۸)، ریگریکردن (وَإِنْ لَّمْ تُوْتُوهُ فَآخْذُوا) (المائدة: ۴۱)، نهنی (قُلِ اسْتَمْرَبُوا إِنَّ اللَّهَ مَخْرُجٌ مَّا تَخَذَرُونَ) (التوبة: ۶۴)، کەواتە (حذر) خۆپاریزیە لە مەترسیەک وەک خودا دەفەرموویت (يَحْذَرُ الْأَخْرَجَةَ) (الزمر: ۹)، (خُذُوا حِذْرَكُمْ) (النساء: ۷۱). خۆپاریزی: خۆبواردنە لە شتیک لە ترسدا، و تراویشە: بیداربوون و ئامادەسازیه.

٤١ - چەمکی بەلا (البلاء):

(ب، ل، و، ی) دوو بنەچەیی هەیه: یەکەمیان کۆن بوونی شتیک، دووہەم: جۆریکە لە تاقیکردنەوه، جا بە خۆشی بیت یان ناخۆشی، چونکە بە تاقیکردنەوه ئارامگری و سوپاسگوزاری دەردەکەوئیت، بە مانای پەژارە و ناسۆریش هاتووه. ئەم بیژەیه بەهاواناوەکانیەوه لە سێ و حەوت جیگای قورئاندا بە شەش جۆر هاتووه کە: تاقیکردنەوهی (وَلْيَبْلُوكُمْ بَشِيءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ) (البقرة: ۱۵۵)، ئەرکبارکردن (وَلْيَبْلُوكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَنَبْلُو أَخْبَارَكُمْ) (محمد: ۳۱)، لیبرسینەوه (هُنَالِكَ تَبْلُو كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْلَمَتْ) (یونس: ۳۰)، ناسران (يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ) (الطارق: ۹)، نارەحەتی (هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا) (الأحزاب: ۱۱)، بەخشیش (وَإِذْ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ ق)

(البقرة: ۱۲۴)، به خشیشه که ئەمه‌یه (إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا) (البقرة: ۱۲۴)، که واته (البلاء) به مانایانه هاتوو: تاقیکردنه‌وه، ئەزمونکردن، له خۆشی و ناخۆشیدا که خۆشی پێویستی به سوپاسگوزاری و ناخۆشی و پێویستی به ئارامگری هه‌یه، هه‌ردووکیان له‌سه‌ر مروّف قورسن، بۆیه هه‌ردووکیان به‌لان، که ده‌وتریت خودا به فلان شت تاقیکردووته‌وه، دواتر تا چاکی و خرابی ده‌رکه‌ویت نه‌ک خودا بیزانت چونکه خودای مه‌زن شاره‌زای هه‌موو په‌نه‌انیه‌که.

دووهمه‌م: چه‌مکی زانست:

۱ - چه‌مکی زانست (العلم):

(ع، ل، م) یه‌ک به‌چه‌ی هه‌یه، شوینه‌واری شتی‌ک ده‌گه‌یه‌نیت که له‌وانی دیکه‌ی جیا بکاته‌وه، له‌وانه (العلامة) عه‌له‌مدار هه‌لکه‌وتوو، (عَلَّمَ) به مانای ئالا دیت، عیلم هاودزی نه‌زانینه، به‌م شیوه‌یه‌ش هاوه‌لناوه‌کانی دیت که ده‌لیت (علم به) پێی زانی، واته هه‌ستی پیکرد، (العلامة) نیشانه و ئاماژه‌یه، (علم) له‌و چاوه‌گانه‌یه که کۆده‌کریته‌وه. ئەم بیژه‌یه به‌هاوناوه‌کانیه‌وه له‌هه‌شت سه‌د و په‌نجاو شه‌ش شوینی قورئاندا به‌سێ جوړ هاتوو که: دیتنه (وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ) (محمد: ۳۱)، ئەمه زانستی ئەو شایه‌تیه که ده‌بیته هۆی پاداشت و سزا، چونکه پاداشتدانه‌وه به‌کرده‌وه‌ی مروّفه نه‌ک به زانستی په‌روه‌رین.

دووهم مانای ده‌رکه‌وتنی شتی‌ک (وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُسْرُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ) (النحل: ۱۹)، ئەمه‌یان خودی زانسته، سێیه‌م: ئیزن و مۆله‌ت (فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أُنزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ) (هود: ۱۴)، به‌لام (العالمین) به‌پینچ شیواز هاتوو که: مروّف، جنۆکه، هه‌موو نه‌وه‌کانی ئاده‌م، دروستکراوه‌کانی دوا‌ی نوح، خاوه‌ن کتیبان، سه‌رجه‌م دروستکراوه‌کانه.

مانای بیژه‌که له‌قورئانیشدا زیاتر گشتی و سه‌رتا‌پاگیره، چونکه تاییه‌ته به‌په‌ی بردن به‌کۆمه‌لیک مه‌عریفه‌وه به‌سه‌رنجدان و تیرامان، خو زانست بریتیه له‌په‌ی بردن به‌شتیک وه‌ک خو‌ی، ئەوه‌یش دوو جوړه: یه‌کیکیان یه‌ک مه‌فعولی ده‌بیته وه‌ک (وَلَقَدْ عَلَّمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدُوا مِنكُمْ فِي السَّبْتِ) (البقرة: ۶۵)، واته: زانیتان چی به‌سه‌ر ئەوانه‌ی پیش خو‌تاندا هات.

دووهم ئەوه‌ی دوو مه‌فعولی هه‌یه وه‌ک (فَإِن عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ) (المتحنة: ۱۰)، جیاوازی نیوانیان ئەوه‌یه که مه‌عریفه‌روو له‌ناونراوه‌که ده‌کات، به‌لام زانست روو له‌حالی ناونراو ده‌کات، بۆیه له‌قورئاندا به‌ئهمر هاتوو: (فَاعْلَمُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) (محمد: ۱۹).

(علم) سی و یهک جار به ئهمر له قورئاندا هاتوو، به لام له که ره سه چوار پیتیه که ی واته (علم) به کرداری رابردوو و داهاتوو و فه رمان چل و یهک جار هاتوو و هک (وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ) (المائدة: ٤)، چاوگی (علم)، (تعلیم) ه، به لام سه رچاوه ی (تعلیم) (تعلّم) و هک ده فه رمویت: (وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ) (البقرة: ١٠٢)، فیرکردن (التعلیم) به مانای تیگه یاندن (التفهیم) دیت، به هه مان شیوه به مانای ده ربړینی هوکاری زانستیش هه ر دیت، فیرکار (ماموستا) ئه وه یه مانا بگه یه نیته تیگه یشتنی فیرخوازکه، ئه م بیژده یه (معلم) له قورئاندا نه هاتوو به لکو به ئیسمی مه فعول واته (معلم) جار یک هاتوو (وَقَالُوا مُعَلِّمٌ مِّثْلُ نُونٍ) (الدخان: ١٤)، به لام به ئیسمی فاعل (عالم) که بو وه سفی زاتی (الله) یش لکابیت، بیژده ی (الغیب) ه سیازده جار هاتوو و هک (عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ) (المؤمنون: ٩٢).

٢ - چه مکی شاره زان (الخبز):

(ح، ب، ر) یهک بنه چه ی هه یه که شوینه واری جوانی و گه شاوه بییه، بو یه به مره که ب دهوتریت (الخبز) به نووسه ره که شی دهوتریت (خبز) که به (أخبار) کو ده کریته وه، سوره تی (الأخبار) سوره تی (المائدة) یه، به زانای ئه هلی کیتابیش دهوتریت (خبز)، هه روه ها بو پیاو چاکیش هاتوو.

بیژده ی (الأخبار) له قورئاندا به مانای زانایان له چوار شویندا هاتوو، جگه له وه مانایه ش له دوو شویندا هاتوو، له به ره وه ش ئه وه ناوه به زانایان وتراوه چونکه شوینه وار و کاریگه ربیی زانسته که بیان و ره فته ره جوانه کانایان له دلای خه لکیدا ده مینیته وه، خودا ده فه رمویت: (لَوْلَا يَهْتَأَمُّ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ) (المائدة: ٦٣)، تاکی (الأخبار) که (خبز) زانایانی زمان له سه ر سه روژیری پیتی (ح) جیاوازییان هه یه.

٣ - چه مکی خودایی (الرباني):

(ر، ب) چه ند بنه چه یهک ده گه یه نیت، یه که میان: چاککردنی شتیکه و پیهه ستانیه تی، (رب) خاوه ن، خولقینه ر، چاکسازه، دووه م: گرتنی شتیگ و په یوه ست بوون له سه ری، ئه م مانایه له گه ل بنه چه ی یه که مدا گونجاوه. سییه م: هه لگرتنی شتیگ، ئه مه شیان له گه ل پيشووی گونجاوه. ره بانای واته: خوداناس، ده شوتریت بیژده ی (الرباني) به عه ره بی کراوه و له زمانی سریانای یان عبیره وه وه رگیراوه، که به مانای زه جرکیش دیت.

ئەم بېژدەيە (الرباني) له چوار جینگەدا هاتوو، له وانه: (يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ) (المائدة: ٤٤)، هەرودها (لَوْلَا يَهْتَابُهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ السُّخْتِ) (المائدة: ٦٣)، واتە: پيشەوايانى ئاين له رەبانيەکانى با حوکم بە تەورات بکەن، رەباني بە مانای زانا کردەبىيە فیرکاریبەکان دیت که خەلک بە باشترین شیوہ پەرودەدە دەکەن و پریبازی پیغەمبەرانیان لەگەڵ دەگرن.

(الاحبار) ئەو گەورە زانایانەن که خەلک شوینی قسەیان دەکەوینت و شوین پێیان هەلدەگرن و لە ناو گەلەکەیاندا راستگۆن، هەندیکیش بە زانا خۆگرە شارەزاکانی بەرپۆهبردنی کاروباری خەلک تەفسیریان کردوو، و تراویشە مەبەست لە (الاحبار) زانایانی نەوہی هارونە که رپچکەى پیغەمبەرانیان گرت و لە رپی جولەکە لایاندا، سەرنج دەدریت لەو دوو ئایەتەى سورەتى (المائدة) بە بېژدەى (الاحبار) هاتوو، بەلام لیرەدا بە تەنها هاتوو (وَكَايِنَ مِّنْ نَّبِيِّ قَاتَلَ مَعَهُ رَبِّيُونَ كَثِيرٌ) (آل عمران: ١٤٦).

٤ - چەمكى كورسى (الكرسى):

(ك، ر، س) يەك بنەچەى هەيە که کەلەكەبوون و کۆبوونەوہى شتيكە بەسەر شتيكدا، (کُرسى) هەر لەوہوہ هاتوو، چونکە کاغەزەکان بەسەریەکەوہن، (كرسى) ناوہ بۆ جینگەى دانىشتن، بە (كراسى) کۆ دەکریتەوہ.

بېژدەى كورسى لە دوو جینگەدا بە دوو شیوہ هاتوو، يەكەم زانست (العلم) (وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ) (البقرة: ٢٥٥)، شوینی دانىشتن (وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَأَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَداً ثُمَّ أَنَابَ) (ص: ٣٤)، كورسى لە زماندا بەوہ دەوتریت که لەسەرى دادەنیشن، که چەسپاوہ و پیکەوہنووساوہ، و تراویشە مانای (الكرسى) زانست یان عەرشە. یان شوین پێیە، و تراویشە: زانستە (العلم)، و تراویشە: مەملەکەتى خودایە. و تراویشە: ئەو خولگەيەيە که بە چوار دەورى گەردوونەوہيە.

٥ - چەمكى پاشماوہ (الأثر):

(أ، ث، ر) سى بنەچەى هەيە، پيشخستنى شتيك، باسى شتيك، وینەى ئەوہى ماوہتەوہ، بەلام (الأثر) ئەو بەشەيە ماوہتەوہ لە شتيك بە (أثار) کۆدەکریتەوہ، (الأثر) ئەو شتەيە بە میرات ماوہتەوہ، هەرودها (الأثر) شوینی بە برین دەوتریت پاش چاکبوونەوہى (الأثر) پاش پالفتەى رۆنە.

بېژدەى (الأثر) بە هاوناوہکانیەوہ سى و يەك جار بە چوار جور هاتووہ کە: جیماو (كَانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَأَثَاراً فِي الْأَرْضِ) (غافر: ٢١)، رپگا (الطريق): (فَهُمْ عَلَى آثَارِهِمْ يُرْعَوْنَ) (الصافات: ٧٠)، پيشخستنى ئەوى دى (التفضيل): (وَيُؤْتِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ)

(الحشر: ۹)، بژارده کردن (الاستفراذ): (قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ آثَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا) (يوسف: ۹۱)، كهواته (الأثر) دستخستنيكه كه بوونی شتيك دهگهيه نيټ، كه دهشوتريټ (أثرت العلم) يانی: گيرامه وه، (أثرة) نهو شوينه تيایدا دهگيرريټه وه يان تيایدا دنوسريټ و شوينه واريكي دهمينيټ، (المأثر) گيرانه وهی باشيه كانی مروټه، كهواته مانا زمانه وانیه كه: پاشماويه، ههر زانايه ك مایه وه به كاريگه ري پيټي دهوتريټ (اثارة من العلم) يان (مأثورة من الأولين) يان پاشماوهی پيشينان وهك خودا دهفه رمويټ: (أَوْ أَثَارَةً مِّنْ عِلْمٍ) (الأحقاف: ۴)، واحیدی دهليټ: قسهی زمانزانان له ته فسيري نهو نايه ته دا له سهر سي گوته دهسورپيټه وه، يه كه م: پاشماوه و هاوناوه كانی وهك بليټي پاشماويه كه ده رده كريت و كاريگه ري ده بيت وهك: (وَأَثَارُوا الْأَرْضَ) (الروم: ۹)، دووهم: لهو شوينه واره وهيه كه دهگيرريټه وه (الأثار) يش واته: هه واله كانی رابردوو (وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ) (يس: ۱۲)، سنيهم: به مانای نيشانه ديټ واته پاشماويه كه به جيده هيلريټ.

۶ - چه مكي بليسه (القبس):

(ق، ب، س) يهك بنه چهی دروستی ههيه كه سيفه تيكي ناگره، پاشان خوازراوه، دهوتريټ: أقبست الرجل علما، يانی نهو پياوه زانستی وهرگرت. بيژهی (القبس) له سوره ته كانی (طه: ۱۰)، (النمل: ۸)، (الحديد: ۱۳) دا هاتووه له جگه له مانه دا نه هاتووه، له مانه شدا نووسينراوه به خوښی و هيدايت و رووناكي، خودا دهفه رمويټ: (لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ) (طه: ۱۰)، واته ريټيشانده ريكي ريگام پي نيشاندات (انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ) (الحديد: ۱۳)، كهواته (القبس) بليسهی ناگره، پاشان خوازراوه بو دستخستنی زانست و ريټنمايي له قورئاندا.

۷ - چه مكي چه سپاو (الرسوخ):

(ر، س، خ) يهك بنه چهی دروستی ههيه كه مانای دامه زراوی و چه سپاوی دهگهيه نيټ، (الرسوخ) نه ميه شتيك به كومه ليك نيشانه و به لگه بزانيټ يان به زهرورهت بزانيټ نه توانريټ لابدريټ، بنه چه كه شي دامه زراويه له سهر بنكه يهك كه په يوهسته پيوه وي، له قورئاندا دوو جار هاتووه: (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ) (آل عمران: ۷)، (لَكِنَّ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ) (النساء: ۱۶۲)، (الراسخون في العلم) نه وانه ن زانست و باوه ريان چه سپاوه و دامه زراوه، وهك چون دره ختيك له سهر رهگه كهی ده چه سپيټ. (المبرد) دهليټ: مه به ست نه وانه زانست يادی يه كتر دهخه نه وه، ده شليټ ته نها پاريزه ران زانست بير يه كتر دهخه نه وه له سوره تي (آل

عمران) دا ئيين عه باس (الراسخون) ئه وانه ته فسیر دهکات که له ته ورات زانیدا روچوون، هه ندیکیش ده لێن: ئه وانه له زانست دهکۆلنه وه و گومانی تیدا ناهیلنه وه.

۸ - چه مکی سهروهه (السید):

(س، ی، د) یهک وشه یه، بۆیه دهوتریت (سید) چونکه سههرگه وه یه خه لکی دهکات به گشتی، (واته زۆرینه یان)، به و که سهش دهوتریت: له وانیترا له سههرتره، ژیریکی په ی به ره و مالدار و به که لکه، ئه م بیژه یه له سی شوینی قورئاندا هاتوه، به مانای هیمن و زانا هاتوه، به سی جوهر، یه که م: میرد (وَأَلْفَيَْا سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ) (یوسف: ۲۵)، فه رمانده (إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَّرْنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلًا) (الأحزاب: ۶۷)، خانه دان له زانستدا (مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا) (آل عمران: ۳۹)، ئه مه ی سئیه میان بو زانست دیت، چونکه لیزه دا (سهروهه) خانه دانیتیه له زانست و فیه و په رستشدا.

۹ - چه مکی قه واله (الحجة):

(الحجة) له (حج) هوه یه (ح، ج) چوار بنه چه ی هه یه، یه که م مه نزل که ریگایه، بۆیه (الحجة) لئیه وه وه رگیراوه، چونکه جی نیازه، دووه م: الحجة: پیره وه (السنة)، رهنگه له گه ل بنه چه ی یه که م کۆبکریته وه، چونکه پیره وه ی حه ج له سالیکیا ته نها یه کجاره، سئیه م: به و ئیسقانه باز نه ییه ی چوار ده وری چا و دهوتریت، چواره م: سه ره شوهری، الحجاج: به و که سه دهوتریت به لگه زال ده بیت، یان جیاوازی و دوودلی زوری هه یه.

بیژه ی (الحجة) به و هاونا وه کانیه وه له بیست شویندا به دوو جوهر هاتوه، ناکوکی: (قُلْ أَتَحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ) (البقرة: ۱۳۹)، (هَأَنْتُمْ هَؤُلَاءِ حَاجِّتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ) (آل عمران: ۶۶)، نیشانه ی روون و ئاشکرا (قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ) (الأنعام: ۱۴۹)، ئه وانه ی سته مکارانیش له م ئایه ته دا به بیانوو ده به یینه وه، به دهرن له به لگه (وَالَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةً عِنْدَ رَبِّهِمْ) (الشوری: ۱۶)، بیانوو ی ناونا وه (حجة) ئه ویش ئه وه یه ئه و دووه هه ریه که یان داوا ی وه لامدانه وه ی به به لگه له وه دیکه یان ده که ن، هه ر شتیک بو دروستی قسه یه که به به لگه به یینریته وه ئه وه (حجة) یه، ده شگونجیت به ده مه قالیی بیینه ماش بوتریت (حجة) وه که خدا ده فه رمویت: (حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةً عِنْدَ رَبِّهِمْ) (الشوری: ۱۶)، بیینه مایه که ی یان له سه ره گومان و بوچوونی ئه وانه، یان له سه ره شیوازی قسه ی ئه وان که له ناویاندا به به لگه داده نریت.

ئەم قەوالە (الحجة) يەش چەند جوړيكي هەيه: قەوالەى قەناعە تپيكر دنە بە بەلگەى لوژيكي يەكلاكره وه، سود دەگەيه نيت بەوانەى قەناعەت دەكەن و دەيانە و نيت داواكەيان بە دەست بهيئن (لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا) (الأنبياء: ٢٢). ئەمانە قەوالە يەكى دلنياكەر وهن.

١٠ - چەمكى سەلماندى (البرهان):

له (برهن) هوه يه، واتە بەلگەى هينايه وه، ئەم بيژده له قورئاندا هەشت جار هاتوو، بە چوار جوړ كە ئەمانەن: كتيبه ئاسمانيه كان (يا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِّن رَّبِّكُمْ) (النساء: ١٧٤)، بەليني خودا (وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَن رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ) (يوسف: ٢٤)، بەلگە (وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ) (المؤمنون: ١١٧)، موعجيزه (فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِن رَّبِّكَ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ إِنَّ) (القصص: ٣٢)، سەلماندى بەهيزترين بەلگەيه، كە ئەوه يه راستگو يه كى هەميشه يى بى مشتومره، لاي ئوسوليه كان ئەوه يه: حەق له بەتال و دروست له نادروست جيا دەكاتە وه، چونكە بەلگە پينج جوړه، بەلگە يەك بە ماناي راستگو يى هەميشه يى ديت، يان دروى هەميشه يى، يان له راستيه وه نزيكتره، يان له درووه نزيكتره، يان وهك يەك وايه بو يان (قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ) (البقرة: ١١١).

١١ - چەمكى سولتان، دەسەلات (السلطان):

(س، ل، ط، ن) يەك بنه چهى هەيه كە هيز و زالبوونه، بويه بە بەلگەش وتراوه سولتان لەبەر هيزه كەى، دەسەلات: تواناي پاشا يان دەسەلاتداره، بە ماناي (الشديد) بە هيز هاتوو، ئەم بيژده سى و پينج جار بە دوو جوړ هاتوو، خاوه نيتى و دەسەلات (وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِّن سُلْطَانٍ) (ابراهيم: ٢٢)، بەلگە (إِن عِنْدَكُمْ مِّن سُلْطَانٍ بِهَذَا) (يونس: ٦٨)، بەم جوړه يان له (٢٨) شويندا هاتوو، بويه بە بەلگەش (الحجة) وتراوه سولتان لەبەر ئەو پەلامارهى دەيداته دل، كە زياتر زالبوونه كەى بەسەر ئەهلى زانست و حيكمه تدايه، بويه بە دەسەلاتداريش دەوتريت، سولتان چونكە بەلگەى خودايه لەسەر زهوى، له (سليط) بزيسكه وه وەرگيراوه، كە ئەوه يه رووناكى دەداتە وه.

١٢ - چەمكى نيشانه (الآية):

(أى، ي) بنه چه يە كى هەيه كە بينينه، بنه چه كەى ديكە: دەستئەنقه ست، (الآية) بە ماناي نيشانه ديت، خەليل دەليت: واتە كو، كە دەوتريت ئايەتى قورئانى واتە كو ي پيته كانى، بە ماناي پەند و ئاماژەش هاتوو، مانايه كيشه له ماناكانى كات.

ئەم بېژدە بە شىۋازەكانىيەۋە لە سى سەد و ھەشتا و دوو شويىندا بە شەش جۆر ھاتوۋە، نىشانە: (وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ) (الروم: ۲۰)، (أَتُبُونَنَا بِكُلِّ رِيحٍ آيَةً تَعْبُوتُونَ) (الشعراء: ۱۲۸)، قورئان (هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ) (آل عمران: ۷)، موعجىزە (فَلَمَّا جَاءَهُمْ مُوسَى بِآيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ) (القصص: ۳۶)، پەند (وَلِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ) (مريم: ۲۱)، كىتەب (يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ تُنَلَّى عَلَيْهِ) (الجاثية: ۸)، فەرمان و پىگىرى (كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ) (البقرة: ۱۸۷)، واتە ھوكمەكانى پەرۋەردگار لە فەرمان و پىگىرى، كەواتە (الآية) نىشانەى دەروون و ھەقىقەتى ھەموو شىئەكە، بەستراۋىشە بەو شتەۋە كە ئەو شتە نەبوو ئەۋىش نايەت، بە ھەموو رىستەيەكى قورئانى كە ماناى ھوكمىك بگەيەنەت دەۋتريت ئايەت، لە بەرئەمەشە ئەو ئايەتەنە دانراون بۆ ژماردىنى سۈرەتىك خۇداش كە دەفەرمۇيت: (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ) (العنكبوت: ۴۴)، ئەو نىشانە لۆژىكىيەنە كە مەعريفە بە پىي ئاستى خەلكى لە پۈۋى زانست و پلەى بىر كەردنەۋە و تىرامانىيەۋە جىاۋازە.

۱۳ - چەمكى مشتومر (الجدال):

(ج، د، ل) يەك بىنچەى ھەيە بۆ درىژەكىشانى ناكۆكى و قسەھىنان و بردنە، ئەم بېژدە بە شىۋازەكانىيەۋە لە بىست و نۆ شويىندا بە سى جۆر ھاتوۋە، ناكۆكى (وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ) (الرعد: ۱۳)، دەمەقالە (فَلَارَفَتْ وَلَا فَسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ) (البقرة: ۱۹۷)، گىتوگۇ و وتوۋىژ (وَجَادِلْهُمْ بَالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ) (النحل: ۱۲۵)، كەواتە (جدال) مشتومر بىنە و بەردەيە لە ناكۆكى و خۇزلكردندا، بىنە ماش لە مشتومردا ناھەزىيە و دژبوونە، بۆيە فەرمانكراۋە بە شىۋازى جوان و شىرىن بىرىت، چۈنكە زىاتر ماناى مشتومر بە خراب دىت (وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرِ شَيْءٍ جِدَالًا) (الكهف: ۵۴)، گىتوگۇ دەكرىت بە سى بەشەۋە: باس و خواس (المناظرة)، مشتومر (الجدال) خۇبەزلىگى (المكابرة) پىكىشەدەكەۋىت گىتوگۇيەك ھەر سى بەشەكەى تىبەكەۋىت.

۱۴ - چەمكى پرسىيار (السؤال):

لە (سأل) ۋەيە، يەك ۋشەيە، كە خۇى و ھاۋناۋەكانى لە سەد و بىست و ھەشت شويىندا بە ھەوت جۆر ھاتوۋە كە ئەمانەن: داۋاى فەتۋالىكرن (يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ) (البقرة: ۱۸۹)، يسألونك (البقرة: ۲۱۵، ۲۱۷)، (۲۲۰) سوآلكەر (وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ) (الضحى: ۱۰)، نزا (سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ) (المعارج: ۱)، پەخنە و ھەلامدانەۋە (فَلَا تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ) (هود: ۴۶)، داخۋازە (يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ) (الرحمن: ۲۹)، لىپرسىنەۋە (فَلَنَسْأَلَنَّ

الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسَأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ) (الأعراف: ٦)، دهمه قاله (عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ) (النبأ: ١).

پرسیاری داخوازی مه‌عریفه‌کردنه ده‌تگه‌یه‌نیت به مه‌عریفه، یان داخوازی سه‌روهت یان ده‌تگه‌یه‌نیت به سه‌روهت، پرسیار له لایه‌ن خوداوه بۆ ئاگادار‌کردنه‌وه یان پابه‌ندکردنی قسه له‌گه‌ل کراوه، چونکه بۆ زاتی خودا دروست نیه بوتریت مه‌عریفه ده‌خوازیت جا ئەگەر گوازیاره‌وه بۆ مه‌فعولی دووهم یان به‌رچاوی زیاتر وهک (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ) (الإسراء: ٨٥)، به‌لام ئەگەر پرسیاره‌که بۆ داوای سه‌روهت بوو ئەوه له خۆی تیده‌په‌ریت و له (مَنْ يَشِ وَهَكَ) (قُلْ مَا سَأَلْتُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ) (سبأ: ٤٧)، سوال‌کەر به‌وه ده‌وتریت له هه‌ژاری و نه‌بوونیدا داوا بکات، خودا ده‌فه‌رمویت: (وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ) (الذاریات: ١٩)، ئەو پرسیاره‌ی لی‌رده‌ا مه‌به‌ستمانه ئەوه‌یه که مه‌عریفه‌یه‌کی لی به‌ده‌ستبه‌ی‌نریت، به‌لکو گرنگترین هۆی ده‌ستخستنی مه‌عریفه‌یه (فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ) (الأنبیاء: ٧)، پرسیار ی خوداش له به‌نده‌کانی وهک: (وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمَّيَ إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ) (المائدة: ١١٦)، وتراوه بۆ زانین و بیده‌نگکردنی خه‌لکه‌که‌یه، نهک بۆ زانینی خودا، چونکه ئەو زانای هه‌موو په‌نه‌انیه‌کانه.

هه‌روه‌ها پرسیار له خۆزگه‌وه نزیکه، به‌لام خۆزگه بۆ شتیکه که ته‌قدیر کراوه، پرسیاریش بۆ داخوازیه، پرسیار ی مشتومر حه‌قی ئەوه‌یه به‌بی کهم و زیاد هاوجوتی وه‌لامه‌که‌ی بی‌ت، به‌لام پرسیار ی فی‌ربوون مافی فی‌رکاره، وهک پزیشک بۆ چاره‌سه‌ری دروست بگه‌ریت، ئەوی نه‌خۆشینه‌که پیوستیه‌تی روونی بکاته‌وه نهک له‌سه‌ر قسه‌ی نه‌خۆشه‌که وه‌لام بداته‌وه، ده‌کریت وه‌لامه‌که به‌پی پیوست بگه‌ریت، بۆ ئەوه‌ی راستیکاته‌وه که پرسیاره‌که ده‌بوو ئاوه‌ها بکرا‌بایه.

هه‌ندی‌ک به‌مه ده‌لین شیوازی حه‌کیمانه، ئەو کاته‌ش وه‌لامه‌که له پرسیاره‌که گشتی‌تره وهک ئەم ئایه‌ته: (وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَى) (طه: ١٧)، وه‌لامه‌که‌ی (قَالَ هِيَ عَصَايَ) به‌لام بۆی زیاد ده‌کات: (أَتَوَكَّلُ عَلِمَهَا وَأَهْلُهَا عَلَيَّ وَعَلَى غَنِي وَلِي فِيهَا مَارِبٌ أُخْرَى) (طه: ١٨). ده‌شکریت بۆ عینادی بی‌ت، وهک: (قَالُوا نَعْبُدُ أَصْنَامًا فَنَنْظِلُ لَهَا عَاكِفِينَ) (الشعراء: ٧١)، له وه‌لامی (مَا تَعْبُدُونَ) (الشعراء: ٧٠). ده‌شگونجیت وه‌لامه‌که بۆ زیاده‌هاندان بی‌ت (قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ) (الأعراف: ١١٤)، ره‌نگه وه‌لامه‌که که موکورت ده‌رچیت، چونکه حاله‌که‌ته وه‌ها پیوست ده‌کات، ده‌شکریت ئەو پرسیاره که بۆ عینادی و له وه‌لامه‌که لای‌دات، له قورئانی پی‌رۆزدا ئەگەر پرسیاره‌که واقیعی بوو له وه‌لامیدا ده‌فه‌رمویت (قل).

۱۵ - چه مکی وهلام (الجواب):

(ج، و، ب) بنه چه یه کی هه یه که درینی شتیکه، بنه چه که ی تری پیدا چوونه وهی قسه یه.

ئهم بیژده به هاوواتا کانیه وه له چل و سنی شوینی قورئاندا به پینج جور هاتووه، که ئه مانه ن: برین و درین (وَتُمَوِّدَ الَّذِينَ جَاءُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ) (الفجر: ۹)، وهلامدانه وه (وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ) (البقرة: ۱۸۶)، شوینکه وتن (يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ) (الأحقاف: ۳۱)، گویرایه لی (الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ) (آل عمران: ۱۷۲)، وهلامی پرسیار (وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ) (الأعراف: ۸۲). وهلام به رامبه ر پرسیاره، پرسیاریش دوو شیوهی هه یه، داوای قسه یه ک و وهلامدانه وهی قسه که، داخوازی به ده ستهینانی و وهلامه که، بو یه که م: (يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ) (الأحقاف: ۳۱)، بو دووه میس (قَالَ قَدْ أُجِيبَتِ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا) (یونس: ۸۹)، واته: ئه وهی داوواتانکرد پیماندان، و تراویشه: بنه مای وهلام ئه وه یه پرسیاره که بگریته وه، بو ئه وهی وه ک خوی بیت، وه ک: (قَالُوا أَيْنَك لَأَنْتَ يَوسُفُ) (یوسف: ۹۰)، یان (قَالَ أَأَفْرَأْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَي دَلِكُمْ إِصْرِي) (آل عمران: ۸۱)، ئه وه بنه ماکه یه تی، پاشان ئه وان له بری ئه وه پیتی وهلامیان هینا وه له بهر کورتی و دووباره نه کردنه وه، سروشتی قورئانیش وه هایه ئه گهر پرسیاره که واقع بوو، وهلامه که ی به (قل) ده بیت، به بی (ف) وه ک: (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي) (الإسراء: ۸۵)، هاوشیوهی ئه وه له سوره ته کانی (الأعراف: ۱۸۷)، (البقرة: ۱۳۳). جا شیوهی موزاربع بو حازر بوونه، چونکه له م ئایه ته دا (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ) (طه: ۱۰۵)، شیوازه که بو داهاتووه، چونکه پرسیاریکه خودا پرودانی ده زانیت، پیشتر ئه وانیشی ناگدار کردووه ته وه، که له ناو ده چیت، بو یه پیتی (ف) له پیشه وه یه تی، ده شفه رمویت: (فَقُلْ يَنْدِسْفُهُ رَبِّي نَسْفًا) (طه: ۱۰۵)، واته ئه گهر گهر پرسیاریان کرد، جا بلی.

۱۶ - چه مکی فه توا:

(ف، ت، ی) دوو بنه چه ی هه یه، یه کیکیان: شوخی و باشی ده گه یه نیت، ئه وه دیکه: پروونکردنه وهی حوکیک، ئه م بیژده یه و هاوشیوه کانی له بیست و یه ک شویندا به دوو جور هاتووه، تاکیکی ناو خه لک (قَالُوا سَمِعْنَا فَتَى يَدُكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ) (الأنبياء: ۶۰)، پروونکردنه وهی حوکیک (وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ) (النساء: ۱۲۷)، ئه وهی له م بواره دا گرنگه لامان فه توا یه، که بیژده که به شیوازی

کردار (الفعل) ه نهک ناو له یازده شویندا هاتوو ه که به مانای داوای زانیاریه له سه ر شتیکی به پرسیارکردن، که واته فهتوا له سه ر شتیکی دیاریکراو دهریت، هر به م کۆبهندیه له قورئانی پیروزیشدا هاتوو: (يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي رُؤْيَايَ) (یوسف: ۴۳)، فهتواش وهلامی گرفته و حوکی شه رعیه کانه. فهتوا پروونکردنه وهی که ئاشکرایه.

۱۷ - چه مکی روونیژی (البیان):

(ب، ی، ن) بنه چهیه که که مه ودا و دهرکه وتنی شتیکه، (بیان) له بنه چه دا چاوگه (بان الشئ) واته: پوون بووه وه و دهرکه وت، ئەم بیژیه و هاووینه کانی له دووسه د و په نجا و ههشت شوین به شه ش جور هاتوو، که: سه رنجدان و چاوهروانیه: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا) (الحجرات: ۶)، به لگه و نیشانه (وَيَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ) (البقرة: ۱۸۵)، زانست (وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ) (إبراهيم: ۴۵)، دهرکه وتن (حَتَّىٰ يَبَيِّنَ لَكُمْ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ) (البقرة: ۱۸۷)، روونبوونه وه (وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ آيَاتٍ مُّبَيِّنَاتٍ) (النور: ۳۴)، زمانپاراوی (عَلَّمَهُ الْبَيَانَ) (الرحمن: ۴)، واته: ئەوهی له ناخیدایه روونیده کاته وه، که واته روونیژی به مانای دهرخستن و ئاشکرابوون دیت.

(المبین) ئیسمی فاعیله (الرَّتْلُكُ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ) (یوسف: ۱)، به پینج هه رفیش هاتوو به مانای زانینه له سه ر شتیکی پاش دهرکه وتنی، ئەمه (۱۸) جار به کرداری رابردوو و رانه بردوو هاتوو، وهک: (فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنَّ أَن لَّو كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ) (سبأ: ۱۴)، واته: کاتیکی جنۆکه زانیان و بۆیان دهرکه وت که دهسته وسانن و نازانن، وشه ی (بینت) یش له قورئاندا به مانای نیشانه کان دین (قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي) (الأنعام: ۵۷).

پوونبیژی دهرخستنی شتیکه، به گوته و دهربرین، پوونی (البیان) دهرخستنی شتیکه و له گوته (النطق) گشتیتره و تاییه تی مروقه و بۆ زینده وهه رانی دیکه نابیت، به دوو شیوهیه: یه کیکیان به پوختی، دووه میان: به هه والدان، بۆیه به قسه ش و تراوه روونبیژی، چونکه مانای مه به سستی به رامبه ر دهرده خات وهک: (هَذَا بَيِّنَةٌ لِّلنَّاسِ) (آل عمران: ۱۳۸)، رافه کردنی شتی کورت و نه زانراویش پیی دهوتریت به یان، وهک خودا دهه رمویت: (ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيِّنَاتِهِ) (القيامة: ۱۹)، پوونیش به وتن و کرداریش ده بیت که به پینج واته: به پروونکردنه وهی بریاردان (بیان التقرير) (فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ) (الحجر: ۳۰)، یان (وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ) (الأنعام: ۳۸)، پروونکردنه وهی رافه یی: کاتیکی به نهانی و شاراوه ییه ک به هوی پوختی یان نه زانراوی هه بوو،

روونکردنه وهی گورانکاری ئەمه گورینی پیوستی قسه که یه وهک بنچینه یه ک
 بینای له سهه بکریت یان بواردن و تایبه تکردن، روونکردنه وهی گورین (التبديل) که
 له بهر گرته وهیه، روونکردنه وهی زهروری، ئەمه یان روونکردنه وهیه که که له بهر
 زهروره تیک قسه که دهگوریت بو جگه له و مه به سته ی که بو ی و تراوه، ئەوهی بو
 دانراوه گوته بووه ئەم به بیدهنگی ده بیته، که چوار جوره: ئەوهی به وتن تیی
 دهگهیت و تهنا به بیدهنگی دیار نیه وهک: (إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثُهُ
 أَبَوَاؤُهُ) (النساء: ۱۱)، دووم: ئەوهیه نیشانه ی حالی قسه که روونده بیته وه. سییه م:
 ئەوهی به زهرورهت ده زانریت که زیان لادانه له بهرامبهر، چوارهم: ئەوهی به
 شیواز و نیشانه ی قسه که دا تئیدهگهیت. وهک ئەوهی ده لیت: سه دو سی درهم یان
 سی کراس یان ئەسپ، ئەوهی دوایی (معطوف) هکه روونکردنه وهی پیش خویتی
 (معطوف علیه)، روونکردنه وهی وه هاش هیه په یوه سته به بیژه که وه، ههیشه
 په یوه سته به ماناکه وه.

۱۸ - چه مکی رافه (الشرح):

(ش، ر، ح) واتای کردنه وه و روونکردنه وهیه، به نمونه: رافه ی قسه ئەوهیه
 روونی بکه یته وه، نو یکردن، ده رخستن، فراوانبویش دهوتریت، له قورئاندا پینج
 جار به مانای رابخستن و فراوانبوون هاتوو وهک له تکردنی سنگ که دهوتریت
 (شرح الصدر) یانی کردنه وهی دل بو وهرگرتنی شتیک و رینمونیکردنی بو زانینی
 حه ق و گویریایه لی خودا، خودا ده فهرمویت: (أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ) (الزمر:
 ۲۲)، ههروهک ئەمه له م سووره تانه دا ههیه: (الانعام: ۱۲۵)، (طه: ۲۴)، (الانشراح: ۱)،
 خودای مه زن سه بارهت به پارانه وه که ی موسا ده فهرمویت: (قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي)
 (طه: ۲۵)، به دله وهی نه به ستوو ته وه، چونکه سنگ جیگه ی خت ختوکه ی شهیتانه
 (الَّذِي يُوسُّوسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ) (الناس: ۵)، جا سنگ پیوستی به هیز و فراوانبوونه
 تا ببیته پاریزهر و قه لای دل بیپاریزیت له شهیتانه کان، ئەم (الشرح) کرانه وهش
 تایبهت نیه به لایه نی حه قه وه به لکو بو کوفیش دهست ده دات (وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ
 صَدْرًا) (النحل: ۱۰۶)، به کورتی شهرح حه قیقه ته به بینی چاو، به ماناش خوازاوه.

۱۹ - چه مکی ته فسیر (التفسیر):

(ف، س، ر) وشهیه که مانای روونکردنه وهی شتیک دهگهیه نیته و تراویشه:
 ته فسیر و ته ئویل یه ک شتن، بیژه ی (التفسیر) له قورئاندا یه کجار هاتوو (وَلَا
 يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا) (الفرقان: ۳۳)، که به مانای ده رخستن و

روونکردنه وه هاتووه، هر شتیک شتیکی پی روونبکریته وه یان هه والیک بدا پیی دهوتریت ته فسیر، ته فسیر ده رختنی مانایه کی لوژیکیه و له لیکدانه وه (التأویل) گشتگیرتره، چونکه ته فسیر بو بیژیه و ته ئویل بو مانایه، ته ئویل بو قه سهیه کی تویکلداره که ئه و تویکله که ی لیده کاته وه و روونیده کاته وه.

۲۰ - چه مکی دانایی (الحکمة):

(ح، ک، م) بنه چهیه کی ههیه که ریگریکردنه، یه که می ئه و ریگریکردنه ش ریگریکردنه له سته م، چونکه حکمه ت به وه پیوانه ده کریت که ریگریکردنه له نه دانی، حاکم جیبه جیکاری حوکم و قه زاوه ته. حکمه ت دادگه ری و زانست و خوگری و به پیغه مبه رایه تی و قورئان و ئینجیلش دهوتریت حکمه ت.

ئه م بیژیه به هاواناوه کانیه وه له (۱۱) شوینی قورئان به پینج جور هاتووه، ئاموژگاری: (وَمَا أَنْزَلْ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ لِيُعْظَمَ بِهِ) (البقرة: ۲۳۱)، تیگه یشتن و زانست: (وَأَتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا) (مریم: ۱۲)، پیغه مبه رایه تی: (فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ) (النساء: ۵۴)، ته فسیری قورئان: (يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا) (البقرة: ۲۶۹)، دادوه ری: (وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ) (المائدة: ۴۲)، که واته حکمه ت واتای: دادگه ری، زانست، رای دروست، عه قلی کامل، تیگه یشتنی مانا، ری کوپیکی پیشه، تیگه یشتن، دیت، له قورئاندا به چه ند واتا هاتووه، هه موویان ده گه ری نه وه بو بنه چه ی حکمه ت، که دامه زراوی و ری کوپیکیه، حکمه تی خودایی داهینانی شته کانه به شیوه ی ری کوپیک، حکمه تی مروژ ناسینی بوونه وه ره کان و چاکه کردنه، بیژیه (الحکم) له قورئاندا دوو ئه گه ره ده گه یه نیت: مانای زاناییه، و تراویشه به و مه رجه حه کیمه زانست و کرداری تیدا کو بیته وه، مانای روونکه ره وه ش ده گه یه نیت، جا بیژیه که گه شه ی کردوه بو مانای ری کخستنی زانست و کرداریک که راستی بیکن، له سوئگی دیدیکی قوله وه بو مانای شته کان و سه رنجی ورده وه که له ئه زمونی ژیا نه وه وه ریگرتووه، بو یه عرب به خانه دانه کانیا ن دهوت (حکماء). حه کیم ناویکی پیروزی خودایه که هیچی لی بزر نابیت، هه موو ری کده خات به قودره ت و زانستی خو ی، به مانای (حاکم) یش دیت چونکه ریگه له سته م، بو یه به خانه دانانیش و تراوه (حکم) مانای بوونی راو بو چوونی ژیرانه و دانایانه یه، و تراویشه حکمه ت به زانینی شته کانه وه ک خو یان، زورینه ی زانایان ده لین حکمه ت ته نها زانست نیه به لکو زانست و روچوونه تیایدا یان زانست و کرداره.

ئەمانە پوختەى ئەو بېژانە بوون كە ھەولماندا لە بواری زانست و چەمكە نزیکەکانی زانستدا باسیان بکەین، بېژەى دیکەش ھەن دەکریت زیادیانکەین، بەلام لەبەر دريژى باسەكە بەباشمانزانی بیانخەینە ڤوو بەبى ڤوچوون لە باسکردنى ئاماژە و ماناگانیان وەك: (الحكم) ھىمنى، (الرشد) پىگەيشتووى، (اللطف) نیانى، (الإحسان) چاکە، (الایناس) خۆشى، (الخوف) ترس، (الخشية) بىم، (الإنابة) گەرانهو، (الفصاحة) زمانپاراوى، (اللحن) سەدا، (العلن) بانگەواز، (الإستخراج) دەرکردن، (الحصص) دەرکەوتن، ھەموو ئەمانە سیفەتى قسە و زانیاری گوینگر و خوینەرانی.

۲۱ - چەمكى رېنموویى (الهدى):

(ھ د، ی) دوو بنەچەى ھەیه، یەکیکیان پيشكەوتنە بۆ رېنمویکردن، ئەوى دیکەیان نارەنى لوتفە وەك دیاری (ھدیة)، (الهادي) ناویكى پیرۆزى خودایە چونکە زاتى ئەو بەندەکانى چاوریۆشکر دوو و رېنمایى کردوون و رېگای ھەقى پیناساندوون تا دانیان بە خودایەتى ئەو و پەرورەدگاریتیدا ناو.

ئەم بېژەیه بە مانا گشتى و تايبەتەکانیەو سى سەد و شازدە جار لە قورئان بە شازدە جۆر ھاتوو، بەلام دەکریت ئەم جۆر و مانایانە پیکەوہ بئالینرین و کورتبکریتەوہ بۆ: ڤوونى (أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ) (البقرة: ۵)، ئاینى ئیسلام (قُلْ إِنَّ هُدًى اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ) (البقرة: ۱۲۰)، بانگخواز (وَإِنَّكَ لَمَهْدِي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ) (الشورى: ۵۲)، مەعرفە (نَنْظُرْ أَهْمَتَيْدِي أَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ) (النمل: ۴۱)، کتیبەکان (قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ) (البقرة: ۳۸)، پىگەيشتن (قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَىٰ) (طه: ۵۰)، (وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَىٰ) (الأعلى: ۳)، كەواتە (ھدى) رېنموونى نیشانەیه و گەیهنەرە بە داخوارا، بەرامبەرەكەشى (الضلالة) گومرا بوونە.

(أُولَئِكَ الَّذِينَ اسْتَرَوْا الضَّلَالََةَ بِالْهُدَىٰ) (البقرة: ۱۶)، كەواتە ھەموو ماناگان بە دەورى رېنمایى و ڤوونى و یارمەتى خودایى دەسوریتەو.

لە قورئاندا بېژەى (الهدى) كە بە (فعل) کردار ھاتوو، سى جۆرە، یەکیکیان (الى) لە دواو ھاتوو، كە مانای گەیاندنە بە ئامانجى دیاریکراو (وَهْدِي إِلَىٰ صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ) (سبأ: ۶)، لە دواو ھى (ل) ھاتوو، بۆ تايبەتکردنى بېژەكە بەو شتەى خواراوە (قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ) (يونس: ۳۵)، ھەر خۆى پەنھانیە لیرەدا مانا كەى كۆكەرەو ھى ھەموویانە و ناساندن و ڤوشنى و ئیلهامە (إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ

اللَّهِ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ) (القصص: ٥٦). که واته له قورئاندا (الهداية) چه مکیکی تاییه تی هیه وهک: به خشینی ژیری و رینمونی و لادان له ریچکه ی گومرای بی رهو ریگی باوه ریگ که پیشانده ری به هشت و چاکه یه، به لام (هدایه) لای مروقه وه دوعا بو کردن و رینمونی کردنی ریگا دروسته که یه که به رهو مه زلت بیات، جا بگه یت یان نا نه مه یان مه رج نیه.

هدایه تی خودایی بو مروقیش چوار جور، هدایه تیکی گشتی که هه موو که سینک دهگریته وه که ژیری و ناگایی و مه عریفه یه. دووهم: نهو هدایه تی که بانگی خه لکی پیگردوه بو شوینکه وتنی پیغه مبه ران. سییه م: نهو یارمه تییه ی که تاییه تی دهکات به وانه ی هدایه تی داوون. چواره م: هدایه تی روژی دواپی که به رهو به هه شته. بو هدایه تی یه که میان ده فهرمویت: (وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) (الشوری: ٥٢)، بو نه مانی دیکه ده فهرمویت: (إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ) (القصص: ٥٦)، جا سه رجهم لهو هدایه تانه ی خودا ره تی دهکاته وه که هدایه تی سته مکاران بدات هدایه تی رینماییکردنه، نه م هدایه ته (قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى) (طه: ٥٠)، بو زینده وهرانه به گشتی، نه م نایه ته ش (وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ) (البلد: ١٠)، بو خاوه ن ژیری ه کانه، نه مه ش (وَجَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا) (الانبیاء: ٧٣)، هه روه ها (أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فِيمَهُمْ أَقْتَدِه) (الأنعام: ٩٠).

٢٢ - چه مکی شوینکه وتن (الاتباع):

(ت، ب، ع) بنه چه یه کی هیه که شوینکه وتنه، نه م بیژیه به گشت شیوه کانیه وه (١٧٥) جار به هوت جور هاتوه به م شیوه یه: هاو رییه تی: (قَالَ لَهُ مُوسَى هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا) (الكهف: ٦٦)، چا ولیکردن (اتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ) (یس: ٢١)، راسته ری (ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا) (النحل: ١٢٣)، تاقیکردنه وه (وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ) (النساء: ١١٥)، کردار (وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكٍ سُلَيْمَانَ) (البقرة: ١٠٢)، نویت (وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتِهِمْ) (البقرة: ١٤٥)، گویریایه لی: (وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا) (النساء: ٨٣).

که واته شوینکه وتن جی پی هه لگرتنه بهو شیوه و شکله (أَفَمَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ كَمَنْ بَاءَ بِسَخِطٍ مِنَ اللَّهِ) (آل عمران: ١٦٢)، (وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي إِلَيْكُمْ مُتَّبِعُونَ) (الشعراء: ٥٢)، شوینکه وتنیش ده گونجیت به پی رویشن بیت به دوا ی که سه که وه، یان شوینکه وتنی ریباری زانستی و فیکریه که ی بیت، یاخود گویریایه لی

بَيْتِ بُو فَرْمَانِي وَهَكَ نُهُم نَائِيه تَه دَه فَرْمُوِيْت: (وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ) (الأنعام: ١٥٣)، دياره شوينكه و تنه كه بُو حه ق و به تاليشه (إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا) (البقرة: ١٦٦)، له قورئاندا شوينكه و تن هه ميشه بُو شتي رoon و دروست و به لگه ي به هيزه (يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ) (المائدة: ١٦)، نه مه به لگه ي دروسته كه قورئان و هحيه كي پاريزراوه و به لگه له سهر سه لماندني پاريزراوي زورن، به لام نه وه ي ره تكراويه به هه ز و ئاره زوو و به تال و گومان ناوزه د كراوه (وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ) (المائدة: ٤٨).

٢٣ - چه مكي راويژ (الشورى):

له (ش، و، ر) هوه هاتووه دوو بنه چه ي هه يه، يه كه م دهرخستني شتيك نه وي ديكه وهرگرتني شتيك، جا راويژ وهرگرتني راي كه سيكه. نه م بيژه يه به شيوازه كانيه وه له چوار شويني قورئاندا به دوو جور هاتووه، ئامازه كردن به ده ست (فَأَسْرَتُ إِلَيْهِ) (مريم: ٢٩)، گفتوگو پيکه وه كردن (وَشَاوَرَهُمْ فِي الْأَمْرِ) (آل عمران: ١٥٩)، نه م فرمانه له لايهن خوداويه بُو پيغه مبه ره كه ي تا راويژ به هاوه لاني بكات (وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ) (الشورى: ٣٨)، كه واته راويژ دهرهيناني راوبوچوونه، به وتوويزي يه كترى.

٢٤ - چه مكي خورسكي (الفطرة):

(ف، ط، ر) ماناي كردنه وه و دهرخستني شتيك ده گه يه نيته، وهك ده وترتيت: (الفطر من الصوم)، رُوژوووشكاندن، (الفطره): نه و سروشته يه كه نه وزاد له سكي دايكيدا له سه ري خولقيناوه. نه م بيژه يه به هاوماناناكنيه وه له بيست شوين به چوار جور هاتووه كه: داهينان (فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ) (يوسف: ١٠١)، ترازان (هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ) (الملك: ٣)، دروستبوون (فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا) (الروم: ٣٠)، له توپه تبوون (إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ) (الإنفطار: ١)، بنه چه ي (الفطر) كه رتبوونه (هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ) (الملك: ٣)، واته ترازان بُو خراپ و بُو چاكيش به كارديت. (فطر الله الخلق) واته: خودا خه لكي به شيوه يه ك دروست كردوه (فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا) (الروم: ٣٠)، كه هيزي مه عريفه تي باوه ري پيداوه (وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ) (الزخرف: ٨٧).

٢٥ - چه مكي زيندوو (الحي):

(ح، ي) دوو بنه چه ي هه يه، يه كنيكان: پيچه وانه ي مهرگه، نه ويان شه رمه كه پيچه وانه ي بي شه رمية، كه ده وترتيت به باران (حي) چونكه ژيان به زه وي دهدات. به ريگا رويشتنيش ده وترتيت، هه روه ها به زينده وهران ده وترتيت (الحيوان).
بيژه ي (الحي) و (الاحياء) سي و پينج جار له چوار جيگه دا هاتووه، بُو

زیندو و کردنه وهی و دوانیش به شیوازی جیاواز په نجا جار هاتووه، به مانای شه رمیش له چوار شویندا و به مانای گوزهرانیس بهک جاره (فَلْتُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً) (النحل: ۹۷)، سلاوکه یاندنیش بگه یه نیت له چل و چوار شویندایه، به مانای کاولبوون له چوار شویندا، به مانای هیزی لوژیک و ژیرانه له دوو شویندایه (لِيُنذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا) (یس: ۷۰)، (أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأُحْيِيَنَّاهُ وَج) (الأنعام: ۱۲۲).

۲۶ - چه مکی گومان (الظن):

(ظ، ن) بڼه چه یه کی دروستی هه یه، دوو مانای جیاواز ده گه یه نیت، بیگومان و گومان، خودا ده فمرمویت: (قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ) (البقرة: ۲۴۹)، له قورئاندا بهم مانایه بیگومان زور هاتووه، (ظن) جوړیکش به له دوو دلی یه کلانه که ره وه له نیوان دوو بوچووندا، له بری زانستیش داده نریت، چونکه به هوی هه ندیک نیشانه دل ده خات به لایه کدا، یان که به هیزتر بیت زانست نزیکتر ده بیته وه لینی و تا لاوازتر بیت گومان نزیکتر ده بیته وه لینی، (ظن) هیزیکه له دهر ووندا، به لام ناگاته ئاستی متمانهی ته واو، ئه م بیژده له شه ست و نو شویندا به چوار جوړ هاتووه، که زانست و پاریزگاریه (إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ) (البقرة: ۲۳۰)، به لام (وَظَنَّ دَاوُودُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ) (ص: ۲۴)، واته داود زانی و گومانی برد که ئیمه تا قیما نکرده وه، مانایه کی دیکه ی گومان (الشک: ه)، (إِنْ نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا) (الجماعه: ۳۲) و ا حیسابکردن (إِنَّهُ ظَنَّ أَنْ لَنْ يَخُورَ) (الانشقاق: ۱۴)، تومه ت (وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا) (الأحزاب: ۱۰)، (وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ) (التکویر: ۲۴)، واته تومه تبار، وشه کانی (الظن، الشک، التجوز)، هاومانان، به لام (الظن) لایه کی گومانه که به هیزتره تیایدا، ده شگونجیت پیچه وانه که ی بیت.

۲۷ - چه مکی الحسب:

(ح، س، ب) چوار بڼه چه ی هه یه، ژماردن، که ده وتریت: أحسب فلان ابنه واته: وایده ژمیریت یان وایدا ده نیت لای خودا پاداشتی بدریته وه.

بڼه چه ی دووهم: کیفایه ت، سییه م: پستی، سه رینی بچووک، چواره م: (الأحسب)، به له ک، ئه وه ی پیستی به نه خووشی سپی بییت، بیژده ی (حسب) و هاوناوه کانی له (۱۱) شویندا به پینج جوړ هاتووه، ژماردن (لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابِ) (یونس: ۵)، گفتوگو و پاداشتدانه وه (فَحَاسَبُنَاهَا حِسَابًا شَدِيدًا) (الطلاق: ۸)، کیفایه ت (فَإِنْ تَوَلَّوْا فَعَلَّ حَسْبِي اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ) (التوبة: ۱۲۹)، چاودیر (وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا) (النساء: ۶)، گومان (أَحْسِبِ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ) (العنکبوت: ۲)، ئه وه یان که به مانای (ظن) هاتووه له ویدا به واتای بیگومان دیت و پله یه که له

پله‌کانی گومان، به زور شیواز هاتووه و زوربه‌شیان به سیاقی پرسیار هاتون (أفحسب)، (أحسب الناس)، (أم حسب)، (ایحسب). بیژهی (الحساب) یش چه‌ند رووی هه‌یه، ره‌نگه هه‌موو ئه‌و مانایانه بگریته‌وه که باسکران، به نمونه له‌م ئایه‌ت‌دا (وَاللَّهُ يَزُكُّ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ) (البقرة: ۲۱۲)، چه‌ند روویه‌کی دیکه‌ی هه‌یه له‌وانه: زیاد له‌وه‌ی شایسته‌یه‌تی پییده‌دات، پییده‌دات و لیلی ناسینتیت، ئه‌وه‌نده‌ی پییده‌به‌خشیت که‌س ناتوانیت بیژمیریت.

۲۸ - چه‌مکی نه‌زانی (الجهل):

(ج، ه ل)، دوو بنه‌چه‌ی هه‌یه، یه‌کینکیان پیچه‌وانه‌ی زانسته، ئه‌وی دی پیچه‌وانه‌ی دلناییه، یه‌که‌م: که پیچه‌وانه‌ی زانینه، بو ئه‌و شته‌ی که زانیاری له‌سه‌ر نیه، (مَجْهَل). دووهم: به‌و مه‌قاشه‌ی که پشکوی پی ده‌جولینریت ده‌وتریت (مَجْهَل)، بیژهی (الجهل) به‌هاوناوه‌کانیه‌وه له‌بیست و چوار شویندا هاتووه، به‌چوار جور، یه‌که‌م: دژی زانین (يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعْقَبِ) (البقرة: ۲۷۳)، دووهم: دژی هیمنی و ژیری (إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ) (النساء: ۱۷)، سینیهم: هه‌ر سه‌رده‌میک په‌یامی خودایی تیدا نه‌بوو (يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ) (آل عمران: ۱۵۴)، کوفر (قُلْ أَغْفِرَ اللَّهُ تَأْمُرُونِي أَعْبُدُ أُهْمًا الْجَاهِلُونَ) (الزمر: ۶۴)، سی شیوه‌ی نه‌زانی‌نیش هه‌یه، یه‌که‌م: که دل و ده‌روون زانینی تیدا نه‌بیست، دووهم: باوه‌ر بوون به‌شتیک به‌پیچه‌وانه‌ی حه‌قیقه‌تی خوی، سینیهم: کردنی کاریک به‌پیچه‌وانه‌ی حه‌قی ئه‌وه‌ی بکریت، وه‌ک ئه‌م ئایه‌ته‌ده‌فرمویت: (قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُؤًا قَالِ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ) (البقرة: ۶۷)، نه‌زانی زیاتر به‌نه‌رینی دیت، ریکیش ده‌که‌ویت وانه‌بیست (يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعْقَبِ) (البقرة: ۲۷۳)، ئا لیره‌دا نه‌زانی نایته‌سیفه‌ت، به‌لکو ته‌نها زانیاری له‌سه‌ر ئه‌و شته‌نیه.

۲۹ - چه‌مکی به‌تال (الباطل):

(ب، ط، ل) یه‌ک بنه‌چه‌ی هه‌یه، که نه‌مان و که‌م مانه‌وه‌ی شتیکه. به‌تال پیچه‌وانه‌ی حه‌قه، به (أباطیل) کرده‌کریتته‌وه، ئه‌م بیژه‌یه به‌هاوماناکانیه‌وه له‌سی و شه‌ش شویندا هاتووه به‌پینج جور که: به‌دورخستنه‌وه‌یه: (لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ) (فصلت: ۴۲)، تیکشکان: (لَا تُبْطِلُوا صِدْقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى) (البقرة: ۲۶۴)، هاو‌به‌شدانان: (وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا) (الإسراء: ۸۱)، سته‌م: (وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ) (البقرة: ۱۸۸)، دژی حه‌ق: (وَلَا تَلْبَسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ) (البقرة: ۴۲)، که‌واته به‌تال دژی حه‌قه (ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنْ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ) (الحج: ۶۲).

۳۰ - چه مکی ناره زوو (الهوئ):

(ه و، ی) بنه چه یه کی هه یه، که خالی بوون و که وتن ده گه یه نیت، بنه ما که ی هه وایان (بایه) که له نیوان بوشایی زهمین و ئاسماندایه، بویه به جه هه نم دهوتریت (هاویه) چونکه کافرئ تیده که ویت، که دهشوتریت (هوئ النفس) ناره زوو دهروون، چونکه هیچ خیرئکی تیدا نییه، (هوئ) به عیشقیش به چاکه و خراپه به کار دیت.

بیژهی (الهوئ) به هاوناوه کانیه وه که له سی و ههشت شویندایه به پینج جور هاتوه، که: که وتن و دابه زین: (وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى) (النجم: ۱)، (فَأَجْعَلْ أُنْدَةَ مِّنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِّنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ) (إبراهيم: ۳۷)، حهز و ناره زوو: (وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ (۴۰) فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى) (النازعات: ۴۰ - ۴۱)، تیاچوون: (وَمَنْ يَخْلِفْ عَلَيْهِ غَضْبِي فَقَدْ هَوَى) (طه: ۸۱)، بوشایی: (لَا يَزِيدُ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَأَفْئِدَتُهُمْ هَوَاء) (إبراهيم: ۴۳)، رۆشتن: (فَتَخَطَّفَهُ الطَّيْرُ وَأَوْتَاهُوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيحٍ) (الحج: ۳۱)، (هوئ) به که وتنه خواره وهش دهوتریت له سه ره وه بو خواره وه (فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ) (القارعة: ۹)، چونکه خاوه نه که ی ده خاته بنی دوزه خ پله یه کی نزمی دوزه خیشه، له م ئایه ته شدا: (وَأَفْئِدَتُهُمْ هَوَاء) (إبراهيم: ۴۳)، واته بوش و خالی له عه قل و تیگه یشتن، له بهر ئه ونا سو ری و سه رسامیانه ی که ده بیینن، ههروه ها ئه م ئایه ته ش (وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا) (القصص: ۱۰)، له بهر ترسی زوری له کور په که ی، له قورئاندا (الهوئ) زیتر به نه رینی هاتوه، (هوئ) واته ناره زوو، ئه و حهزه دهروونیه معنه هوئ یان مادییه که دل ناره زوو دهکات، کوتاییه که شی خراپه، چونکه حهزی خراپی دهروونه به بی بیرکر دنه وه، ههروه ها پیچه وانه ی زانسته (وَلَّيْنِ اتَّبَعَتْ أَهْوَاءَهُمْ مِّنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ) (البقرة: ۱۴۵)، پیچه وانه ی حهقه: (وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ) (المائدة: ۴۸).

سیتیهم: چه مکی نیگا (الوحي):

۱ - چه مکی سروش (الوحي):

(و، ح، ی) گه یان دنی زانینه له په نهانیدا، وهی: ئاماژه، کتیب، په یام، خیراییه، (الوحي) دهنگ و ئاماژه و قسه ی په نهانیه.

بیژهی وهی به شیواز هکانیه وه حه فتا و نو جار به پینج جور هاتوه که: ئاماژه یه: (فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرَابِ فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا) (مریم: ۱۱)، وه سو ده سه: (وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرَفَ الْقَوْلِ غُرُورًا) (الأنعام: ۱۱۲)، ئیلهام (وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ) (القصص: ۷)، فه راهه مکردن (وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ) (النحل: ۶۸)، که لامی خودایی: (وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ

وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ) (النساء: ۱۶۳)، بهو فرموده‌ی خوداییه که ددریت به پیغه‌مبه‌رانی دهوریت و وحی (وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بَأْذَنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيُّ حَكِيمٌ) (الشوری: ۵۱)، که‌واته و وحی به بینینی په‌یامبه‌ره‌که و بیستنی قسه‌کانی ده‌بیت و هک ته‌بلیغی جو‌بره‌ئیل، ده‌شیت ته‌نها فرمایشته‌کان بیسترن به‌بن بینین، و هک نه‌وه‌ی موسا فرمایشته‌کانی خودای بیست، ده‌شگونجیت ته‌نها بخریته دهورونیه‌وه، نه‌و نایه‌ته‌ش که ده‌فرمویت: (وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ) (الأنعام: ۹۳)، یان نه‌م نایه‌ته (وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ) (الأنبیاء: ۷۳)، و هحیکردنه بو نه‌و گه‌لانه له ریگای پیغه‌مبه‌رانه‌وه، نه‌م نایه‌ته‌ش: (وَإِذْ أُوحِيتُ إِلَى الْخَوَارِجِ) (المائدة: ۱۱۱)، و هحیه‌که له ریگای عیسا پیغه‌مبه‌ره‌وه‌یه، نه‌و نایه‌ته‌ش که ده‌فرمویت: (وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَى أَوْلِيَائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ) (الأنعام: ۱۲۱)، نه‌م و هحیه‌ی خراوته پال شه‌یتانه‌کان و جگه له‌ووانیش به مانای دهربرین (الإلقاء) دیت، که ده‌شکریت بو پیغه‌مبه‌ران و پیاوچاکان و هه‌موو خه‌لک بیت به مانای ئیلهام، بو‌نازه‌لانیش به مانای فرامه‌کردن (التسخیر) دیت.

۲ - چه‌مکی ئیلهام:

(ل، ه م) بنه‌چه‌بیه‌کی دروستی هه‌یه، به مانای قووتدانی شتیک دیت، که دهوریت: الهمه الله تعالی خیرا، واته: خودا خیری خسته دلیه‌وه، ئیلهام به مانای خسته دلوه دیت، جا ده‌کریت به هه‌ولدان به دست به‌بیریت ده‌شکریت به ناگادارکردن و له‌پریکدا، که نه‌وه‌یه له دهوروندا گینگل ده‌خوات بو چاکه‌یه‌ک بکریت یان خراپه‌یه‌م ده‌ستی لیه‌لگیریت، بیژهی ئیلهام به‌کجار له قورئاندا هاتوه: (وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا (۷) فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا) (الشمس: ۷ - ۸)، واته: بوی رونکرده‌ته‌وه له‌وی بیکات یان ده‌ست‌برداری بیت له چاکه و خراپه و گویریایه‌لی و سه‌ریچی. ئیلهامیش به‌گشتی بو هه‌موو موسلمانانه به‌پیی باوه‌ره‌که‌یان، چونکه هه‌موو باوه‌رداریک خودا نه‌وه‌نده ناگایی پیداوه که باوه‌ر ده‌ستخت، چونکه خودا خیری خستوه‌ته دلیه‌وه، به‌بن وردبونه‌وه و به‌لگه‌هینانه‌وه نه‌مه‌ش بو هه‌موو برواداریکه. ئیلهام بو جگه له پیغه‌مبه‌ران ختوره‌یه‌که ده‌که‌وئیه دلوه، خاوه‌نه‌که‌ی خیرا لئی تیده‌گات، بویه پیی دهوریت (ملهم) واته به‌هردار، نه‌گه‌ر زور نه‌مه‌ی لئ دووباره بووه‌وه، به‌لام و وحی تاییه‌ته به پیغه‌مبه‌رایه‌تی، که به هوی فریشته یان قسه‌ی راسته‌وخو یاخود خستنه دهورون و گیانیه‌وه، به‌لام ئیلهام خورپه‌یه‌کی دل خاوه‌نه‌که‌ی به‌بن به‌لگه‌ی ته‌واو وردبونه‌وه زو حه‌ق ده‌دو‌زریته‌وه.

۳ - چه مکی نیانی، ناسکی (اللطیف):

(ل، ط، ف) بنه چه یه کی دروستی هه یه، مانای نهرمی و نیانی و ناسکی دهگه یه نیت. (اللطیف) ناوی پیروزی خودایه، که به مانای چاکی خودایه له گهل خه لکدا که قازانجیان به نهرمی و نیانی پیده گه یه نیت، یان به مانای زانایه به هه موو په نهانی و ورده کاریه کانه له کاروباره کاند، (اللطیف) له قسه دا ئه وه یه مانا که ی شارر ابیته وه.

بیژهی (اللطیف) له هه شت شویندا هاتووه، (اللطیف) واته: زانایه به هه موو وردی و ناسکی یه ک: (إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ لِّمَا يَشَاءُ إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ) (یوسف: ۱۰۰)، (اللطیف) ئه وه یه ئیشه کانی به وردی و شاراو هی جیبه جیکات که کهس پیی نه زانیت وه ک ئه م ئایه ته ش (فَلْيَأْتِكُمْ بَرِّزِقٍ مِنْهُ وَلِيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا) (الکھف: ۱۹)، ناوی (اللطیف) هاوشانی (الخیر) هاتووه، چونکه (اللطیف) زانایه به ورده کاری و شاراو هی کاروباره کان، به لآم (الخیر) زانایه به رواله ت و روه که شی کاروباره کان (أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ) (الملک: ۱۴).

۴ - چه مکی په یام (الرساله):

(ر، س، ل) بنه چه یه کی هه یه، رهوانه کردن و هه ستانه وه و دریتژ کردن وه دهگه یه نیت، بیژهی (الرساله) به هاوناوه کانیه وه نزیکه ی (۵۱۳) جار هاتووه، به هوت جور، که والمانکردووه: (أَلَمْ تَرَ أَنَا أُرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَوَّزُّهُمْ أَزًّا) (مریم: ۸۳)، رهوانه کردن (وَأُرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا) (النساء: ۷۹)، کرانه وه: (مَ وَمَا يُمَسِّكُ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ) (فاطر: ۲)، دهره یان (إِنَّا مُرْسِلُو النَّافَةِ فِتْنَةً لَهُمْ) (القمر: ۲۷)، ئاراسته کردن (فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنَ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ) (الشعراء: ۵۳)، بهردان و ئازاد کردن (أَنْ أُرْسَلَ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ) (الشعراء: ۱۷)، دابارین (يُرْسِلُ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا) (نوح: ۱۱). به پیغه مبه رانیش دهوتریت، چونکه بنه مای پیغه مبه ران رهوانه کردنیانه (لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ) (التوبة: ۱۲۸)، بو کویش هه روایه (فَقُولَا إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ) (الشعراء: ۱۶)، کوئی (الرسول) (رسل) ۵، په یامبه رانی خوداش مه به ست پینان فریشته کانه یان پیغه مبه رانه، بو فریشته کان (إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا إِلَيْكَ) (هود: ۸۱)، بو پیغه مبه ران (وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ) (آل عمران: ۱۴۴).

۵ - چه مکی هه وال (النبا):

(ن، ب، أ) هیتانه له شوینیکه وه بو شوینیکی تر، (النبا) واته هه وال، (النبي) واته هه والی له لای خودا وه هیتاوه، (الأنبياء) کوئی (النبي) ۵.

(النبأ): به دهنگی پنهان یان هه‌واییکی په‌نهانیس ده‌وتریت که زور به‌که‌ک بیت، که‌واته کاتیک خه‌بر پیی ده‌وتریت (النبأ) به‌و شیوه‌یه بیت و بی درو و ده‌له‌سه بیت.

ئه‌م بیژه‌یه به‌ه‌واناوه‌کانیه‌وه له‌سه‌دو شه‌ست شویندا هاتوو، به‌شیوه‌کانی رابردوو، داهاتوو، کۆه تاک، کردار، ناو، هیچکامیان له‌و مانا فه‌ره‌نگییه‌ی تینه‌په‌ریون که‌مانای هه‌واییکی بی درویه، سه‌رنجده: (فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِ) (التحریم: ۳)، (قُلْ أُوْتِيتُكُمْ بِخَيْرٍ مِّنْ ذَلِكُمْ) (آل عمران: ۱۵)، (وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ) (یوسف: ۱۵).

۶ - چه‌مکی پیغه‌مبه‌رایه‌تی (النبوة):

پیشتر له‌چه‌مکی هه‌وال (النبأ) باسکرا، (النبوة) نیردرانی نیوان به‌نده ژیره‌کانه تا بیانویان نه‌مینیت له‌کاروباری دنیا و دواپۆژیاندا، (النبي) بویه پیید ده‌وتریت (النبي)، چونکه هه‌واییک ده‌دات ژیر و زیره‌که‌کان وه‌ریده‌گرن، پله‌یه‌ک له‌(الرسول) نزمتره، پیغه‌مبه‌رایه‌تی به‌هه‌ولدان به‌ده‌ست نایه‌ت، زانستی خوداییه و ده‌ستی زانیاری مروقی تیدا نیه.

۷ - چه‌مکی باوه‌پ (الإيمان):

له‌(أ، م، ن) هه‌هاتوو، دوو بنه‌چه‌ی لیکنزیکی هه‌یه، یه‌که‌م: راسپارده (الأمانة) که‌دژی خیانه‌ته، که‌مانای سوکناپی دلّه، دووهم: راساندن (التصدق)، باوه‌پ: متمانه‌بوون و ده‌رخستنی ملکه‌چی و قبولکردنی شه‌ریعه‌ته، ئه‌م بیژه‌یه به‌ه‌واناوه‌کانیه‌وه له‌(۸۷۵) شوینی قورئاندا هاتوو، به‌چوار جور که: دانپیدا نانه به‌به‌زمان به‌ئاشکرا (ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا) (المنافقون: ۳)، واته: به‌ئاشکرا دانیانپیدا نا. (ثُمَّ كَفَرُوا) به‌په‌نهانی، به‌دانیپادانی ئاشکرا و نه‌ینیش ده‌وتریت (إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ) (البينة: ۷)، یه‌خوداپه‌رستی (وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ) (المائدة: ۵)، باوه‌پبوون له‌گه‌ل هاوبه‌شداناندا (وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ) (یوسف: ۱۰۶).

که‌واته باوه‌پ جاریک بو شه‌ریعه‌ته‌که‌ی محمه‌د پیغه‌مبه‌ر (درودی خوی له‌سه‌ر بی) به‌کارده‌ینریت (إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ) (البقرة: ۶۲)، بو‌هه‌موو ئه‌وانه‌ش ده‌وتریت که‌ده‌چنه ناو شه‌ریعه‌ته‌که‌یه‌وه دان به‌خودایه‌تی خودا و پیغه‌مبه‌ریتی محمه‌دا ده‌نین (وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ) (یوسف: ۱۰۶) بو‌پیدا‌ه‌لگوتنیش به‌کاردیت، که‌مه‌به‌ست پیی ملکه‌چیکردنی ده‌روونه بو

حەق بەشیوەی راساندن، ئەویش بە کۆبوونەوهی سێ شت: جیگیربوونی دل، دانپیدانانی زمان، ئیشکردن پێی بە پارچەکانی لەش، کەواتە: بە جیگیرکردن و وتن و کردەوهی چاک دەوتریت باوەر، خودا دەفەرمویت: (وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ) (البقرة: ۱۴۳)، واتە نوێژەکانتان، ئەم ئایەتەش: (وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ) (یوسف: ۱۷)، واتە باوەرمان پێناکەیت، ئەم ئایەتەش: (أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ) (النساء: ۵۱)، بۆ زەمکردنیش باس کراوە، کە بەشیک دلنیابوون شایستەیی دلنیابوون نیه، وەک: (مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلِمِمْ غَضَبٌ مِّنَ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ) (النحل: ۱۰۶).

جا ئەو باوەرپەڕی کە دەگەیهنیتە خودا بە مانای راساندن دیت و پێچەوانەیی کوفرە کەواتە باوەر دانپیدانانی زمان و راساندنی دل و ئیشکردنی پارچەکانی جەستەییە کە ناسراوە بە زانست و کردەوه و دلنیابوون. جا تا پلەیی زانست زیاد بکات کرداریش زیاد دەکات تا کرداریش زیاد بکات دلنیاویی زیاتر دەبێت، ئەو زیادکردنەش بە گوێرپایەلی پەروردگار دەبێت، بە شوێنکەوتنی شەیتانیش کەم دەکات، باوەرپەڕیش تەواو نابێت بە وەرگرتنی مەعریفە نەبێت لە نووری پێغەمبەرپایەتییەوه و ویست و ئیرادە لە خلتە و خالی حەزو ئارەزوو دامالریت.

۸ - چەمکی نادیار (الغیب):

(غ، ی، ب) بنەچەیهکی دروستی هەیه کە داپۆشینی شتیک دەگەیهنیت لە چاوان، کە دەوتریت: غابت الشمس: خۆرئاوا بوو.

ئەم بێژەیه بە هاوناوەکانیەوه شەست جار لە قورئاندا هاتوو بە یازدە جۆر کە: (الله) یەو رۆژی قیامەتە: (الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ) (البقرة: ۳)، تاریکایی: (وَأَلْفُوهُ فِي غِيَابَةِ الْجُبِّ) (یوسف: ۱۰)، مردنی سولهیمان (فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنسَاتَهُ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ أَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ) (سبأ: ۱۴)، مردن (وَلَوْ كُنْتَ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لَأَسْتَكْبَرْتَ مِنَ الْخَيْرِ) (الأعراف: ۱۸۸)، کۆگاکانی باران: (وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ) (الأنعام: ۵۹)، لەوحی مەحفوز: (أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا) (مریم: ۷۸)، مال و گیان (فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ) (النساء: ۳۴)، سزادابەزین (عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُطْرَقُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا) (الجن: ۲۶). گومان (وَيَقْدِفُونَ بِالْغَيْبِ مِن مَّكَانٍ بَعِيدٍ) (سبأ: ۵۳)، زەمکردن (وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا) (الحجرات: ۱۲)، وەحی: (وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ) (التكوير: ۲۴). کەواتە نادیار هەموو لە چاو داپۆشراویکە، بۆ داپۆشراو لە چوار هەستەکەیی

دیکه‌ش به کارهینراوه، له‌م ئایه‌ته‌دا (عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ) (الرعد: ۹)، واته ئه‌وه‌ی نادیار و دیاره لیتان، به‌لام لیره‌دا (يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ) (البقرة: ۳)، ئه‌وانه‌ن هه‌سته‌کانی په‌ی پینابه‌ن و ژیره‌کانیش نایزانن، به‌لکو به‌هه‌وال پیدانی پێی ده‌زانریت، و تراویشه: ئه‌گه‌ر نادیاربوون باوه‌ریان پێیه‌ وه‌ک دوو‌پووه‌کان نین له‌سه‌ر ئه‌وه‌ خودا ده‌فه‌رمویت: (لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ) (المائدة: ۹۴)، (ذَلِكَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ) (السجدة: ۶)، (عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا) (الجن: ۲۶)، ئه‌م ئایه‌ته‌ش له‌سه‌ر سیفه‌تی ژنه‌ راساله‌کانه (حَافِظَاتُ الْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ) (النساء: ۳۴)، واته له‌ نادیا‌ری می‌رده‌که‌یدا شتیک ناکات می‌رده‌که‌ی پێی ناخۆش بیت، نادیا‌ریش دوو به‌شه: به‌شیکیان به‌لگه‌یان بۆ ده‌هینریته‌وه، بۆ نموونه ده‌کریت خودا و ناو و سیفه‌تی خودا به‌به‌لگه‌ بزانی‌ت، به‌شیکیشیان به‌لگه‌یان له‌سه‌ر نیه‌ و مرو‌ف په‌ی پینابات (وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ) (الأنعام: ۵۹).

۹ - چه‌مکی دادوه‌ری (القضاء):

(ق، ض، ی) پته‌وه‌کردنی کاریک ریکوپیکردن و به‌جیگه‌یانندی ده‌گه‌یه‌نیت، (القضاء) فه‌رماندانه، بۆیه ده‌وتریت: قازی، چونکه‌ حوکم ده‌رده‌کات و جیه‌جیشی ده‌کات، (القضية) باس و براندانه‌وه و روونکردنه‌وه‌یه، القاضیه: واته مردن، بیژه‌ی (القضاء) به‌هاوناوه‌کانیه‌وه شه‌ست و سی جار به‌ ده‌ جو‌ر له‌ قورئاندا هاتووه، که‌ راسپاردن (وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ) (الإسراء: ۲۳)، هه‌وال: (وَقَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ) (الإسراء: ۴)، بۆشایی: (فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ) (النساء: ۱۰۳)، کردار: (لَيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا) (الأنفال: ۴۲)، مردن: (فَوَكَرَهُ مُوسَىٰ فَقَضَىٰ عَلَيْهِ) (القصص: ۱۵)، واجب بوون: (قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ) (يوسف: ۴۱)، فه‌رزکراوه: (وَكَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا) (مريم: ۲۱)، (كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا) (مريم: ۷۱)، ته‌واو بوون: (فَلَمَّا قَضَىٰ مُوسَى الْأَجَلَ) (القصص: ۲۹)، جیا‌کردنه‌وه: (وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ) (الزمر: ۶۹)، و (الزمر: ۷۵)، و (النمل: ۷۸)، خولقاندن: (فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ) (فصلت: ۱۲)، ببه‌چه‌ی دادوه‌ری یه‌کلا‌کردنه‌وه و پیوستکردنه: (وَقَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ) (الإسراء: ۴)، واته: ئاگادارمانکردن، چه‌تمیه‌ت په‌یوه‌سته‌یه‌کی به‌هیزی به‌و کاره‌وه‌یه که‌ برآوه‌ته‌وه (وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَلِكَ الْأَمْرَ) (الحجر: ۶۶)، واته: ئاگادارمانکردن، قه‌زای خودایی تایبه‌تتره‌ له‌ قه‌ده‌ره‌که‌ی، چونکه‌ قه‌ده‌ر: ئه‌ندازه‌گیریه‌یه، به‌لام قه‌زا برینه‌وه و یه‌کلا‌کردنه‌وه‌یه.

به‌شی سیبهم: چه‌مکه‌کانی ریبازه مه‌عریفیه‌کان ژیری و هه‌سته‌وه‌ر

یه‌که‌م: چه‌مکه‌کانی ژیری:

(ع، ق، ل) مانای گرتنی شتیک دیت، خلیل ده‌لئیت: ژیری پیچه‌وانه‌ی نه‌زانیه، پیاوی ژیر به‌و که‌سه ده‌وتریت تیگه‌یشتنی جوان و ژیریه‌کی باشی هه‌بیت. (العاقلة) واته به‌ره‌باب یان پشت ئه‌وانه‌ن که‌سیک به‌هه‌له‌که‌سیکی کوشت خوینباییه‌که‌یان به‌سه‌ردا دابه‌ش ده‌کریت، که به‌ره‌بابن. (المعقل): قه‌لا یان په‌ناگه. ئه‌سمه‌عی ده‌لئیت: (عقل الطبی) که نه‌ده‌چوو به‌شاخه‌که‌دا، (عقل الطعام بطنه): که سکی گرت. (اعتقل لسان) فلان که زمانی له قسه‌کردن خست. عه‌قل له زمانی عه‌ره‌بیدا مانای زوری هه‌یه وه‌ک: زانینی سیفه‌تی جوان و ناشیرینی شته‌کان یان زانینی باشی باشه‌کان و خراپی خراپه‌کان، بویه ده‌شوتریت عه‌قل، چونکه خاوه‌نه‌که‌ی له شوینکه‌وتنی هه‌وه‌س و چه‌زی ده‌گریته‌وه، جا بیژده‌ی (العقل) به‌شینوازه‌کانی چل و نو جار له قورئاندا هاتوو، به‌لام خودی (العقل) نه‌هاتوو به‌لکو راناویکی پیوه لکینراوه وه‌ک (عقلوه)، یه‌کجار یان (تعقلون) و (یعقلون) چل و شه‌ش حار و (نعقل) و (یعقلها) یه‌کی جاریک، هه‌موو شینوازه‌کان کردارن نه‌ک ناو.

به‌شینوازی (أفلا تعقلون) له سیازده شویندا هاتوو (وَلَهُ اخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ) (المؤمنون: ۸۰)، هه‌روه‌ها (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ) (النحل: ۶۷)، له قورئاندا عه‌قل سیفه‌ته زیاتر له‌وه‌ی چاوگ بیت، به‌لگه‌ش له‌سه‌ر ئه‌مه نه‌فیکردنیه‌تی (ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ) (المائدة: ۵۸)، واته: ژیریان ریگریان لیناکات له خراپ کاری، وتراویشه: عه‌قلیان به‌وه ناشکی چه‌نده پاداشتیان ده‌بیت ئه‌گه‌ر وه‌لامی خودا و پیغه‌مبه‌ریان دابایه‌وه، چونکه نه‌فی مانای سرینه‌وه‌ی عه‌قل ناگه‌یه‌نیت، به‌لکو نه‌فی به‌ستراوه به‌پله‌ی وه‌لامدانه‌وه و گویرایه‌لیکردنه‌وه، خو ئه‌وان تیده‌گه‌یشتن که له‌لایه‌ن خودا و پیغه‌مبه‌ره‌وه‌یه، به‌لام وه‌لامگو نه‌ده‌بورن، یان له‌به‌ر خو‌بایی بوونیان قه‌ناعه‌تنه‌کردنیان، به‌لگه‌یه تیگه‌یشتن ده‌که‌و‌یتته سه‌ریان نه‌ک قه‌ناعه‌ت کردن. که ده‌شوتریت عه‌قل چونکه جله‌وی زمان ده‌کات له زیاده‌نه‌زانی و هه‌له و زیانگه‌یاندن وه‌ک چۆن حوشر جله‌و ده‌کریت.

ژیری لای لوجیکیه‌کان (أهل النظر) جه‌وه‌ری رووتی نامادیه له خویدا ئه‌و نه‌فسه بگویه‌شه که هه‌موو که‌س ئاماژه‌ی پیده‌کات به‌خوی و ده‌لئیت: من، وتراویشه روناکیه‌کی ده‌روونیه‌حق و به‌تال له‌یه‌ک جیا ده‌کاته‌وه، چوار ماناش

دهگه یه نیت، یه که م: وه سفیکه ئاده میزاد له هه موو ئازهلک جیا دهکاته وه، دووهم: ئەو زانسته یه له سروشتی مروّفا که دروسته کان به دروست و مه حاله کان به مه حال ده زانیت، سییه م: کومه له زانینیکه به ئەزمون وهرده گیریت پیی دهوتریت ژیری. چوارهم: کوتا هیزی خوړسکیه تا ئەو هز و ئاره زووه ی بو چیژوه رگرتن په لکیشمان دهکات، ریشه کیشی کهن، خه لکیش له م حاله تانه دا جیاوازن. که واته ژیری هیژیکی سازکراوه بو وهرگرتن و جیاکردنه وه ی زانینه کان، ههروه ها به زانینیش دهوتریت ژیری.

۲ - چه مکی بهر به ست (الحجر):

(ح، ج، ر) یه ک بنه چه ی هه یه، که ریگری و زانینی هه موو شته کانه، بویه به ژیریش دهوتریت (الحجر). چونکه ریگره له کردنی شتی نه شیوا، له قورئاندا (الحجر) به مانای ژیری هاتووه له م ئایه ته دا: (هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِّذِي حَجْرِ) (الفجر: ۵)، واته خاوه ن ژیری، چونکه بنه مای (الحجر) و (العقل) ههردووکیان ریگریه، بویه له و گرتنه وه کان یه کده گرن.

۳ - چه مکی ریگری (النهي):

(ن، ه ی) بنه چه کی دروستی هه یه که مانای کوتایی و گه یشتن دهگه یه نیت، بویه به ژیریش دهوتریت (النهي). چونکه خراپه کاری ره تده کاته وه یان له بهرئه وه ی دهگاته ئەو کوتاییه ی که فه رمانی پیکراوه.

بیژه که به کو له دوو شویندا هاتووه: (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّأُولِي النُّهَى) (طه: ۵۴)، واته بو ژیره کان، بویه ژیره کان تاییه ت کراوه چونکه که لکی لیوه رده گرن، حه قیقیه تی ئەوانه ی که لک له ئایه ته کانی خودا وهرده گرن که سانیکن پیگه یشتون، به هوی په ی بردن به و به لگه لوژیکیانه ک خودای مه زن هیناویه تیه وه، سه باره ت به حه قیقیه تی زیندوو به وه ی پاش مه رگ، وه ک چۆن روه ک پاش مردنیان له سه ر زه وی زیندوو ده بنه وه له نه بون، که واته (النهي) ئەو ژیریه ریگریکاره یه له خراپه کاری که دهگاته ئامانجی فه رمانه خوداییه کان.

۴ - چه مکی دل (القلب):

(ق، ل، ب) دوو بنه چه ی دروستی هه یه یه که میان مانای پالفته ی شتیک دهگه یه نیت ئەوی دیکه یان: ره تکردنه وه ی شتیکه له روویه که وه به سه ر روویه که ی دیکه یدا، جا یه که میان دلی مروّفه بویه وای پیده وتریت، پوخته ترین و بولندترین شته له مروّفا، دووهم هه لگه رانه وه ی کار و فیلکردنه بوی، که دله، (فؤاد)یشی

پینده و تریین، یان ئەمیان تاییه تتره.

بیژهی دل له مروڤدا له قورئان سهد و سی و دوو جار هاتوو به سی جۆر:
ژییرییه (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرٍ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ) (ق: ۳۷) پابوچوون
(تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى) (الحشر: ۱۴). جا دل به و پارچه گوشته دهوتریت که
ژییری و پا و خیرا بیرکردنه وه و خوگۆرینی بو هه موو حاله تیک تیدایه، واته:
دهروون ئاگا و زانایی مروڤه به داخوازی و لۆمه و پاداشت، هه کیمان و توویانه له
هه کویندا پهروهردگار باسی دلی کرد ئاماژهیه بو ژیری و زانین، له هه کویشدا
باسی سنگی کرد ئاماژهیه بو هیزهکانی دیکه وهک ئارهزوو و ههز و توورپهیی
و هاوویننهکانیان. دل تهعبیره له و اتایانهی که تاییه تی خوین وهک: گیان، زانین،
ئازایه تی، ترس، نهخۆشی.

له قورئانی پیروژدا زۆر سیفه تی دل باس کراوه، وهک: تووند، رهق، ساغ،
لهخۆبایی، دهسه لاتدار، تهوبه کار، ئه رخه یان، نهخۆش، په یوهست، له رزیو،
لهخواترس، وهرگیپراو، داگیراو، داخراو، سکونهت، بهسۆز، به بهزهیی، بۆش،
تهنگ، به کار، به ئولفت، جهسوور، به گری، کینه، خواردنه وه، به ههسرهت، جا
ئهم سیفه تانه هه یانه سیفه تی زانستین وهک: غه فلهت، هیدایهت، تیگه یشتن، ته بیعهت،
خلیسکان، ژیری، مۆر، خاوین، شله ژاوی، باوه پ، داخراو، به گومان، دوورپوویی،
کویری، به لام زیاتر که باسی دل دیت دهربارهی معنه ویهت و پهفتاره، له
قورئاندا دل به تاکی نۆزده جار به جووتی یهک جار، به کۆ سهد و دوازده جار
باسکراوه، که زۆربه یان مانای عهقل و پای به هیز و سه رچاوهی مه عریفه و
تیگه یشتن و شوینی په ی بردن و جیاکه ره وه دهگه یه نیت، ههروه ها جیگه ی نه زانی
و گومان و بی ئاگایی و دلنایی و ئیسلام و کوفر و دوورپوویی شه.

ه - چه مکی ناوجه رگه ی دل (اللّب):

(ل، ب) بنه چه یه کی هه یه، بهندی و دامه زراوی دهگه یه نیت، ههروه ها به کاکله و
(باش) یش دهوتریت، که دهوتریت (لیب) واته دامه زراو له سه ر گوپرایه لی، ماناکه ی
دیکه ی که وتمان زانراوه کاکله له هه موو شتی کدا پوخته که یه تی، بویه به ژیریش
وتراوه (اللّب).

له قورئاندا شانزده جار به کۆ هاتوو، هه مووشیان به مانای ژیری تهواو و
وریا دیت، قورئان ته نها باوهردارانی پی وهسف دهکات، که بهنده پراساله کانی
خودان. (يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ) (آل عمران: ۷). ئەو

خاوهن دلانه سيفه تی ته قواو بیرکه وتنه وه ده بیه تاییه تمه ندیان، له چوار جیگادا ته قوا لکینراوه به خاوهن دلانه وه، وهک: (وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ) (البقرة: ۱۷۹)، (وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ) (البقرة: ۱۹۷)، له ده جیگاشدا بیرکردنه وه به خاوهن دلانه وه لکینراوه « له وانه: (وَمَا يَدْرَأُ الْاُولُو الْأَلْبَابِ) (البقرة: ۲۶۹)، (إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُولُو الْأَلْبَابِ) (الرعد: ۱۹)، په ندوه گرتنیش له م ئایه ته دا پیوه ی لکاو (لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ) (یوسف: ۱۱۱).

ئه رکی دل (اللب) له قورئاندا یادخستنه وه ی مروّقه که بیگه نیته ته قوا، بیژهی (اللب) ته نها به کو (الألباب) له قورئاندا هاتوو که نیشانهی ئه وه یه تاییه ته به ئاده میزاد که ئه وه ده گه یه نیت: دل ژیانه ژیری که یه تی که په ند و ته قوا له خو ده گریت تا ئه وانه ده گه نه پله ی دۆستانی خودا، که واته (اللب) دلکی پالفته یه له هه موو خلتیه ک و مانای پوختی مروّقبوو نه.

۶ - چه مکی ناخ (الفؤاد):

(ف، ا، د) بیه چه یه کی دروستی هه یه که تاو گه رمیه کی زور ده گه یه نیت، (فأدت اللحم)، واته گوشتم برژاند، (فؤاد) یش له بهر گه رمیه که یه تی، (فؤاد) بیرخه ره وه ی دل، دل له ناو فؤاد دایه، له قورئاندا فؤاد شازده جار به مانای دل هاتوو، و تراویشه فؤاد ناوه راستی دل، و تراویشه: په رده ی دل له سه ر هاوواتایشیان رای جیاواز هه یه، خودا ده فهرمویت: (قُلْ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ) (الملک: ۲۳)، جا لی رده دا دل له گه ل ئامیره کانی مه عریفه چاوو گوئی هاتوو، که کو ده نگی له سه ر ئه وه یه مه به ست پیمان ئامیره کانه نه ک هیژه کانیان.

فؤاد به کو هاتوو له گه ل جگه له خو ی بو ستایش کردنه « وهک: (وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) (النحل: ۷۸)، وتمان (الأفئدة) کو ی (الفؤاد) که به مانای دل دیت، زور جار یش به عه قل ده وتریت له م ئایه ته شدا هه ر به مانای عه قل هاتوو.

۷ - چه مکی سنگ (الصدر):

(ص، د، ر) دوو بیه چه ی دروستی هه یه، یه کیکیان: نه هاتن، ئه وه ی دیکه یان سنگی ئاده میزاد و جگه له ویش، به (الصدر) کو ده کریته وه.

سنگ به بلندی و سه ره تا و پیشه وه ی شته کانیش ده وتریت.

بیژهی (الصدر) به مانای سنگی مروّف له چل و چوار شوینی قورئاندا هاتوو،

هموویان جیگای ویست و ئاره‌زوو، باوهر و بی باوهری، زانین و مه‌عریفه‌ن، به‌لام به مانای سنگی جه‌سته نه‌هاتوو، خودای مه‌زن که باسی دلی کرد، ئاماژه بو ژیری و زانین ده‌کات، که باسی سنگی کرد به هه‌مان شیوه هه‌مان ئاماژه ده‌کات و ئاماژه‌ش به هیزه‌کانی دیکه وه‌ک حز و ئاره‌زوو توورپه‌یی و ترس و له‌رز ده‌کات: (فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارَ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبَ الَّتِي فِي الصُّدُورِ) (الحج: ٤٦)، واته ژیریه‌کان، هه‌روه‌ک: (وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ) (آل عمران: ١٥٤)، ئەم ئایه‌ته به‌لگه‌یه له‌سه‌ر جیاوازی مانای (القلوب) و (الصدور)، به‌لام جیاوازی ئەرکیان ناگه‌یه‌نیت، بویه سنگ مه‌لبه‌ندی هه‌لگرتن و یادگه و ئیسلام و کوفره، دلێش مه‌لبه‌ندی ژیری و هه‌لاوێرده‌کردن و بیرخسیتنه‌وه‌ی ناواخنی یادگه‌یه که نیسته‌جیی سنگه، خودا ده‌فه‌رمویت: (أَوَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِي صُدُورِ الْعَالَمِينَ) (العنکبوت: ١٠)، له‌مه‌ش دیارتر (بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ) (العنکبوت: ٤٩). قورئان هه‌لگرتن و بیروباوهری به سنگ داوه و هاوشانی به کرانه‌وه (الإنشراح) هوه کردوو (وَلَكِنْ مَن شَرَحَ بِالْكَفْرِ صَدْرًا) (النحل: ١٠٦). هه‌روه‌ها سنگ به‌وه وه‌سفکراوه که: ده‌شاریته‌وه و په‌نهانی ده‌کات و قه‌تییی ده‌کات، ئەم سیفه‌تانه‌ش ته‌نها مه‌عریفه و زانین و بیروباوهره‌کانه.

سنگ جیگای خت ختۆکه‌یه، (الَّذِي يُوسُوسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ) (الناس: ٥) جا شه‌یتان وه‌سوه‌سه و گومان له‌سه‌ر مه‌عریفه دروست ده‌کات، هاروه‌ها سیفه‌تی دیکه‌ی سنگ ته‌نگی و کینه‌یه، چه‌قی پیویستی و ترسه، دلێش چه‌قی: بیم و له‌رزه، هه‌روه‌ها جیگای له‌خۆبایی بوون و کرانه‌وه و چاره‌سه‌ره، دل وه‌سفکراوه به‌ساغ، نه‌خۆشیش ده‌که‌ویت، سنگ به‌تافیکردنه‌وه (الإبتلا)، هه‌روه‌ها دل به‌پالفته‌کار وه‌سف کراوه.

٨ - چه‌مکی (الفقه):

یه‌ک بنه‌چه‌ی دروستی هه‌یه، که مانای په‌ی بردن به شتیک و زانینی ده‌گه‌یه‌نیت، پاشان تاییه‌تکرا بو زانستی حه‌لال و حه‌رام، که‌واته (الفقه) تیگه‌یشتنه به زانینی شه‌رعی. له قورئاندا ماده‌ی (الفقه) به کردار هاتوو نه‌ک چاوگ، له بیست جیگادا که له زانست تاییه‌تتره هاتوو (قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِّمَّا تَقُولُ) (هود: ٩١)، واته له شیوه‌ی به‌لگه‌هینانه‌وه‌کانت تیده‌گه‌ین به‌لام قه‌ناعه‌تیان پیناکه‌ین، چونکه ئەگه‌ر تینه‌گه‌یشتنایه نه‌ده‌بووه به‌لگه له‌سه‌ریان، به‌لام قه‌ناعه‌تیان نه‌ده‌کرد له‌وه‌ی له لای خۆیانه باشتربیت، به‌لگه‌ش به تیگه‌یشتن ده‌بیت نه‌ک به قه‌ناعه‌ت، (فقه) له

قورئاندا کارى دلّه (لَهُمْ قُلُوبٌ لَّا يَفْقَهُونَ بِهَا) (الأعراف: ۱۷۹)، (صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَفْقَهُونَ) (التوبة: ۱۲۷). بیژدهی (النفقه) تهنهها بۆ وته و قسه و گفتوگو هاتووه (وَلَكِنْ لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ) (الإسراء: ۴۴)، (وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِّن لِّسَانِي * يَقْمُوهَا قَوْلِي) (طه: ۲۷ - ۲۸)، (فَمَا لَهُؤَلَاءَ الْقَوْمِ لَّا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا) (النساء: ۷۸)، به لام ئەم ئایه ته (فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ) (التوبة: ۱۲۲)، وشه ی (التفقه) گه پرانه به دواى تیگه یشتنی ئایندا، واته: پسیپوری زانیی حوکمه شه رعیه کان، ئایه ته که موسلمانان هان دهدات که به شیکیان تاییهت بکرین بۆ گه پران به دواى زانست و تیگه یشتنی شه رعی، پاشان خه لکی دیکه فیر بکه ن و قه ومه کانیان ئاگادار بکه نه وه.

۹ - چه مکی تیگه یشتن (الفهم):

(ف، ه م) زانیی شتیکه و تیگه یشتنیی به دل، خودا ده فه رمویت (فَقَمَّناها سُلَيْمَانَ وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا) (الأنبياء: ۷۹)، (فهمه) واته: وایلیکرد تی بگات، خودای په روه ردگار سوله یمان به تیگه یشتنی هه ق له و پووداوه ی که تاییدا به شداری حوکمدانه که ی بوو تاییه تکرد، ئەوه نده ی هیزی تیگه یشتنی پیدا که حوکمه که به راستی بدات به خستنه دلّی له لایه ن خوداوه، یان له ریگه ی وه حیه وه، ئەمه ی نه دا به داوود، که واته: تیگه یشتنی خیرا و په بیردنه، له پله کانی زانستدا یادخستنه وه له پیشه وه دیت پاشان یاد دواى ئەوان تیگه یشتن که به دوایدا (الفقه) دیت.

۱۰ - چه مکی چواردهور گرتن (الإحاطة):

له (ح، و، ط) هاتووه، یه ک وشه یه که سورانی شتیکه به دهوری شتیکی دیکه دا، ئەم بیژده یه بیست و سی جار له قورئاندا به پینج جار هاتووه، زانست (وَاحْاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ) (الجن: ۲۸)، (وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ) (البقرة: ۲۵۵)، کۆ (وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ) (البقرة: ۱۹)، (وَاحْاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ) (البقرة: ۸۱)، (وَاحْاطَ بِثَمَرِهِ) (الكهف: ۴۲)، چواردهور گرتن (أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا) (الكهف: ۲۹)، (وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ) (العنكبوت: ۵۴)، پاراستن (أَلَا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطٌ) (فصلت: ۵۴)، که واته (الإحاطة) چواردهور گرتن و سه راپاگرتنی شتیکه، ئەمه ش تهنهها له لایه ن خوداوه ده بییت (بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ) (یونس: ۳۹)، ده بینین له وانی لادا، به لکو خودای په روه ردگار خوی ئاگاداری هه موو شتیکه، چونکه ئەگه ر ئەوان هه موویان زانییا و تیگه یشتنایه به ته وای بیگومان ملکه چ ده بوون و باوه ریان دهینا، ئەم ئایه ته ش (وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا) (الكهف: ۶۸)، ئاگاداریه که ئارامگرتنی ته واکاتیکه که مروّف زانیاری ته وای هه بییت، ئەوه ش سه خته به لوتفی خودایی نه بییت.

۱۱ - چه مکی پاکژکردنه وه (التمحیص):

(م، ح، ص) یهک بنه‌چه‌ی هه‌یه به مانای پالفته‌کردن و پوخته‌کردنی شتیکی دیت، دوو جار له قورئاندا هاتووَه (وَلِيْمَحَّصَ اللّٰهُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَيَمْحَقَ الْكٰفِرِيْنَ) (آل عمران: ۱۶۱)، (وَلِيْمَحَّصَ مَا فِيْ قُلُوْبِكُمْ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ بِذٰتِ الصُّدُوْر) (آل عمران: ۱۵۴). خودای مه‌زن به‌نده‌کانی له گونا‌هو که‌موکورتی پوخته ده‌کاته‌وه به هوی تاقیکردنه‌وه یان نار‌ه‌ح‌تی، ئایه‌ته‌که‌ی دووهم پوخته‌کردنه‌وه‌ی دلّه، که سه‌رچاوه‌ی مه‌عریفه‌یه به تاقیکردنه‌وه، که لیژده‌ا مه‌به‌ست پی‌ی پاکژی و پالفته‌کردن و پشکینه.

۱۲ - چه مکی هه‌لاویران (التمییز):

(م، ی، ز) یهک بنه‌چه‌ی دروستی هه‌یه، جیا‌کردنه‌وه‌ی شتیکی له شتیکی دیکه ده‌گه‌یه‌نیت، به چا‌ک‌دانانی به‌شی شتیکی به‌سه‌ر به‌شه‌که‌ی دیکه‌دا، به لادان و جیا‌کردنه‌وه.

ئهم بیژده‌یه له چوار جی‌گه‌دا هاتووَه، ته‌نها به شیوازی کردار، هه‌موویان به مانای جیا‌کردنه‌وه و لادان هاتوون، هه‌لاویردار و هیژیکی ژیری به بۆ‌په‌ی بردن به جیاوازی و تی‌گه‌یشتن له فه‌رقی هاوشیوه‌کان، به‌و مانایه بگۆ‌ره‌گه‌زیک له هه‌موو ره‌گه‌زه‌کانی دیکه هه‌له‌به‌ژیریت که‌وا ده‌زانریت وه‌ک یه‌کن، لای زانایان به زیان و که‌لک لیک جیا‌ده‌کرینه‌وه، جیاوازی‌ش له نیوان هاوشیوه‌کاندا دیاری ده‌کریت وه‌ک: (لِيْمِيْزَ اللّٰهُ الْخَبِيْثَ مِنَ الطَّيِّبِ) (الأنفال: ۳۷)، له نیوان تی‌که‌له‌بووه‌کانیشدا وه‌ک: (وَأَمْتَاوْا الْيَوْمَ اٰيَّهَا الْمُجْرِمُوْنَ) (یس: ۵۹).

۱۳ - چه مکی بیر‌کردنه‌وه (التفکیر):

(ف، ک، ر) خوت خوته‌ی دلّه له شتیکی‌دا، ئهم بیژده به شیوازه‌کانیه‌وه هه‌ژده جار هاتووَه، بیر‌کردنه‌وه گه‌رانی دلّی مروّقه به ناو ئه‌و به‌لگانه‌ی که ده‌کریت وینه‌که‌ی پی‌ی به‌ینریتته دی، بۆیه خودای په‌روه‌ردگار دووره له بیر‌کردنه‌وه. ئهم بیژده‌یه وه‌ک چاوگ له قورئاندا نه‌هاتووَه، به‌لکو کرداره. بیژده‌ی (التفکیر)، (التذکیر)، (التدبر)، (التأمل)، (الاستبصار)، (الاعتبار)، کۆمه‌له مانایه‌کی لیک نزیکیان هه‌یه، له شتیکی‌دا کۆده‌بنه‌وه و له شتیکی‌شدا لیک ده‌ترازین، قورئانی پیروژ ئه‌و ئایه‌تانه‌ی که فه‌رمان به بیر‌کردنه‌وه ده‌کن جۆراوجۆری کردوون له مه‌یدانه جیاوازه‌کاندا وه‌ک به‌دیبه‌تان. له به‌دیبه‌تانی ئاسمان و زه‌مین و نیوان و ناویاندا الَّذِيْنَ يَدْكُرُوْنَ اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُوْدًا وَعَلٰى جُنُوْبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُوْنَ فِيْ خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بٰطِلًا سُبْحٰنَكَ) (آل عمران: ۱۹۱)، هه‌روه‌ها فه‌رمان ده‌کات له جیاوازی په‌نگ و زمانی

خه لک که له بنه چه دا یه ک بوون بیربکریته وه (وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ) (الروم: ۲۱).
 قورئان هاوسه رگیری، زاوژی، خو شه ویستی دروستیوونی نیوان هاوسه ران به وه
 نیشانانه داده نیت که پیویسته بیریان لیبکریته وه.

۱۴ - چه مکی وردبوونه وه (التدبر):

(د، ب، ر) بنه چه یه کی هه یه، کوتایی و پشته وه ی شته (الدُّبُر) واته پشت پیچه وانه ی (قُبُل) پی شه، به بیرکردنه وه و تیرامان له ئه نجامی کاروباریش دین، ئه م بیژه یه له چل و شه ش شویندا به شه ش جور هاتوو، له وانه: پشت (فَلَا تُؤَلُّوهُمُ الْأَدْبَارَ) (الأنفال: ۱۵)، (وَمَنْ يُؤَلِّمُ يَوْمَئِذٍ ذُبْرَةً) (الأنفال: ۱۶)، ئایینه دروینه کانی باو باپیران (إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ) (محمد: ۲۵)، دوا ی شتیک (وَأَدْبَارَ السُّجُودِ) (ق: ۴۰)، رۆشتن (وَاللَّيْلِ إِذَا دُبِرَ) (المدثر: ۳۳)، کوتا (فَقَطَعَ دَابِرَ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا) (الأنعام: ۴۵)، واته له بنه چه وه تا دواکه س. بیرکردنه وه (أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْفُرْقَانَ) (النساء: ۸۲)، (أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْفُرْقَانَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا) (محمد: ۲۴)، به ریوه بردنی کاروبار (وَمَنْ يُدْبِرْ الْأُمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ) (یونس: ۳۱)، وردبوونه وه و سه رنجدانی ئه نجامی کاروباره و تیرامانیه تی و سه رکردنی دوا یه که ی و ریرو و ئه نجام و کوتاییه که یه تی، پاشان بو هه موو سه رنجدانیک و وردبوونه وه و رامانیک به کارهاتوو، له قورئانی شدا به م دوو شیوه هاتوو (یتدبرون) و (یدبروا).

۱۵ - چه مکی یادکردنه وه:

(ذ، ک، ر) دوو بنه چه ی هه یه که له وانه وه لق و پۆپه کان ده بنه وه، نیر: پیچه وانه ی می، ئه وی دیکه: یادکه وتننه وه، پیچه وانه ی یادچوونه وه، پاشان یادی زمانی به سه ردا هاتوو (ذکر) بو بلندی و ریز، پاراستنیش به کاردیت، (التذكرة) ئه وه یه پیویستی هکت یادخاته وه، (الاستذکار) لیکوئینه وه و له به رکردنه.
 بیژه ی (ذکر) و هاوناوه کانی نزیکه ی دووسه د و هفتا و چوار جار به هه ژده جور هاتوو:

هه و ال: (هَذَا ذِكْرٌ مِّنْ مَّعِي وَذِكْرٌ مِّنْ قَبْلِي) (الأنبياء: ۲۴)، وه ی (أَلْقِيَ الذِّكْرَ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا) (القمر: ۲۵)، قورئان (إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ) (الحجر: ۹)، ته و رات (فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ) (الأنبياء: ۷)، له وه ی مه حفوز (وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ) (الأنبياء: ۱۰۵)، روونبیزی (وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ) (ص: ۱)، بیرکردنه وه (إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ) (ص: ۸۷)، نو یژ (فَاسْعُوا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ) (الجمعة: ۹)، یه کخودا په رستی (وَمَنْ

أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي) (طه: ۱۲۴)، شَكُوْا وَإِنَّهُ لَدِكْرُكَ لَقَوْمٍ) (الزخرف: ۴۴)، ناموژگاری (فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ) (الأنعام: ۴۴)، دهرخستنی کاریک (أَذْكُرُنِي عِنْدَ رَبِّكَ) (یوسف: ۴۲)، یادخستنه وه پاش روونبوونه وه (وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذُكِّرُوا اللَّهُ) (آل عمران: ۱۳۵)، وتن (فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ) (النساء: ۱۰۳)، کرده وهی چاک (فَأَذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ) (البقرة: ۱۵۲)، له بهرکردن (خُدُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ) (البقرة: ۶۳)، و تراویشه (الذکر) واته په یامبه.

تهسریفکردنی (ذکر)یش به شازده جور هاتوه، ئه وهش بو زهروره تی گه یاندنی مه بهسته که یه، ده بینین هاتوه به مانای: گوپراهلی، په ند، قورئان، روونبیژی، هه وال، بیرکردنه وه، مانای پیکهاته (مذکر) و به مانای زانین له م ئایه ته دا هاتوه (فَسَتَذْكُرُونَ مَا أَقُولُ لَكُمْ) (غافر: ۴۴)، به مانای لیکولینه وه و پاراستن له ئایه تی (۶۳) ی (البقرة) دا هاتوه.

یادخستنه وه به واتی گه راندنه وهی وینه پاریزراوه کان دیت، که له حه قیقه تدا سه رنجراکیشانی خوده بو جیهانه که ی خوی و دژی بیئاگایی و له بیرچوونه وه یه، یادکردنه وه له پیش یاده وه یه، یادکه وتنه وه و بیرکردنه وه لیکنزیکن، چونکه بیرکردنه وه (التفکیر) وردبوونه وه یه له وهی زانراوه، یادکردنه وه (التذکر)ش ئاماده کردنی ئه و زانینه یه که ده بیت ره چاو بکریت له دوا بیئاگابون لئی و دیارنه مانای، بو ئه وهی بیر لئ بکریته وه (إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ) (الأعراف: ۲۰۱)، که واته بیرکردنه وه زانین ده ست ده خات، یادکردنه وهش ده پیاریزیت و زیادی ده کات، سه رجه م ئه و شیوازو پیکهاته نه ی ئایه تانه ی بیژه ی یادکردنه وه (التذکر)یان تیدایه باسی کاروباری بیروباوه ر و به راوردی نیوان باوه ردار و بیباوه ره کان، سه رهنجدانی سه رهنجامی کاروباره کان و لیپرسینه وهی خوده له بهر زترین بابه تیشدا به ستراوه به خاوه ن هوش و دلانه وه، وه ک (وَمَا يَذْكُرُوا إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ) (البقرة: ۲۶۹)، (إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ) (الرعد: ۱۹).

۱۶ - چه مکی پاراستن (الحفظ):

(ح، ف، ظ) بنه چه یه کی هه یه که ره چاوکردنی شتیک ده گه یه نیت، ده وتریت: (الله حفیظ) واته ئه و زاته یه که هیچی لئ بزر نابیت له ئرز و ئاسماندا، به و فریشتانه ی ده وتریت: (الحفظة) ئه وانه ن که کرداری به نده کان ده ژمین، پاراستن پیچه وانه ی: بیرچوونه وه یه.

بیژه که به هاوناوه کانیه وه نزیکه ی چل و چوار جار به شهش جور هاتوه:

زانین له م ئایه ته دا (بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ) (المائدة: ٤٤)، پاراستن و داوینپاکی (فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ) (النساء: ٣٤)، به لاین و پاریزگاری (وَحَفِظًا مِّنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَّارِدٍ) (الصفات: ٧)، په روشی (أَرْسَلَهُ مَعَنَا غَدًا يَزْتَعُ وَيَلْعَبُ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ) (یوسف: ١٢)، گرهنتی (فَأَرْسَلْنَا مَعَنَا آخَانًا نَّكْتُلُ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ) (یوسف: ٦٣)، شایه تی (وَإِنَّ عَلَيْنَا لَلْحَافِظِينَ) (الإنفطار: ١٠)، پاراستن: هه لگرتنی شتیکه له دهرووندا، یان: شیوازیکی دهروونه که به هویه وه تیگه یشتن دهچه سپیت، (الحفیظ) ناویکی پیروزی خودایه.

پاراستن له پاش ههست و په ی بردنه وه دیت له دواى ئه و یادکردنه وه و یاد دیت بو گه یشتن به زانیاری، خودای مه زینش زهمی ئه وانیه ی کردوه زانست ده پاریزن به لام تیی ناگن، ته نانهت به که ریک وه سفیان دهکات که باریک کتیبی به کوله وه بیت، واته: پشتی به کتیب هه لگرتنه که ماندوو ده بیت بن ئه وه ی بزانیته چییه و بو چییه، وهک چون زانست بن پاراستنی بینایه که له سهر لیواریکی بوش، بو زهمی که سیک کراوه که لافی زانین لی بدات به لام لیی حالی نه بیت مه گهر به که می.

١٧ - چه مکی هوشیاری (الوعی):

(و، ع، ی) وشه یه که هه لگرتنی شتیک ده گه یه نیت، ئه م بیژیه و هاوناوه کانی ههوت جار به سی جور هاتوو: دهفر و تووره که یه ک شت بگریت (قَبَدًا بِأَوْعِيَّتِهِمْ قَبْلَ وِعَاءِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَاءِ أَخِيهِ) (یوسف: ٧٦)، شارندنه وه (وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ) (الانشقاق: ٢٣)، وردبوونه وه و یادکردنه وه (لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً وَنَعْمًا أُذُنًا وَاَعْيَةً) (الحاقة: ١٢)، جا (الوعی) هوشیاری، به مانای کوکردنه وه و پاراستن و به مانای ئه و تووره که یه ش دیت که که لوپه لی تیدا ده پاریزریت، که له م ئایه ته وه یه (وَجَمَعَ فَأَوْعَى) (المعارج: ١٨)، ههروه ها وهک له سورته تی (الحاقة) ئایه تی (١٢) دا هاتوو مانای بیرکردنه وه و لیوردبوونه وه ده گه یه نیت، هوشیاری پاراستن و تیگه یشتنی ده گریته وه، که بریتیه له وه ی له دواى زانین و تیگه یشتنی له دهروونتدا شتیک بپاریزیت.

١٨ - چه مکی دوزینه وه، بوون (الوجدان):

(و، ج، د) بنه چه یه کی هه یه به مانای دوزینه وه و دیتنه وه و پیزانین دیت، بیژه که به شیوازه کانیه وه له سهد و شهش شوینی قورئانی پیروزدا هاتوو به دوو جور، دوزینه وه ی ونبوو (كُلَّمَا دَخَلَ عَلَّمَهَا زَكْرِيَّا الْمُحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا) (آل عمران):

۳۷)، زانین (وَلْتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاتِهِ) (البقرة: ۹۶)، (قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا) (المائدة: ۱۰۴)، ده‌بینین بیژهی (وجدنا) بیژهی‌کی هاوبه‌شه زیاد له واتایه‌ک ده‌گه‌یه‌نیت، (وجود) واته، بوون، دیتنه‌وه، چه‌ند شیوازی جیاوازی هه‌یه، بوون هه‌یه به هه‌سته‌وه‌ره‌کانه‌وه‌یه وه‌ک: چیژی یان ده‌نگی وه‌ها دیت، بوونیک به هو‌ی عه‌قله‌وه وه‌ک: ناسینی خودا و پیغه‌مبه‌رایه‌تی، بو‌یه (وجود) بوون به واتای زانینیش دیت.

۱۹ - چه‌مکی بیرچوونه‌وه (النسی):

(ن، س، ی) دوو بنه‌چه‌ی دروستی هه‌یه، یه‌کیکیان له‌بیرکردنی شتیک ده‌گه‌یه‌نیت، دووهم: وازلپه‌ینانیه‌تی. یه‌که‌میان ده‌وتریت: شته‌که‌م بیرچوو، ئه‌گه‌ر یادت نه‌یه‌ته‌وه، دژی له‌بیربوونه، بیژهی (النسیان) به شیوازه‌کانیه‌وه چل و پینج جار به دوو شیوه هاتوو، ده‌سته‌به‌ردار بوون (فَالْيَوْمَ نَسَاهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَذَا) (الأعراف: ۵۱)، بیرچوونه‌وه (وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَىٰ آدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا) (طه: ۱۱۵)، جا هه‌ر بیرچوونه‌وه‌یه‌کی مروّف به ده‌سته‌نقه‌ست بیت خودا زه‌می کردوو، ئه‌وی جیگه‌ی قبول بووه ئه‌وانه‌بوون به ده‌سته‌نقه‌ست نه‌بوون، به‌لام ئه‌گه‌ر درایه پال خودا مانای ده‌سته‌به‌رداربوونه و توّله لیسه‌ندنه به فریدانیان بو ناو دۆزه‌خ وه‌ک (نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيْهُمْ) (التوبة: ۶۷)، به‌لام ئه‌وه‌ی که له‌سه‌ر ناووسریت ئه‌و بیرچوونه‌وه‌یه که له دلدا دیار نامینیت و پیویستی به‌ده‌سته‌ینانه‌وه‌ی نوییه، هه‌ندیکیشیان ده‌لین بیرچوون، نه‌مانی وینایه لای هیزی په‌ی به‌ر له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی له یادگه‌شدا مابیته‌وه.

۲۰ - چه‌مکی سه‌هو (السهو):

(س، ه، و) زیاتر به مانای نائاگابوون و سکونه‌ت هاتوو، سه‌هوو بیئاگابوونیکه که‌مه له هیزی یادگه‌دا، به‌لام بیرچوون نه‌مانیه‌تی، به‌لام به مانای دیکه‌ش به‌کارده‌هینریت وه‌ک لیبورده‌یی.

بیژه‌که به شیوازه‌کانیه‌وه (ساهون) دوو جار هاتوو: (الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ سَاهُونَ) (الذاریات: ۱۱)، (الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ) (الماعون: ۵)، به‌سه‌را تپه‌پین هه‌له‌یه‌که له نائاگاییدا به دوو شیوه‌یه: له مروّفه‌وه سه‌رچاوه‌ی نه‌گرتبیت، دووهم: له مروّفه‌وه سه‌رچاوه‌ی گرتبیت، له‌نیوان به‌سه‌رداتیپه‌پین و نائاگایی و له‌بیرچوون نزیکه مانا هه‌یه، به‌لام له‌یه‌کیش جیاوازن، بیئاگابوون غه‌فله‌تیکی که‌می دلّه به سووکترین ئاگادارکردنه‌وه ئاگا ده‌بیته‌وه، به‌لام بیرچوونه‌وه نه‌مانی وینه‌که‌یه له هیزی په‌ی به‌ردا، هه‌رچه‌ند له یادگه‌شدا مابیته‌وه.

۲۱ - چه مکی ناناگایی (الغفلة):

(غ، ف، ل) بنه چه یه کی هه یه که ده سته به ردار بوونه له شتیک به سه هوو، ده شگونجیت به ده سته نه قه ست بیت، ئه م بیژده به هاوناوه کانیه وه سی و پینج جار به مانای سه هوو هاتووه، که به هوئی که می له به رکردن و ناگایی تووشی مرؤف دیت، ئیتر به هوئی نه وهی بووه به خووی یان له بهر سزادان یا خود له بهر که موکورتی له یادگه دا، هه روه ها خودای مه زن وه سفی خوئی ده کات و ده فهرمویت (وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ) (البقرة: ۷۴)، (آل عمران: ۹۹)، جا بیئاگابوون په ی نه برده به شتیک له گه ل بوونی پیویستی هه بوونی (وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ) (المؤمنون: ۱۷).

۲۲ - چه مکی به دگومان (الشک):

(ش، ک) بنه چه یه کی هه یه به شتیک له به شه که ی دی دهره ینراوه، واتا چوون به یه کدا ده گه یه نیت به دگومان پینچه وانه ی بیگومانیه، له قورئانی پیروزدا له پازده جیگادا هاتووه، واتاکه ی له ده وری تاییه تر له نه زانی ده سوپیته وه، هه میشه له گه ل ئه م دوو پیته دیت (فی) و (من)، وهک: (وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا) (النساء: ۱۵۷)، له کومه له ئایه تیکدا به واتای دژی بیگومانی هاتووه، وهک: (فَإِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَاسْأَلِ الَّذِينَ يُقْرَأُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ) (یونس: ۹۴)، حه قیک که چه نوچون هه لناگریت (أَتَهَانَا أَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا وَإِنَّآ لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ) (هود: ۶۲)، واته: ترسناک. (أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ) (إبراهيم: ۱۰).

۲۳ - چه مکی گومان:

(ر، ی، ب) مانای به دگومان و ترس ده گه یه نیت، بیژده ی گومان به هاوناوه کانیه وه له سی و حهوت شویندا به سی جور هاتووه، که: به دگومانی (ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ) (البقرة: ۲)، پروداوه کان (أَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَتَرَبَّصُ بِهِ رَيْبَ الْمُنُونِ) (الطور: ۳۰)، په ژاره (لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ) (التوبة: ۱۱۰)، هه موو ئه و (ریب) گومانانه ی له قورئاندا هاتوون به مانای به دگومانیه جگه له (ریب المنون) نه بی، که خودای مه زن سه بارهت به نووسینی قهرز ده فهرمویت (ذَلِكُمْ أَفْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَىٰ أَلَّا تَرْتَابُوا) (البقرة: ۲۸۲)، نووسین دادگه رترین و پاریزراوترین به لگه نامه ی نیوان قهرزدهر و قهرزداره، به دگومانی مه ترسی نیوانیشیان ناهیلیت.

دووه م: چه مکه کانی هسته وهر:

۱ - چه مکی هسته وهر (الحسی):

(ح، س) دوو بنه چه ی هه یه، یه که م زالبوونی شتیک، دووه م: وشه ی دهنگ له کاتی نازاردا. (أحسست): واته پیمنزانی، هستمپیگرد، (حس): وشه یه که به کاتی نازاربوون دهوتریت. له فرههنگدا هاتووه: (الحس): قهله و گوشتن، ریشه کیش، ته کاندنی توز له نازله. (الحس) خشپه یه کی نزیک که ده بیبیسیت و نایبیسیت، حاسوس: جاسوسه. حواس الأرض: سه رما، ته رزه، با، کولله، نازله.

بیژهی (الحس) به شیوازه کانیه وه له قورئاندا شهش جار هاتووه به سی جور، که نه مانه ن: کوشتن (وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّوهُم بِأُذُنِهِ) (آل عمران: ۱۵۲)، په ی پیبردن به هسته وهر (فَلَمَّا أَحَسَّ عَيْسَىٰ مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ) (آل عمران: ۵۲)، گه ران (يَا بَنِي إِدْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ) (يوسف: ۸۷)، جا نه گهر نه م هستکردنه له رواله ته وه بوو نه وه به رجه هسته کانه، به لام نه گهر هستی ناوه کی بوو نه وه ویزدانیه کانه.

۲ - چه مکی هست (الشعور):

(ش، ع، ر) دوو بنه چه ی دیاری هه یه، یه که میان: رواندن ده گه یه نیت، نه وی دی: زانین و دیار، بو یه که م: موده و زانراوه، بو دووه م: (الشعار) جار دانه که خه لکی بو جهنگ پی کوده کریته وه تا یه کتر بناسن، که ده شوتریت: (شعرت بالشیء) یانی پیمنزانی، (لیت شعری): خوزگه خواستنه، بویه به شاعیریش دهوتریت شاعیر، چونکه په ی به شتانیک ده بات که خه لکی دیکه په ی پی نه بردووه.

بیژهی (الشعور) به هاوناوه کانیه وه له چل و پینج شویندا به پینج جور هاتووه، که نه مانه ن: له سه ر پیست روان (موو) (وَمِنْ أَصْوَابِهَا وَأُوبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا) (النحل: ۸۰)، پیشه ی شاعیریتی (وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ) (الشعراء: ۲۲۴)، زانین (وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ) (الأنعام: ۱۰۹)، درو (بَلْ قَالُوا أَضْغَاتٌ أَلْحَامٍ بَلْ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ) (الأنبياء: ۵)، دروشمی ناین (إِنَّ الصَّخَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ) (البقرة: ۱۵۸)، به شیوه ی کرداریش به مه عریفه یی هاتووه (وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنَّ لَّا تَشْعُرُونَ) (البقرة: ۱۵۴).

۳ - چه مکی خورپه (الایجاس):

(و، ج، س) وشه یه که به مانای ههستکردن و بیستنی شتیکه، (الوجس) راجله کینی دله، واته: خورپه.

بیژهی (الوجس) به شیوازی کرداری رابردوو سی جار له قورئاندا هاتوو، به مانای راجله کین و ترس یان که وتنه دلئیکه مروّف ههستی پیدهکات و دهیشاریته وه و ده ریناخت، له سورته کانی (هود: ۷۰)، (الذاریات: ۲۸)، (طه: ۶۷) هاتوو (فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً)، هه موویان لکاوان به ترستیکی رانه گه یه نزاوه وه (فَلَمَّا رَأَىٰ أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ) (هود: ۷۰)، چونکه خورپه که بیرکردنه وه یه کی تیدایه و پاشان ده بیته ختوره.

۴ - چه مکی شادی بینی (الایناس):

(ا، ن، س) بنه چه یه کی هه یه، دهرکه وتنی شتیکه و هه ر شتیکی شه پینچه وانهی هه شارگه بی (التوحش) بیت، الانیس: هه ر شتیکی خوشی بگه یه نیت. له قورئاندا ههوت جار هاتوو، چواریان به و ناگره وه یه که موسا له کاتی خیزانه که ی به ریگادا دهر برد بینی (إِذْ رَأَىٰ نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا) (طه: ۱۰)، (الایناس) له گوتنی ئەم ئایه ته دا بینینیکی روونی بیگومانه، له به ره وه ههش به مروّف دهوتریت (الانسان)، چونکه شتی پیده ره ده که ویت، که واته (الأنس) ه، چونکه مروّف دهرکه وتوو، (الجن) یش له به ره وه ی نادیارن، و تراویشه (الایناس) بینینی شتیکی خوشی بگه یه نیت، به شیک له (الایناس) به واتای زانین به کرداری رابردوو هاتوو (وَإِنتَلُوا إِلَيْتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا) (النساء: ۶).

به پوختی (الایناس) به م واتایانه هاتوو: بینین، زانین، هوگری، مؤلهت وهرگرتن، ههستکردن، ده شوتریت بویه و هه هایه چونکه دلی خوشه به هه رچی شتیکی که هوگری بیت.

۵ - چه مکی خشان (اللمس):

(ل، م، س) بنه چه یه کی هه یه که گه رانه بو شتیکی، له بنه ره تدا بو دهست لیخشاندن به کارهاتوو، تا ههستی پیبکریت، پاشان بو هه موو گه رانیک به کارهات، گه ران بو زانست، گه ران بو جوتبوون له گه ل ئافرهت، گه ران له دوا ی گه ران (تلمس). له قورئانی پیروژدا پینج جار به کارهاتوو به سی جور، یه که م: گه ران و

داخوای (الطلب) (وَأَنَا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَاهَا مِلْتًا حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهْبًا) (الجن: ۸)، (قيل) ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا) (الحديد: ۱۳)، ههستکردن به پارچه‌کانی جهسته (وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ) (الأنعام: ۷)، جوتبوون (أَوْلَامَسْتُمُ النَّسَاءَ) (المائدة: ۶).

۶ - چه‌مکی دهست (الید):

(ی، د) دهستی مروّف و شتانی دیکه‌ش، بؤ منه‌تباریش به‌کارده‌هینریت، ده‌لیت: دهستی به‌سه‌ریه‌وه هه‌یه، به واتای هیزیش دیت، بیژهی (الید) به هاوماکانیه‌وه له قورئانی پیروژدا سهد و بیست جار به‌کارهاتووه، به شه‌ش جور وه‌ک: دهست (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هُمْ قَوْمٌ أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ) (المائدة: ۱۱)، کاربه‌دهست (إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْلِيَّيَ عَفْوًا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ) (البقرة: ۲۳۷)، هیز (وَاذْكُرْ عِبَادَنَا إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ أُولِي الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ) (ص: ۴۵)، په‌شیمانی (وَلَمَّا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ) (الأعراف: ۱۴۹)، سه‌خاوه‌ت و نیعمه‌ت به‌خشین (بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ) (المائدة: ۶۴)، که‌واته زیاتر به واتای (دهست) نه‌ندامی جهسته دیت، دواپی خوارزاهه بؤ نیعمه‌تبه‌خشی و هیز و کرداره‌کانی مروّف (ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتَ يَدَكَ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ) (الحج: ۱۰)، (فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ) (البقرة: ۷۹)، بویه کرداره‌کان دراوه‌ته دهستیان ئاگادارکردنه‌وه‌یه که خویان دروستیانکردووه، وه‌ک چؤن قورئان له‌م نایه‌ته‌دا قسه ده‌داته پال ده‌میان (ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ) (التوبة: ۳۰).

هه‌روه‌ها (الید) به واتای: توانا، هیز، دهسه‌لات، بنه‌ماله‌دار، سام، پاریزگاری، سه‌رکه‌وتن، چاکه‌کاری، هه‌موو نه‌مانه جوره وه‌سفیکی کرده‌وه‌کانی دهستن.

۷ - چه‌مکی دهستوه‌شانندن (المس):

(م، س) بنه‌مایه‌کی دروستی هه‌یه، به واتای دهستدان له شتیک دیت، ده‌وتریت ده‌لین جنۆکه دهستی لیوه‌شانندووه، له فه‌ره‌هنگدا ده‌وتریت (مسته)، (امسه)، وه (حاجة ماسة)، واته گرنگه.

بیژهی (مس) نزیکه‌ی شه‌ست و یه‌ک جار له قورئاندا به چوار جور هاتووه، جوتبوون (ثُمَّ طَلَفْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ) (الأحزاب: ۴۹)، (وَلَمْ يَمَسِّنِي بَشَرًا) (آل عمران: ۴۷)، پیکان (مَسَّ آبَاءَنَا الضَّرَّاءَ وَالسَّرَّاءَ) (الأعراف: ۹۵)، (لَا يَمَسُّنَا فِيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ) (فاطر: ۳۵)، شیتی (الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ) (البقرة: ۲۷۵)، خشانندن (قَالَ فَاذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ

لَا مَسَاسَ (طه: ۹۷)، (لمس) لیره‌دا گه‌یشتنی دوو جه‌سته‌یه به یه‌ک و ده‌ست‌گرتنه، خوازراویشه بۆ نیکاح، شیتی، هر شتی‌ک نازار به مرؤف بگه‌یه‌نیت، له قورئانی‌شدا له‌بری سه‌رجیی به‌کارهاتوو و هک: (یتماسا)، یان (تمسوهن)، یان (یمسنی).

۸ - چه‌مکی بیستن (السمع):

(س، م، ع) بنه‌چه‌یه‌کی هه‌یه، بیستنی شتی‌که به‌گویی، (السمع) هیزی په‌ی بردنه به‌شته‌کان له ریگای گویچکه‌وه، بۆ ئەندامی جه‌سته، بۆ تیگه‌یشتن، گویرایه‌لیش به‌کارهاتوو.

بیژه‌که به‌شیواز و هاوناوه‌کانیه‌وه سه‌د و هه‌شتا و پینج جار به‌ دوو جوړ به‌کارهاتوو، یه‌که‌م: بیستنی دنگ (فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا) (الإنسان: ۲)، باوه‌ر‌هینان به‌ دل (وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ) (الأنفال: ۲۱)، جا بیستن هیزی‌که له گویچکه‌دا ده‌گونجیت تیگه‌یت ده‌شگونجیت تینه‌گه‌یت، و هک: (وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَأَبْصَارًا وَأَفْئِدَةً) (الأحقاف: ۲۶). بۆ گویچکه، تیگه‌یشتن، گویرایه‌لیش به‌کار‌دیت، جا له‌هر کویدا بیستن ره‌تکرایه‌وه که‌واته وه‌لام نه‌دراوه‌ته‌وه، نه‌ک نه‌بیستراوه، بۆیه خودای مه‌زن به‌وانه‌ی وه‌لام‌ده‌وه‌ی بانگه‌وازه‌که‌ی نابن ده‌فه‌رمویت: (فَإِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ) (الروم: ۵۲)، چونکه بیستن چوار جوړه: بیستنی په‌ی پی‌بردن، که‌په‌یوه‌سته به‌دنگه‌وه، بیستنی تیگه‌یشتن و عه‌قل، په‌یوه‌سته به‌ماناوه، بیستنی وه‌لام‌دانه‌وه و بیستنی قبول کردن و گویرایه‌لی.

۹ - چه‌مکی بیده‌نگی (الانصات):

(ن، ص، ت) وشه‌یه‌که بیده‌نگی ده‌گه‌یه‌نیت ده‌وتریت (انصت لاستماع الحدیث) واته: بیده‌نگبوو بۆ بیستنی قسه‌که، ئەم بیژه‌یه له قورئاندا دوو جار به‌ شیوازی فه‌رمانکردن هاتوو: (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ) (الأعراف: ۲۰۴)، (فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنْصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ) (الأحقاف: ۲۹)، جا بیستن و بیده‌نگبوون جیا‌وازیان ئەوه‌یه بیده‌نگی له‌رواله‌تدایه‌که ده‌ستبه‌ردار‌بوونی قسه‌یه، یان خه‌ریکبوونه به‌ شتی‌که‌وه که‌ بی ئاگایکات له‌ بیستن، به‌لام بیستن ئەوه‌یه گوی هه‌له‌ده‌خات و دلی ده‌داتی و ورد ده‌بیته‌وه له‌وه‌ی ده‌بیستیت، ئەوه‌ش له‌کاتی قورئان خویندندا ئەم دوو شته‌ی کرد تووشی خیریکی زۆر و زانستیکی باش و باوه‌ر‌یکی به‌رده‌وام نوێ بووه‌وه ده‌بیته‌، بۆ خودای مه‌زن دوا‌ی ئەوه‌ باس له‌ ره‌حمه‌تی خو‌ی ده‌کات که‌ به‌ هو‌ی ئەو دووه‌وه ده‌باریت، که‌واته بیده‌نگی تایبه‌تتره له‌ بیستن.

۱۰ - چه مکی که پری (الصم):

(ص، م) به واتای لکاندنی شت و لابردنی که لین دیت، که پری گوی هه ره له وه وه هاتوو، چونکه گویچه داده خات و قورسی دهکات، ئەم بیژدهیه به شیواز هکانیه وه یازده جار له قورئاندا به دوو جوړ هاتوو، گوی داخران (مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى وَالْأَصْمَى وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ) (هود: ۲۴)، گوی نه گرتن بۆ حهق (وَحَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِئْتَنَةً فَعَمُوا وَصَمُوا ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُوا) (المائدة: ۷۱)، جا نه بیستن (الصم) له دهستدانی ههسته وه ری بیستن، به لام ئەوه شی که گوی بۆ حهق نه گریت هه ره بهو شیوه وه سف کراوه (صُمُّ بَكْمٌ عُمِيٌّ) (البقرة: ۱۸).

۱۱ - چه مکی گویچه (الأذن):

(أ، ن، ز) دوو بنه چه ی له واتادا نزیک و له بیژدها دوورن له یهک، یه کیکیان گویچه که ئەندامیکی له شه، دووهمیان زانسته، هه ره له دوو ره وه هه ردوو لق و پۆکانیان لی ده بیته وه، نزیکیه که ئەوه یه: به گویچه هه موو زانستیکی بیستراو دهکات، بنه چه که ی دی: زانین و راگه یاندنه. (أذنی) واته فیری کردم.

بیژده که له قورئاندا سه د و یهک جار هاتوو، له هه ژده یاندا به واتای گویچه که ئەندامیکی له شه هاتوو (أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ) (المائدة: ۴۵) گوی گرتن بۆ هه موو که سیک (خوشباوه ری) (وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنٌ خَيْرٌ لَكُمْ) (التوبة: ۶۱)، جار دان (قَالُوا نَعَمْ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ) (الأعراف: ۴۴)، زانین یان فه رمان (وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ) (غافر: ۷۸)، که واته به مانای زانین و بیستن دیت (الإذن).

به شیوازی جیاواز به مانای راگه یاندن و هه والیش هاتوو له چه ندین شویندا (وَأَذَانٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ) (التوبة: ۳)، واته هه واله که گه بیسته گوی، به لام له م ثایه ته دا (وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ) (إبراهيم: ۷)، یان (وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا) (الأنعام: ۲۵)، ئاماژیه بۆ نه زانیا ن نه ک نه بیستنیان، چونکه ئەوانه که پ نین و بیستیان په کی نه که وتوو، به لکو له وه لامدانه وه دا نابیستن و په کیان که وتوو.

۱۲ - چه مکی دییه (البصر):

(ب، ص، ر) دوو بنه چه ی هه یه یه کیکیان زانین ده رباره ی شتیکی، که ده وتریت (البصيرة) یانی زانینی مانا و به لگه، بنه ره تی ئەمه ش روونی شته که یه، ده وتریت: (بصرت بالشيء) ئەگه ر بینی و پیی زانی، بنه چه که ی دیکه ی (البصر) لکاندنی

پيځورتيکه به پيځورتيکی ديکه، وهک چوڼ په راويزی جليک د ه دوريتته وه (البصيرة) بيروباوهری، په ی پيږدن، ئه وه به لگه په له نه بوونه وه دينيت.

(التبصر): رامن و ناساندن به واتای: زانياری ته واو له سهر شتيک.

بيژهی (البصر) وهک چاوگ و کردار و شيوازه کانی ديکه سه دو په نجا جار به چوار جوړ هاتوه، ديتنی دل (أَفَأَنْتَ تَهْدِي الْعُمَىٰ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ) (يونس: ٤٣)، ديتنی چاو (فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا) (الإنسان: ٢)، به لگه (الحجة) (وَقَدْ كُنْتَ بَصِيرًا) (طه: ١٢٥)، په ندوه رگرتن (وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ) (الذاريات: ٢١)، فيعله که به (ب) ده بيتته (متعدي) (قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ) (طه: ٩٦)، واته ئه وه م ده زانی که ئه وان نه يانده زانی، به لام (البصيرة) له زماندا چهند جوړتيکه، له وانه: زانا و ئاگادار که ئه مه له قورئاندا ته نها تايهت به په روه رداگار هاتوه، له چل و دوو تايهتدا، لكاویشن به ناو سيفه تي خودای مه زنه وه، له وانه: السميع (لِيُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ) (الإسراء: ١)، الخبير (إِنَّ اللَّهَ بِعِبَادِهِ لَخَبِيرٌ بَصِيرٌ) (فاطر: ٣١)، کردار (وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ) (البقرة: ٢٦٥)، بيستن په يوه سته به وتن و بينينيش په يوه سته به روالهت و ناوه روکی کرداره کان، به لام ناوه کيه که زوربه ی جار به ستراوه به (العليم) و (الخبير)، وهک له م تايهتدا هاتوه (وَكَفَىٰ بَرِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا) (الإسراء: ١٧).

١٣ - چه مکی بينين (الرؤية):

(ر، أ، ی) واتای بينينه، به (أراء) کو ده کريتته وه، (تراءى) يه کتر بينين، (رؤية) بينيني چاو و دليش ده گريتته وه، (رؤيا) به مانای خون ديت، (رأى) به گومان بردنيش ده بيتن، هه روه ها به زانين و بيروکه و راو بو چوونيش ديت، بيژه که به شيوازه کان و هاوناوه کانيه وه سى سه د و بيست و نو جار له قورئاندا هاتوه، به شه ش جوړ، زانين: (وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ) (سبأ: ٦)، بينين (وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ) (المنافقون: ٤)، سه يرکردن (أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ) (النساء: ٥١)، هه وال (أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ حَاجَّ إِبراهيمَ فِي رِيَّتِهِ) (البقرة: ٢٥٨)، په ند (أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوْ السَّمَاءِ) (النحل: ٧٩)، بيستن (وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ) (الأنعام: ٦٨).

بيژهی (ألم تر) به واتای: بينيني دل به واتای زانين و په ی پيږدنيش هاتوه، تايه تي (وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ) (الأنعام: ٧٥)، هه روه ها (فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ) (التوبة: ١٠٥)، خه يال وهک (وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ يُقْفَوْنَ عَلَى النَّارِ) (الأنعام: ٢٧)، بيروکرده وه (إِنِّي أَرَىٰ مَا لَا تَرَوْنَ) (الأنفال: ٤٨)، ده شگونجيت بينيني چاو به دليش بيت (مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى) (النجم: ١١).

۱۴ - چه مکی سهیرکردن (النظر):

(ن. ظ، ر) بانه چه یه کی دروستی هه یه، هه موو لقه کانی دهگه ریته وه بؤ یه ک و اتا، که: سه رنجدان و بینینی شتیکه، دوا ی ئه وه ده خوارریت بؤ شتی تر، مانا که ی فراوانتر ده بیت، به مانای: بینین، چاوه پروانی، پووبه پرووبونه وه، تیرامان و وردبونه وه.

بیژده که به شیوازه گانی و هاووینه کانیه وه، سه د و سی و نو جار به چوار جور هاتووه، به زهی (خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ) (آل عمران: ۸۸)، چاوه پروانی (مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ) (یس: ۴۹)، په ندوه رگرتن (أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ) (الغاشية: ۱۷)، بینین (وَجُودُهُ يُومِئِدُ نَاصِرَةً) (۲۲) إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةً) (القيامة: ۲۳)، جا (النظر) پووکرده شتیکه به چاو، یان به دل، به لام (الانتظار) پووکرده شتیکه به چاوه پروانی کردنی، هه روه ها بینش و په ی پیگردن بینرا ده بیت، ده گونجیت سهیری شتی که بکهیت و نه بینینیت، ده شگونجیت سهیر بکهیت و سه رنجیشی بدهیت وه ک ئه وه ی به چاو بیبشکنیت جا به چاوی سه ر بیت یان به چاوی دل.

زیاتر له بری ئه وه بیژده ی (البصر) و (البصير) له قورئاندا به کارهاتووه، چونکه ئه و دوو بیژده یه سه رده کی شیت بؤ بیرکرده وه و وردبونه وه. به لام ماده کانی مانای دیکه یشیان پیکه یتاوه وه ک چاوه پروانی و بینین (أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ) (الغاشية: ۱۷)، مانای (النظر) یش له زور شویندا به (البصيرة) هاتووه وه ک (قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ) (العنكبوت: ۲۰)، (فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ) (آل عمران: ۱۳۷)، (الأنعام: ۱۸)، (یونس: ۱۰۱)، که لیره دا مه به ست پی چاوه لگه رانه وه یه بؤ په ی پیگردن به شتی که، ده شگونجیت بؤ وردبونه وه و پشکنین بیت یان ده ستخستنی زانیاری بیت له دوا ی پشکنینه که.

۱۵ - چه مکی (المشاهدة):

(ش، ه د) بانه چه یه که ئاماده گی و زانین و راگه یانندن دهگه یه نیت، (شهد) به مانای پوونیکرده وه، زانی حه ق لای کتیه، (الشهيد) شایه تیدر و ده ستپاک که شایه تیدان دهگه یه نیت، ناوی په روه ردگاریشه که هیچ شتیکی لی ناشارریته وه به و که سه ش ده وتریت که له ری خوادا ده کوژریت، چونکه فریشته کانی په حمه ت شایه تی بؤ دهن یان ده بینین، (الشهادة) هه والی یه کلاکه ره وه یه، بیژده ی (شهد) به شیواز و هاوناوه کانیه وه سه د و شه ست جار به حه وت جور هاتووه، شایه تیدان

فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيداً) (النساء: ٤١)، فریشته‌ی پاریزهر (وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ) (قن: ٢١)، نوممه‌تی محمه‌د پیغه‌مبه‌ر (درودی خوی له‌سهر) (وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ) (البقرة: ١٤٣)، کوژراوی ریگه‌ی خودا (وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ) (النساء: ٦٩)، ئاماده‌بوو (قَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ إِذْ لَمْ أَكُنْ مَعَهُمْ شَهِيداً) (النساء: ٧٢)، شایه‌تی حه‌ق روونکه‌ره‌وه (وَأَشْهَدُوا ذَوِي عَدْلٍ مِّنْكُمْ) (الطلاق: ٢)، هاوبه‌شدانان (وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ) (البقرة: ٢٣)، شایه‌تی له‌ بنه‌ره‌تی زمانی عه‌ره‌بی که ئاماده‌گی و بینینه‌وه‌یه (وَهُمْ عَلَى مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ) (البروج: ٧)، شایه‌تیش به بینینی چاوو دلش ده‌بیت، (شاهد)، (حاضر) له‌ یه‌ک جیان، چونکه شاهید ده‌بیت زانیاری له‌سهر ئه‌و شته‌ پیبیت که شایه‌تی بو‌ ده‌دات، به‌لام بو‌ (حاضر) مه‌رج نیه‌.

١٦ - چه‌مکی کویری (العمی):

(ع، م، ی) بنه‌چه‌یه‌کی هه‌یه‌ که داپوشین و شاردرنه‌وه‌یه، (العمی) نه‌مانی رووناکی چاوه (کویری)، ئه‌م بیژه‌یه به‌ شیواز و هاووینه‌کانیه‌وه‌ سی و سی جار له‌ قورئاندا هاتوو، به‌ سی جور، کویری دل (بِهَا فَلَيْتَهَا لَا تَعْنَى الْأَبْصَارِ وَلَكِنْ تَعْنَى الْقُلُوبِ الَّتِي فِي الصُّدُورِ) (الحج: ٤٦)، (وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ) (فاطر: ١٩)، کویری چاو (أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى) (عبس: ٢)، (لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ) (النور: ٦١)، کویری له‌ به‌لگه‌بووندا (فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَأَضَلُّ سَبِيلًا) (الإسراء: ٧٢).

١٧ - چه‌مکی چاو:

(ع، ی، ن) ئه‌ندامیکی جه‌سته‌یه که چاوه، به‌ (اعین) (اعیان) کۆده‌کریته‌وه، هه‌روه‌ها به‌ کانی و جاسوسیش ده‌وتریت.

بیژه‌که به‌ شیوازه‌کانیه‌وه‌ شه‌ست و پینج جار به‌ سی جور هاتوو: ئه‌ندامی جه‌سته (كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلِهِمْ رَأَى الْعَيْنِ) (آل عمران: ١٣)، (وَأَبْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ) (يوسف: ٨٤)، کانی (فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا) (البقرة: ٦٠)، پاریزراوی و ئاگالیوون (وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِّمِّي وَلِتُصْنَعَ عَلَى عَيْنِي) (طه: ٣٩)، به‌ بینه‌ره‌که‌شی ده‌وتریت (کلیته) (العين بالعين) (المائدة: ٤٥) هه‌روه‌ها له‌م ئایه‌ته‌شدا (وَلِتُصْنَعَ عَلَى عَيْنِي) (طه: ٣٩).

بهشی دووهم

زانست و مه‌عریفه له قورئانی پیروژدا

وه‌ری یه‌که‌م: مه‌عریفه له قورئانی پیروژدا

یه‌که‌م: پیناسه‌ی مه‌عریفه

(التهانوی) کۆمه‌لیک پیناسه‌ی بۆ مه‌عریفه کردوو، ده‌کریت له‌مانه‌دا کورتیان بکه‌ینه‌وه: زانین به واتای په‌ی بردن به ره‌هایی، جا ویناکردن بیت یان پاساندن، په‌ی بردنی ساده به ویناکردنی چیه‌تی یان راساندنی حالی شته‌که، په‌ی بردنی ئاویته، جا به ویناکردن بیت یان پاساندن. هه‌روه‌ها په‌ی بردنی به‌شه‌کی و هه‌مه‌کی. جا چه‌مک بیت، یان حوکم و په‌ی بردنی به‌شه‌کی به نیشانه و په‌ی بردن دوا‌ی نه‌زانی.

۱ - پیناسه‌ی زمانه‌وانی مه‌عریفه:

ئین فارس ده‌لێت: (عرف) دوو بنه‌چه‌ی دروستی هه‌یه، یه‌کیکیان به واتای به دوا‌دهاتنی شتی‌ک به‌ش له دوا‌ی به‌ش پیکه‌وه‌یه، ئه‌وی دیکه به واتای: سکونه‌ت و دلنیا‌بوونه، مه‌عریفه (ناسراو) دژی نه‌گیره (نه‌ناسراو)ه، کۆبوونه‌وه له‌سه‌ر مه‌عریفه، بیژه‌که بۆ ستایشکردنی بیرو‌را په‌سه‌ندی و زۆر وریایی و زیره‌کییه.

۲ - پیناسه‌ی زاراوه‌یی:

هه‌ر ناویک یه‌کیکی به دیاریکراوی له ره‌گه‌زی خۆی تاییه‌تکرد ئه‌وه مه‌عریفه‌یه، واته ئه‌وه‌ی دانرا بۆ ئه‌وه‌ی شتی‌ک بگه‌یه‌نیت به دیاریکراوی وه‌ک: راناوه‌کان، دیاره‌کان، نادیاره‌کان، ئه‌وه‌ی ئه‌لیف لام (ال)ی پیوه بیت، مه‌عریفه‌ی یه‌که‌م فه‌ری

خودای مه زن که له سهر دروستکراوه کانی فهرزکردووه، به م ئایه ته: (وَمَا خَلَقْتُ
الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ) (الذاریات: ۵۶)، که مه به ست پیی مه عریفه ی ئیمانیه.

لای زانایانی که لام (لۆژیک): مه عریفه بۆ په ی بردنی به پیشوویه کی (المسبوق)
نه بوو به کار دیت، ههروهها بۆ دووهم په ی بردنیش ئه گه ر نه بوو له نیوانیاندا بوو،
دهستکه وتنی وینه ی شتیکی له لایه ن عه قله وه و بۆ باوه ری بته وی چه سپاو و په ی
بردنی هه مه کی و ئاویتته ش به کار دیت.

۳ - پیناسه ی زاراوه یی له شه ریه ته دا:

بیژه ی (المعرفة) له قورئاندا بیست و چوار جار هاتووه، به شیوازه کانیه وه
شه ست و سه وت جار دووباره بووه ته وه، زۆر جار ئه م پیکهاته یه به مانای
مه عریفه ی هه ستیاری که ده چیته سه ر سیفه تیکی پرواله تی و جیای ده کاته وه دیت
(الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ) (البقره: ۱۴۶)، واته: به نیشانه و
سیفه ته کانیدا ده یناسنه وه، ههروهها دژی مه عریفه ی نکولیکردن دیت، وهک: (أَمْ لَمْ
يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ) (المؤمنون: ۶۹)، به لام بیژه که له م ئایه ته دا (وَيَدْخُلُهُمُ
الْجَنَّةَ عَرَفَهَا لَهُمْ) (محمد: ۶)، به واتای: خو شی و جوانیه کانی دیت، ده شو تریت:
پوونکردنه وه و ناساندنه که ی، به مانای دووهم له بازنه ی واتا زمانه وانیه که ن
ده رنا چیت.

به وردبوونه وه ش له و ئایه تانه ی (المعرفة) یان تیدان، ده بینین کۆمه لیک
تایبه تمه ندییان هه یه که له مانا و به کاره ی تانه زمانه وانیه که جیایان ده کاته وه،
له قورئاندا وا هاتووه که په ی بردنه به دهسته ی نراویک به نیشانه یان ئاماژه یه ک،
وهک: (يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأُقْدَامِ) (الرحمن: ۴۱)، ههروهها
(تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ) (المطففين: ۲۴)، سیما واته نیشانه که به لگه یه کی
دیاره له سهر مه عریفه جا به لگه که عه قلی بیت یان نه قلی.

جا ئه م مه عریفه یه دیاره به نیشانه یه کی خه به ری یان بیستراوی، به لام مه عریفه
له سهر به لگه ی عه قلی له م ئایه ته دایه (وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ سُبْحَانَهُ آيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا) (النمل:
۹۳)، ئه م ئایه ته ش (يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا) (النحل: ۸۳)، ده شکریت بلکینریت
به په ی بردنه وه (ذَلِكَ أَذُنِي أَنْ يُعْرِفَنَ فَلَا يُؤَدِّينَ) (الأحزاب: ۵۹).

دووهم: سروشتی مه عریفه:

۱ - چه مکی سروشتی مه عریفه:

مه عریفه سیفه تیکه بۆ زیندوو، که په یوه نندیه که له نیوان که سی عاریف و بابته تی مه عریفه دا، جا مه به ست له سروشتی مه عریفه دیاریکردنی ئه و په یوه نندییه و پروونکردنه وه دی پرۆسه ی مه عریفه یه، هه روه ها پروونکردنه وه دی په یوه نندی نیوان مروژ و ده ورو به ره که یه له سۆنگه ی سی ره گه زه وه که ئه مانه ن: بوونی جیهانیکی دهره کی، واقعی ئه مانه ی له ده وریدان، بوونی میشکیکی تایبه ت به و (ده ورون)، ئه م په یوه نندییه مه عریفه ش په یوه سته به ئامانچ له بوونی مروژ له سه ر زه وی و بابته تی مانه وه دی تیایدا، که واته مه عریفه پیوستیه که له پیوستیه کانی بوون، ئه م په یوه نندییه ش له هۆشی مروژی هه لکه وتوودا په یدا ده بیت، که ره نگه به شیوه ی هزر یان بیرو باوه ر لای مروژ دهره که ویت، ئه وه ی لیژده لای ئیمه گرنگه، په یوه نندی مه عریفه یه به بوونه وه، کامیان پیشتتر بوون؟ چیه تی (الماهیة) یان بوون (الوجود)؟ خو ئه گه ره به ده سته اتوه ئایا کامیان بناسیتین؟ چیه تی، یان وینا، یا نمونه؟ پاشان ئایا هه مه کیه کان یان هه نده کیه کان بناسیتین؟ ئه م هه مه کیانه له کوین؟ جوړی بوونه که ی چونه؟ ئه ی ئامیره کانی ده سته ستنی مه عریفه کامانه ن؟ چۆنیش ده ستیا نچه ی ن؟

۲ - سروشتی مه عریفه له قورئانی پیروژدا:

له وانه ی رابورد ده لئین: مه عریفه له قورئانی پیروژدا بریتیه له: زانیاری و چه مکه راسته قینه کانی و ئه کام و په ی پیرو او و وینا دلنیا که ره وه کان که پیکیان ده هینن، یانی له شتیکه وه پیمان ده گه ی ن، له ئه نجامی پیگه یشتمان پیمان له ریگه ی هه سته وه ره کان یان ژیری وه، یا خود له هه ردوو ریگه که وه، ئه مه ش زانینی دلنیا که ره وه یه (الیقینی)، که زانراویک وه ده رده خات ئیتر گومان تیایدا نامینیت، ئه گه ری لیکچوونی هه له ی نیه و دل بویان ناچیت.

أ - بنه چه ی مه عریفه:

هه موو شتیک له په یدا بوونی، له خولقاندنی، جا گه ردوونی بیت یان شه رعی، فه رمانه که ی ده گه رپه وه بۆ خودای مه زنی بی هاوتا، مه عریفه ش دروستکراو و نیعمه ت و منه تیکی خوداییه بۆ سه ر مروژ، چونکه مروژی وه ها خولقاندووه، ئاماده گی به ده سته ستنی مه عریفه ی هه یه، واته: په روه رده گار سونه تی خو ی وا لیکردووه دووباره ده بیته وه، به شیوه یه که ئه گه ره سهرنجدان یان مه رجه کانی ده سته ستنی مه عریفه ی تیدا بیته دی، ئه وا مه عریفه ش به ده سته خات، بۆیه مروژ

له خولقاندنی و فیروبوونیدا قهرزاری په‌روه‌ردگاریه‌تی (وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِّنْ بُطُوْنِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُوْنَ) (النحل: ۷۸).

جا ده‌ستخستنی مه‌عریفه به سهرنجدان و زانست ده‌بیت، چونکه په‌یدا بوونی هوکار و مه‌رجه‌کانی و نه‌مانی به‌ر به‌ست له رییدا ده‌بنه په‌یدا بوونی نامانج، نه‌گه‌رنا ریسا گه‌ردوونیه‌کان تیکده‌چن و ژیانی خه‌لک ده‌شیویتی، پیچه‌وانه‌ی نه‌مه‌ی ده‌لین ده‌گمه‌نه و قیاسی له‌سهر ناکریتی، چونکه مانه‌وه له‌سهر بنه‌ماکه ریگه راسته‌که‌یه و که‌سی ژیریش له‌سهر شانزده‌کان قیاس ناکات.

نه‌و جیاوازیه‌ی له نیوان تاقمه موسلمانه‌کاندا هه‌یه له‌سهر ده‌ستخستنی زانست له ژیان له‌سهر تیگه‌یشتنیان بو نه‌و نایه‌ته قورئانیانه‌وه هه‌لقولاوه که باس له بنه‌چه‌ی مه‌عریفه‌ی مرویی ده‌که‌ن، نه‌و مه‌عریفه‌ی خودا ئاده‌می وه‌ک یه‌که‌م مروّف فیترکرد (وَعَلَّمَ آدَمَ الْاَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ) (البقرة: ۳۱)، یان (وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِّنْ بُطُوْنِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ شَيْئًا) (النحل: ۷۸)، نه‌و ته‌حه‌دایه‌ی په‌روه‌ردگاریش بو فریشته‌کان که هه‌ندیک شت نازانن نیشانه‌ی له‌پیش‌ه‌وه بوونی ئاده‌مه به زانستی زیاتر له‌وان، تاقیکردنه‌وه‌که‌ش نیشانه‌ی ریژلیگرانی ئاده‌مه، نه‌مانه‌ش به‌و واتا دین که مه‌عریفه له‌سهر زانیاری پیش‌وو راوه‌ستاوه، نایه‌ته پیروژه‌که‌ش نه‌م ئاماژه‌یه‌ی به‌روونی کردووه (وَعَلَّمَ آدَمَ الْاَسْمَاءَ كُلَّهَا) (البقرة: ۳۱)، ده‌ی چاوگی سهره‌کی مه‌عریفه زانیاری را بردووی که له‌که‌بووه له‌یه‌که‌م مروّفدا که نه‌وه‌ش بنه‌چه‌ی مه‌عریفه‌یه.

ب - مه‌عریفه‌ی به‌ده‌سته‌اتوو پیو‌یست:

زانیان هه‌ولیانداوه له‌وه بکولنه‌وه: نایا نه‌و زانسته‌ی خودا ئاده‌می فیترکرد هه‌موو زانسته‌کان بوو یان ته‌نها بنه‌چه مه‌عریفه‌کان بوو؟ نایا شیوازی فیترکردنه‌که‌ی زانسته زه‌روه‌کانی خسته ده‌روونیه‌وه و نه‌و توانایه‌شی تیدا دروستکرد که ده‌ریان ببریټ، پاشان زمان یان مه‌عریفه‌ی فیترکراو په‌یدا بوو؟ شیوازی فیترکردنه‌که یان دروستبوونی زمانه‌که و وه‌رگرتنی یه‌که‌م مه‌عریفه چوڼ بوو؟

مه‌عریفه یه‌که‌مه‌کانی مروّفی یه‌که‌م:

نه‌م نایه‌ته (وَعَلَّمَ آدَمَ الْاَسْمَاءَ كُلَّهَا) (البقرة: ۳۱)، نه‌و ئاماژه له خو ده‌گریټ که خودای په‌روه‌ردگار ئاده‌می فیتری نه‌و زمانه کرد که ناوی شته‌کانی پی ده‌رببریټ، یان وینایه‌کی له میټشکیدا دروست کرد له بوونی نه‌و شتانه، چونکه ناو له‌وه چه‌مکانه‌یه

تیگه‌یشتنی به تیگه‌یشتنی ناوناوه‌که‌وه‌یه، ناوی بی ناوناو نابیت، ده‌بیت له پیشدا وینایه‌کی ناوناوه‌که‌ه‌بیت، چونکه‌په‌ی بردنه‌به‌ناو، ناو به‌ستراوه‌به‌په‌ی بردن به‌ناوه‌رۆکه‌وه، له‌به‌رئه‌وه‌ی ناو له‌و ناوناوه‌ده‌نریت، جا ناوی ناوناوه‌که‌بیت یان سیفه‌تیکی بیت، ناوه‌ینانی هه‌ندیک سیفه‌ت و تاییه‌تمه‌ندیش، واده‌که‌ن هه‌رکه‌ ناوه‌که‌هینرا کوتوپر سیفه‌ت و تاییه‌تمه‌نده‌کان وهرگیریت.

دوو جور نیشانه‌ش هه‌ن: بیژه‌یی و نابیزه‌یی، که هه‌ر جوریکیان ده‌بنه‌سی به‌شه‌وه: دانراو (وضعیه)، عه‌قلی، سروشتی (ئاسایی).

١ - مه‌عریفه‌ی مرۆیی پاش مه‌عریفه‌ بنه‌چه‌بیه‌کانه

له‌مه‌عریفه‌ی به‌ده‌سته‌هینراودا به‌مه‌رج نه‌گیراوه‌که‌هه‌مووی له‌سه‌ر به‌لگه‌ی لۆژیکي بنیاتنمرا بن، ئەمەش ئەوێ ناگه‌یه‌نیت ئیشتی عه‌قل له‌مه‌عریفه‌دا به‌تال که‌ینه‌وه، به‌لام فیتره‌ت گشتیتیره‌له‌وه‌ی له‌وه‌رگرتیندا سنووربه‌ندی که‌یت به‌به‌لگه‌ی لۆژیکي.

فیتره‌ت کۆمه‌له‌ ئاماده‌گیه‌کی تیندایه‌ بۆ به‌ره‌و چاکه‌رۆیشتن که‌هاوکاری ده‌بیت بۆ په‌ی بردن و ڕووکردنه‌حه‌ق، له‌وه‌شدا لۆجیکي هه‌یه‌که‌گشتیتیره‌له‌ لۆجیکي عه‌قلی یاسا ڕیژکراو ئەمەش له‌و به‌لگانه‌دا ده‌بینین که‌خودای په‌روه‌ردگار بۆ ته‌نهایی خۆی هیناویه‌تییه‌وه، که‌دوو شیوه‌ن: به‌لگه‌ی گه‌ردوونی که‌به‌په‌ی گای سه‌رنجدان له‌به‌شه‌کانی گه‌ردوون په‌ی پێ ده‌بریت، به‌لگه‌ی گه‌ردوونی که‌به‌ سه‌رنجدانی ناخی مرۆف په‌ی پیده‌بریت، خودا له‌م باره‌وه‌ده‌فه‌رموویت: (سُرْمُ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَبْيَيِّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ) (فصلت: ۵۳). ده‌شفه‌رموویت (وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ (۲۰) وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ) (الذاریات: ۲۰ - ۲۱). ده‌بینین په‌روه‌ردگار سه‌رنجدان له‌ناخ و به‌لگه‌ی گه‌ردوونیه‌کانی پیکه‌وه‌کۆکردووه‌ته‌وه، بۆیه‌ته‌نها بوونی به‌لگه‌ی بۆ مه‌عریفه‌به‌س نییه، ئەگەر ڕووکردنه‌ناخی له‌گه‌ل نه‌بیت، تا سوودمه‌ند بیت له‌و به‌لگانه‌ی ده‌ستخستنی زانست و مه‌عریفه‌ و باوه‌ره، جا هه‌رکه‌س دییه‌ی کویڕ بوو به‌گوناوه‌ و تاوان و ده‌زگای وهرگرتنه‌وه‌ سروشتیه‌که‌ی په‌کی که‌وت و ده‌زگای ئاماده‌گی سوودوهرگرتن له‌به‌لگه‌ی په‌کی که‌وت، ئەوه‌ئیت به‌لگه‌ی بۆ هینانه‌وه‌ی سوودیکی نییه‌ و زانستی زیاد ناکات، مه‌گه‌ر ته‌نها هه‌ر بۆ ئەوه‌ی به‌لگه‌ی به‌خه‌يته‌سه‌ری و بیانووی ببریته‌.

په‌نگه‌ئوه‌ی قورئانی پیرۆز له‌زۆر ئایه‌تدا وشه‌ی (لعل) به‌و ئومیده‌ی به‌کارده‌هینیت له‌بابی مه‌عریفه‌دا، به‌لگه‌ی بیت بۆ ئەوه‌ی بوونی مه‌رجی ده‌ره‌کی

بؤ دهستخستنی مه‌عریفه مانای وانیه مروّف به حوکمی زهرورته فیر ده‌بیت و ده‌گاته حقیقه‌ت، خو مه‌عریفه‌تی عه‌قلی که مروّف له توانایدایه دست بخت، پشت به قابلیه‌تی وهرگرتن به‌ستووه، جا بؤ ئه‌وه‌ی له پله‌به‌ندی ده‌ستخستنی مه‌عریفه وهک له قورئاندا هاتووه تیگه‌ین، ده‌بیت له‌سه‌ر شیوازی ریزبه‌ندیه گشتیه‌که‌ی هیدایه‌ت و به‌لگه له‌سه‌ر هینانه‌وه (إقامة الحجة) ده‌به‌شیکه‌ین، یان له‌سه‌ر په‌ی بردنه دنیا‌یه‌کانی له‌سه‌ر خه‌لک دابه‌شیکه‌ین، که پله‌کانی بیستن و بینین و ژیرییه، پاشان هیدایه‌تی دووهم به دوایدا دیت که هیدایه‌تی خوداییه، جا ئه‌م (پله)انه به‌ره‌و سه‌ر پله پله به‌رز ده‌بنه‌وه، له به‌رامبه‌ریشدا پله نزمبوونه‌وه به‌ره‌و خوار دیت که ئه‌وانه ده‌گریته‌وه سه‌ر لیشیواون.

ده‌ستخستنی زانست په‌یوه‌ندی به‌وه‌وه هه‌یه که ده‌روون یان ویست روو له سوودوه‌رگرتن له حه‌ق بکات، دیاره به به‌لگه‌وه که منه‌تی خودای مه‌زنه، بویه ده‌ستخستنی یه‌که‌م مه‌عریفه بؤ به‌لگه‌خستنه سه‌ر (إقامة الحجة) پیویست و یه‌کلاکه‌روه‌یه، ده‌ستخستنی دووهم مه‌عریفه‌ش بؤ هیدایه‌ت پیویسته و په‌یوه‌سته به مه‌یلی ده‌روونه‌وه بؤی، دوا‌ی ئه‌وان ده‌ستخستنی مه‌عریفه‌ی سییه‌م به زیاده هیدایه‌ت پیویسته به زیادکردنی هیدایه‌ت و باوه‌ر و ته‌قوا له مه‌عریفه‌ی دووهم، ئه‌وه‌ی سییه‌م له لای خوداوه‌یه و ده‌ستی مروّقی تیدا نییه، جگه له پیاده‌کردنی ریگاکانی مه‌عریفه‌ی دووهم، به‌لام مه‌عریفه‌ی یه‌که‌م خودای مه‌زن وایداناره که توانا و ویستی به مروّف به‌خشیوه که تیایدا سه‌ریشکه، به‌لام له سییه‌مدا منه‌ت و زیاده به‌خشیکی خوداییه (وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا) (الإسراء: ۱۵)، (رُسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ) (النساء: ۱۶۵)، جا ئه‌م پله‌ی یه‌که‌می مه‌عریفه‌یه که‌سی لئ جودانه‌کراوه‌ته‌وه، مه‌گه‌ر که‌سیک ئه‌رکباری له‌سه‌ر هه‌لگیرا بیت، مه‌به‌ستیش له زانسته دنیا‌یه‌کان دوو به‌شه: یه‌که‌م له دنیا‌دایه، که برودار و بی پروا ده‌توانیت به‌و هۆکارانه‌ی ده‌ستخستن که خودا بؤ مروّقه‌کانی فه‌راهه‌م هیناوه فیریان بن، ئه‌وه‌نده هه‌یه باوه‌ردار جگه له قازانجه دنیا‌یه‌که پاداشتی قیامه‌تیش ی له‌سه‌ر وهرده‌گریت، ئامانجی دووهم قیامه‌تیه، که کافر لیی بییه‌شه، به‌لام باوه‌ردار تا زیاتر بگه‌ریت باوه‌ری زیاتر ده‌کات و پله‌ی قیامه‌تیشی به‌رزتر ده‌بیته‌وه، خودا ده‌فه‌رمویت: (فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ) (الأنعام: ۴۴).

تیگه‌یشتنیش له هه‌موو شتی‌کدا به دوو مه‌رج ده‌بیت: توانا و دانایی، توانا

به گرتنه بهری هۆکاره مادیه‌کان به‌دهست دیت، که که‌ره‌سته و وزه‌ی مرۆیی و تواناسته ئاساییه‌کانی پاراستنی تواناکانه، حکمه‌تیش به‌دهستخستنی زانست و مه‌عریفه و باش به‌کاره‌یتان و قۆستنه‌وه‌ی ده‌رفه‌ته‌کان به‌دهست دیت (وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَٰكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ) (الأعراف: ۹۶).

جا نیشته‌جیبوونی سه‌رزه‌وی ئامانجیک له‌خۆ ده‌گریت له‌به‌ندایه‌تیکردنه، به‌لام سه‌روشتی مه‌عریفه له‌چه‌مکه فه‌لسه‌فیه‌که‌یه‌وه مرۆیی و مادیه، له‌سه‌ر ئەم بئه‌مایه‌ش به‌رزترین جووری مه‌عریفه له‌چه‌مکی قورئانیدا، باوه‌ربوونه به‌خودا و به‌رامبه‌ره‌که‌شی باوه‌رئه‌بوونه، بۆیه قورئان مه‌سه‌له‌ی مه‌عریفه له‌گه‌ل دل و ناخ و ده‌روون زیاتر له‌وانی دی و ده‌ده‌گریت، تا نیشانیات که ئامانج مه‌عریفه عه‌قلیه بیردۆزیه دروونیه‌که نیه، به‌لکو پیش‌وی هیدایه‌تی فیتره‌ت و ئاماده‌گیه‌کانیه‌تی.

ئیمه له‌م سۆنگه‌یه‌وه وا ده‌بینین پرۆسه‌ی گه‌ران له‌دووی مه‌عریفه هه‌ردوو هۆیه‌کانی هه‌سته‌وه‌ری رواله‌تی و ناوه‌روکی و ئەو ئامیرانه‌ی هه‌سته‌وه‌ره‌کانی به‌کاریان ده‌هینن و پێوه‌ره عه‌قلیه‌ فیتری و به‌ده‌سته‌هاتووه‌کان و مه‌عریفه‌ پێشینه‌کان که پێشتر به‌ده‌سته‌هینراون یان وه‌رگیراون هه‌موویان تیایدا هاوکارن، بیگومان به‌ زیادکردنی (وه‌حی)یشه‌وه.

ئه‌وه‌کات مه‌عریفه‌کان له‌نیوان فیتری و زه‌رووی و بیردۆزه‌یی ده‌بن، که یه‌که‌میان له‌ مرۆفدا هه‌ر له‌له‌دایکبوونیه‌وه تیایدا چینه‌راوه ناگۆریت، دووه‌میان: ئەوه‌ی په‌ی بردن به‌شتیک تیایدا زه‌روره‌ته به‌بی سه‌رنجدان و به‌لگه‌هینانه‌وه و می‌شک ماندووکردن، به‌ناچاری هه‌ست به‌چه‌زی ئاگر ده‌کات که ده‌یسوتینیت، ئەمه‌ش بۆ مرۆف ده‌بیته‌ شاره‌زابوونیک له‌ئاگر، ئا به‌م شیوه‌ مرۆف ئەزموون له‌ژیان و ده‌ده‌گریت و مه‌عریفه له‌ریگه‌ی هه‌ستکردنی راسته‌وخۆی رواله‌تی ده‌ست ده‌خات، ئەم هه‌ستانه له‌جیگه‌ی ده‌لاقه‌ی فیکرن بۆ جیهانی مادی هه‌ست پیکراو، پاشان ئەم مه‌عریفانه ده‌گوزاریته‌وه بۆ ناوچه‌ی په‌ی بردنه‌ فیکریه‌کان، تۆماره‌کانی یادگه‌ش کردنه‌وه‌ی ئەوه‌یه که هه‌سته‌کان به‌ئەزموونی پێیان گه‌یشتون، دوا‌ی ئەمانه هزر ده‌سته‌به‌کار ده‌بیت، له‌وه‌خه‌زینانه‌ی یادگه‌ تۆماری کردوون، هه‌روه‌ها هه‌ر له‌مه‌عریفه‌ پێشووه‌کانیش سوود ده‌بینیت بۆ بنیادنان و په‌ره‌پێدان خۆی.

قورئانی پیرۆز دانه‌نیت به‌مه‌عریفه‌ی پێشووه‌کاندا و داوا‌ی یه‌کیتی مه‌عریفه‌ی وه‌حی نیوان شوینکه‌وتوانی پێغه‌مبه‌ران ده‌کات، ئەویش به‌پشتبه‌ستن به‌

شیوازی راساندن و زالېون، به‌وهی داندنیت به هم‌وو ئه و مه‌عرفانه‌ی لادان و گورانکاریان به‌سهردا نه‌هاتیت، پاشان زالېون به‌سهریدا به هژی ئه و شتانه‌ی که تیایداه.

ت - مه‌عرفه‌ی قورئانی مه‌عرفه‌ی تایبه‌تمه‌ندییه نه‌ک چیه‌تی، به‌شیک له تویرهران و ده‌بینن که فه‌لسه‌فه ئاستیکې گشتاندنه ده‌یه‌ویت موفرده‌ی به‌ها ئاکاری و مو‌عرفه‌ی زانستیه جیا‌وازه‌کان بگنریته‌وه بو‌یه‌ک به‌ها.

ئه‌رکیشی ده‌ره‌ینانی شار‌اوه‌کانی حوکم و بیروبا‌وه‌ره، تا له حاله‌تی خه‌فه‌یه‌وه بگوازیته‌وه بو‌ حاله‌تی ئاشکرای، به‌شیکیش پینان وه‌هایه ئه‌م سنووربه‌ندکردنه‌ی مانای فه‌لسه‌فه سه‌رده‌کشیت بو‌ بیرکردنه‌وه‌یه‌کی فه‌لسه‌فی که با‌وه‌ری بته‌وی به‌ ئاین بیت، فه‌لسه‌فه‌ش له وینه‌ی ره‌خنه‌ی هزری بو‌ بیروبا‌وه‌ره ئاینی و ئه‌خلاقیه‌کان سه‌ریه‌له‌داوه.

قورئانی پیروژ رینمونیمان ده‌کات به‌ره‌و چهند حه‌قیقه‌تیکی ئاشکرا و پ‌واله‌تی که له زانست و کرداریشدا لییان سوودم‌ه‌ند ده‌بین. بو‌یه هر شتیک کرده‌وی له‌سه‌ر بنیات نه‌نریت باش نیه تیایدا ر‌وچیت، به‌لگه‌ش ئه‌م ئایه‌ته‌یه: (يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ) (البقرة: ۱۸۹)، ده‌بینن وه‌لامه‌که باس له‌و کاتانه ده‌کات که ئیشیان تیدا ده‌کریت، وه‌ک پشتگو‌یخستنی مه‌به‌ستی پرسپاری پرسپارکه‌ره‌که له‌سه‌ر مانگی یه‌ک شه‌وه، که له سه‌ره‌تاوه وه‌ک ده‌زووله‌یه‌ک باریکه و ورده ورده پر ده‌بیته‌وه تا ده‌گاته مانگی چوارده، پاشان بچوک ده‌بیته‌وه و ده‌گه‌ریته‌وه بو‌ حاله‌تی یه‌که‌می، به‌لگه‌یه‌کی دیکه ئه‌م ئایه‌ته‌یه: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ إِن بُدِّلَكُمْ تَسْؤُكُمْ) (المائدة: ۱۰۱)، هه‌روه‌ها (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي) (الإسراء: ۸۵).

حه‌قیقه‌ت و ناخ و چیه‌تی شته‌کان ته‌نها خودا ده‌یزانیت و که‌س نایانزانیته، بو‌یه رینبازی تویرنیه‌وه‌ی ئیسلامی به‌وه جیا ده‌کریته‌وه داندنیت به‌ بوونی شته‌کاندا له هه‌ردوو جیهانی دیار و نادیاردا، ئه‌و نادیاریه‌ی ده‌گونجیت به‌لگه به‌یتریته‌وه له‌سه‌ر بوونی، به‌لام حه‌قیقه‌ته‌که‌یان ناکه‌ویته ناو بازنه‌ی مه‌عرفه‌ی مرو‌بی، چونکه خودا ده‌زانیت مه‌عرفه‌ی له‌سه‌ر ئه‌وانه پیویست نیه بو‌ کاروباری مرو‌ف له‌م ژیانهدا.

پیناسه‌کان ده‌کریت به‌ نزیکه‌یی په‌ی پی‌ بیریته، وه‌ک ئه‌وه‌ی ئه‌گه‌ر دا‌وای مانای ئاده‌میزاد کرا، پی‌ ده‌وتریت ئاده‌میزاد ئه‌وه‌یه تو‌ له ره‌گه‌زی ئه‌وی، ئه‌مه له تیگه‌یشتنیکې نزیکه‌یی بو‌ پرسپارکه‌ه‌که دروست ده‌بیته، ئا به‌م شیوه‌یه‌ش

دەربرینی قورئانی دەبیت، بۆیه تەفسیری بیژەکانی قورئان بەو شیۆه دەبیت که له تیگەیشتنەوه دیارتره.

رێبازی ئیسلامی هیچ له رێبازی زانستی کهم ناکاتهوه بۆ پەڕی بردن بە حەقیقەتی دەستەواژەکان، بەلکو ئەوهی بۆ زیاد دەکات که ئەو حەقیقەتانه دەبەستیت بەیەکهوه، توێژینهوه له تاییه تەکانیش کورتکردنەوهی کات و کۆکردنەوهی وردە و زیادکردنی سوود وەرگرتنە، بەوهش رێگا کورت دەبیتەوه و ئەنجامیش بایەخدار تر دەبیت و ئەو هەولەش دراوه زوو دەگاتە ئامانج.

پ - مەعریفەت و بوون

قورئان داوا دەکات له بوونەوه دەست پێکریت بەرهو مەعریفە نەک بە پێچەوانەوه، چونکه توێژینهوهی روت یان مەعریفە ی روت بوونی نیه، چونکه باوەر بابه تیکه هۆشیاری له ناخی دەروونی مرۆف دەردەخات، عەقیدەش له هەر کۆمەلگایه کدا پیش قوناعی هۆشیاری تاکی هەر که سیک فیر دەکریت، مرۆفیش بەر له دارشتنی بیردۆزه له مەعریفەدا باوەری به عەقیدەیهک ههیه، ئالیرەوه رۆلی مەعریفە دەبیتە وتووێژکردن له سەر قەناعەت و بیروپراکانی مرۆف، ئەوهی پێی راسته دانی پیدا دەنیت و ئەوهشی وەها نەبیت رەتی دەکاتەوه، لیرەشدا هۆکاری ژینگه و پەروەردە، هەر وهها فیترهتی مرۆف دەستوهرانیان دەبیت، جا مەعریفە زانست و هۆشیاری بیروباوەر بوونیش فراوانتره له بازنە مەعریفە و تیی دەپەرینیت.

بۆیه مەعریفە پەڕی بردنە به بیروپراکان و پنیوستییەکانیان له سیستەمی ژياندا، بنەماکانی مەعریفەش له قورئاندا بنەماکانی مەعریفە ی مرۆیین، تاییه تەندییه کانیشی له بوونەوه وەر دەگریت، کهواته بوون هەموو بازنە مەعریفە له خۆدەگریت و تیشیدەپەرینیتن، مەعریفە زانستیکی زەرورەتی عەقیدەیهی له شەریعەدا.

قورئانی مەزنیش فیترهتی مرۆیی خەبەر دەکاتەوه له پیناو باوەر هینان به تەنها خودادا له گەردوون و بووندا، که تاکه خولقینەریانه، بوونی پەروەردگار پیش بوون و دەرکی مرۆفە، بوون کاریگەرە و مەعریفە شوینە واره که یه تی که له دەروونی پەڕی بەردا پاش دەستی پکردنی پرۆسه هۆشەنگیه کان پهیدا دەبیت، قورئانیش داندەنیت به بوونیکي دەرەکی دیاریکراو و سەربەخۆ له خودی عارفدا، دەفەر مویت: (وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً) (البقرة: ۳۰)، پاشان دەفەر مویت: (وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ) (البقرة: ۳۱)، ئەم بەدوادا هاتنە ئاماژەیه بۆ سەربەخۆیی شتەکانی:

ئاسمان و زهوی و فریشته‌کان له مروّف، ئاماژەشە که ئەوان پێش مروّف دروستکراون، بوونیان هۆکاری مه‌عریفه‌ بووه، بوونه‌ ده‌ره‌کیه‌کان سه‌باره‌ت به‌ مروّف ده‌کرین به‌ دوو به‌شه‌وه: ئەو بوونانه‌ی که له‌ جیهانی دیاردا هه‌ن، که ئەو شتانه‌ن له‌ ده‌رووبه‌ری مروّفدان وه‌ک ته‌نه‌ بیگانه‌کان و ڕووه‌ک و زینده‌وه‌ر و ئاده‌میزاد که به‌ هه‌سته‌وه‌ره‌کان پێیان ده‌زانیت، دووه‌م: ئەو بوونانه‌ی له‌ جیهانی نادیاردان وه‌ک له‌وحی مه‌حفوز، به‌هه‌شت، ئاگر، عه‌رش، وه‌حی که‌ ڕزگارکه‌ری مروّف بوو تا بخوینیت به‌ ناوی ئەو خودایه‌ی که‌ خوڵقینه‌ری ئەو هه‌موو بوونه‌یه (اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ (۱) خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ (۲) اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ (۳) الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ (۴) عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ) (العلق: ۱ - ۵).

بوونیش له‌ په‌ی بردنی مه‌عریفی گه‌شتگیرتره‌، چونکه‌ زانست و مه‌عریفه‌ ته‌نها جوړیکن له‌ جوړه‌کانی بوون، هه‌بوونی هه‌ردوو دنیای نادیار و دیاریش له‌ قورئانی پیروژدا بیروباوه‌ری سه‌ره‌کییه‌، به‌هه‌ترین به‌لگه‌شه‌ له‌سه‌ر ڕیژه‌یی بوون و سنوورداریتی په‌ی بردن به‌ چه‌ندی و چۆنیه‌تیه‌وه‌، خودای مه‌زن ڕوونی ده‌کاته‌وه‌ که‌ مروّف بو‌ ئەوه‌ ده‌ژیه‌نیت تا ڕۆلی جینشینایه‌تی له‌سه‌ر زه‌ویدا بگێریت بو‌ گه‌یشتن به‌ ڕاپه‌راندنی به‌ندایه‌تی ڕاسته‌قینه‌، بو‌یه‌ به‌ مه‌عریفه‌ترین که‌س که‌ پیغه‌مبه‌ری خودایه‌ (درودی خوای له‌سه‌ر بی)، په‌روه‌ردگار فه‌رمانی پیده‌کات (وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا) (طه: ۱۱۴)، ده‌شفه‌رمویت: (وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ) (یوسف: ۷۶).

سینیه‌م: گوڤه‌پانی مه‌عریفه‌:

وتمان له‌ قورئاندا مه‌عریفه‌ کراوه‌ته‌ دوو به‌ش: نادیار و دیار، ئەم دوانه‌بیه‌ش له‌گه‌ل بووندا گونجاوه‌، له‌سه‌ر شتیکی به‌لگه‌نه‌ویست که‌ ئەوه‌ ده‌گه‌یه‌نیت په‌روه‌ردگار له‌م بوونه‌دا ته‌مسیلی به‌شی یه‌که‌م ده‌کات، ڕه‌گه‌زه‌کانی ئەم بوونه‌وه‌ره‌ش ته‌مسیلی به‌شی دووه‌م ده‌که‌ن، ئەم دوانه‌بیه‌ش نزیکه‌ له‌ دوانه‌یی وزه‌ هه‌سته‌وه‌ریه‌کان و وزه‌ عه‌قلیه‌کان، فیتره‌تی مروّییش له‌ مه‌عریفه‌ی هه‌ردوو بواره‌که‌ی مه‌عریفه‌دا له‌وه‌چیت، چونکه‌ بواری جیهانی دیار که‌ باوه‌ره‌یتانه‌ به‌ هه‌سته‌پیکراوه‌کان، بواری جیهانی نادیاریش باوه‌ره‌یتانه‌ به‌ هه‌سته‌پینه‌کراوه‌کان، بواری جیهانی نادیار له‌ ڕووی بنه‌مای ته‌سلیمبوون و باوه‌ره‌یتانه‌ به‌ بوونی شتی ماقوول، به‌لام له‌ ڕوویه‌کی دیکه‌وه‌ له‌ ده‌ره‌وه‌ی سنووری عه‌قله‌ له‌ ڕووی چۆنیه‌تی و ورده‌کارییه‌وه‌، ئا به‌م شیوه‌ ده‌بینین ئەم مه‌عریفه‌یه‌ بو‌ هه‌ردوو بواره‌که‌ باوه‌ره‌یتانیکه‌ دوانه‌بیه‌، وزه‌ی هه‌سته‌وه‌ری و ژیری پیکه‌وه‌ له‌ دنیای دیاردا چالاکیه‌کانیان ئه‌نجام ده‌ده‌ن، به‌لام

وزه هسته وه ریه که تهنه له گۆره پانی ههستی پیکراوه کاندای کارده کات، به پیچه وانه ی وزه ی ژیرییه وه، ده بینین خودای مه زنیش که باسی بوونه وهر ده کات به چه ند جیهانیک وه سفی ده کات، ده فهرمویت: (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) (الفاتحة: ۲)، ئەمه ش جهخت له وه ده کاته وه کۆمه لیک جیهانی زۆر هه ن وهک ژماره، به لام وهک جوړ تهنه دوو جیهانن: جیهانی نادیار و جیهانی دیار (عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ) (الرعد: ۹).

۱ - په یوه ندی نیوان دنیای دیار و دنیای نادیار:

گومانی تیدا نییه هینانی یه کیک له و دوو زارواوه هینانی ئه وی دیکه ش پیویست ده کات، چونکه باوه رپوون به دنیای نادیار هیزی پیکه وهیی و هیوای به رده وام به ژیان پاش مردن به باوه ردار ده به خشیت، سه رچاوه و ئامانجه کانی مه عرفه یه ش به ریتر ده کات، به لگه کانی دنیای دیاریش له قورئانی پیرۆزدا باوه ردار به جوړیک له به ته وی و پیکه وهیی هه ردوو جیهانه که پرچه کی ده کات که دنیای گه ردوون و خووده، چونکه په روه ردار ئه م دوو مهیدانه ی به شوینی دره وشانه وهی به لگه کانی داناوه، هه روه ها به مهیدانی بیرکردنه وه و وردبوونه وهی بو مروف دیاری کردوو، تا له جیهانی دیاره وه بگات به دلنیایی بوونی جیهانی نادیار.

دهی قوناعی باوه رپوون به دنیای دیار قوناعی هوشیاری تیگه یشتنی فه رمانه کانی خودایه، ئەمه ش له ریگه ی عه قل و فیتره ته وهیه، جا که ئەم هوشیاریه به رپا بو ئیدی هاوسه نگی له سه ر هه موو ئاسته کان پهیدا ده بیته، ریباری قورئانیش له وهی فه رمان به خه لک ده کات که سه رنجی ژیاننامه ی مه لله تان و رووداوه کان بدن جیهی ده بیته، ئەمانه ی بو ئه وهی دنیای دیار بینن، له سوئگه ی ئه وهی له دنیای نادیاره وه پیان گه یشتوو وه اته ریباری قورئانی ئامانجی پیگه یانندی فیرخوازی که یاساکانی دیار هه لیتجیت که له نیگای جیهانه نادیاره که وه وه ریگرتوو، تا په یوه سته ئه ریانی له نیوان نادیار و دیاردا بیته دی، ئەمه ش به وه ده بیته ئەندازه یه کی گونجای ده سته واژه کان تایهت بکریت و پیکه وه گریبدرین له گه ل دنیای نادیاردا.

له وانه ی تیپه رین ده گه یه نه وه ئەم هه نجامه ی جیهانی نادیار و دیار له دوو پوووه ته واوکاری یه کتر بن یه که م: له دنیای دیاردا به لگه ی زۆر هه ن له سه ر بوونی دنیای نادیار، دووه م: ده رکه وتنی مه خلوقاتیک له جیهانی نادیاره وه بو جیهانی دیار، پاشان گواسته وه یان له جیهانی دیاره وه به ره و جیهانی نادیار ئەمه ش به شیوه یه کی ریکوپیک و به رنامه بو دارپژراوه.

جا چه مکی نادیار و دیار له قورئاندا ئه و چه مکه یه که واتای ژیان و بوون و ئامانجه کانیان دیاری دهکات، چونکه چه مکی نادیار و دیار چوارچیوه یه کی سه رتا پاگیرتره که واتای عه قلی مرویی و رۆلی له ژیان و سنوور و بواره کان ئه م دیاری دهکات.

۲ - جیهانی نادیار:

أ - (غ، ی، ب) بنه چه یه کی دروستی هه یه که نه مانی شتیک له بهر چاو دهگه یه نیت، دهوتریت: خورئاوا بوو، واته دیار نه ما له بهر چاو، (وَأَلْقَاهُ فِي غَيَابَةِ الْجُبِّ) (یوسف: ۱۰)، بۆیه به زه مکردنی خه لکیش دهوتریت غه بیته، چونکه ناشیرینییه که له نادیااری خاوه نه که یدا نه بیته ناوتریت، هه ر بیژهی دیکه له م باره وه هاتوه، سه رچاوه که ی هه ر بۆ ئه م بنه چه یه دهگه ریته وه، بۆیه پیناسه زاراوه ییه کانیش ده بینین هاوشیوه ی ئه مه ن.

ب - پیناسه ی زاراوه یی:

نادیار: کاروباریکی په نهانه که هه ست په ی پی نابات و ژیری ناگاتی. نادیار: داپوشراو و پاریزراو، ئه و نهینی ناخه یه جگه له ئه و که س نایزانیته. لای ئه سفه هانی: ئه وه یه نیشانه یه کی له سه ر نه بیته، هیمایه کی پیوه نه بیته. و تراویشه: نادیار شاراوه ی هه ستیینه کراوه یان له و ئاسته هه ستیینه کراوه دایه وه ک زانیاریه ک به هۆی عه قله وه.

یان نادیار: هه موو ئه و شتانه یه که له په ی بردنی هه سته وه ره کانی دروستکراوه کان په نهانه، به لام خودای په روه ردگار شتیک نییه له بووندا لای ئه و نادیار بیته، به لکو هه موو بوون بۆ ئه و له جیهانی دیار دایه.

له قورئاندا بیژهی (الغیب) په نجا و سی جار هاتوه، چوار جاریان به شیوازی کؤ (الغیوب) و یه ک جاریش به شیوه ی (غیبه) هاتوه، خودا ده فه رمویت: (أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ) (النمل: ۲۰)، ده بینین بۆ هه ر نادیا ریک له هه سته وه ره کان به کارهاتوه، هه روه ها بۆ نادیا ریشه له زانستی مروّف (وَمَا مِنْ غَائِبَةٍ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ) (النمل: ۷۵)، بیژهی (الغیب) له م ئایه ته شدا (يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ) (البقرة: ۳)، نادیا ریکه هه سته کان په ی پی نابه ن و ژیری پی نازانیته، به لکو به هه والی پیغه مبه را پی ده زانریت، ئایه تی: (حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ) (النساء: ۳۴)، واته: له نادیا ریکه میرده کانیا ندا شتیک نا که ن میرده کانیا ن پییا ن ناخوش بیته، نادیا ریش ده ک ریت

به کومه لیک به شه وه، له وانه: به شیک به لگه له سهر بوونی هه یه، ده کریت بزانیته، وهک: زاتی خودا و ناو و سیفته ته بهرز و پیروزه کانی، ههروه ها قیامت و جگه له وانهش، به شیکیش به لگه ی له سهر نیه، مرؤف ناتوانیت بیزانیت وهک خودا دهه فرمویت: (وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ) (الأنعام: ۵۹)، به شیکیش نادیا ری زیادکراوه، که دوو پله یه، نادیا ری شوینی، نادیا ری زه مان ی، شوینی یه که شه وه یه به هوی دووری له چاوت ه وه لیته دووره، زه مانیش رابردووه پی نه گه شتویت، یان به بوونی یان به زانی، داهاتووش که دیت تا کاتی روودانی به نادیا ر ه ژمار ده کریت بو شه وانه ی لیان په نه انه.

ت: تاییه تمه ندییه کانی نادیا ر:

له وانه: دنیا ی نادیا ر واته دنیا ی هه سته پنه کراو، په نگه دنیا ی دیا ر په نگه شه وه ی تیدا یه به نادیا ری زیادکراو شه ژمار بکریت، واته پارچه پارچه ده کریت به پی شه وه ی پیوه ی ده لکینیت به شیک ی زوری دنیا ی نادیا ر ته نه ا لای خودا یه (عالم الغیب فلا یظهر علی غیبه احداً) (الجن: ۲۶)، شه مانه نا کریت بینه دنیا ی دیا ره وه، له وانه کلله کانی نادیا ر (وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ) (الأنعام: ۵۹)، له و نادیا رانهش ته نه ا که سانیک خودا بیه ویت پی ده زانیت (إِلَّا مَنِ ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ) (الجن: ۲۷)، سیفته تیک ی زانی نادیا ر ناگاداریه تی له هه موو هه مه کی و به شه کیه کان وهک یه ک (عالم الغیب لا یعرب عنه مثقال ذره فی السماوات ولا فی الأرض ولا أصغر من ذلك ولا أكبر إلا فی کتاب مبین) (سبأ: ۳)، شه مه سیفته تیک ی تاییه ته به خودا ی بهرزی مه زن، له نادیا ره کان به شیک هه یه ده گونجیت ببیته به شیک له دنیا ی دیا ره شه گه ر به دیه پنه تراوه کان مه رجه کانی دیا ر و دیتن په یدا بکه ن.

د - ئامرازه کانی زانیی نادیا ر:

رپیازی مه عریفه له دنیا ی نادیا ر له په هندی په ی بردنه هه سته یه کانه وه سه رچاوه ده گریت، تا له گه ل بنه مای پیشینه ی ژیریدا کارلیک بکه ن و په ی به بابه ته نادیا ره مه زنه کانی ئولوهیه ت و ربووبیه ت و ناوو سیفته ته بهرزه کانی خودا و پیغه مبه رایه تی ببه ن، به شیوه ی مه عریفه ی زانستی، چونکه ژیری له توانا یدا یه هه ندیک هه مه کیه کان بناسیت، وهک: بوونی خودا و پیغه مبه رایه تی، به و سیفته ته ی ریگایه که بو زانیی نادیا ری، به لام نه هه ست و نه ژیری توانا ی نیه بگاته زانیی به شه کی و ورده کاری دنیا ی نادیا ر، چونکه ته نه ا ریگا بو یان نیگا و وه حیه، شه مه ش ره نگه داته وه له سهر رپیازی مه عریفه له ئیسلامدا (مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ

وَلَا الْإِيمَانُ وَلَكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا (الشورى: ۵۲).

وهختیک قورئان داوا له خه لک دهکات باوهر به بنه ماکانی نادیار بهینن، ناراسته شیان دهکات ریگای تویژینه وهی زانستی بگرنه بهر، هانیشمان دهدات که ئامرازه مه عریفیه کانیان بخه نه گهر بۆ بیرکردنه وه و وردبوونه وه له نیشانه کانی بوونی خودا، ریمونیشیان دهکات که ئەم نیشانانه له گهر دوون و زهوی و خۆر و دوروبه ریشمان هه ن (أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ (۶) وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ مِهْيَجٍ (۷) تَبَصَّرَةٌ وَذَكَرَى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ) (ق ۶ - ۸). ئەمه وروژاندنی عه قلی مروییه تا بیگه یه نیتته دلنیاپی و له ویشه وه ملکه چی ورده کاری و به شهکیه کانی نادیار بیت.

بنه ماکانی نادیار (مبادئ الغیب):

دنیاى نادیار ده بیته سه رچاوهی مه عریفیه که مرۆف وهک وهرگریکی مه عریفه وهریگریت، ده کریت بنه ماکانی نادیار سنووربه ند بکهین، به وهی (بوون) ئامانجیکی پر خیره، په یوه ندییه کانی بوونیش هه مه کیه و ژیریاری ویستی مرۆف نابیت، بوونی خوداش بایه خدارترین به خشرای دنیاى نادیاره بۆ مرۆف، پۆژی دواییش پوختهی حاسلاتی پاداشت و سزای کرداره کانی دنیاى مرۆفن. ویستی مرویش به پپی زانست و فه رمانی خودایه، هیدایهت و گومرایی له ژیاپی مرۆفدا چاره نووسیکی تاکیه له زانست و فه رمانی خودادا بووه، کاتیک ئازادی هه لباردنی به مرۆف به خشی، بۆیه مانایه که بۆ پالدانه وه و قسهی ناچارکران و دهسته پاچه پی نامینیتته وه، (وهحی)ش ئەو سه رچاوه یه که مرۆف لییه وه پیویستیه مه عریفیه نادیاره کانی وه رده گریت، ژیری و وهحی بۆ دامه زاندنی پیگه ی مرۆف له دنیاى دیاردا ته واوکاری یه کترین، هه روه ها له هه ولدانیدا بۆ گه یشتنه ئامانج، له سه ر ئەم بنه مایه ش میتۆد داده ریژریت دور له دوانه ییه نه زۆکییه کانی دین و ده ولت و عه قل و نه قل و ره سه نایه تی و هاوچه رخی.

۳ - دنیاى دیار:

نادیار له زاراوه دا پیچه وانه ی دیار بوو، ئەوه بوو له چاو په نهان بیت با له دلشدا بوونی هه بیت، که واته دنیاى دیار به هاوکاری له گه ل هه سه ته وه رده کان دهرده که ویت، ئیتر بوونه وه رده بیته گۆرانیک بۆ دنیاى دیاری هه موو هه سته پیکراویک، به لام ده بیت سه رنجی ئەوه بدریت ئەم مهیدانه له سه ر ته واوکاری و هاوسهنگی دامه زراوه، چونکه جینشینایه تی له سه ر پووبه روو بوونه وهی جیهانی دیار و مامه له له گه ل

کردنی وهک گوره پانیک بو دستکه وته مه زنه کان دهکات، ئه ویش به ژیر بارخستنی ئه و یاسانه ی که له خوی گرتووه، له سۆنگه ی عه قلگه رای ی له سهر بناغه ی هوکاریتی و ته وافوق و مامه له کردنی راسته وخو له گه ل به شه کانیدا.

أ - پیناسه ی زمانه وان ی:

(ش، ه د) بنه چه یه که ئاماده بوون و زانین و ئاگاداری ده گه یه نیت، لقه کانیشی له م مانایانه دهرناچن که باسمانکردن، له وانه ش مانای دیار که ههر سئ ماناکه ی وتمان ده گه یه نیت، یه کیک له ناوه پیروژه کانی خودا (الشهید)ه، واته ئه و زاته ی که هیچی لی ناشاریته وه، (الشهید) واته: حازر، ئه گه ر به ره های و ترا ئه و خودای مه زن (العلیم)ه، ئه گه ر لکینرا به کاروباری په نهانییه وه ئه و خودا مه زن (الخبیر) ه، به لام ئه گه ر لکینرا به کاروباره ئاشکراکانه وه ئه و خودای مه زن (الشهید)ه، (الشهاده) واته شایه تی که هه والیک ی بی گومانی یه کلاکه ره وه یه، (شایه ت) یش ئه و زانایه یه که زانینه که ی خوی دهرده خات.

ب - پیناسه ی زاروه یی:

بیژه ی (شهد) به هاوناوه کانیه وه سه دو بیست و چوار جار به حهوت جوړ له قورئاندا هاتووه، به مانای حازربوون، خودا ده فهرمویت: (وَهُمْ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ) (البروج: ۷)، واته حازربوون، بینیش یان به چاوی سهر ده بیت یان به چاوی دل، که هه والیک ی دلنیاکاره واتای دانپیدانان و به لگه بوون ده گه یه نیت به زانیارییه وه، به لام (الشهود) واته حازربوون، خودا ده فهرمویت: (أَشْهَدُوا خَلْقَهُمْ) (الزخرف: ۱۹)، واته بینینی چاو، ئه م ئایه ته ش (سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ) (الزخرف: ۱۹)، ئاگادارکردنه وه یه که شایه تیدان به زانیاری و حازربوون ده بیت، که ده شفه رمویت (مَا أَشْهَدُهُمْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَا خَلَقَ أَنْفُسَهُمْ) (الكهف: ۵۱)، واته و امان لینه کردوون که بتوانن به چاوی دل دروستکردنیان ببینن، له م ئایه ته شدا (وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ) (البقرة: ۸۴)، واته: دهران، له م ئایه ته دا (عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ) (الرعد: ۹)، واته: ئه وه ی له ههسته وه ر و چاوی دلی خه لک نادیار و دیارن.

ت - به شه کانی دیار:

جیهانیک ی ههست پیکراوه له بواری په ی پیبردندا، که هه ردوو مهیدانی گه ردوون و خود ده گریتته وه، که بینراو و ههست پیکراون. که له م ئایه ته دا هاتووه: (سُرِّيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ) (فصلت: ۵۳)، ئیمامی شه وکانی کومه لیک قسه ی پیشینانی له سهر (آفاق) هیتاوه، له وانه: ئیین یه زید ده لیت:

به لگه کانی ئاسمانه، قه تاده و زوحاک ده لێن: ئەو ڕووداوانه ن که خودا به سه ر میلیه تاندا هیناویه تی، عه تا ده لێت: ئەوه ی له ئاسمان و زه ویدان، وه ک خۆر و مانگ و ئەسته یره و شه و و ڕۆژ و هه واو ... جگه له وانه ش، ئیبن که سیر ئەوه ی بۆ زیاد کردوه: فتوحات و سه رکه وتی ئیسلام به سه ر ولاتان و ئاینه کاندا، ڕازی ده لێت: به لگه گه ردوونی و هه ساره بیه کان، شه و و ڕۆژ، به لگه کانی ڕووناکی و سییه ر و تاریکی، به لگه کانی چوار ڕه گه زه که.

پ - په یوه ندی نیوان بواری گه ردوون و بواری خود (ده روون):

په یوه ندیه کی ئاشکرا له نیوان ئەو بواره دا هه یه، له و سۆنگه وه که پیکه وه باسکراون، وه ک ئەم ئایه ته (مَا أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَا خَلْقَ أَنْفُسِهِمْ وَمَا كُنْتُ مَتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا) (الکھف: ۵۱)، (وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِّلْمُوقِنِينَ (۲۰) وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ) (الذاریات: ۲۰ - ۲۱)، قورئانی پیروژ ته واوکاری دوو بواره که مان پیشان ده دات، چونکه گه ردوون ژیرباری مڕۆف خراوه، به پێچه وانه ی بیردۆزه ی مملانی نیوان مڕۆف و گه ردوون، له مه شه وه پیکه وه به سترای له ڕیبازی مه عریفی هه ست پیده که ی، چونکه به ناسینی هه ردوو بواره که ته واوکارییه کی مه عریفی دروست ده بیته، مڕۆف هه ول جینشینایه تی و ئاوه دانکردنه وه ی زه وی ده دات بۆ گه شتنی به به خته وه ری و خۆشگوزهرانی، ئەمه ش پیوستی به په ی بردن به ڕیگا کانی ژیربارخستنی گه ردوونه، هه روه ها په ی بردنه به ڕیگا کانی تیگه یشتن له ده روون و ناخی مڕۆیی و پیوستیه کانی، جا مڕۆف چه نده تیگه یشتنی له گه ردوون زیاد بکات ئەو زیاتر بۆی ژیربار ده بیته، چونکه گه شه سه ندنی مڕۆف له سه ر توانستی مامه له کردنی له گه ل گه ردوون و خه لکدا بنیاتنراوه، له سۆنگه ی ئاشنا بوونی به جیگا چاک و خراپه کان به هه ولدان بۆ چاکه ی گه شتی بۆ مڕۆقه کان که له مه عریفه وه یه.

چوارهم: مه رجه کانی مه عریفه له قورئانی پیروژدا (ضوابط المعرفة):

به سه رنجدان له قورئانی پیروژ ده رده که ویت بایه خی تایبه ت به بیرکردنه وه ی ریکخراو ده دات له هه ردوو ڕووی ئەخلاقی و زانستییه وه، له به ره ئه وه ی ته نها یاسای ریکخراوی ریکوپینکی ئەخلاقی له بابته ی مه عریفیدا به س نیه، به نمونه توێژه ریک لیی قبول ناکریت که له گواستنه وه ی زانیارییه کانیدا ئەمین بیته و به شه کانی دیکه ی ته واو نه کات، به هه مانشیوه ریکخستنی زانستی له بابته ی مه عریفه دا به س نییه، به لگو هه ردووکیان ئەخلاقی و زانستی ده بیته له بنه ماکانی

مه‌عريفه‌دا ره‌نگ بده‌نه‌وه.

قورئانی پيروژ رينمونی بؤ جوانيه‌کانی کاروباری مه‌عريفه ده‌کات، کؤمه‌لیک سنووربه‌ندیش بؤ ريکخستنی میتودی مه‌عريفی داده‌نیت تاوه‌کو له‌و رينمونیه نیگایه‌ک له‌ چاکه‌ی مرؤفدا بؤ دونیا و قیامه‌تی دهرنه‌په‌ریت، بؤیه تانه‌دان له‌ شهرع یان به‌ که‌مگرتنی عه‌قل هه‌ردووکیان دهردیکن گه‌شه‌کردن و ته‌واوکاری مه‌عريفی کاول ده‌کن، بؤیه پیویست ده‌کات کؤمه‌لیک مه‌رج دابنریت که‌ توژیینه‌وه ئاسان بکات و بیپاریزیت له‌ هه‌له‌ی روخینه‌ری میتودی توژیینه‌وه‌ی زانستی.

۱ - مه‌رجه ئاکاریه‌کانی مه‌عريفه له‌ قورئانی پيروژدا:

بایه‌خی قسه‌کردن له‌سه‌ر مه‌رجه ئاکاریه‌کانی مه‌عريفه له‌وه‌دایه که‌ دهبه‌ سنووربه‌ندیه‌کی مه‌عريفی بؤ ناوه‌رؤکی کاری ئاکاری، له‌ قورئاندا به‌های ئاکاری وه‌ک حوکم و بنه‌مای سروشتی له‌ عه‌قلی مرؤفدا له‌ دوا‌ی له‌دایکبوونیه‌وه دهرده‌که‌ویت، له‌ سؤنگه‌ی جموجولی مرؤف له‌ ژياندا، ئه‌مه‌ش وا ناگه‌یه‌نیت که‌ مرؤف هه‌میشه‌ روو له‌ جیبه‌جیکردنی ده‌کات، به‌لکو ره‌نگه‌ پیچه‌وانه‌که‌ی بکات، به‌لام هه‌میشه‌ ده‌یزانیت و ئه‌گه‌ر پیچه‌وانه‌که‌ی کرد هه‌ستی پیده‌کات، ئه‌مه‌ش نیشانه‌ی فیتریه‌ت بوونیه‌تی، جا ئه‌گه‌ر ئامانجی مه‌عريفه زه‌مینه‌سازکردنی بیت بؤ جینشینیاه‌تی و ئاوه‌دانکردنه‌وه‌ی سه‌ر زه‌وی له‌لایه‌ن مرؤقه‌وه، به‌پیی به‌رنامه‌ی خودایی، ئه‌وا قورئانی پيروژ سه‌رچاوه‌ی ئه‌و ئاکار و به‌هانه‌یه که‌ پیویسته مرؤف پیدایانکات تا حوکمی شهرعی بینه‌ریکخه‌ر و سنووری مامه‌له‌کردن له‌گه‌ل یه‌کدیدا، مامه‌له‌کردنیش له‌گه‌ل بوونه‌وه‌ر به‌شیوه‌ی جیاوازی چه‌قبه‌ستن و زیندووانه‌ ده‌بیت تا مرؤف هه‌ولی شیواندنی گه‌ردوون و کاولکردنی زه‌وی نه‌دات، به‌هوی ده‌ستخستنی مه‌عريفه‌وه به‌بی ئاکار و ريکخستنی که‌ ئه‌و مه‌عريفه به‌ره‌و چاکه و راستی بیات.

- ريگریکردن له‌ مملانی (النهي عن التنازع):

جیاوازی له‌ نیوان پیشبرکی و مملانیکردندا هه‌یه، یه‌که‌میان: باشه، بؤ گه‌یشتن به‌ ئامانج، چونکه‌ خودا ده‌فه‌رمویت: (وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ) (المطففين: ۲۶)، به‌لام مملانی کوتاییه‌که‌ی په‌رته‌وازه‌ییه، خودا ده‌فه‌رمویت: (وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ) (الأنفال: ۴۶)، جیاوازیبوون دوو به‌شه، یه‌کیکیان ریگه‌پیدراوه، به‌لکو نیشانه‌یه‌کی که‌له‌پوری زانستی موسلمانان و نوینه‌رایه‌تی شوپشی زانستی و سه‌رمایه‌ی مه‌عريفی ده‌کات، گۆره‌پانه‌که‌یشی بابه‌ته ئیجتیهاده‌یکانه که‌ جیگای

جیاوازبوونیان تیدا ده‌بیته‌وه، به‌لام قورئانی پیروژ له زیاتر له ئایه‌تی‌کدا زه‌می رپر‌ه‌وی به‌شیکی ئه‌هلی کیتاب ده‌کات که له بنه‌ما ئایینه‌کاندا جیاواز بوون، له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی شاره‌زایی روونیشیان هه‌بووه (وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ) (آل عمران: ۱۰۵)، ترسناکترین ده‌ردی ناو‌خوویی که ره‌نگه‌ وه‌ک یه‌ک بدات له خه‌لکه بژارده‌که و میله‌ت: نه‌خووشینی دینداره‌کان بووه، که بووه‌ته هۆی رووخان و تیاچوونی گه‌لان، ئه‌مه‌ش له‌و کاته‌دایه زانست ئاکار و مه‌به‌سته باشه‌کانی له‌ده‌ست ده‌دات، ئه‌وکات له ناسینی خوداوه ده‌گوریت به هۆکاری یاخیتی و ده‌بیته هۆیه‌کی پارچه پارچه بوونی گه‌ل و په‌رته‌وازیی ئایینی.

له ده‌نگوباسی رابردوواندا ده‌زانریت که هۆکاره‌کانی جیاوازی زورن، تا مروف هه‌نگاوێکی زیاتر بو شارستانی و مه‌ده‌نی بوون هه‌لئیت که‌لینی جیاوازی فراوانتر ده‌بیت، تا ده‌گاته سه‌ره‌له‌دانی رپچکه و ئه‌نتی و ئایینه‌کان و جگه له‌وانه‌ش، ئه‌و جیاوازییه خراپانه‌ش ئه‌وانه‌ن به هۆی شوینکه‌وتنی هه‌ز و ئاره‌زووه‌وه سه‌ره‌له‌دات، (وَلَمَّا آتَيْنَاكَ الْبَيِّنَاتُ كُنَّا لَهَا آيَةً مَّا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتِهِمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَمَّا اتَّبَعْتُمْ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ) (البقرة: ۱۴۵)، ئه‌وه‌ی به وه‌حی رینموونی وه‌رگریت له‌و که‌سانه‌یه که پپچه‌وانه‌ی هه‌ز و ئاره‌زوویانن (أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِ كَمَنْ زُرِّيٰ لَهُ سُوءٌ عَمَلِهِ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ) (محمد: ۱۴)، بویه قورئان و سوننه‌ت سه‌رچاوه‌ی سه‌ره‌کی مه‌عریفه‌ن، ئه‌و جیاوازبوونه‌ش که له‌گه‌ل وه‌حیدا پیکدا‌ده‌دن شوین هه‌ز و ئاره‌زووه‌وتنه، یان له خو‌شه‌ویستی دنیاوه‌یه، یاخود رقی ئیمانداران و له‌خوبایی بوون و خو‌به‌گه‌وره زانینه به‌وه‌ی که پپه‌تی، قورئان له‌سه‌ر زمانی قارون ده‌لئیت: (قَالَ إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ عِنْدِي) (القصص: ۷۸)، ئه‌وه‌ش مانای وایه مه‌عریفه‌ی ئیسلامی به‌ستراوه به خودای مه‌زنه‌وه و مه‌عریفه سه‌رچاوه‌که‌ی ره‌بانی و ئاراسته و رپر‌ه‌وه‌که‌شی هه‌ر وه‌هایه.

ب - باب‌ه‌تی بوون:

لیره‌دا مه‌به‌ستمان له باب‌ه‌تی بوون ده‌ستبه‌رداربوونه له سوژ و لایه‌نگریه‌ک که به‌لگه‌ی نه‌قلی یان عه‌قلییان له‌سه‌ر نییه، سه‌باره‌ت به باب‌ه‌تیک که پپووستی به بریار یان ده‌رکردنی حوکمی‌که، به مه‌رجیک باب‌ه‌ته‌که له‌وانه‌بیت که تیگه‌یشتنی جیاواز مشتومر قبول بکات، ئه‌مه‌ش پپوه‌ریکی بنه‌رته‌یه له تو‌یزینه‌وه‌دا، که له‌سه‌ر راستگویی و زانست و ئه‌مانه‌ت و دوور له ئاره‌زووی که‌س دامه‌زراوه.

جا مروّف کاتیک به ته‌مای مامه‌له‌کردنه له‌گه‌ل بیروکه‌یه‌ک یان زانیاریه‌ک نه‌وا
 بابه‌تی بوون له‌و شوینانه‌دا زور پیویسته، هرچه‌ند پیاده‌کردنی سه‌خته
 زاراوه‌ی بابه‌تی بوون (الموضوعیة) له‌ قورئاندا به‌پینی بنه‌ماکانی شهریه‌ته
 که وه‌حی دایناون بو ریخستننی حوکه‌مه‌کان و مامه‌له‌کردن له‌گه‌ل نه‌وانی دیکه‌دا،
 خودای مه‌زن باسی ژیاننامه‌ی گه‌لان و ئه‌رک و مافیان ده‌کات (لَيْسُوا سَوَاءً مِّنْ أَهْلِ
 الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ) (آل عمران: ۱۱۳)، ده‌شفه‌رمویت
 (وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِن تَأْمَنهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِن تَأْمَنهُ بِدِينَارٍ لَّا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا
 دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا) (آل عمران: ۷۵)، ریبازی قورئانی بانگی موسلمان ده‌کات که
 بابه‌تی و دادگه‌ر بیت، هه‌روه‌ها مه‌ترسی ده‌ستبه‌رداربوون له‌م ره‌وشته به‌رزهی
 روونکردووه‌ته‌وه، خو‌رازانده‌وه به‌ بابه‌تی بوون پیویسته به‌ پیوه‌ری خودایی بیته
 و دوور بیته له‌ بارگرژی و کاردانه‌وه، ده‌شبیته به‌شی ده‌روونی نزمی تیدا نه‌بیته،
 تا وای لیها‌تووه بابه‌تی بوون به‌وه ده‌ناسریت، که تو‌یژه‌ر له‌ هه‌موو پیوه‌ریکی
 (به‌ها) و (بیروباوه‌پ‌ی) به‌دوور بیته، پیویسته‌کی دیکه‌ی بابه‌تی بوون نه‌مانه‌تی
 زانستی، که چه‌مکی نه‌م ده‌سته‌واژه‌یه فراوانه و زور مه‌سه‌له ده‌گریته‌وه، وه‌ک:
 زانستی‌بوون له‌ سه‌لمانندی قسه‌ی بو‌یژه‌که‌یدا، لیپرسینه‌وه له‌سه‌ر قسه‌که بیته
 نه‌ک بو‌یژه‌که‌ی (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَحُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ)
 (الأنفال: ۲۷).

ت - هه‌ره‌شه له‌ شارده‌وه:

خودا ده‌فه‌رمویت: (وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ) (البقرة: ۴۲)،
 ده‌شفه‌رمویت: (إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ مَا
 يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ) (البقرة:
 ۱۷۴)، شارده‌وه له‌و که‌سه‌ی که وه‌لامی له‌سه‌ره حه‌رامه، به‌لام هه‌ندیکی زانیاری
 هه‌ن له‌به‌ر به‌رژه‌وه‌ندی گشتی پیویسته له‌ هه‌ندیکی خه‌لک بشاریته‌وه، له‌به‌ر کات و
 شوین و تاییه‌تیه‌ک، به‌ ره‌چاوکردنی توانای تیگه‌یشتنی یان دو‌خه‌که، له‌و کاتانه‌دا
 به‌پینی تیگه‌یشتنی نه‌وان قسه ده‌کریت، تاوه‌کو خودا و پیغه‌مه‌به‌ره‌که‌ی به‌درو
 نه‌خه‌نه‌وه.

پ - ده‌سته‌بژیتری نه‌کردن له‌ مه‌عریفه‌کاندا:

خودای مه‌زن به‌م جو‌ره نه‌هلی کیتاب ده‌دوینیت: (أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ
 بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَىٰ أَشَدِّ

الْعَدَابِ) (البقرة: ۸۵)، ئەو پەرودە كەردنە بۇ فراوان دیتن و گەشە پیدانی دیدی، هەمەکی فیرخواز و توێژەر بۇ لادان لەسەر نەجانی بەشەکی و پارچەیی تەسک، ئەمەش بەو ئەنجام دەدریت کە میتۆدەکە بە هەموو رەگەز و پەلوپۆکانیەو بەشدار بن لە پیشکەشکردنی کۆمەڵیک شارەزایی مەعریفەیی ئامانجدار بۇ راپەراندنی ئەم بەهایە، هەرچەندە هاندان بۇ باسکردنی مەترسی دەستەبژیری بە مانای پیچەوانەیی هاندان بۇ تەزکیە و پەرودە نایەت، بە لکو مەبەست پیی دەرکردنی بیرى نامۆ و بیئینەمایە.

ج - گومان نەبردن:

قورئانی پیرۆز نرخ بۇ ئەو مەعریفەیی لەسەر گومانبردنە دانانیت، هەرچەندە هی خەلکیکی زۆریش بیئت، قورئان رپوونی دەکاتەو کە حەق بە زۆری شوینکەوتوانی نیە و بەتالیش بە کەمی نیە (وَإِنْ تَطَّعَ أَكْثَرُ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ) (الأنعام: ۱۱۶)، (وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيٍّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ) (البقرة: ۷۸)، ئەمانە کۆمەلە ئایەتیکی راشکاون کە مەعریفەیی راستەقینە پیویستی بە وردەکارییە تا دەگاتە یەقین.

ح - قەدەغەکردنی درۆ هەلواسین پوچیتی

قورئانی پیرۆز ئاگاداری دەدات لەسەر گومرپوونی ئەهلی کیتاب کە درۆیان هەلەدەواسی و حەق و بەتالیان تیکەل دەکرد، دەفەرمویت: (يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ) (آل عمران: ۷۸)، هەرپەشەشیان لیدەکات و دەفەرمویت: (فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ) (البقرة: ۷۹)، لادان تاوانیکی ئەخلاقییە (وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلُؤُونَ أَلْسِنَتَهُم بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ) (آل عمران: ۷۸)، دەفەرمویت کە نەهیشتنی مەعریفەیی راست و دروست بە زەرورەت مەعریفەیی درۆ و دەلەسە شوینی دەگریتەو، حەق دەگوریت بە بەتال، جا کاتیکی ریبازی مەعریفەیی لەسەر حەقیقەتی یەقینی پوخت بنیات دەنریت بیگومان ئەنجامەکەیی ساغ و بتەو دەردەچیت، دوور دەبیئت لە نەخۆشینە کۆمەلە لایەتیەکانی وەک: غەش و فریودان و دوورپوویی و زاتی درۆ کردن و قسەیی بی زانیاری (وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتَكُمُ الْكَذِبَ) (النحل: ۱۱۶).

۲ - مهرجه زانستییهکانی مه‌عریفه له قورئاندا:

أ - قسه‌وه‌رنه‌گرتن به‌بێ به‌لگه:

له رییازه زانستییه‌که‌یدا قورئانی پیرۆز جه‌خت له‌ گرنگی دلنیا‌بوون له‌ راستی ئه‌و زانیاریانه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ هه‌لو‌یسته‌کانی له‌سه‌ر داده‌مه‌زیت، ئه‌م دلنیا‌بوونه‌ش به‌ به‌لگه‌ی نه‌قلی و عه‌قلی داده‌مه‌زیت، دیاره‌ مه‌به‌ست نه‌قلی ئه‌وانه‌ن له‌ قورئان و سونه‌تی پیغه‌مبه‌ری خوا‌دا (درودی خ‌وای له‌سه‌ر) هاتوون، مه‌به‌ست له‌ عه‌قلیش ئه‌وانه‌ن که‌ به‌لگه‌ نه‌ویسته‌ و عه‌قلیه‌کانن و بواری نکولیکردنیان نیه‌، به‌تایبه‌ت ئه‌گه‌ر ئه‌و به‌لگه‌نه‌ویستانه‌ ئه‌وانه‌بن که‌ عه‌قل په‌ی پێ ده‌بات، ئا لیره‌وه‌ داخ‌وازی به‌لگه‌هینانه‌وه‌ له‌ زۆر شوینی قورئاندا هاتووه‌، به‌تایبه‌ت له‌و جیگایانه‌ی پێویستیان به‌ سه‌لماندنه‌ به‌ ه‌وی جیا‌وا‌زبوون تیا‌ی‌اندا، زاراوه‌ی به‌لگه‌ به‌ کومه‌له‌ بیژده‌یه‌ک هاتووه‌، له‌وانه‌: زانست، ده‌فه‌رمویت: (قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِّنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ) (الأنعام: ۱۴۸)، ده‌شفه‌رمویت: (إِن تُؤْنِي بِكِتَابٍ مِّن قَبْلِ هَذَا أَوْ أَثَارَةٍ مِّنْ عِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) (الأحقاف: ۴). واته‌ به‌شیک له‌و زانسته‌ی که‌ ده‌گاته‌ ده‌ستی ئه‌وه‌ی ده‌یلین، چونگه‌ ده‌عوایه‌ک ئه‌گه‌ر به‌ به‌لگه‌وه‌ نه‌بیت سویدیکی بۆ خاوه‌نه‌که‌ی نیه‌، به‌ بیژده‌ی (البرهان) یش هاتووه‌ (أَلَيْهَ مَعَ اللَّهِ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) (النمل: ۶۴)، به‌ (السلطان) یش (هُؤَلَاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِن دُونِهِ آلِهَةً لَّا يُؤْتُونَ عِلْمَهُم بَسُلْطَانٍ بَيْنَ) (الكهف: ۱۵)، به‌ (الحجة) (ش) (وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ) (الأنعام: ۸۳)، به‌ (آية) (سَلِّ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمَا آتَيْنَاهُمْ مِّنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ) (البقرة: ۲۱۱)، (إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ادْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَىٰ وَالِدَتِكَ إِذْ أَيَّدتُّكَ بِرُوحِ الْقُدْسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَإِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي وَتُبْرِئُ الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ بِإِذْنِي وَإِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِي وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَنْكَ إِذْ جِئْتَهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ) (المائدة: ۱۱۰)، (البصيرة) (قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِّن رَّبِّكُمْ فَمَن أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَن عَمِيَٰ فَعَلَيْهَا) (الأنعام: ۱۰۴).

ب - نه‌چوونه‌ ناو ئه‌و باسانه‌ی که‌ نازانیت:

ئه‌مه‌ش ریکه‌ستنیک‌ی دیکه‌ی قورئانییه‌ بۆ بیرکردنه‌وه‌ی زانستی که‌سیک خ‌وی و توانستی خ‌وی بزانیته‌، قسه‌ له‌ بابه‌تیکدا نه‌کات لیبی نه‌زانیت، قورئان به‌ (الخوض) ژاوه‌ ژاوه‌ ناوی ده‌بات، چونکه‌ که‌لین و بێ سه‌روه‌ری ئه‌نجامه‌که‌یه‌تی، خودا ده‌فه‌رمویت: (وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ وَإِمَّا يُنسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرِی مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ) (الأنعام: ۶۸)، ده‌شفه‌رمویت: (وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا) (الإسراء: ۳۶).

ت - بایه‌خدا ن به زارواه و تیگه‌یشتنی زمانی زانست:

ئه‌مه‌ش له سه‌ره‌کیتترین پنیویستی‌ه‌کانی میتودی زانستی بیرکردنه‌وه‌یه و مه‌رجی زانستی میتودیشه، بویه خودا ده‌فه‌رمویت: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَمَا يُدْخِلُ الْإِيمَانَ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِّنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ) (الحجرات: ۱۴)، ده‌شفه‌رمویت: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انظُرْنَا وَاسْمَعُوا لِّلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ) (البقرة: ۱۰۴). موسلمانان کاتیک پیغه‌مبه‌ریان ده‌واند بۆ فیربونی کاروباری ئاینیان، ده‌یانوت ره‌چاومان بکه، واته: ره‌چاوی حال و بارمان بکه، ماناکه‌شی دروستبوو، به‌لام جووه‌کان به‌مانای خراپ به‌کاریان ده‌هینا. بویه په‌روه‌ردگار ریگری به‌کاره‌یتانی ئه‌و (بیژه‌یه‌کرد، بۆ داخستنی ئه‌و ده‌رگایه، ئه‌لبه‌ته ریتمویی کردنی ئه‌ده‌بیشی له‌گه‌ل پیغه‌مبه‌ری خودا تیدایه، هه‌روه‌ها ریتموونیشه بۆ به‌کاره‌یتانی ئه‌و بیژانه که ته‌نها مانای جوان هه‌لده‌گریت و ئه‌گه‌ری خراپی نیه، ئه‌و بیژانه‌ی مانایه‌کی ناشیرین یان تیکه‌ل و پیکه‌ل ده‌گه‌یه‌نن خوی لی پپاریزیت.

زاراوه‌ش به‌وه‌ی خه‌لکه‌که‌ی له‌سه‌ر راهاتوون ده‌ناسریته‌وه، بویه بایه‌خدا ن به‌ زاراوه‌کان به‌شیکه له‌ریکخستنی زانستی که ده‌بیت توویژه‌ی موسلمان ره‌چاوی بکات، ئه‌ویش بریتیه له‌دلنیابوون به‌ر له‌حوکم ده‌رکردن و تیگه‌یشتنی له‌و زمانه‌ی که ئه‌وانی دیکه به‌کاری ده‌هینن. چونکه خه‌لک به‌و بیژانه‌ی ده‌ریانده‌پرن مه‌به‌ستی زیندووین هه‌یه، بویه له‌و ریژاهه‌ زانستی‌ه‌ی قورئانی پیروژ دایناره‌ نابتت قسه‌یان پی بوتریت یان به‌ر له‌دلنیابوون له‌زاراوه‌کانیان حوکمیان له‌سه‌ر بدریت، چونکه زمان و وتن به‌رگی ناخی که‌سی گویایه بویه ئه‌گه‌ر زاراوه‌ی هه‌ر هونه‌ریک نه‌زانرابتت ناتوانریت قسه‌ی له‌سه‌ر بکریت، جا شتیکی نامۆ نیه ئه‌گه‌ر زاراوه‌کان رۆلیکی سه‌ره‌کی له‌ده‌هیتانه هزریه‌کاندا ببینن، هه‌تاکو دیدگا‌کان فراوانتر بن و پیره‌وه‌کانی قسه‌کردن زۆرتر بن و کیشه‌کان ئالۆزتر بن مه‌ترسی زاراوه‌کانیان زیاتر ده‌بیت، چونکه ده‌توانریت حه‌قیقه‌ت و ناوه‌رۆکه‌کان بلیمه‌تانه و زیره‌کانه‌تر بخرینه‌ پوو تا جوانتر له‌میشکدا وه‌رگیریت و بنه‌ما و شیوازی گه‌توگۆی هزری باشتەر ریگبخریت، له‌لایه‌کی دیکه‌وه ده‌گونجیت له‌سه‌رده‌می مملانی بیروباوه‌ر و ئایدۆلۆجی و هزردا ئه‌و زاراوانه‌ گه‌رفته‌کان ئالۆزتر بکه‌ن و بنه‌هۆکاریکی ناروونی دیدگا و شیواندنی بنه‌ما و شیوازی گه‌توگۆی هزری و پۆشنبیری نیوان گه‌لان، به‌لکو په‌نگه‌ته‌نگ به‌زاراوه‌ په‌سه‌نه‌کانی گه‌لان هه‌لبچنن له‌بواره‌ جیاوازه‌کاندا و زهمینه‌ خۆشکه‌ن بۆ ده‌کردنی ئه‌وانه‌ی بیروباوه‌ریک یان فکریک یان ئاکاریکی په‌سه‌نی ئیسلامی ده‌رده‌پرن.

ج - گونجاویتی نیوان بواری مه‌عریفی و میتودی زانستی به‌کارهیتراو

بؤ گرنگی له‌م گونجاویتییه قورئان نمونده‌یه‌کمان بؤ باس ده‌کات (وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنَّا نَا أَسْهَدُوا خَلْقَهُمْ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْأَلُونَ) (الزخرف: ۱۹)، بتپه‌رسته‌کان میتودیکی مه‌عریفیان له ناو خه‌لکدا ده‌وته‌وه که: فریشته‌کان میینه‌ن، له شویتیکی دیکه ده‌یانوت: ئەوان کچی خودان، وه‌ک خودا ده‌فه‌رمویت: (أُمُّ لَهُ الْبَنَاتُ وَلَكُمْ الْبُنُونَ) (الطور: ۳۹)، خوای مه‌زنیس وه‌لامیکی ناوازه‌ی داونه‌ته‌وه (أَسْهَدُوا خَلْقَهُمْ) (الزخرف: ۱۹)، که به‌و مانایه دیت: ئەم میتوده مه‌عریفیه‌ی که فریشته به میینه کچانی خودا داده‌نیت، پیویستی به سه‌لماندنه، به‌شیوازیکی زانستی ورد تا بمانگه‌یه‌نیته ئەنجامیکی زانستی ورد، له‌م بواره‌شدا جگه له بینین هیچ بواریکی زانستی دیکه نیه، که‌واته ده‌بیت ئەوان له‌گه‌ل خودا بووبن و دروستکرانی فریشته‌یان بینبیت، یان له‌گه‌ل خودا نه‌بووبن، به‌لام له دواایدا فریشته‌یان بینبوه، وه‌لامه‌که‌شی: هیچکامیان پروی نه‌داوه، بویه قسه‌کانیان تنها خه‌یال پلاو و گومانبردنه، قورئان ده‌فه‌رمویت: (وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُصِفُونَ) (۱۰۰) بَدِيعَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ) (الأنعام: ۱۰۰ - ۱۰۱).

که‌واته بوختانه‌که‌یان به‌بی زانیاری و میتودیکی زانستی گونجاو له‌گه‌ل بواره مه‌عریفیه‌که‌ی‌اندا بووه، چونکه ئەوه جیهانی نادیاره و ئەوانیش ئامرازی مه‌عریفی ئەو جیهانه‌یان نیه، بویه شایه‌تیه‌که‌یان به‌تاله، ته‌نانه‌ت به‌کارهیتانی پیوه‌ری پیشووشیان به‌تاله، که به نه‌زانی خوایان به کاملی و خودای مه‌زنیان به نوقسانی داناوه، گوايه ئەوه به پیروژراگرتنه، بویه گونجاوی بواری مه‌عریفی له‌گه‌ل میتودی زانستی زور له زانایان جه‌ختی لیده‌که‌نه‌وه و ده‌لین: زانست یان پیشکه‌وتنی زانستی به‌بی گرتنه‌به‌ری ریگای توژیینه‌وه‌ی زانستی بوونی نیه، توژیینه‌وه‌یه‌ک که پشتنه‌ستور بیت به میتود و به‌پیی ئەو میتوده بوون و نه‌بوونی بابه‌ته‌کان پشتراست بکاته‌وه.

ج - گونجاوی نیوان بواری مه‌عریفی و وزه و توانای ژیری:

شتیکی زانراوه که وزه‌ی ژیری سنوورداره و په‌ی به هم‌موو شتیک نابات، به‌م شیوه ژیری به په‌هایی ده‌ناسریت، هرچه‌ند توانا ژیری‌ه‌کان جیاوازن، بویه ده‌بینین خودای مه‌زن پوونی ده‌کاته‌وه: زاتی خودا، گیان، پوژی قیامت، جیهانی فریشته‌کان، باران بارین، دووگیان بوون، پوژی و ئاکامی خه‌لک و گه‌لان، له‌وانه‌ن ژیری ناتوانیت لییان بکولیته‌وه، چونکه بؤ ئەوه ئاماده نه‌کراوه و ئەرکباریش نیه

به زانینان (يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّمُنَا لَوْفَهَا إِلَّا هُوَ
 ثَقُلَتْ فِي السَّمَاءَاتِ وَالْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمُ إِلَّا بَغْتَةً يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ
 وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ) (الأعراف: ۱۸۷). دهشفه رمویت: (إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ
 وَيُنزِلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ
 تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ) (لقمان: ۳۴). بویه همو موسلمانیک پیویسته له سهری به
 جلهوی ناین عهقلی بگریت، توانا و وزه ی ژیریش له بابه تانیکدا به کارنه هینیت له
 سویدیکی لینابینیت، به لکو با گه رانه که ی له و بازنه یدا بیت که په روه ردگاری بوی
 داناوه، به پیی ئه و مهرجه شهرعیانه ش بن که قورئان و سونهت دیاری کردوون،
 تاکو له خلیسکان پاریزراو بیت و بو دین و دنیای سود له وانه ی که به دواایدا
 دهگه ریت وهر بگریت.

ح - قه تیسکردن و شاره زابوون له کیشه:

دهرکردنی بریار له سهر کیشه یه ک پیویستی به وردی وینا کردنیه تی، ئه مه ش
 پیویست به وه دهکات شاره زای هموو لایه نه کانی کیشه که بیت، تا بریاره که به
 هو ی شتیکه وه که وینای کرابوو هه لنه وه شیته وه، بویه بیرکردنه وه یه کی گشتگیر
 بو گشت به شه کانی کیشه که پیویسته ئه و جا قه تیسکردنی له ژیر یه ک حوکمدا که
 همووی گرتوو ته وه.

مه به ست له بیرکردنه وه ی گشتگیر ئه و شیوازه یه سهیری دیارده که له هموو
 روه کانیه وه دهکات و هموو به شه کانی و په یوه سته کانی شی ده بشکنیت، بویه
 هه لو یست وهرگرتن یان حوکمدان له سهر بیرو که یه ک یان که سیک یان گروپ و
 ریچکه یه ک له سونگه ی تیروانینیکی به شه کیه وه، ئه و بریار و هه لو یست و حومه
 سته م و نادادی ده بیت پیچه وانه ی فه رمانی خودایشه که ده فه رمویت: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ
 آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ
 لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ) (المائدة: ۸)، هیرشی توندی قورئانی پیروز
 بو ئه م خاوه ن میتودانه له سوره تی یونسدا رونه (بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ
 وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ) (یونس: ۳۹)،
 دیارده که له قورئاندا هاوجوته به حوکم، بویه په ی بردن به به شه کانی زهروره تا
 حوکمیکی دروستی له سهر بدرین، ده بین پاش روونکردنه وه ی کومه له حوکمیک له
 سوره تی (النساء) دا به دواایندا حوکمیکی بابته تی دیت، پوخته که ی زانینی ئامانج و
 سوودی جیبه جیکردنی حوکمه کان و فه رمانه کانی په روه ردگاره: (يُرِيدُ اللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ

وَيَهْدِيكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (النساء: ٢٦).

ئەو دەستەبەندی ئەسەر شارەزابوون لە ھەموو لایەنەکانی کیشەییەکی بنیاد دەنریت ئەو دەستەبەندی ئەسەر بەسەر جگە لەو بەشەدا نەگشتینریت، چونکە ھۆکاردا بەبوون و نەبوون دەسورپیتەو، ھۆکاریش پەیوەستە بە وینای کیشەییە، بۆیە جوئیکاری لە ھۆکاردا لە کاتی تیکەلبوونی ویناکان و نزیکبوونەو دەستەبەندی کیشەکان لە یەکدی جەختی لێدەکریتەو، جا بنەمای بەشەکان لە ھۆکاردا قەتیس دەکات و ھۆکارەکی یەکی بەیەکیان دەگریتەو، بەلام ئەو لەوان دەرچوو ھۆکارەکی جودای دەکاتەو. ئەم ریکخستەنە زانستییە قورئانییە نیشەکان کورت دەکاتەو لە کیشەیی خاوەنەکید، بۆیە دەبینین جودای مەزن لە کاتی دادوەریتی نیوان خەڵک و ھۆکاردا بۆمان ڕوون دەکاتەو کە بەری خەڵکی دیکە نەکەویت و تەنھا کەسەکی بگریتەو (وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى) (فاطر: ١٨). کەواتە خلیسکانیکی زانایەکی وا ناکات زانایانی دیکەش تێوەبگنیت، ئەگەر تاکیک لە گروپ و ریکچە و گەلیک لایدا نابیتە بەلگە لەسەر ئەوانی دیکە. بەلکو ھۆکارەکی بەسەر ھۆکارەکیەو بەسەر وینای کیشەییە دەچەسپیت و خەڵکی دیکە تەواوی ھەڵناگرن (لَيْسُوا سَوَاءً مِمَّنْ أَهْلُ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ) (آل عمران: ١١٣). دەشەرفەرمووت (وَمِنْهُمْ مَّنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَمِنْهُمْ مَّنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ) (یونس: ٤٠). دەبینین نەگشتاندوو بەسەر ھەموواندا، چونکە بەشیکێ ئەھلی کیتاب باوەرێ بە قورئان ھەبە و کە باسی دوورووھکانیشی کرد بە پارچە پارچەیی ناوی ھێنان.

– مەعریفە لە سەرچاوە دروستەکانیەو ھەردەگیریت، لەگەڵ کرانەو بەرامبەر شارەزایی ئەوانی دیکە.

پێویستە ھەرگرتنی مەعریفەیی تێرو تەواو لە سەرچاوەکانیەو بیت، ھەموو مەعریفەییەکی ھەمی – با لقەکانیشی جیاواز بن – سەرچاوەیی خۆیان ھەبە، ھەموو مەعریفەییەکی مەعریفەیی سەرچاوەیی خۆیان، دەبینین قورئانی پێرۆز بە پرسیارکردن رینماییمان بۆ سەرچاوەکان دەکات (وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُّوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ) (الأنبياء: ٧)، جا ئەگەر مەعریفەیی مادی بوو گەرانەو بۆ خاوەنەکانیان لەپیشتری کەسانی دیکە، ھەروەھا لە بواری ئامراز و ئەو میتۆدی کە دەگاتە ئامانج بۆ دەستخستنی ئەنجامی دروست، لێرەدا (أهل الذکر) پەسپۆرانی بواریەکی لە ھەر بواریکدا بیت ھەتاکو مەعریفەییەکیان شایستە بیت، ئێمە لەسەر شایستەیی و زانست و مەعریفەکانیان دەوھەستین و

لییان و هرده‌گرین و سویدان لیده‌بینین، به مهرجیک پیچه‌وانه‌ی ده‌قیک نه‌بیت، له قورئاندا، موسا پیغه‌مبه‌ر ده‌بینین زانست له که‌سیک و هرده‌گریت که که‌متر له ئه‌و ناوبانگیان هه‌یه‌و پله‌شی که‌متره (قَالَ لَهُ مُوسَىٰ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰ أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا) (الکھف: ۶۶)، کورپه هوشیاره‌که‌ی ئاده‌م له قه‌له‌ره‌شه‌ نا‌هوشیاره‌که‌ و هرده‌گریت (فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُورِي سَوَاءَ أَخِيهِ) (المائدة: ۳۱)، ته‌نانه‌ت قورئان قسه‌کانی به‌لکسی‌ی پادشا به‌ر له موسلمان بوونی و هرده‌گریت (قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعْرَبَ أَهْلِهَا أِذْلَةً) (النمل: ۳۴)، خودا ده‌فه‌رمو‌یت: (وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ) (النمل: ۳۴).

جا میتودی زانستی بوونی هوشیاری دروستی له هه‌موو که‌س و هرده‌گریت، ئه‌گه‌ر باش بیت و پیچه‌وانه‌ی زانست نه‌بیت، به‌بێ ره‌چاو‌کردنی بو‌یژ و تایبه‌تمه‌ندی سه‌رچاو‌هه‌کی، مه‌رج ئه‌وه‌یه‌ دلنیا بیت له‌و که‌س و سه‌رچاو‌هه‌یه‌، ده‌بینین قورئانی پیرۆز مه‌عریفه‌ی رابردووان له‌یه‌کدی نزیک ده‌کاته‌وه‌ و داوای یه‌کبوونی مه‌عریفه‌ی وه‌حی ده‌کات، خویشی پشتی به‌ستوه‌ به‌ شیوازی راساندن و زالیتی، ئه‌مه‌ش به‌و مانایه‌ نایه‌ت که‌ ئیمزا له‌سه‌ر هه‌رچی مه‌عریفه‌ هه‌یه‌ بکات و ره‌چاوی ده‌ستپوه‌ردان و هه‌له‌یان نه‌کات. چونکه‌ قورئان به‌ دامه‌زراوی و سپینه‌وه‌ی کیشه‌کانی پیش خوی هاتوه‌ (وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيِّمًا عَلَيْهِ) (المائدة: ۴۸)، ده‌شفه‌رمو‌یت: (وَمِن قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ إِمَامًا وَرَحْمَةً وَهَذَا كِتَابٌ مُّصَدِّقٌ لِّسَانِ عَرَبِيًّا لِيُنذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَبُشْرَىٰ لِلْمُحْسِنِينَ) (الأحقاف: ۱۲)، (وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُّصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنَ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ) (الصف: ۶)، ئه‌مه‌ش دانپیا‌دانانی که‌له‌که‌بووی مه‌عریفی ده‌گه‌یه‌نیت و ئه‌وه‌ش ده‌گه‌یه‌نیت هاتوه‌کان مه‌عریفه‌که‌یان له‌سه‌ر مه‌عریفه‌ی پیشینانین بنیات ده‌نین. ئه‌و زالبوون و راساندنه‌ش له‌خو ده‌گریت به‌سه‌ر ئه‌وانه‌ی پشت‌له‌ سه‌رچاوه‌ ئه‌سلیه‌کانه‌وه‌ هاتوون که‌ وه‌حیه‌، چونکه‌ بو هه‌موو مرو‌قه‌.

ئا له‌م ریبازه‌وه‌ سوود له‌ میتودی چۆنیه‌تی مامه‌له‌کردنمان و هرده‌گرین له‌ میرات و که‌له‌پووره‌ زانستی‌که‌ماندا، چونکه‌ گومانی تیدا نیه‌ راست و ناراستیان تیدایه‌، چونکه‌ ئه‌وانیش ئیجتیه‌دان، مه‌به‌ست پینان روونکردنه‌وه‌ی حه‌قیقه‌ته‌، بویه‌ میراتیکی قورس هه‌لگیراوه‌، چونکه‌ قورئان وه‌حیه‌کی خوداییه‌، ئه‌وه‌ش زانا‌کامان بو‌یان به‌جیه‌شتووین، وه‌ک ئیجتیه‌ادی مرو‌یی په‌یوه‌ست به‌ وه‌حیه‌وه‌ ئه‌نجامیان داوه‌. جا ئه‌وه‌ی له‌گه‌ل وه‌حیدا گونجاو بوو و هریده‌گرین و ئه‌وه‌شی لایدات ره‌تی ده‌که‌ینه‌وه‌.

به‌شی دووهم: زانست له قورئانی پیرۆزدا

(العلم) زانست به‌دیاریکراوی یان به‌هاوناوه‌هاوماناکانی زۆرتین ده‌سته‌واژه به‌کاره‌یتراوه‌کانی قورئانی پیرۆزه‌خودای مه‌زن فه‌رمانی بۆ هیچ شتیکی نه‌کردوووه که پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی داوای زیادکردنی بکات جگه‌ زانست، بابته‌ی وه‌ستان له‌سه‌ر ئاماژه و نیشانه‌کانی زانست به‌ئامانجی دیاری کردنی چه‌مکه‌که‌ی، ده‌خوازیت پۆ بچینه‌ناو زۆر باس و خواسی دیکه‌ «تا مانا زاراوه‌بیه‌کانی ده‌رکه‌ون تووێژینه‌وه‌ فه‌ره‌ه‌نگیه‌کانی بخرینه‌ پێشه‌وه‌، له‌گه‌ل باسکردنی ئه‌و به‌ش و تایبه‌تمه‌ندیانه‌ له‌وانی دیکه‌ی جیا ده‌کاته‌وه‌، تا بازنه‌یه‌کی دیاریکراو بۆ بیژه‌که‌ پیکده‌هینریت له‌ئهنجای په‌یوه‌ندییه‌کانی به‌وانی دیکه‌وه‌ له‌ بازنه‌ی مانا فه‌ره‌ه‌نگیه‌که‌دا، چونکه‌ بیژه‌هۆکاری دانانی واتایه‌ و ئه‌و چه‌مکه‌که‌شی تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی پیکده‌هینیت.

یه‌که‌م: پیناسه‌ی زانست و به‌شه‌کانی:

۱ - پیناسه‌ی زمانه‌وانی:

زانست پێچه‌وانه‌ی نه‌زانینه‌، که په‌بیردن یان مه‌عریفه‌ی گشتیه‌ی، یاخود باوه‌ربوونه به‌ به‌شیک به‌وه‌ی پێوه‌یه‌تی به‌ متمانه‌وه‌، زمانناسان ده‌لین، بۆیه‌ پێی ده‌وتریت زانست (العلم) له‌ (علامه) ئاماژه‌وه‌ هاتوووه‌، (المعلم) جی پێیه‌تی، له‌ زمانی عه‌ره‌بیدا، (العلم) موته‌عه‌دیه‌ به‌ خۆی و به‌ (ب)، (وَهُوَ بَكْلٌ شَيْءٌ عَلِيمٌ) (البقرة: ۲۹)، (أَلَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى) (العلق: ۱۴)، به‌لام به‌ (من) نایته‌ موته‌عه‌دی، مه‌گه‌ر به‌ ته‌میزیکی مه‌به‌ست بیته‌ (وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ) (البقرة: ۲۲۰). (علم الشيء) واته‌: هه‌ستی پیکرد، ناسی، دلنیاوو لی، هه‌مووی زانی جیای کرده‌وه‌، به‌کاره‌یتانی (العلم) به‌ مانای زانراو به‌ربلاوه‌.

۲ - پیناسه‌ی زاراوه‌یی:

زانست به‌وه‌ پیناسه‌ ده‌کریت په‌ی بردنه به‌ شتیکی وه‌ک خۆی، که دوو شیوه‌یه‌: یه‌کیکیان په‌ی بردنه به‌ خودی شته‌که‌، دووه‌میان: بریاردانه له‌سه‌ر شتیکی به‌ بوونی شتیکی که بوونی ئه‌وه‌، یان به‌ نه‌بوونی شتیکی که نه‌بوونه له‌ ئه‌و، یه‌که‌میان له‌ ریزمانی عه‌ره‌بیدا یه‌ک مه‌فعولی هه‌یه‌ وه‌ک (لَا تَعْلَمُوهُمْ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ) (الأنفال: ۶۰)، دووهم دوو مه‌فعولی ده‌بیته‌ وه‌ک: (فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ) (المتحنة: ۱۰).

جورجانی به‌م شیوه‌ پیناسه‌ی ده‌کات: باوه‌ری ته‌واوی چه‌سپاوه‌ له‌گه‌ل واقیعه‌دا، خودای مه‌زنیش خۆی به‌ (العلم)، (العليم)، (العلام) ناو ده‌بات وه‌سفی

خۆیشی به (يعلم)، (علم)، (عَلَمُ الغيوب)، (لا يخفى عليه الخافية) دهکات، چونکه پهروهردگار دهزانیټ چی دهبیټ و چی نابیټ، ئهگه رببوايه چوڼ دهبوو، ههروهها باوهړی باوهرداران و کوفری کافران و گوناھی گوناھباران دهزانیټ. خودای مهزن زانستهکهی هوی پهیداوونی جیهانه، جیهانیش هوی زانستی مروّقه، چونکه بوونی شتهکان هویکهی زانست بوو، جا ویناکهی هه ر چوڼ بیټ، زانستی خودا به نهیټی و ئاشکراکانه، ئهمهش له زور ئایهتدا هاتووه، پهنهانهکان به ناوی (الخبیر) (اللطف) و ئاشکراکانیش به (السمیع) و (البصیر) ناو دهبات (أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ) (الملک: ۱۴)، زانستی خودا هه ر بوووه نه به زهروورده ته و نه بهدهستهپنراوه، زانستی خودا له کات و شوین بهدهره.

۳ - بهشهکانی زانست:

زانایانی (الأصول) زانست دهکهن به دوو بهش: زانستیکی هه ر بوو، ئهوه تایبهته به خودای پهروهردگار هوه، زانستیکی پهیدا بوو که تایبهته به مهخلوقات هوه، که ئههیش دوو بهشه: زانستیکی زهرووری، ئهوهیه به سهرنجدان و بهلگههینانهوه نابیټ وهک: ئه و زانستهانی به یهکیک له پینچ ههستهوه ردهکه بیټ، دووهم: زانستیکی بهدهستهپنراو، ئهمهیان لهسه ر سه رنج و بهلگههینانهوه وهستاوه واته: پیویستی به جولاندنی میټک و فیروبونه، ئهمهش مانای ئه م فهرموودهیه: (زانست به فیروبونه)، ئه م زانستهیان خه لک تیااندا جیاوازن: خودا دهفه رمویټ: (فَسَأَلْتُ أُوْدِيَةَ بِقَدْرِهَا) (الرعد: ۱۷)، هه ر لایهک ئه ندازهیهکی بو ههیه به جیاوازی ئه ندازهکان، جا زانستی زهرووری ئه وهیه مروّقهکان له حاله تی ئاساییدا هه موویان هه یانه، شه ریه ته ئاسمانیه کانیس لهسه ر ئه مه دابه زیون، گوتاریان به شیوهیه که زیرهک و ته ممه ل تیان دهگن، زانا و نه زان لیتیان سوودمه ند دهن، بویه بنه ماکانی ئاین بهلگهیه لهسه ر هه موو عاقلیکی بالغ له هه ر پلهیهکی تیگه یشتندا بیټ، چونکه زهرووری و بهلگه نه ویستن و پیویستیان به شیکردنه وه نیه، به لام نه زه ریه کان له ورده کاری په رسته نه کان وهکو یه کن و مه رج و تیگه یشتن له بابه ته نه حووی و شیکردنه وهی هه مه کیه کان بریتین له بابه ته ورده زانستهیه کان.

زانست له رپویه کی دیکه شه وه دوو بهشه: بیرودزهیی و کردهیی بیردوژهیی ئه وهیه، که زانرا واته تیروته واوه، وهک زانست ده رباره ی بوونه کانی جیهانی، به لام کردهیی ئه وهیه: ته واو نابیټ مه گه ر به کرده وه بکریت وهک زانست لهسه ر په رسته شه کان.

دووم: پله‌کانی زانست و مهرجه‌کانی:

۱ - پله‌کانی زانست:

جیهانی دهره‌کی شوینی به‌ده‌سته‌پینانی زانستن، هه‌سته‌وه‌ره‌کان تا‌که هو‌کاری خودی ئاگان بو پیه‌وست بوون به‌دیاره‌کانه‌وه، له‌سه‌ر ئه‌م بئه‌مایه: یه‌که‌م پله‌ی گه‌یشتنی زانست هه‌سته‌وه‌ره‌کانه، که کارلیکی هه‌سته‌وه‌ره‌کان له‌گه‌ل هه‌سته‌پیکراوه، به‌وه‌رگرتنی پینراوه هه‌سته‌یه‌کان که ئه‌نجامی کاریگه‌ریه هه‌سته‌یه‌کانه، ئه‌و پینراوانه‌ش به‌ره‌و خود ده‌گوازیته‌وه ئیتر به‌رزبوونه‌وه له‌پروسه‌یه‌ک به‌ساده‌کان ده‌سته‌پیده‌کات به‌ره‌و له‌وان ئالۆزتر، پاشان په‌ی بردن به‌حقیقه‌تی شته‌کان، پاشان له‌به‌رکردن، که پته‌وه‌کردنی شته‌ماقوله‌کانه له‌عه‌قلا، پاشان بیرکردنه‌وه که هه‌ولێ خوده بو هینانه‌وه‌ی ئه‌و زانیاریانه‌ی که نه‌ماون، پاشان یاد: که گه‌رانه‌وه‌ی وینه‌خو‌ازاوه‌کانه بو میشک، پاشان تیگه‌یشتن: که زورجار پیه‌وستبوونه به‌دوینراوه‌که‌تنه‌وه، پاشان (الفقه) که: زانیاریه، نیازی قسه‌که‌ره‌که له‌کاتی قسه‌کردندا، پاشان (الدراية) شاره‌زابوون که ئه‌و مه‌عریفه‌ته‌یه به‌هاتنی پینشه‌کیه‌کان پینی ده‌گه‌یه‌نیت، پاشان یه‌قینه که فیری شتیکی بییت و خه‌یالی پیچه‌وانه‌که‌ی نه‌که‌ین پاشان میشک: ئه‌ویش هیزه‌ی ئاماده‌گی وهرگرتنی زانیاریه، هه‌ر منه‌هینراوه‌کان، دوا‌ی ئه‌وه هزر که. گواستنه‌وه‌یه له‌داخو‌ازی‌وه بو ئایدیا (المبدأ) و گه‌رانه‌وه‌ی له‌مه‌به‌ئه‌کانه‌وه به‌ره‌داخو‌ازی، دوا‌ی ئه‌وه ئاگایی (الحدس) ئه‌وجا (زیره‌کی) (الفطنة) که ئاگا بوون له‌شتیکه ده‌ویستریت بزانیاریت، پاشان عاقلی (الکیس) واته هه‌لینجانی به‌که‌لکتر، دوا‌یی بیروبو‌چوون (الرأي) که ئاماده‌کردنی پینشه‌کیه‌کانه و دهرخستنی ختوره‌یه‌ی تیایدا، پاشان ونبوونه‌وه: که زانستیکه له‌دوا‌ی تیکه‌ل و پیکه‌لبوون به‌ده‌ست دیت، پاشان به‌رچاو‌روونی (الاستبصار) که زانستی پاش وردبوونه‌وه‌یه، پاشان گرتنه‌وه‌که زانیاریه له‌سه‌ر شتیکی له‌هه‌موو روویه‌که‌وه، پاشان دوودلی (الظن) که گرتنی هه‌ردوو سه‌ری گومانه (الشک) به‌پارسه‌نگی، پاشان عه‌قل که جه‌وه‌هر و ناوکیکه به‌هویه‌وه په‌ی به‌نادیاره‌کان ده‌بریت به‌هو‌کار و هه‌سته‌وه‌ره‌کان.

ئیین قه‌یم یش دابه‌شکردنکی دیکه‌ی بو پله‌به‌ندی زانست کردووه، که له‌سه‌ره‌وه ده‌ست پیته‌کات سه‌باره‌ت به‌جو‌ره‌کانی هیدایه‌تی تاییه‌ت و گشتی: یه‌که‌م: پایه‌ی قسه‌کردنی خودا له‌گه‌ل به‌نده‌کانیدا راسته‌وخو به‌بی واسیته، ئه‌مه‌یان بلندنترین پله‌وپایه‌یه، وه‌ک قسه‌کردنی خودا له‌گه‌ل موسای کوری عیمران (وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا)

(النساء: ۱۶۴). دووهم: پایهی وهی تایبه ته به پیغه مبه ران (إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ) (النساء: ۱۶۳). سئیه م: نار دنی په یامبه ریکی فریشته بو لای په یامبه ریکی مرؤف، که وهی بو ده هیئت له وهی خودا فه رموویه تی، ئه م پایانه تایبه تن به پیغه مبه ران و بو که سی دیکه نابیت. چوارهم: پایهی خستنه زار (التحدیث) ئه مه یان نرمتره له پلهی وهی تایبه تی، هه روه ها له پلهی راستگویان (الصدیقین) یش نرمتره، وهک عومه ری کورپی خه تتاب پیی درابوو، پیغه مبه ر (درودی خوی له سهر بی): (له گه لانی پیش ئیوه دا قسه له زاران هه بوو (المحدثون) جا ئه گه ر له م گه له شدا هه بیت، ئه وه عومه ری کورپی خه تابه). پینجه م: پایهی تیغه یان دن، خودا ده فه رموویت: (فَقَمَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا) (الأنبياء: ۷۹). شه شه م: پایهی روونبوونه وهی گشتی، که روونکردنه وه و جیاکردنه وهی حقه له به تال، به به لگه و نیشانه و ئامازه وه، ئه م پایه یه به لگه ی خودایه به سهر دروستکراوه کانیه وه، که سزای که س نادات و سهری لیناشیوینیت هه تا ده گاته ئه م پله یه (وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَاهُمْ حَتَّى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ) (التوبة: ۱۱۵). هه وته م: روونبوونه وهی تایبه تی، که روونبوونه وهی پیویستی هیدایه ته، روونبوونه وهی که له گه ل ئاگالییون و یارمه تی و ده سنتیشانکردن، له گه ل پچراندنی هوکاره کانی سهر شو ربوون و ئامرازکانیشی له دلا، (إِنْ تَخْرُصْ عَلَىٰ هُدَاهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ) (النحل: ۳۷)، (إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ) (القصص: ۵۶)، جا روونبوونه وهی یه که م مه رجه. هه شته م: پایهی پی بیستن (الاسماع) خودا ده فه رموویت: (وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ) (الأنفال: ۲۳)، ده شفه رموویت (وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَلَا الْأَمْواتُ إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشَاءُ وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ) (۲۲) (إِنَّ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ) (فاطر: ۲۲-۲۳). نویه م: پایهی ئیلهام یان خستنه دل، خودا ده فه رموویت: (وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا (۷) فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا) (الشمس: ۷-۸).

ئیلهام له پیش پلهی (فیراسه ت) به رچا وروونیه وهی، به و به لگه یه ی که به رچا وروونی (فیراسه ت) رهنگه به ده گمه ن روو بدات و ده گمه نیش حوکمی نیه، رهنگه له سهر خاوه نه کی سهخت بیت به رده وام نه بیت، به لام ئیلهام (خستنه دل) له پیگه یه کی پته و دایه، واته: پیگه ی نزیک ی و ئاماده بوون. ده یه م: خه ونی راستگویانه که چل و شه ش به شه له به شه کانی پیغه مبه رایه تی، بویه له تایبه ته کانه، چونکه ده وتریت سهره تای وهی به خه ونی راستگویانه دهستی پیکردوه، نزیکه ی نیو سالی پیچووه، ئه و جا گوازاوه ته وه بو وهی له بیست و سی سال بووه، بویه خه ون به چل و شه ش یه کی وهی دانراوه، واته شه ش مانگ خه ون و بیست و سی سال وهی.

۲ - مهرجه‌کانی زانست:

ته‌نھا مهرجی ئاکاری له زانستدا به‌س نین، وه‌ک چۆن ته‌نھا مهرجی زانستی له‌بابه‌تی بیره‌کردنه‌وه‌دا به‌س نییه، چونکه خستنه‌پووی بابه‌تیکی تیرو ته‌واو که پیچه‌وانه‌ی به‌هاو ئاکار بیت وهرناگیریت، جا گرنگترین مهرجه‌کان ئه‌مانه‌ن:

أ - بابه‌تی بوون:

له‌به‌رئه‌وه‌ی گفتوگۆی زانستی له‌سه‌ر لیکۆلینه‌وه‌ی قوول که پشتبه‌ستوو بیت به‌به‌لگه‌یه‌کلاکه‌ره‌وه‌کان داده‌مه‌زریت، ده‌بیت واز له‌سوژ و هه‌لچوون به‌هینریت به‌تایبه‌ت له‌زانسته‌ مرویبه‌کاندا، که ده‌چنه‌بازنه‌ی بیروبوچوون و وهرگرتن و ره‌تکرده‌وه‌وه، هه‌روه‌ها ره‌چاوکردنی دادگه‌ری له‌حوکمدان پیویسته، ئه‌مه‌ش پیوه‌ری بنه‌په‌تیه له‌پیوه‌ره‌کانی توێژینه‌وه له‌سه‌ر راستگۆیی، زانست، ئه‌مانه‌ت، دوورکه‌وته‌وه له‌حه‌زی که‌سی.

ب - ده‌ستپاکی زانستی:

ئهم بنه‌مايه بو پاريزگاری مافه‌کانی مروّف دارپژراوه، جا مادی بن یان مه‌عریفی، ئه‌وه له‌م ئایه‌ته‌دا پوونه (وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ) (الشعراء: ۱۸۳)، جا ده‌ستپاکی زانستی له‌جه‌ختلیکراوترین فرمانه‌کانه له‌گواستنه‌وه‌دا ئه‌ویش به‌دانان به‌چاکه‌ی ئه‌وه که‌سه‌ی که زانسته‌که‌ی لیوه‌رگیراوه، ئهم ده‌ستپاکی زانستیه ئاکاری راستگۆیانه دروست ده‌کات له‌ناخی که‌سیتی مروّفدا که ریزی خۆی و ئه‌وی دی بگریت، ئایه‌ته‌کانی راستگۆیی جوراوجۆرن، له‌وانه: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ) (التوبة: ۱۱۹)، بویه راستگۆیی له‌سیفه‌ته‌کانی ته‌قوا و باوه‌ره (وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ) (الزمر: ۳۳).

ت - ئه‌ده‌بی جیاوازی بوون:

خودا ده‌فه‌رمویت: (ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ) (النحل: ۱۲۵)، مشتومر به‌چاکترین شیوه، به‌ده‌ستبه‌رداری بوونی ره‌قی و زبری ده‌بیت، که ئه‌گه‌ر پیغه‌مبه‌ری خوا (درودی خوی له‌سه‌ر بیت) له‌گه‌ل هاوه‌لانییدا ده‌ستبه‌رداری نه‌بوايه، ده‌وریان چۆل ده‌کرد، (وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاع) (آل عمران: ۱۵۹)، مشتومر نیاز لای چاکه و گه‌یاندنی حه‌قیقه‌ته، بویه دروست نییه تیايدا به‌رامبه‌ر هه‌لچوینیت و تانه له‌مه‌به‌ستی به‌دیت و سوکایه‌تی به‌بوچوونه‌کانی بکه‌یت، به‌لکو ئاکاری جوانترین شیوه ئه‌وه‌یه: جوانی و چاکیه‌کانی به‌رامبه‌ر ستایش بگریت و له‌گه‌لی نه‌رم و نیان بدوینیت، ده‌بینین قورئانی مه‌زن

ریگری له تووره کردنی به رامبه ر دهکات (وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ) (الإسراء: ۵۳)، له به ره وهیه ریباری پیغمبه ران تاییه تمه ندیه که ی نه رم و نیانی و روونی و به سوژی بووه له مشتومر و روونکردنه وهی حه قدا (اَذْهَبَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ) (۴۳) فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ (طه: ۴۳ - ۴۴).

ت - به لگه هینانه وه له پیش مشتومر و ئالوزکاریه

دلنیا بوون و راستگویی له گواستننه وهدا ئه گهر پشت به بنه مایه کی راست و دروست نه به ستیت به س نیه، بویه ریباری قورئانی داوا کردنی به لگه یه بو ئه و بابته تانه ی بانگه شه ی بو ده کریت، سیفته ی ئه هلی حه قیش شوینکه و تنی به لگه یه پاشان باوه ره هینان، به پیچه وانه ی ئه هلی به تال که بیرو باوه ریان له سه ر بنه مای حه ز و ئاره زوو میراتی باو با پیرانه، پاشان گه رانیانه بو به لگه بو بویا خکردنی قسه کانیان به رهنگیکی زانستی، ئه مهش چنگه خشکییه بو ده رچه یه ک تا دژایه تی راستی و حه قیقه تی پینکریت، نه ک دوزینه وهی حه ق و هی دایه ت. به پینی بابته کانیش به لگه ده هینریته وه، ده گونجیت نه قلی یان عه قلی بیت، چونکه به لگه یه ک له بابته تیکدا گونجاو بیت مه رج نیه بو بابته تیکی دیکه بشیت (قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِّنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ) (الأنعام: ۱۴۸).

له قورئاندا به لگه (الدلیل) زور ناوی دیکه ی بو به کارهینراوه وهک پیشتیش باسمانکرد، له وانه: (الکتاب)، (البرهان)، (السلطان)، (الحجة)، (العلم)، (اثارة من العلم)، (وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَىٰ قَوْمِهِ) (الأنعام: ۸۳)، (سَلِّ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمَا آتَيْنَاهُمْ مِّنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ) (البقرة: ۲۱۱)، (وَإِذْ كَفَّمْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَنكَ إِذْ جِئْتَهُم بِالْبَيِّنَاتِ) (المائدة: ۱۱۰)، (قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرٌ مِّن رَّبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ) (الأنعام: ۱۰۴)، له م دوو ئایه ته ی دوا پیدا ده بینین (البینت) و (البصائر) ی بو به لگه به کارهینراوه.

ج - بایه خدان به زمانی زانست:

مه به ست پینی تیگه یشتنی زاراوه زانستیه پسپورییه کان و بایه خدانه به زاراوه گرنگه کان، چونکه کاریگه ری له سه ر دل و ده روون و میشکیش هیه. زاراوه کان له بهر پیویستی خه لک پینان پهیدا بوونه، ورده وردهش گه شه یان کردووه تا بوونه ته هوکاریکی به سوود و گرنگ له کاریگه ری بو سه ر تیگه یشتنی خه لک، ئه م زاراوانه کللی زانسته کانن و کاریگه ری ئه رینی و نه رینیان له زانست و رهفتاردا ده بیت، ریگایه کیشه بو پیکه هینانی و اتا ئاشکرا و په نهانیه کان، بویه ئاراسته ی عه قل دهکات بو ئه و واتایه ی مه به سه ته، زاراوه وا له عه قل دهکات ئاراسته ته نها بو

ئەو واتا بىكرىت كە پىسپوۋرانى زانستەكە لەسەرى كۆكن، چونكە بىژەيەك كە دەردەبىررىت ئەگەرى تىكەلبوونى ماناى بەپىي تىگەيشتن و كات و شوين و هزر و تايبەتمەندى و كەلتوور تىدەكەوئىت. جا ئەگەر لە وەرگرتنىدا رەچاوى ئەوانە نەكرىت ئەوا كەلین و تىكەل و پىكەلى دروست دەبىت.

ح - گونجاوى توانا مەعرفىيەكان لە بواری تووژىنەوهدا:

ئامىرەكانى زانست لای مروؤف توانايەكى ديارىكراويان ھەيە و بوارەكانيان سنووردارن، بۆيە دەبىنين ناوبىرىك ھەيە كە گوئى دەنگى تىدا نابىستىت، بواریك ھەيە چا و وینەى تىدا نابىنىت، بۆ عەقلىش سنوورىك ھەيە لەو دیوى ناگات، جا يەكك لە رىكخستن و مەرجهكانى زانست ئەوھەيە مروؤف لە دووى شتىك نەگەررىت لە تواناى ئەو بەدەرە، چونكە ئەوھە گەرانهكان بە فیرۆدان و خومانووكرندنە، خودا دەفەرموئىت: (يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّمُنَا لَوْفَتَهَا إِلَّا هُوَ نَقُلْتُ فِي السَّمَآوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمُ إِلَّا بَغْتَةً يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ) (الأعراف: ١٨٧).

سەيەم: تىروانىنى گشتگىرانەى قورئان بۆ زانست:

ئەوى سەرنجى قورئان بدات و لە ئايەتەكانى ورد بىتەو، لە زور شويندا دەبىنىت تىروانىنىكى گشتگىرانەى بۆ زانست ھەيە، كە داخوازيەكانى دنيا و قىامەت پىكەوھە گریدەدات، ھەرەھا پەيوەندى بە بابەتە مروئىيەكانەوھە ھەيە كە تىايدايە، لە سەرووى ھەمووشيانەوھە بوون ناسى ھەر لە دروستبوونەوھە و پەرەسەندنەكانى تا كۆتايى، بابەتى يەكخواپەرستى، ئەو باسانەى پەيوەستن بە بوونەوھەر و ھەسارە و ئەستىرەكانەوھە، داواش دەكات لىيان رابمىن (وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ) (الأنعام: ٩٧). ئەم گشتگىر سەيركردنەى زانست لە يەكەم ئايەتى سورەتى (العلق)دا بە روونى دەردەكەوئىت: (اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ) (العلق: ١)، ئايەتەكە بە فەرمانى (اقْرَأْ) بۆ ھەموو خەلك بە باوھردار و بىئاوھر و چاك و خراپيانەوھە دەستپىدەكات، كە (مفعول بەيە، ناو نەھىتراوھە، ئەمەش نىشانەى گشتگىرى دەگەيەنىت. (شەوكانى) دەلئىت: فەرمانكردن بە خوئندن، پىويستە خوئىراويك ھەبىت، خوئندن لىرەدا بە بنەما و ھۆكار و ئامانجەوھە خودايىيە، ئەمەش پەرگىرى رەگەزپەرستى، شوئىنگەوتنى كوئىرانە، دەمارگىرى بۆ خوئىن و رەگەز و ئاراستە و فىكر رەتدەكاتەوھە، بۆيە لىرەدا خوئندن رەھەنديكى جىھانى سەرتاپاگىرى ھەموو پىويستىيەكانى مروؤف لە ھەردوو ژياندا لەخۆ دەگرىت، ھۆى قەتسىكردنى

رَبِّيَازِي قورئانی به (خودایی) له م ئایه ته دا پرون کراوه ته وه (الَّذِي خَلَقَ)، که واته ئه و پهروه ردگار و به دیهینه ره، شاره زای به دیهینه راوه کانیه تی، ده شزانیته چیان بو گونجاوه، بویه شهرعیه تی دیاریکردنی ربیاز و ریچکه ی هه یه، ئه وی له قورئان رامینیت ده بینیت سه باره ت به زانست - زیاتر - له سی بواردا ده سوپیته وه، یه که م: ئه وی په یوه سه ته به یه کخودا په رستی له ربوبیه ت و ئولو هیه ت و ئه سما و سیفاتی خودا و بابته ته په رستشیه کان، دوهم: ئه وانه ی په یوه سن به بابته تی بوونه وه ره وه، ئه و گشت حکمه ت و نهینیه تی له ناو خویدا هه لیگرتوه، سینه م: ئه وانه ی په یوه سن به باسی گه لانه وه، ده رباره ی شیوه ی په یوه ندی به دیهینراو و به دیهینه ره وه، جا هر یه که له م ره ه ندانه زانستیکی پسپوری پیوه ی په یوه سه ته، ره ه ندی یه که م: زانسته کانی شه ریه ت به جیاوازی تاییه تمه ندکانه وه پیوه ی په یوه سن، ره ه ندی دوهم: زانسته سروشتیه کان به جیاوازی تاییه تمه ندیه کانیه وه، پیوه ی په یوه سن، ره ه ندی سینه م: زانسته مروییه کان به جیاوازی تاییه تمه ندیه کانه وه پیوه ی په یوه سن. ئه م وینه یه سه رتا پگیری ده به خشیته زانست له قورئاندا، نه مادیکه رای بیباوه ری نه لا هوتی خه یالی، به لکو هاوسه نگی و مامناوه ندیتی.

دنیاش له به رژه وه ندی مروّف ژیربار بووه (هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذَلُولًا فَامْسُوا فِي مَنَاجِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ) (الملک: ۱۵). زانایان زانستیان کردوه به سی به شه وه: زانسته کانی شه ریه ت، زانسته کانی بوونه وه، زانسته کانی مرویی.

۱ - زانسته کانی شه ریه ت:

دروشمه ئاینیه کان که بیروباوه، په رستش ده گریته وه، ئامانج لیان تیگه یشتنی ئه رکی مروّفه له بوونه وه ردا و په یوه ندیه تی له گه ل پهروه ردگاریدا، چونکه خودا به دیهیناوه تا بیپه رستیت (وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ) (الذاریات: ۵۶)، جیه جیبوونی ئه م ئامانجه ش پیویستی به تیگه یشتنی ئه رکه که و په ی بردنه به فه رمان و ریگریه کانی خودایی، چونکه ده بیت دروشمه کان له سه ر بناغه ی زانستی دارپژریت، زانسته شه رعییه کانیش زور و جوراوجورن، له وانه: زانستی عه قیده، پاشان فیقه ی ئه حکامی شه رعی که په یوه سه ته به عیباده ت و مامه له ی دارایی و باری که سیتی و حدود و سزاکان و ئه وانی دیکه ش.

۲ - زانسته کانی سروشت:

یان زانسته کانی بوونه وه، که په یوه ندییان به ره وتی کاروباری خه لکه وه هه یه له سه ر گوی زه ویدا، ئه م زانسته کولکه ی هاوبه شی نیوان گه لانه، مه عریفه تیش

لهسهريان كه له كه بووه، واته‌ی ئه‌وی دوا بينا له‌سه‌ر ئه‌نجامی ئه‌وه‌ی پيشوو پيښگه‌يشتوووه داده‌پيژيټ، ئيين خهلدون به زانسته عه‌قليه‌كان ناوی ده‌بات، له‌راستيدا به‌شيكه له زانسته عه‌قليه‌كان، هه‌موو ده‌ستكه‌وتیكي زانستيش به‌لگه و نيشانه‌ی ته‌نهایی و مه‌نه‌تيكي خوداييه، جا گه‌ران بۆ زانستی دنيايی بناغه‌ی ئاوه‌دانكردنه‌وه و دروستبوونی شارستانيه‌ته، هه‌ر فه‌رمانیكي قورئانیش كه داواي سه‌رنجدانی وهك خود و ئاسمان ده‌كات، ئاماژه‌يه‌كه بۆ ئه‌م زانستانه، له‌راستيدا نيشته‌جيپوون له زه‌ويدا به‌هيز ده‌كريټ، وهك هيزی ئابووری، دارايی، پيشه‌سازي، هيزی شارستانی و زانستی، جا وه‌لامدانه‌وه‌ی خودای په‌روه‌ردگار له وه‌رگرتنی ئه‌م زانستانه‌دا خوداپه‌رستيه، به‌رپرسياريتی موسلمانان له بلاوكردنه‌وه‌ی بانگه‌واز و به‌رپاكردنی ئايینی ئيسلام به‌خه‌يال ناكريټ، به‌لكو هه‌موو ئه‌مانه ده‌خوازن هه‌ستانه‌وه‌يه‌كي شارستانی هه‌بيټ له هه‌موو پوويه‌كه‌وه، دارماني موسلمانان له رووی دنياييه‌وه سه‌رشوڤ بوون له‌به‌ردهم كافراندا، بۆيه پارانه‌وه‌كانيان ئه‌وه‌يه (رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلَّذِينَ كَفَرُوا) (الممتحنة: ٥)، ئه‌مه‌ش له‌م ئايه‌ته‌وه هه‌ستی پيښه‌كريټ: (وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا) (القصص: ٧٧).

٣ - زانسته مرويه‌كان:

ئه‌مه‌يان چه‌ند لقيكه، وهك: زانستی، كۆمه‌لايه‌تی، ده‌روونزانی، زانستی سياسي، ميژوو، ئابووری، ... جگه له‌وانه‌ش، له سه‌ره‌تای هاتنی ئيسلامدا ئه‌م زانستانه سه‌ره‌خۆ نه‌بوون و پۆلين نه‌كراون، هه‌رچه‌ند قورئانی پيروژ وه‌لامی يه‌كلاكه‌ره‌وه‌ی له‌سه‌ر ريشه‌ی مروّف و مه‌به‌ست له دروستبوونی، پيښه‌هاته و تايبه‌تمه‌ندی و ئازادی به‌رپرسياريتی داوه‌ته‌وه، هه‌روه‌ها له‌سه‌ر كار و چاره‌نووسی په‌يوه‌نداييه‌كاني، كاريگه‌ربوون و كاريگه‌ريی ... كه سه‌رجه‌م ئه‌م بابه‌تانه ئه‌مروّ له رۆژئاوا دا بوونه‌ته كۆمه‌له‌ زانستیكي تايبه‌تمه‌ند. جا زانسته مرويه‌كان له‌سه‌ر ليكۆلینه‌وه‌ی بابه‌تی (مروّف) له ژينگه‌يه‌كدا وه‌ستاوه، بۆ ئه‌وه‌ی بۆ كۆمه‌لگه‌يه‌ك ده‌شيت، ره‌نگه بۆ كۆمه‌لگه‌يه‌كي ديكه نه‌شيت، بۆيه ئيمه هه‌چ پيويستيه‌كمان به زۆر له‌و تويزينه‌وه مرويبانه نيه كه بابه‌ته‌كه‌يان له‌سه‌ر مروّفی رۆژئاوايه به گومرپوون و لادانه‌كانيانه‌وه. هه‌رگه يز دادگه‌ری نيه ئه‌م وينا نه‌ پيښه‌كشی گه‌لانی موسلمان بكریټ وهك نموونه‌ی زانستی مروّی، مه‌گر وهك نموونه‌ی عه‌به‌سيه‌ت و سه‌رگه‌ردانی لیبېروانين، كه ئه‌وان پيی ده‌لين پيښه‌كوتن.

به‌شی سییه‌م: به‌راورد له نیوان مه‌عریفه و زانستدا

پتیویست ده‌کات له‌سه‌ر ماناکانی زانست و مه‌عریفه بوه‌ستین، به ئومییدی دیاریکردنی چه‌مکه‌کانیان، رۆچوون له توژیینه‌وه فیکرییه‌کانی زانایاندا ئاراسته و شیوازی زمانه‌وانی و بیروباوه‌ری جۆراو جۆری لیده‌که‌ویته‌وه، چونکه ده‌ست ده‌ده‌نه بیژه‌کان و واتاکانیان بۆ بیروبوچوونی خۆیان لیکیانده‌ده‌نه‌وه و ئاماژه‌کانیان به‌ره‌و نه‌ریتی خۆیان ده‌به‌ن، بۆیه گه‌رانه‌وه بۆ ریشه‌ی زمانه‌وانی گرنگه بۆ تیگه‌ه‌یشتنی ماناکان و دیاریکردنی بازنه‌ی واتا تاوه‌کو زاراوه‌کان ریکبخرین، زانستیش پله‌ی هه‌یه له روه‌ی گوومان و دوودلی و دلنیا‌یه‌وه، هه‌ر له زانستدا هزر بزواندن و شکاندن، خیرایی خیرایی، زیره‌کی و بلیمه‌تی تیدایه، ده‌گونجیت زانست زانستیکی روه‌تی سه‌رپیی بیت، ده‌شکریت زانستیکی قولی رۆچووی ریشه‌داکو تراو بیت، له‌به‌ر هه‌موو ئه‌مانه‌ ده‌بینین زانست یان مه‌عریفه هاوواتایان زۆره، هه‌ریه‌ک له‌و هاوواتایانه‌ش له‌ روه‌یه‌که‌وه په‌یوه‌ندی به‌ زانستی سه‌رتاپاگیره‌وه هه‌یه، له‌ روه‌یه‌کی دیکه‌وه په‌یوه‌ندی به‌ تاییه‌تمه‌ندییه‌وه هه‌یه.

یه‌که‌م: جیاوازییه زمانه‌وانی و زاراوه‌یه‌کان

دیاریکردنی جیاوازی نیوان زانست و مه‌عریفه به‌ گه‌ران ده‌بیت به‌ ناو مانا فه‌ره‌ه‌نگی و به‌کاره‌ینراوه‌کان و پاشان شیکردنه‌وه‌ی پیکهاته‌ی هه‌ریه‌که‌یان به‌وه‌ش ده‌بیت سه‌یری ریشه‌کانیان بکریت، خویندنه‌وه‌ی پیکهاته‌کان له‌ فه‌ره‌ه‌نگه‌کانی زمان و زاراوه‌دا بکریت.

أ – جیاوازییه زمانه‌وانیه‌کان:

له‌ ئه‌نجامی ئه‌و تیهه‌لکیشیه‌ی نیوان هه‌ردوو زاراوه‌ی زانست و مه‌عریفه‌ت ناچارین له‌ هه‌ردوو زاراوه‌که‌ بکۆلینه‌وه تا جیاوازییه‌کانیان دیاری بکه‌ین، چونکه هه‌ر زاراوه‌یه‌ک په‌یوه‌ندی به‌ ریشه‌ زمانه‌وانیه‌که‌وه هه‌یه، بۆیه پتیویسته له‌سه‌رمان بگه‌رپینه‌وه بۆ فه‌ره‌ه‌نگه‌کان.

زانست له‌ زمانی عه‌ره‌بیدا بۆیه ئه‌و ناوه (علم)ی لێنراوه چونکه له (علامه)وه نیشانه‌وه هاتوه، واته: هێما، ئاماژه، به‌لام مه‌عریفه له (العرف) ناسراو پێچه‌وانه‌ی نه‌ناسراوه‌وه هاتوه، مه‌عریفه له‌ دوا‌ی نه‌بوون ده‌بیت، نه‌بوونیش یان له‌ نه‌زانینی ریشه‌ی شه‌ته‌که‌یه یان له‌ بیرچوونیه‌تی، وه‌ک بلیی شته‌که‌ شاراوه‌ بووه له‌ می‌شکدا، به‌لام له‌به‌ر به‌رزی و دیاری له‌وانی دیکه له‌و ساته‌دا ده‌رده‌که‌ویت، فیعلی مه‌عریفه‌ش له‌سه‌ر یه‌ک مه‌فعوله ده‌لێت: عرف الدار، یان ئه‌م ئایه‌ته: (فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ

لَهُ مُنْكَرُونَ (يوسف: ٥٨)، به لَام فيعلی (العلم) دوو مه فعولی هه یه (فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ) (الممتحنة: ١٠).

نزیکیهک له نیوان واتای زانست و مه عریفه دا هه یه، هه ردووکیان مانای شتیک دهگه یه نن، هه رچه ند مه عریفه واتای بهرز بووه وه دهگه یه نیت، به واتای پاداشتیش دیت، بهم هۆیه شه وه له مه عریفه دا (زانست) یش هه یه، هه روه ها زانست و کرداریشی تیدایه، که واته مه عریفه تی خودا زانستیکی یه قینیه له گه ل ئیشکردن بهو شیوهی له گه ل قه ده ری خودا گونجاوه، مه عریفه له ماناکانیدا ئیعتیراف و دانپیدانانیش دهگریته وه که زانست و به لگه ن.

٢ - جیاوازیه زاراوه ییه کانیان:

مه عریفه لای هه ندیک له زانست تایبه تتره، چونکه زانسته به خودی شتیک به وهرده کاریه وه، که واته هه موو مه عریفه تیک زانسته، به لَام هه موو زانستیکی مه عریفه ت نییه، چونکه بیژهی مه عریفه جو یکردنه وهی زاراوه که له وانی دیکه دهگه یه نیت، به لَام زانست ئه وه ناگه یه نیت، هه روه ها مه عریفه ت به وه دهوتریت که به بیرکردنه وه و وردبوونه وه پیی بگهیت، به کاریشده هیئریت بو شتیک په ی به خودی خوئی نه بهیت، به لکو په ی به شوینه واره که ی بهیت، وهک ده لئی: خودام ناسی، به لَام زانست به کاریشده هیئریت بو په ی بردن به خودی شته که له کاتی نادیاردا ده لئیت: زه دیدم ناسی، نالیت: زه دیدم زانی.

وتراوه زانست به دهستخستنه و تاییه ته به مروّف، به لَام مه عریفه ت خوړسکیه، وتراویشه: زانست تاییه تتره له مه عریفه ت، چونکه له پیشه وه یه تی و له گه ل هه موو زانستیکی مه عریفه ت هه یه، به لَام له گه ل هه موو مه عریفه تیکدا زانست نیه، مه عریفه ت: به ره می به رامبه ر بوون و په یوهستی نیوان خودی په بیهر و بابه تی په ی پی براوه، له هه موو پیدراوه ههستی هه کان جیاوازه، له و پوه وه له یهک کاتدا له سه ر به رامبه ر بوون یه کگرتنیکی پته وی ئه م دوو لایه نه راوه ستاوه، جا مه عریفه ت بو سه لماندنی په ی پیبراوه، به تاییه ت ئه گه ر په ی پیبردنه که دوو باره بووه وه ئه وا به په ی بردنی دووهم دهوتریت مه عریفه ت، که لای زورینه ی خه لک مه عریفه له بنه رتدا وهک زه روره تیکی خوړسک پوو ددات یاخود پیویستی به سه رنج و به لگه بو هینانه وه یه، وتراویشه: مه عریفه ت ئه نجامی عه قلی غه ریزیه.

هه ندیکیش وای بو ده چن که مه عریفه ت ته نها به دهستخستن پهیدا ده بیت، زانستیش به په ی بردنی هه مه کی یان ئاویته یی دهوتریت، به لَام مه عریفه ت به په ی

بردنی به‌شەکی یان سادە دەوتریت، مەعریفەت بۆ خودی ناو نراوەکە دەچیت و زانست بۆ ئەحوالی ناوبراو دەچیت، بۆیە لە قورئاندا فرمان بە زانست کراوە نەک بە مەعریفەت و لە یەکیش جیا کراوەتەوه، پێچەوانەی زانست نەزانی و ئارەزووه، بەلام پێچەوانەی مەعریفە نکولی و ئینکاریکردنه.

هەردوو بیژەکە لە قورئاندا هاتوون، بۆ مەعریفەت خودا دەفەرمویت: (مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ) (المائدة: ۸۳)، هەروەها (الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبَاءَهُمْ) (البقرة: ۱۴۶)، بەلام بیژەئێ زانست فراوانتر بەکارهاتوووە وەک: (فَاعَلِمَ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) (محمد: ۱۹)، یان (وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا) (طه: ۱۱۴). زۆری دیکەش.

خودای مەزن وەسفی خۆی بە (عالم)، (علاّم)، (یعلم) کردوو، دەشفەرمویت: ئەو زانستی هەیه، جیاواز لەوەی زانستەکە دراوێتە پالی پەرودرگار بەلام مەعریفەتی نەدراوێتە پال، ئەوەش دەگەریتەوه بۆ خود و مانای مەعریفەت.

دووەم: زاراوه هاوواتاکانی زانست و مەعریفەت لە قورئاندا:

وەرگرنتی زانست چەمکیکی کۆکارە بۆ زۆر واتا، چونکە زانست یان مەعریفەت پەيوەندی نیوان زانا و زاراوه و نیوان سەرناسەکە، واتە: لە روویەکەوه خودییه لە روویەکی دیکەوه بابەتیە، ئەویش پلە پلەیه کە لە هەستەوه دەستپێدەکات بۆ تەجریدی عەقڵی پاشان لەبەرکردن و بیرکەوتنەوه، ئەوجا بیرکردنەوه و تێرمان لە رووی گومان و دوودلی و یەقینیشەوه هەر پلەپلەیه، وەک پێشتریش وترا دەگونجیت زانستیکی رووتی سەرپیتی بیت یان زانستیکی پوچووی قول بیت، لێرەوه لەسەر گرنگترین هاوواتاکان دەووستین، لەوانە: (الأذن) کە هاوواتای زانستە، خودا دەفەرمویت: (وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ) (إبراهيم: ۷)، هەروەها (البصير) واتە زانا یان شارەزا (قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ) (طه: ۹۶)، واتە: ئەوەی زانیم ئەوان نەیانزانی، هەست لە لیدانی هەستەوهرەوه هاتوو، واتە (الحسن) کە بە مانای بوون و بینین هاتوو (يَا بَنِي إِدْرِيْسَ أَذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ) (يوسف: ۸۷)، بگەڕین بۆیان و بیاندۆزنەوه، (الخبر) یش هاوواتایەتی بەلام بە روونکردنەوهوه، خودا دەفەرمویت: (وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا) (الكهف: ۶۸)، لێرەدا (الخبرة) بە مانای: زانیاری لەسەر کارە پەنھانەکان دیت، هاوواتایەکی دیکە (الدرك)، پەیی بردنە کە گەیشتن و دیدارە، (الذكر) یش ئامادەیی کردنی دەروونە بۆ لەبەرکردنی ئەو مەعریفەیهی وەرگرتوو (إِنَّ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُّبِينٌ) (يس: ۶۹)، (الرأي) واتە بینینی چاو و دل (السؤال) داوای مەعریفەتکردنە، (الشعور)

زانینی شتییک به ههست، (الظن) زانستیکه به ئاماژه دهستدهکهویتی واته دوودلی، بهلام کهمیک بههیزی لایه نکیانی تیدایه، (العقل) ژیری دژی نهفامیه، که کومه له زانستیکه بهو هویهوه مروّف له زور شتی ناشیرین دور دهکهویتیتهوه و زور ئهرکی خوئی رادهپه رینیت (وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنَضْرِبَهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالَمُونَ) (العنکبوت: ۴۳)، (الفقه) زانین و تیگهیشتنی شتیکه (وَطَبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ) (التوبة: ۸۷). تیگهیشتن (الفهم) یش زوو حالیبوونی له شت و گواستنهوهی زوویی نهفسه له کاروباری دهرهکییهوه بو شتی دیکه، (النظر) رووکردنه شتیکه به چاوو دیتن، (الوعی) هوش به مانای کوکردنهوه و هه لگرتن دیت، به مانای بیرکردنهوهی و وردبوونه وهش هاتووه (لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً وَتَعِيَهَا أُذُنٌ وَاعِيَةٌ) (الحاقة: ۱۲)، (الیقین) بو دلنیا بوون و بیگومانی و پهی بردنی پر متمانهی دور له خه یال و گومان و خه ملاندن به کار دیت، (الیقین) زانینی شتیکه به دلنیا ییهوه پاش گومان بردن لئی، ئه مهش دوا ی زور بوونی، به لگه و نیشانه که ده بنه هوی یه قین په یداکردن به متمانه وه، بو یه هه موو یه قینیک زانینه، به لام هه موو زانینیک یه قین نیه، واته یه قین له سه رووی مه عریفهت و لیکولینه وه یه، به مه عریفهت ناوتریت یه قین، چونکه یه قین سیفه تی زانسته.

دەروازەى سېيەم:

ئامىر و رېگا و سەرچاوەکانى دەستخستنى مەعرفەت لە قورئانى پيروزدا

بەشى يەكەم: ئامپىرەکانى مەعرفەت لە قورئانى مەزندا

رېگاكانى مەعرفەت ئەركە پەيبەرەكان و ھىزە دەروونىيە مەعرفىيەكانى پرۆسەى پەى بردنى. گوچكە: ئامىر و ئەندامى جەستەيە، ئەركى بىستنى ئەوھىە تىي دەچىت واتە: ھىزىكى ئاويتەى دەمارى گوئىيە، دەتوانىت پەى بە دەنگ ببات، ئەمە بە لای كۆمەلىك لە زانايانەو، وەك راغىبى ئەسفەھانى و ئىبن قەيم و كەفەوى و جگە لەوانەيش. لە قورئانى پيروزدا دەربارەى مەعرفەى ھەستەوەرەكان – وەك ئامىر – باسيان نەھاتوو، جگە لە ھەستەوەرى گوچكە و چاوە نەبىت، يان بىستن و بىنين، بەلام دەست و خشاندن بەلگەى مەعرفەبوونى ئەوھىە كە پالپشتى پەى بردنى دىدەيە بە نووسىن و تەماشاكردن.

يەكەم: ئەركى ھەستەوەرەكان و توانا مەعرفىيەكانيان

ئوسولئەكان زانست دابەش دەكەن بۆ ناچارى و بەدەستھىنراو، جا ھەستەوەرەكان يەكەم دەروازەى مەعرفەن يەكەم پەى بردنى، زۆرپەى لىكۆلەرەوان لەسەر ئەو كۆكن كە دەروون پەى بەرەو لەگەل ھەستەوەرەكان زانيارى دەگوازنەو، بەلام ئەو قسەيەى دەوترىت ھەستەوەرەكان رېژەيىن و سەرچاوەى ھەلەن، ھەندىك زىادەرپەوى تىدا دەكەن و بەشىكىش لىي تىنەگەشتوون. زۆر لە تويزەران لە بوارى فەلسەفە و فيكردا وا دەبىنين كە ھەستەوەرەكان

هه‌له ده‌که‌ن و ناگه‌نه یه‌قین، له‌مه‌دا شوین قسه‌ی هه‌ندیک له‌ فه‌یله‌سوفه کۆنه‌کان و فه‌یله‌سوف و بیریاره موسلمانه‌کان ده‌که‌ون، له‌وانه: غه‌زالی، ئیبن‌حه‌زم، ... هه‌ندیکیشیان ئه‌م ئایه‌ته ده‌که‌نه به‌لگه له‌سه‌ر هه‌له‌کردنی هه‌سته‌وه‌ره‌کان (وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بَقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا) (النور: ۳۹)، به‌لگه‌کانیش له‌م باره‌وه دووباره ده‌بنه‌وه، خو هه‌سته‌وه‌ره‌کان ریژه‌یین، به‌لام مه‌عریفه (هه‌سته‌وه‌ری یه‌قین) شایه‌تیده‌ری هه‌سته‌وه‌ریه یه‌قینی و یه‌کلاکه‌ره‌وه‌یه، کاتیک ئه‌م شایه‌تیانه ده‌بن به‌ته‌واتور و له‌گه‌ل هه‌سته‌وه‌ره‌کانی دیکه‌دا کۆک ده‌بن، به‌مه‌رجیک له‌گه‌ل بنه‌مای ژیری پیچه‌وانه نه‌بنه‌وه، به‌لام پینج هه‌سته‌وه‌ره‌که‌ش ناتوانن په‌ی به‌هه‌موو شتیک ببه‌ن، ره‌نگه ئه‌گه‌ر مروّف جگه له‌م هه‌سته‌وه‌رانه هی دیکه‌ی هه‌بوایه زۆر نادیارى ده‌رخستبا، ئه‌وه‌تا زانایان بۆیان ده‌رکه‌وتوو که ئه‌م بۆشاییه پر له‌ وینه که ئیمه ناتوانین بیانینین به‌چاوی سه‌ر، چونکه نه‌گونجاون و ریکناکه‌ون له‌گه‌ل باری بینیماندا، ئه‌مه بۆ گوچکه‌ش هه‌ر راسته چونکه ئاستیکی به‌رزتریان هه‌یه له‌ ئاستی بیستی ئیمه (فَلَا أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ (۳۸) وَمَا لَا تُبْصِرُونَ) (الحاقه: ۳۸ - ۳۹). ئه‌وانه‌ش ده‌لین هه‌سته‌وه‌ره‌کان جیاکار نین یان ده‌لین راستگویی هه‌سته‌وه‌ره‌کان ئه‌گه‌رین و دلنیاکار نین، به‌لکو ره‌نگه ئه‌وه‌ی لامان یه‌قینه‌ته‌نها خه‌یالیک یان زینده‌خه‌ونیک بیت، راستیه‌که‌ی بیستن و بینین له‌قورئاندا یه‌قینیان لى ره‌ته‌که‌راوه‌ته‌وه، مه‌گه‌ر له‌حاله‌تی بوونی ریگریکدا (لَقَالُوا إِنَّمَا سُكَّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَّسْحُورُونَ) (الحجر: ۱۵)، بیستن لیزه‌دا بیستی وه‌لامدانه‌وه‌یه، هه‌رچی زه‌مکردنکی هه‌سته‌وه‌ره‌کان له‌قورئاندا هه‌یه، باسه‌که بۆ په‌یه‌کی به‌رزتره له‌په‌ی په‌ی بردنی هه‌سته‌وه‌ره‌کان، ئه‌وانه ده‌رباره‌ی هیدایه‌ت و رینمونین، وه‌ک سزایه‌کی خودایی بۆ ده‌ستبه‌رداربوون له‌هیدایه‌تی رینمایی ویستی مروّف، سزاکه‌شی بۆ پشته‌لکردنه له‌هیدایه‌ت، پاش بیستن و بینین و تیگه‌یشتن له‌به‌لگه‌گان، جا ئه‌و کات هیدایه‌تی پشتیوانی خودایی نامینیت ته‌نها رینماییه‌که به‌رده‌وام ده‌بیت.

که خودای مه‌زن هه‌سته‌وه‌ره‌کانی به‌ مروّف به‌خشیوه بۆ ئه‌وه‌ی سویدیان لى بینین به‌و ئه‌ندازه‌یه‌ی بۆیان دیاریکراوه، ئه‌م هه‌سته‌وه‌رانه‌ش هاوبه‌شن بۆ گشت که‌س، به‌لام له‌تاکیکه‌وه بۆ تاکیکی دیکه‌یان هه‌سته‌وه‌ریک بۆ هه‌سته‌وه‌ریکی دیکه ده‌گونجیت جیاواز بیت، ئه‌وه‌نده هه‌یه وه‌ی مروّی ته‌نها له‌وه‌سته‌وه‌رانه‌دا قه‌تیس ناکریت، بۆ وه‌رگرتنی مه‌عریفه، چونکه هه‌ر به‌وانه‌ش ده‌خلیسکین، خودای به‌رز و بی‌هاوتا به‌لگه‌ی له‌سه‌ر بنه‌ده‌کانی چه‌سپاندوو، به‌وه‌ی سی ریگه و ئامیری مه‌عریفه‌ی پی به‌خشیون (وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِّنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُم

السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) (النحل: ۷۸)، ده‌بینین قورئان هسته وهره‌کانی مروقی پشتگوئی نه‌خستوو و نه‌یشیکردووته جیگهی گومان، وهک هه‌ندیک فله‌سه‌فه عه‌قلیه‌کان ده‌لیئن، له‌ ئامیره‌کانی دیکه‌شیان به‌رزتر نه‌کردووته‌وه وهک نه‌زموونگه‌راکان باسی ده‌کن، مامناوندیتی له‌ قورئاندا گرفتیکی راسته‌قینه‌ی نه‌هیشتووته‌وه بوّمان، به‌وه‌ی به‌خشاوه‌هسته‌یه‌کان له‌ قورئاندا یه‌که‌م ئامیرن که هۆکاره‌کانی په‌ی بردن ئیشیان له‌سه‌ر ده‌کن.

دوهم: بیستن و بینین له‌ قورئاندا:

۱ - گوپچه و بیستن له‌ قورئاندا:

گوپچه ئەندامی بیستنه له‌ مروّف و ئازهلدا، خودا ده‌فه‌رمویتی: (وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَّا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَّا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ) (الأعراف: ۱۷۹)، به‌لام له‌ قورئاندا هسته‌وه‌ری بیستنی زیاتر به‌کاره‌ینراوه، سه‌د و سی و نوّ جار باسکراوه، بیستن ئەو هسته‌وه‌ریه‌ په‌ی به‌ قسه‌کان ده‌بات، ئەو هیزی گوپچه‌یه (وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَأَبْصَارًا وَأَفْئِدَةً فَمَا أَغَىٰ عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَا أَبْصَارُهُمْ وَلَا أَفْئِدَتُهُمْ) (الأحقاف: ۲۶)، هستی بیستن بایه‌خیکی گه‌وره‌ی هه‌یه، چونکه وهرده‌کاری زانیاریه‌کان وهرده‌گریت، بویه له‌بری گوپچه تیگه‌یشتن و له‌بری بیستن گوپراه‌لی به‌کاره‌اتوو.

بیستنیس جوّری هه‌یه: بیستنی په‌ی بردن، بیستنی تیگه‌یشتن و عه‌قل، بیستنی وه‌لامدانه‌وه، بیستنی قبولکردن و گوپراه‌لی، (السمع) له‌ زمانی عه‌ره‌بیدا ته‌نهما یه‌ک مه‌فعولی هه‌یه، ئەو فیعل‌ه‌ش له‌ دوا‌ی مه‌فعوله‌که‌وه دیت له‌ شوینی حال‌دایه، وتمان بیستن هیزی گوپچه‌ ده‌ریده‌بریت گوپچه‌ش ئەوه‌یه ده‌نگیکی تیدا ده‌بیت (خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً) (البقرة: ۷)، له‌ قورئاندا که‌بیستن ره‌تکرایه‌وه که‌واته وه‌لامدانه‌وه و گوپراه‌لی ره‌تکراوه‌ته‌وه (وَإِذَا تُلِيٰ عَلَيْهِمُ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا) (الأنفال: ۳۱).

ئەو بیستنه‌ی قورئان ستایشی ده‌کات تیگه‌یشتن و وه‌لامدانه‌وه‌ی فه‌رمانه‌کان و کو‌تاییه‌ینانه به‌ لاساری، پشته‌لکردن له‌ حه‌ق پشته‌لکردنه له‌وه‌ی ده‌بیستریت، که‌واته پشته‌لکار له‌ حوکمی که‌پیدایه، بویه خودا ده‌فه‌رمویتی: (وَإِذَا تُلِيٰ عَلَيْهِمُ آيَاتُنَا وَلَّىٰ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا) (لقمان: ۷)، ئەوه‌ بیستنیکه‌ که‌ وه‌لام ناداته‌وه، که‌واته له‌ حوکمی نه‌ژنه‌وایانه، چونکه ئامانجه‌که‌ جیبه‌جینه‌بووه، بویه بوون و نه‌بوونی وه‌ک یه‌که (وَإِن تَدْعُوهُمْ إِلَىٰ الْهُدَىٰ لَا يَسْمَعُوا) (الأعراف: ۱۹۸).

که‌واته په‌ککه‌وتنی بیستن په‌ککه‌وتنی شوینی په‌ی بردنه، که دله، بویه له ژماره‌یه‌ک ثابته‌دا پیکه‌وه‌ه‌گریدراون، به‌لام له ناوه‌ینانی چاودا په‌رده و داپوشه‌ر هاتوه (وَنَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ) (الأعراف: ۱۰۰). (لا یسمعون) واته پینمایي که‌لکیان پی ناگه‌یه‌نیت ته‌نجا به‌لگه‌یان له‌سه‌ر ده‌سه‌پیت، چونکه ئه‌وه‌ی پینان ده‌وتریت تییده‌گن و ده‌بیستن، به‌لام دلیان قه‌ناعه‌ت ناکات و ده‌روونیان بوی نا‌کریته‌وه، بویه بیستن و نه‌بیستیان وه‌ک په‌که.

بیستن دابه‌ش ده‌بیت بوی بیستنی په‌ی بردن (إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا (۱) يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ) (الجن: ۱- ۲)، هه‌روه‌ها بیستنی تیگه‌یشتن، که لادهر و غافله‌کان نا‌گریته‌وه (فَإِنَّكَ لَا تَسْمَعُ الْكَلِمَاتِ وَلَا تَسْمَعُ الصَّوْتِ الَّذِي دُعَاءُ) (الروم: ۵۲)، بیستنی قبول‌کردنیش هه‌یه وه‌ک ئه‌م ثابته‌ت: (سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا) (النور: ۵۱)، بیستنی تابه‌تی تابه‌تیش هه‌یه له‌لایه‌ن نزیک‌تره‌کانه‌وه که بریتیه له بیستنی خویندنی قورئان به‌سی ئیعتیار به په‌ی بردن، تیگه‌یشتن، تیزامان و وه‌لامدانه‌وه، هه‌ر بیستنی‌ک له قورئاندا خودا ستایشی کردیبت و فه‌رمانی به‌دوستان‌ی کردیبت ئه‌م بیستنه‌یه بیستنی که‌لامی په‌روه‌ردگار، بیستنی ئاموزگاری، بیستنی قسه‌ی پیغه‌مبه‌رانه.

۲ - چاو و دیده له قورئانی پیروژدا:

چاو بریتیه له بینهر، به‌هه‌موو ئه‌ندامه‌که و به‌شه‌کانیشی ده‌وتریت ئه‌وه‌ی لامان گرنکه کاره مه‌عرفیه‌که‌یه، واته خودی چاو (أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ) (البلد: ۸)، له قورئاندا ئه‌رکی چاو دیتنه (يَرَوْنَهُمْ مِثْلَهُمْ رَأْيِ الْعَيْنِ) (آل عمران: ۱۳)، (وَلَهُمْ أَذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ هَبًا) (الأعراف: ۱۷۹)، (قَالُوا فَاَنُؤَا بِهِ عَلَى أَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ) (الأنبياء: ۶۱)، چاو کومه‌لیک وه‌سف کراوه، له‌وانه (کویرایی) (وَلَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا عَلَى أَعْيُنِهِمْ) (یس: ۶۶)، هه‌روه‌ها (القری) چاولیکنان (ذَلِكَ أَذَىٰ أَنْ تَقَرَّ أَعْيُنُهُمْ وَلَا يَحْزَنَ) (الأحزاب: ۵۱)، چاو تییرین: (وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِّنْهُمْ) (طه: ۱۳۱)، سووک سه‌یرکردن (الازدراء) (وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ) (هود: ۳۱)، فرمیس‌ک‌رشتن (تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا) (التوبة: ۹۲)، په‌رده پیداراو (الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غَطَاءٍ عَن ذِكْرِي) (الكهف: ۱۰۱)، سوران (تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَىٰ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ) (الأحزاب: ۱۹)، چیژ (وَتَلَدُّ أَعْيُنُ) (الزخرف: ۷۱)، به‌کاره‌ینانی سه‌یرکردن (النظر) له قورئاندا بوی ئه‌وه‌یه سه‌رنج بدریت، چونکه مانای (النظر) چاو‌گی‌رانیکه که ماوه‌یه‌کی پی بچیت، له مانادا نزیکه له چاو‌ه‌روانی (الانتظار)، که‌واته سه‌یرکردنیکی هیواشه، له‌به‌رئه‌وه‌ی چاو‌گی‌ران و سه‌رنجدان بوی په‌ی بردنی بینراوه تا بینریت.

۳ - له پيشبوني بيستن و بينين له قورئاندا:

أ - پيش به کترخستنی بيستن و بينين لای زانايان:

زانايان راجيان که بيستن و بينين کاميان له پيشتره، هه نديکيان بينيان لا له پيشتره، بهم به لگه يه (وَمِنْهُمْ مَّن يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ (٤٢) وَمِنْهُمْ مَّن يَنْظُرُ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ) (يونس: ٤٣)، ده ليين به نه ماني بيستن نه ماني عه قل باسکراوه، که چي بو نه بينين ته نها نه ماني چاو باسکراوه، نه مه ش به لگه يه له سهر له پيشتر بوبوني بيستن، به لام به شيکی ديکه ديتن پيش ده خه ن، ده ليين نه وهی چاوی په ی پنده بات تير و ته واوتره، هه روه ها شوينه که شي باستر و ته واوتر و مه زنتره له شويی گويچکه، نه مه ش له بهر ريز و شکومه نديه تي.

ب - کورکدنه وهی نيوان بيستن و بينين له قورئاندا:

له قورئاندا به ته نها و به جوتيش بيستن و بينين هاتون، به هه ردو و کيانه وه سی و شه ش جار هاتووه (أَمْنَ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ) (يونس: ٣١)، (وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) (النحل: ٧٨).

باسکردنی نه م دووه وهک ئاميري مه عريفي زور به ی جار پيکه وهن، له بهر زور هو له وانه: نه م دووه ئاميري ناسيني خودای مه زنن، ريگای سهره کی نيوان مه عريفه و عه قلن، له ده ستدانيان له ده ستدانی زانسته به وتن و زمان و خویندن، هه رچه ند بيستن له روشنایي و تاريخيش و بوني به ره به ستيشدا هه ر په ی ده بات به شت به مه رچيک ده نگ هه بيت، به پيچه وانه ی بينين که ته نها به تيشکدانه وزه ی چاو ده بينيت، خه وتوو يه که مجار له خه وه له ده ستيت به بيستن خه به ردار ده بيته وه، نه و جا به ديتن، بويه يه که م هه سته وه ره دواي خه وه به کار ده که ويت، دوا هه سته وه ريشه له پيش خه ودا کار ده کات.

ت - هو ی پيشخرانی بيستن به سهر بينيندا له قورئانی پيروز:

نه وهی سهر نجر اكي شه له قورئاندا که بيستن هه ميشه له پيش بينينه وه ديت، کاتيک به جوتي باس ده کرين، نه م ريز به ندييه ش له کتبيکی پر له ئيعجاز و ره وانبيزي زمانه وانی وهک قورئاندا بي حکمه ت نييه، نه ویش له سهر بنه مای له پيشتر بوني يه که مه به سهر دووه مدا له پرووی مه عريفيه وه، که بوچوونی به شيکی زانايانيش بوو، که پشتيان به به لگه ی قورئان به ستبوو جگه له به لگه که ی نه وان به لگه ی ديکه ش هه ن، هه روه ها واقيعيش شاهه ته، له زور شوينيشدا باسکردنی بيستن به ستراوه به عه قل وه، به لام بينين پيوه ی نه به ستراوه، وهک: (وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ

نَعْلٍ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ) (الملک: ۱۰)، بیژهی (السمیع) یش به ستراوه به (العلیم) هوه (إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا) (الإسراء: ۳۰)، ههروهها ههسته وهری بیستن هه همیشه به بی وهستان له کاردایه، به پیچه وانیه بینینه وه که به چاو داخستن راده وهستیت. به لام له گوشه نیگای مه عرفیه که یه وه له پیشتر بوونی بیستن له بهر ئه م هویانه یه: له به لگه هینانه وه به سهر خه لکدا بیستن بایه خدارتره، بیستن زانیاری رابردوو، هه والی داهاتوو دهگوازیته وه، به لام دیتن ته نهها ئه وه حازره ی ده بیینیت دهگوازیته وه، بیستن له هه چوار لاهه شت وه درده گریت به پیچه وانیه بینینه وه که ته نهها له پیشه وه ده بیینیت، ههسته وهری بیستن شهو و روژ له کاردایه، له تاریکی و پروناکیدا و یه که م ههسته وه ریشه لای خه وتوو وه لامده داته وه، با چاویش داخرایت، که بیستن له ده دست چوو، قسه که ریش نامینیت، چونکه توانای وه رگرتنی شت و په ی بردن به درهجه و سیفه ته کان نامینیت و بهو شیوه توانای دواندن له کیس ده چیت.

پ - هوکاری پیشخستنی بینین به سهر بیستن له قورئانی پیروژدا:

له شوینانه ی بینین پیش بیستن که وتوو زیاتر بو زه مکردن و په کخستن و سزادانه، به لام له ستایشکردندا بیستن پیش ده خریت، که چی له پیچه وانیه که یدا بینین پیشده خریت، ئه مهش له پیشبوونی بیستن ده سه لمینیت، له شوینانه ی بینین پیش بیستن که وتوو ئه م ئایه ته یه (وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَّا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَّا يَسْمَعُونَ بِهَا) (الأعراف: ۱۷۹)، ئاشکراشه بو ئاژهل بینین له بیستن گرنگتره، وهک خودا دهفه رمویت: (مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْي وَالْأَصْمِ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ) (هود: ۲۴)، ده بینین ههسته وهری په کهه وتوی بینین پیش ههسته وهری بیستن خراوه، ههروهها له ویستگه ی ئه شکه نهجه دانیاندا بینین پیش خراوه (وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا) (الإسراء: ۹۷)، یان له حاله تی په شیمانی بیناوه راندا (رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ) (السجدة: ۱۲)، جا به چاو بینین به هیتره تا هه والیکی بیستراو.

سپیه م: دل له قورئانی پیروژدا:

پاش ئه وه ی باسمان له ههسته وه ره کان کرد، باس له لایه نی ته و اوکاری مه عرفیش له قورئاندا ده که یان که دلله، که به واتا و بیژهی دیکه هاتوو وهک (الغواد)، (اللب)، هه موو ئه و ئایه تانه روونی ده که نه وه ریگای زانست و ده ستخستنی مه عرفیه به سه لماندن و ره تکرده وه ی دلله، پاش بیستن و بینین، وهک: (وَجَعَلْ لَكُمْ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) (النحل: ۷۸)، ئامیری

کارکردنی دل عاقلبوونه، ئەرکی گویچکه بیستن و ئەرکی چاویش بینینه، قورئانی پیروژ (القلب) و (الفؤاد) له گه‌ل هه‌ردوو هه‌سته‌وه‌ری بیستن و بینیندا نزیکه‌ی له بیست شویندا پیکه‌وه کۆکردوو‌ته‌وه، هه‌موویان وا ده‌گه‌یه‌نن که دل ئامیژیکی ناوه‌کییه له جه‌سته‌دا و پۆلی له‌گه‌ل هه‌سته‌وه‌ره ده‌ره‌کییه‌کاندا به‌تایبه‌ت بیستن و بینین ته‌واوکاری یه‌کترن.

١ - چه‌مکی دل له قورئانی پیروژدا:

زمانزانان ده‌لین: دل پوخته و کاکله‌ی هه‌موو شتیک، عه‌قڵیکی پروته، هه‌ره‌ئ‌وه‌یشه کاروباره‌کان به زانیارییه‌وه تاوتوێ ده‌کات، بۆیه به‌و پارچه‌ گۆشته‌ش ده‌وتریت دل، چونکه به‌ریزترین ئه‌ندامی له‌شه و عه‌قڵی له‌ناودایه و خیرا تیده‌گات و بیرى دیته‌وه و ده‌گۆریت، لای هه‌ندیک له‌ فه‌یله‌سوفان پینده‌وتریت ده‌روونی گویا، یان گیانی هه‌ناوی، یان ده‌روونی ئاویته‌یی زینده‌وه‌ری، جورجانی ده‌لایت:

دل زاراهوی ئه‌و ناسکه‌ خوداییه‌یه که له ناوچه‌رگه‌ی سنگدایه، ئه‌م له‌تیفه‌یه‌ش حه‌قیقه‌تی مروّقه، به‌لام پارچه‌ گۆشته‌که حه‌وت چینه که ئه‌مانه‌ن: سنگ: جیگه‌ی ئیسلام» وه‌سواسی، له‌به‌رکردن، یادگه‌یه دل: جیگه‌ی باوه‌ر و عه‌قڵ و بیستن و بینینه، هۆگری (الشفاف) جیگه‌ی خۆشویستنی خه‌لکه، ناخ (الفؤاد): جیگه‌ی حه‌ق بینینه، هه‌گبه (السويداء) ناوچه‌رگه: جیگه‌ی زانسته ئاینیه‌کانه، به‌نۆکه‌ی دل: جیگه‌ی ده‌رکه‌وتنی سیفه‌ته‌کانه، ناوکی دل: جیگه‌ی خۆشویستنی خودایه.

له قورئانیشدا دل سى مانا ده‌به‌خشیت: ژیری وه‌ک له‌م ئایه‌ته‌دا (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرٍ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ) (ق: ٣٧)، دووهم بیروبو‌چوون و ته‌گبیر (تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى) (الحشر: ١٤)، سینیهم: حه‌قیقه‌تی ئه‌و ده‌لی له‌ سنگدایه (وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ) (الحج: ٤٦)، ده‌گونجیت به‌ دل عه‌قڵ بو‌تریت وه‌ک چۆن به‌ گویچکه‌ چاو ده‌وتریت ئه‌و وه‌خته مه‌به‌ست به‌ ئه‌ندامه‌که و ئه‌رکه‌که‌یه‌تی، ده‌شگونجیت ناوی ئه‌ندامه‌که بو‌تریت و مه‌به‌ست پینی ئه‌رکه‌که‌ی بیت، چونکه ئه‌م ئامیر و ئه‌ندامانه له‌ رووه‌ بایۆلۆجیه‌که‌وه باسی نه‌کراوه به‌لکو له‌ پووی ئه‌رکه‌وه ناویان هاتوو، هه‌رچه‌نده عه‌قڵ یه‌کیکه له‌ هیزه‌ په‌ی به‌ره‌کان نه‌ک هه‌موویان، چونکه جگه له‌ هزو یادگه و له‌به‌رکه‌ر و تیگه‌یشتنیش هه‌ن.

٢ - ئه‌و زاراوانه‌ی هاوواتای دلن له قورئانی پیروژدا:

ئه‌گه‌ر سه‌رنجی قورئان بدریت و به‌ دوا‌ی چه‌مکه مه‌عریفه‌کاندا بگه‌ریت، ده‌بینین دوو به‌شن: ئامراز که ئه‌رکدارن وه‌ک: هه‌سه‌ته‌وه‌ره‌کان، ئامیره‌کان، باس

دهکات و پاشان ئه‌رکه‌که‌یان دیاری دهکات، ده‌شگونجیت هر ئه‌رکه‌که به‌بی ئامیره‌که باس بکات، چونکه مه‌به‌ست لایه‌نی زانستی و کرداریه، نه‌ک لایه‌نی مادی جه‌سته‌یی، ده‌شگونجیت ته‌نها ئه‌رکه‌که به‌بی ئامیره‌که باس بکریت، به‌بی باسکردنی کاره‌که‌ی، ئه‌مه‌ش به‌پی سیاقی باسه‌که دیت، چونکه که ئه‌رک باسکرا ئامیره‌که‌ش ده‌گریته‌وه، ئامانج ده‌رده‌که‌ویت، جا مه‌به‌ست له (عه‌قل) به سیاقی دل، یاد و تیگه‌یشتن و وه‌حیه، ئه‌مه‌ش به‌هیزی زانستی دل دیت واته هیزی عه‌قل. لیره‌دا هه‌ول ده‌ده‌ین ئه‌و ئامیره‌که‌ی که هه‌ندی‌ک ئه‌رکی دل‌یان دراوته پال کۆبکه‌ینه‌وه، که لێ‌بانه‌وه ده‌رده‌که‌ویت هاوواتای دلن، له ده‌روه‌ی ئه‌ویشن، چونکه قورئان ئامیره‌کانی مه‌عریفه‌ی له سه‌ شتدا قه‌تیس کردووه و چواره‌میان نیه، که دل و گوێچکه و چاوه.

أ – هه‌ناوی دل (الفؤاد): له زماندا به واتای زور گه‌رمی و تا دیت، بۆیه به دل‌یش ده‌وتریت له‌به‌ر گه‌رمی و داگیرساوی، و تراویشه (الفؤاد) په‌رده‌ی دل، یان هه‌ناوی دل، دل‌یش ناوکه‌که‌یه‌تی، به‌کاره‌ینانی بۆ واتا مه‌عنه‌ویه‌که‌یه‌تی نه‌ک مادیه‌که‌ی، خودا ده‌فه‌رمویت: (إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا) (الإسراء: ۳۶).

ئیبین عاشور ده‌لێت: (الفؤاد) هه‌ناوی دل زور جار مه‌به‌ست پی عه‌قله‌ وه‌ک له‌م ئایه‌ته‌دا دیاره‌و به‌لام (الفؤاد) وه‌ک چه‌مکیکی وزه یان به‌هره یان خاوه‌ن ئه‌رکیکی مه‌عریفی په‌یبه‌ره، وه‌ک ده‌بینین له‌گه‌ل ئه‌رکی بیستن و بینین هاتووه، واته له‌گه‌ل هیزی په‌ی به‌ر نه‌ک ئامیره‌کانی، جا ئه‌و هیزیانه‌ی مه‌عریفه ده‌سته‌ده‌خه‌ن بیستن و بینین و دل، به‌لام له‌یه‌ک سیاقیشدا پینج هه‌سه‌ته‌وه‌ره‌که به ستایش‌کراوی له‌گه‌ل دلدا کۆنه‌کراونه‌ته‌وه، به‌لکو هه‌میشه له مه‌قامی زه‌مکراویدا کۆکراونه‌ته‌وه، ئیتر به نکولیکردن یان سووکراوی، یان داخران و په‌رده‌پۆشی بووێت.

به خویندنه‌وه‌ی ئایه‌ته‌کانی (الفؤاد) له قورئاندا و به‌راوردکردنیان به وئایه‌تانه‌ی باسی دل ده‌که‌ن ده‌بینین: (الفؤاد) به بینین تاییه‌تکراوه (مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى) (النجم: ۱۱)، هه‌روه‌ها به بۆش (وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِعًا إِنْ كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ) (القصص: ۱۰)، قسه‌ی زور له‌سه‌ر مانای (الفراغ) هه‌یه، به‌لام هه‌موویان ئه‌وه ده‌گه‌یه‌نن هوی (الفراغ) ترسه، خودا ده‌فه‌رمویت: (مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُءُوسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَأَفْنَدْتُهُمْ هَوَاءً) (إبراهيم: ۴۳)، هه‌روه‌ها (الفؤاد) به دامه‌زراندن وه‌سف کراوه (وَكَلَّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُنَبِّئُ بِهِ فُؤَادَكَ) (هود: ۱۲۰)، به‌لام هه‌ردووکیان (الفؤاد) و (القلب) به وه‌رگه‌ران وه‌سف‌کراون (وَنَقَلَبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوْلَٰ مَرَّةٍ) (الأنعام:

(۱۱۰)، له گهل ئه وهش ههردووکیان به وهرگهراو وهسف کراون، به لام (الفؤاد) وهرگهراوی هیزهکانی پهی بردنه و (القلب) یش وهرگهراوی هیزهکانی ویسته، واته ئهویان مهعریفی و ئه میان ویجدانی و ههستیاریه.

ب - اللب (کاکله):

عهقلی بیگهردی دوور له خلتهو خاله، و تراویشه لایه نه زیره که که هی عهقله، که واته هه موو (لب) یک عهقله، نهک به پیچه وانه وه، له بهرئه وه خودای مهزن ئه و حوکمانه هی که تنها عهقله زیره کان پهی پی ده بن به ستونیه تیه وه به (أولی الألباب) خاوه نانی عهقله زیره که کان.

که واته (اللب) دلّه به پوختی یان پوخته هی دلّه بویه له بری عهقل به کارهاتوو و گوتاریش ئاراسته هی ئه و کراوه، بیژهی (اللبیب) یش واته ژیر به به مانای لکاوی ئه گهر لامه که سه ری هه بوو به مانای بیگهردی دیت ئه گهر بوری هه بوو، که ناو جهرگی هه موو شتیکه.

بیژهی (اللب) له قورئاندا به کو (الألباب) هاتوو و دراوته پال ئاماژه ناو (إسم الإشارة) که نیشانه ی تایبه تمهندی و شایسته ییه، به نمونه هی ئه م ئایه ته (وَإِنَّهُ لَدُو عَلِيمٌ لِّمَا عَلَّمْنَاهُ) (یوسف: ۶۸)، واته خاوه ن زانست ئه مهش له بیژهی زانا بلنדרه، چونکه تایبه تمه نکراوه به زانست، هاتنیشی به کو خالیکی رهوانی بیژی تیدایه که له سه ر زار قورس نیه.

به خویندنه وهی ئه و ئایه تانه ی (اللب) له خو ده گرن له قورئاندا ده بینین تایبه تکراوه به کو مه لیک شت له وانه: کو مه لیک سیفه تیان دراوته تی که به غهیری ئه وان نه دراوه، وهک: باوهر، هیدایهت، تهقوا، زانست، بیرکردنه وه له دروستکراوهکانی خودا، وردبوونه وه له و وه حی، وهک: (وَمَا يَدَّكُرُ إِلَّا أُوْلُوا الْأَلْبَابِ) (آل عمران: ۷)، (هُدَىٰ وَذِكْرَىٰ لِأُولِي الْأَلْبَابِ) (غافر: ۵۴)، (فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ) (المائدة: ۱۰۰)، وتمان: (اللب) کاکله هی دل و عهقله، به لام یادکه و تنه وه له تیگه یشتن و ژیربوون و بینیش به رزتره، بویه ده بینین له ئایه تی خوینباییدا (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ) (البقرة: ۱۷۸)، لیره دا پرسیاریک سه ره له ده دات: ئازاردانی به نده ی لاواز که ی و چون شایسته ی که مالی رهحمه تی خوداییه؟ جا بو ره واندنه وهی پرسیاره که، خودای مهزن پاش باسکردنی حوکمی خوینبایی، راسته وخو حکمه ته که شی باسکردوو، که زه مانه تی هیشتنه وهی ژیا نه، ئه مهش خه لکه ژیره که (أولو الألباب) لینی تیده گهن، له بهرئه وهی به ئه زمونی ژیا نیان

و تیځه‌یشتنی رڼه‌فتاری خه‌لک و نهریت و نهریتی کومه‌لگاگان ده‌زاندن و له‌م سزادانه‌دا ژیان مسوگهر ده‌بیت و له‌ ترسی‌ئو سزایه‌ خه‌لک خو‌یان له‌ خو‌ینرپیژنی ده‌پاریژن. به‌و شیوه‌ (أولو الألباب) پوخته‌ی خه‌لکه‌ ژیره‌که‌ن، چونکه‌ پاش بیرکردنه‌وه و وردبوونه‌وه زانیاری کو‌ده‌که‌نه‌وه، بویه‌ ئه‌وه‌ی خه‌لک لی‌ی لی‌ی تی‌نگه‌ن لای ئه‌وان روونه‌.

هه‌روه‌ها (أولو الألباب) پوخته‌ی پی‌او سال‌حانن که‌ رو‌ویان‌کردووه‌ته‌ خوداپه‌رستی و ترسی‌ خودا و ئی‌شی‌ چاکه‌، واته‌ باوه‌رپان هیتاوه‌ و زانیویانه‌، پاشان بیریان‌کردووه‌ته‌وه و وردبوونه‌ته‌وه، بویه‌ خودای مه‌زن تاییه‌تیکردووه‌ به‌ تی‌نگه‌یشتن له‌ زانیی‌ حیکمه‌تی حوکه‌کانی (وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَبْصَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ) (البقرة: ۱۷۹)، که‌واته‌ ئه‌وانه‌ خاوه‌ن حیکمه‌ت و قوولبوونه‌وه‌ن له‌ زانستدا، بویه‌ جو‌ری بیرکردنه‌وه‌یان تاییه‌ته‌، به‌لام ئه‌گه‌ر بووتریت (اللب) واته‌ عه‌قل، لی‌رده‌دا گرفتیک‌ په‌یدا ده‌بیت که‌ ئه‌وه‌یه‌: ئه‌گه‌ر ته‌ن‌ها عاقله‌کان شایسته‌ی دواندن بن، ئیتر چ سو‌دی‌ک له‌م ئایه‌ته‌دایه‌ (أولي الألباب)؟ بویه‌ (اللب) عه‌قلی‌ بی‌گه‌ردی دوور له‌ خلت‌ه‌ و خاله‌، که‌وايه‌ هه‌موو خاوه‌ن عه‌قلیک‌ مه‌رج نیی‌ه‌، خاوه‌نی (لب)یش بیت‌.

ت - دیده‌کان الأَبصار:

(الأَبصار) دیتنی‌ حه‌قیقه‌ته‌، که‌ به‌ شی‌وازی کو‌ له‌م ئایه‌ته‌دا هاتووه‌ (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ) (آل عمران: ۱۳)، راغیبی‌ ئه‌سفه‌هانی ده‌لیت: به‌ هی‌زی دلی‌ په‌بیه‌ر ده‌وتریت: دیده‌ (البصيرة)، زور به‌ که‌می‌ به‌ ئه‌ندامی‌ له‌ش (چاو) ده‌وتریت، ئه‌گه‌ر بی‌ننی‌ دلی‌ له‌گه‌ل نه‌بیت که‌مه‌تر به‌ هه‌سته‌وه‌ری چاو به‌ ته‌ن‌ها ده‌وتریت، ته‌به‌ری له‌ واتای (أولي الأَبصار)دا ده‌لیت: له‌وانه‌ی تی‌گه‌یشتن و ژیریان هه‌یه‌، دیده‌ (البصيرة) ئه‌رکی دیتنه‌، که‌ په‌یه‌کی‌ پی‌ش یادکردنه‌وه‌یه‌، رووناکیه‌که‌ له‌ ناو دل‌دا پی‌ی‌ ده‌بینیت، بویه‌ له‌ ناو دل‌ شایه‌تی‌ حه‌ق بی‌نین په‌یدا ده‌بن، ئه‌وه‌ی له‌ ری‌گه‌ی‌ په‌یامبه‌رانه‌وه‌ ده‌گات ئه‌و حه‌قیقه‌ته‌که‌یان ده‌بینیت، بویه‌ (البصيرة) ئه‌وه‌یه‌ له‌ دوودلی‌ و پارایی‌ قوتارت ده‌کات، یان به‌ باوه‌رپیتان یان به‌ دیتن.

(البصيرة) تاییه‌ت کراوه‌ به‌ په‌ندوه‌رگرتن و (اللب)یش به‌ یادکردنه‌وه‌ ده‌بیت‌ه‌ رووناکی‌ دل‌ و ده‌روون وه‌ک خودا ده‌فه‌رمو‌یت: (أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ) (الحج: ۴۶).

ث - سنگ (الصدر):

سهر و پيش و سهره تاي هه موو شتيكه، ته نانهت له زماني عه ره بيدا دهوتريت (صدر النهار والليل) واته سهره تاي رۆژ و شهو، سنگيش له مروّف و ئازهلدا به خوار مل دهوتريت تا سهره تاي سگ، لاي پزيشكانيش قهفه سيكي ئيسيكي كروچه نه بيه، ئامرازه سهره كيه كاني هه ناسه و سورانه وهى تيدايه، له قورئاندا چل و چوار جار هاتووه، كۆمه ليك كار و سيفه تي دراوته پال كه به دهستييان دينيت، به لگه ي ئه وهن له روى مه عريفيه وه رۆلى هه يه و په يوه نده له گه ل دلا، مه لبه ندى په ي بردنه، ته نانهت هه نديك سيفه ت كه دراوته پال سنگ سيفه تي دلن، سنگ دلى له خو گرتووه و دليش (الفؤاد) و (فؤاد) يش (لب) له خو ده گريت، سنگ به نيسبه ت دله وه، وهك سپينه ي چاوه له ناو چاودا، يان وهك سه قفى خانووه له خانووه كه دا، جا ئه م سنگه شويني چوونه ناوى وه سواسى دهرده كانه، وهك چۆن سپينه ي چاو به رپوؤتيك يان ههر له كه يه ك عه بيدار ده بيت ئه ميش ههر وه هايه، ههر ئه و سنگه شويني حه ز و ئاره زوو و پيوستى و ئاواخوازيه، قه له مره وى دهروونى به دكار و وه سواسيشه، وهك چۆن جيگاي ئيسلام و كۆبوونه وهى زانسته بيستراوه كانه.

له قورئاندا (سنگ) ئه م سيفه تانه ي هه يه: كرانه وه (وَلَيْكِن مِّنْ شَرِّ بِالْكَفْرِ صَدْرًا) (النحل: ١٠٦)، ئيسلام (فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ) (الأنعام: ١٢٥)، كوفر (وَلَيْكِن مِّنْ شَرِّ بِالْكَفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِّنَ اللَّهِ) (النحل: ١٠٦)، ته سكي (وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا) (الأنعام: ١٢٥)، سه خله تي (كِتَابٌ أَنْزَلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُن فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِّنْهُ) (الأعراف: ٢)، هه گبه ي دل و هه موو زانراو و به لگه يه ك (وَلَيْكِن تَعَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ) (الحج: ٤٦)، ئه م ئايه ته ش ده بينين (يَعْلَمُ مَا يُسْرُونَ وَمَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ) (هود: ٥)، ئاشكرا و ديار بو هه موو كه س به بيستن دهرده كه ويت، به لام لاي خودا ئاشكرا و په نها وهك يه كه (وَأَسْرُوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِ) (الملك: ١٣)، ئه مانه لاي خودا يه كسانن، چونكه (إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ) (الملك: ١٣)، ئاله نكاريه كه بو ئاشكراو په نهانكراوه، چونكه به هه مووى ده زانيت.

هه روه ها خودا وه سفى سنگى به وه كردووه كه جيگه ي وه سوه سه يه (الَّذِي يُوسُوسُ فِي صُّدُورِ النَّاسِ) (الناس: ٥)، به هه مان شيوه ش شويني پيوستيه كان (وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَلِتَبْلُغُوا عَلَيْهَا حَاجَةً فِي صُدُورِكُمْ) (غافر: ٨٠)، به بايه لاني و كينه ش وه سفى كردووه (إِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ مَّا هُمْ بِبَالِغِيهِ) (غافر: ٥٦)، به تاقيردنه وه ش (وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحَّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ

وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ) (آل عمران: ۱۵۴)، به دهستهاتوش (وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ) (العاديات: ۱۰)، ترس و بیم (لَأَنْتُمْ أَشَدُّ زَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ) (الحشر: ۱۳)، شیفا و چاره‌سەر (قَدْ جَاءَ تَكْمٌ مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِّمَا فِي الصُّدُورِ) (یونس: ۵۷)، پوخته‌ی قسان، سنگ دلی له‌خو گرتووه، ئەوی تیی ده‌چیت که‌متر له وه‌ختی خویدا پیی ده‌زانریت، سنگ جیگه‌ی ږووناکی ئیسلام و پاراستنی زانستی بیستراوه، هه‌روه‌ها شوینی کینه و ئاره‌زو و ئاوات و پیوستیه‌کانه، ئەو جار جار ته‌نگه‌تاو ده‌بیت جار‌جاریکیش ده‌کریته‌وه.

شوینی قه‌له‌م‌ره‌وی ده‌روونی به‌دکار و تیچوونی وه‌سوه‌سه و ده‌ردی خه‌یاله‌کان، بویه پیی ده‌وتریت سنگ، چونکه پیشه‌وه و سه‌ره‌تای دلّه، له‌ویوه پیوستی و وه‌سوه‌سه و خه‌یال به‌ره‌و دل‌ ده‌ږون، ئەویش جینشینه و بیرکه‌ره‌ویه‌تی.

۳ - کار و چۆنیه‌تی دل له قورئانی پیرۆزدا:

ئه‌رکه‌کانی دل دوو به‌شن یه‌که‌م: زانست و بۆچوونه‌کان، که کرده مه‌عریفیه‌کانه، له: بیرو وردبوونه‌وه و یادکردنه‌وه، هه‌روه‌ها زانیارییه رابردووه‌کان و ئەو ئەنجامانه‌ی لییان به‌ده‌ست ده‌هینریت. دووه‌م: ئەرکی دل ویست و نیازکردنه، ئەمه‌یان په‌یوه‌ندی به‌حه‌زکردنه‌وه هه‌یه له هه‌ندی‌ک کاروبار و دوورکه‌وتنه‌وه و هه‌زنه‌کردن له هه‌ندی‌کی دیکه، ئەمه‌ش پله‌پله‌یه، یه‌که‌میان هه‌زه پاشان په‌یوه‌ندی ئەوجا ویست، ئیدی به‌رز ده‌بیته‌وه تا ده‌گاته په‌رستن، ویست عه‌زیمه‌تی لی په‌یدا ده‌بیت، که دامه‌زراوی ئیشه له دلدا به‌کاره‌ینانی ئەندامانی جه‌سته، ئەگه‌ر به ئەندامانی جه‌سته‌ش به‌کارنه‌هات ئەبیته ئاوات و هه‌زن، جا که ویست پته‌و بوو ده‌بیته عه‌زیمه‌ت له عه‌زیمه‌تیش کرده په‌یدا ده‌بیت، به‌مه‌ش جیاوازی نیوان عه‌قل که بواری بۆچوون و زانسته و سۆز که بواری ویسته و عه‌زیمه‌ت ده‌رده‌که‌ویت.

قورئانی پیرۆز سیفه‌تی زۆری دل باس ده‌کات، هه‌ندیکیان کاره و پیی هه‌لده‌سی، به‌شیکیشیان تایبه‌تمه‌ندیین و ده‌یکات به‌زانیه‌کی سه‌ره‌به‌خۆ، مانا‌کانی دل فراوان و بواره‌کانی جۆراوجۆرن، که هه‌موویان وینای عه‌قل یان سۆز و هه‌ستی ویزدانن، جاری وه‌هاش هه‌یه هه‌ردوو ږووه‌که کۆده‌کاته‌وه له‌وانیش قوولتر و وردتره.

به‌شی په‌ی بردن

بیروبوچون و چه‌مه‌که‌کان، شایسته‌یی وه‌رگرتنی مه‌عریفه و زانست، ږیکه‌ستنی کاره په‌نه‌انییه فیکر و زانسته ئەزمونیه‌کان ده‌گریته‌وه، هه‌روه‌ها هه‌لگرتن و یادکردنه‌وه و به‌ره‌مه‌ینانی زانیاری لیک جیا‌ده‌کاته‌وه.

به‌شى: ويست:

ته‌بيعه‌ته‌كان له‌خۆ ده‌گریت، وه‌ك: حه‌ز و ويژدان، ره‌غبه‌ت و مه‌عنه‌ويه‌ت و ئاره‌زو، ته‌بيعه‌ت له‌سه‌ر داوا و ده‌ستبه‌رداربوون، خۆشه‌ويستی و رق، نزيكى و دووره‌په‌ريزي وه‌ستاوه، هه‌روه‌ها له‌سه‌ر ئه‌وانه‌ش بۆ ته‌بيعه‌ت دانراون وه‌ك زانيني دروستى په‌واكان و زانيني مه‌حالى مه‌حاله‌كان و ويست و عه‌زيمه‌ت كه له‌ دواى ختووره و خه‌يال و بيركردنه‌وه‌ دي‌ن، له‌ پاش ئه‌ميش يه‌قين و باوه‌ر و دلنيايى په‌يدا ده‌بن.

له‌ قورئاندا دل كۆمه‌له‌ سيفه‌تيكى تايبه‌ت به‌ خۆى هه‌يه، هه‌يانه‌ هه‌ر له‌ خۆيه‌تى و هه‌شيانه‌ بۆى هه‌لكه‌وتوه، هه‌ندىك له‌و سيفه‌تانه‌ له‌ كرده‌ى خۆيه‌تى وه‌ك: ترس و هه‌له‌رزين، هه‌شيانه‌ تووشى ده‌بيت وه‌ك داخستن و په‌يوه‌ستبوون و له‌بۆته‌ دان و ترس خسته‌ ناوى.

كۆمه‌لي‌ك سيفه‌تى په‌ى بردنى مه‌عريفى هه‌ن كه‌ زۆر زۆرن، له‌وانه:

هيدايه‌ت، تينگه‌يشتن، هه‌لخيسكان، عه‌قل، كو‌پرى، پامان، نكوليكردن، زانست، گومان. هه‌روه‌ها كۆمه‌لي‌كيش سيفه‌تى ويستی مه‌عنه‌وى و كرده‌ى هه‌ن له‌وانه: زبرى، سه‌لامه‌تى، پاشگه‌زبوونه‌وه، گوناح، دلنيابوون، ته‌ماح، ته‌قوا، وه‌رگه‌ران، بي‌زاري، ئاسووده‌يى، نيانى، له‌رز، بي‌گه‌ردى، ته‌نگى، به‌ده‌سته‌پنان، ده‌سته‌نقه‌ست، خاوين، خۆشه‌ويستی، داپۆشراو، كينه، خواردنه‌وه، هه‌سه‌ره‌ت، هه‌له‌رزين، ئولفه‌ت، حاشاكردن، داخ، دوو‌پوويى، گومان، گالته، ترس وييم، نه‌رمى، ده‌مارگيرى، ملكه‌چى، هه‌ندىك سيفه‌تيش هه‌ن هاوجوتى دلن و تووشى ده‌بن كه‌ كارى خودان له‌ دلدا وه‌ك: ته‌بيعه‌ت، دابه‌زاندن، مؤركراو، سو‌رانه‌وه، په‌يوه‌ستبوون، ته‌ف‌ره‌دان، هه‌لسوكه‌وت، داخستن، راهيتان، له‌بۆته‌دان، رازاندنه‌وه، خاوي‌تكردن، بچ‌راندن، لادان، به‌سته‌نه‌وه، نوساندن.

ده‌شكریت ئه‌ركى هه‌ردوو به‌شه‌كه‌ به‌ دوو هيزى سه‌ره‌كى له‌يه‌ك جيا‌بكه‌ينه‌وه: يه‌كه‌م: هيزى زانستى، كه‌ هيزى په‌ى بردن و جياكارى و وه‌رگرتنى زانست و كۆگاكردن و هه‌لگرتن و يادخسته‌نه‌ويه‌تى له‌گه‌ل ريزكردن و ليه‌ه‌لينجان، دووه‌ميان هى دل‌ه‌ كه‌ له‌ هيزى كرده‌بيدا خۆى ده‌بينيه‌وه، كه‌ هيزى ويست و عه‌زيمه‌ت و خۆشه‌ويستی و باوه‌ره، ئه‌مانه‌ و كرده‌ دل‌يه‌كانن و ئه‌وانه‌شن كه‌ چاكه‌ و خراپه‌ و حال و بارى ويژدانى وه‌ك ئازار و خه‌م و نه‌خۆشى و رق و كينه، هه‌روه‌ها دروستى و شادى و خۆشه‌ويستی به‌ده‌ست ده‌هينيت، ئه‌م كاروبارانه‌ له‌و ختووره‌

و خەيال و پراھاتن و خۆرپسکييان که له سەريان پراھاتوو بەرھەم دێن.

ژيانى مرۆف دوو پيويستى ھەن يەكەميان: زانسنى ئەوھى خۆشويستراوو خوازراوھ كە كەلكيان لى دەبينت و بە زانينيان چيژ وەر دەگريت، دووھميان يارمەتيدەريک پالى بنيت، كە چوار شتە: کاروباريک خۆشويستراوھ و بوونى خوازراوھ، کاروباريک ناخۆشويستراويک نە بوونى خوازراوھ، ئامرازيک بۆ دەستخستنى خۆشويستراوھ داخوازراوھكە، ئامرازيک بۆ لادانى ناخۆشويستەكە.

٤ – گرنكى دل له رووى مەعريفەوھ له قورئانى پيروزدا:

خوداى بەرز و بلند دلى بەديهيتاوه و کردويهتیه شوينى ناسين و ويستی خوئى، دل بەندى شيرينهکانى دنيا و کۆمەلە تەبيعهتيكى خۆرپسکيه، ھەر وھا ويست و زانستی ھەيه، ھەموو زانست و زانياريهکيش له دلەوھ دەست پيئدەکات، کە سەرھتا بيروکەن جا دەبنە بيروبوچوون، ئەوانيش دەبنە ويست ئەو ويستانەش دەبيت ببە کردار، دووبارەبوونەوھى کردارەکانيش نەريت دەخولقينيئت، زانراوئيشە کە ئادەميزاد ناتوانيئت ختوورە و خەيال بوەستينيئت و ناشتوانيئت بيانمريئيئت، چونکە ئەوانە وەک ھەناسە پەلامار دەدەن، بەلام مرۆف ھيزى باوەر و عەقلى پى بەخشاوھ، تا بەو ھۆيەوھ چاکەکانى قبول کات و پييان رازى بيت خراپەکانيش لادات و بيانبوغزينيئت و لييان دوورەپەريز بيت، کەواتە ريزى دل بەريزى ئەوھوھيه کە تيايتى و بەو جۆرە بەرپرسياريتييهوھيه کە پيى سپيئراوھ، بۆيە مەزنترين شتە بە فراوانى لە پرووى حەق و کانگای گيانەوھ وەسف کرا بيت، ھەر دلپيش سەرچاوھى ئەو لقانەيه کە لەم پەر و پەرى جەستەدا بلابوونەتەوھ، ئەمە نەک تەنھا لە مرۆفدا بەلکو لە گشت زيندەوھەرەکاندا، لە دلەوھ ژيان بە بەشى و ئەندامەکانى جەستە وەک يەک دەگات بەوپەرى دادگەريى کە بەشى ھەموو حەقداريک دەدات.

به‌شی دووهم: ریگاکانی به‌ده‌سته‌ئینانی مه‌عریفه‌ت له قورئانی پیروژدا

له پرۆسه‌ی ده‌ستخستنی مه‌عریفه‌دا ئامرازه هه‌سته‌وه‌ره دیار و نادیاره‌کان و ته‌رازووه عه‌قلیه خو‌رسکی و به‌ده‌سته‌تووه‌کان و ئه‌و مه‌عریفه‌یه‌ی خو‌ی به‌ده‌سته‌ئیناوه، یان وه‌ریگرتووه هه‌موو پیکه‌وه هاوکارن، جگه له‌وانه‌ش ئه‌و مه‌عریفانه‌ی که به هۆی وه‌حی خوداییه‌وه به‌ده‌ست دیت که مه‌عریفه‌ی یه‌قینین، ئه‌ویش هاوکاره، یه‌که‌م ریگای ده‌ستخستنی مه‌عریفه‌تیش په‌ی بردنی هه‌ستیه، چونکه هه‌سته‌وه‌ره‌کان وه‌ک ده‌لاقه‌ن ده‌روانه هه‌موو هیزه په‌ی به‌ره‌کان، هه‌ستیشیان به هه‌رچی کرد ده‌یگوازنه‌وه بۆ ناوچه‌ی په‌ی بردن، له دوا‌ی ئه‌وه تو‌مار ده‌کریت، پاشان پرۆسه‌کانی په‌ی بردن ده‌ست پیده‌کات، په‌ی بردنیش بریتیه له گه‌یشتنی حه‌قیقه‌تی په‌ی پی براو به په‌ی به‌ر.

گه‌یاندنی زانستیش بۆ ده‌روونی په‌یبه‌ر به چهند قوناغیکه، که په‌یبردنه به شته‌کان به‌هۆی هه‌سته‌وه‌ره دیاره‌کانه‌وه، هه‌روه‌ها په‌ی بردن به هه‌سته‌وه‌ره هاوبه‌شه‌کان یان ژیرییه‌کان، هه‌سته‌وه‌ری هاوبه‌ش واته: هه‌سته‌وه‌ره نادیاره‌کان که خه‌یال و وه‌هم و له‌به‌رکردن و خه‌یالکاری.

یه‌که‌م: هه‌ستکردن

۱ - چه‌مکی هه‌ستکردن:

هه‌ستکردن: یه‌که‌م قوناغی گه‌یشتن زانسته به ده‌روونی په‌یبه‌ر، که په‌یبردن به شتیک له ریگه‌ی هه‌سته‌وه‌ریکه‌وه، ئه‌ویش په‌یبردنه به شتیک به رو‌خسار و پاشکو مادیه‌کان و ریژه‌ی تایبه‌تی نیوانیان و نیوان په‌ی پیرواوه، هه‌ستکردنیش به هه‌سته‌وه‌ره دیاره‌کان و به ژیری ده‌بیت، به هۆی ژیرییه‌وه ئه‌و شتانه‌ی نه‌فس په‌ی پیده‌بات زیاتر ده‌رده‌که‌ون له رووی به‌لگه و نیشانه‌وه.

هه‌ستکردن بواریکی مه‌عریفی تایبه‌ت به خو‌ی هه‌یه، چونکه یه‌که‌م قوناغی چوونه ژووره‌وه‌ی مه‌عریفه‌یه بۆ نه‌فس، یه‌که‌م کاریگه‌ریشه له‌سه‌ری، ئه‌مه‌ش ئه‌وه ده‌گه‌یه‌نیت یه‌که‌م ره‌گه‌زی ناخی مرو‌قه، هه‌روه‌ها هه‌ستکردن ریگای مه‌عریفه‌مانه بۆ جیهانی ده‌روه‌وه، هه‌سته‌وه‌ره‌کانیش ده‌روازه‌کانی ئه‌و مه‌عریفه‌یه‌ن.

ده‌لیت شتیکم هه‌لمژی به‌لام بۆنی نه‌بوو، (واته په‌یم نه‌برد به بۆنه‌که‌ی)، که‌واته به‌ته‌نها په‌یوه‌ستی هه‌سته‌وه‌ری په‌یبردن نیه، به‌لکو ده‌بیت عه‌قلیشی بجیته پال، وه‌ک ئه‌م ئایه‌ته (وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ) (الأعراف: ۱۹۸)، ته‌ماشاکردن

بریتیه له به چاو سه‌یرکردنی شتیك، كه هه‌ستکردنی چاوه، چونكه وینه بینراوه‌كه چاو وه‌ریده‌گریت، بته‌رسته‌كان به بینینی چاو پیغه‌مبهران ده‌بینی، به‌لام به چاوی په‌ی بردن (چاوی دل) نه‌یاندەبینی.

كه‌واته كیشه له پرۆسه‌ی په‌ی بردن‌دایه نه‌ك له پرۆسه‌ی هه‌ستکردن، ئە‌گه‌رنا گوتاره‌كه وه‌ها نه‌ده‌بوو، بۆیه ده‌بینین ئە‌گه‌ر هه‌سته‌وه‌ره‌كان له باسی بابه‌ته‌كانی زانستدا ناوبران، ده‌بیت ببه‌سترینه‌وه به دل و ناخه‌وه (القلب والفؤاد) په‌كخستنیشی په‌كخستنی عه‌قله، چونكه هه‌ستکردن یه‌كه‌م قوناغی مه‌عریفه‌یه، به‌لام به‌بی په‌بیردن، هه‌ستکردن جیبه‌جیكردن ئە‌ركیكی خۆرسکی زینده‌وه‌ریه، ئە‌گه‌ر په‌ی بردنی له‌گه‌ل نه‌بوو، ته‌نها کاریگه‌ربوونه به هیزه ده‌ره‌كیه‌كان.

٢ - پیکهاتە‌ی هه‌ستکردن:

خودا ده‌فه‌رمویت: (وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِّنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) (النحل: ٧٨).

ئە‌م ئایه‌ته به‌لگه‌یه‌کی ڕوونه كه مرۆف دروست ده‌بیت هیچ نازانیت، نه له‌وانه‌ی عه‌قل په‌بیان پیده‌بات، نه ئە‌وانه‌ی هه‌سته‌وه‌ره‌كان، ئە‌م ئایه‌ته ئاماژه‌یه بۆ بانه‌ماکانی زانست كه خودا به مرۆفی به‌خشیون، بانه‌مای ویناکردن كه هه‌سته و پایه‌ی سه‌ره‌كیشی بیستن و بینینه، هه‌رچه‌نده خشاندن و چیژ و هه‌لمژینیشمان هه‌ن، به‌لام بایه‌خیان له‌وه‌وه‌ كه‌متره، یه‌كه‌م شتیك له مرۆفدا دروست ده‌كریت هه‌سته‌وه‌ری خشانده‌كه به هۆیه‌وه چه‌ند ره‌گه‌زیکی بوون بوونه‌وه‌ران په‌ی پیده‌بات، له ره‌نگ و ده‌نگ ناگات، پاشان بینین دروست ده‌كریت به هۆیه‌وه له ره‌نگ و جوړ و قه‌باره ده‌گات، دوا‌ی بیستن ده‌كریته‌وه و ده‌نگه‌كان ده‌بیستیت، پاشان چیژ دروست ده‌بیت كه جوړی خواردن و چه‌شتن، له‌یه‌ك جیا ده‌كات‌وه، هه‌روه‌ها هه‌لمژین كه ته‌واو‌كاره، له پاش ئە‌مانه جیا‌کاری تی‌دا دروست ده‌كریت كه قوناغی‌کی دیکه‌ی قوناغه‌کانی بوونیه‌تی، ئە‌وجا به‌رز ده‌كریته‌وه بۆ قوناغی‌کی دیکه، له‌ویدا له واجب و دروست و ئە‌سته‌م ده‌گات، تیده‌گات كه حوكمی شتیك حوكمی هاو‌وینه‌كه‌یه‌تی، دوو دژ پیکه‌وه كو‌نابنه‌وه، ئە‌گه‌ر یه‌ك‌یک له هاو‌دژه‌كان راستگو ده‌رچوو ئە‌وی دیکه درۆ ده‌كات، ئیدی به‌م شیوه له زانیاریه زه‌رووره‌كان ده‌گات، له پاش ئە‌وه گه‌شه ده‌كات به‌ره‌و قوناغی‌کی دیکه له‌ویدا زانسته بیردۆزییه‌كان له ناو زه‌رووره‌كاندا هه‌لده‌هینجیت، پاشان به‌پله‌کانی په‌ی بردندا هه‌لده‌كشیت.

۳- رۆل و بایه‌خی مه‌عریفی هه‌ستکردن:

به‌ته‌ن‌ها هه‌سته‌وه‌ره‌كان رێگای مه‌عریفه‌ نین، به‌لكو ئه‌وانه‌ یه‌كیكن له‌ رێگاكان، به‌لكو رۆلی ژیری و پێوانه‌ و گشتان‌دن، پێویسته‌ پشت‌ به‌ بنه‌ما هه‌ستیه‌كان به‌ستریت، هه‌ستکردن ده‌بیته‌ ده‌روازه‌ی عه‌قل به‌ره‌و مه‌عریفه‌ له‌ قورئانی پیرۆزدا، چونكه‌ موعجیزه‌ گه‌ردوونیه‌كان بینراون و ئه‌وه‌ی قورئان بیستراوه‌، کاروباری ده‌ره‌کی دابه‌ش ده‌کریت بۆ هه‌ستپێکراو و عه‌قلیه‌كان، ئه‌وه‌ی پینغه‌مبه‌ران پێیان گه‌یان‌دوین سه‌باره‌ت به‌ کاروباره‌ نادیاره‌كان وه‌ك بوونی به‌هه‌شت و ئاگر، فریشته‌ و جنۆکه‌، کۆمه‌له‌ بابته‌یکی هه‌ستپێکراون، هه‌روه‌ها ئه‌وانه‌شی به‌هه‌شتیه‌كان له‌ به‌هه‌شتدا چیژی لیوه‌ده‌گرن و دۆزه‌خیه‌کانی پێ سزا ده‌دریت بابته‌تی هه‌ستپێکراون، نه‌ك بابته‌تی عه‌قلی، پینغه‌مبه‌ران وه‌ك هه‌ستپێکراو وینایان کردوون (قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ) (طه: ۹۶).

گیان ته‌نانه‌ت زانی په‌روه‌رگاریش نابینریت، (لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ) (الأنعام: ۱۰۳)، ئه‌م نه‌فیکردنه‌ سه‌لماندنی بینینه‌، به‌لام ئه‌م له‌م جیهانه‌ماندا نابینین پێی ده‌وتریت نادیار به‌رامبه‌ر به‌ جیهانی دیار، که‌ به‌ چاو ده‌بینریت، عه‌قلیش زانیاریه‌کانی له‌ واقیعه‌وه‌ وه‌رده‌گریت، له‌ رێگه‌ی په‌یوه‌ستبوونی به‌ جیهانی ده‌ره‌وه‌ که‌ ئه‌ هه‌سته‌وه‌ره‌نه‌ن به‌ هه‌سته‌کانمان پیکده‌هینن، واته‌ هه‌یزی شاراه‌وه‌ی هه‌سته‌وه‌ره‌كان. که‌واته‌ هه‌ستکردن تاییه‌ته‌ به‌ رێگای هه‌سته‌وه‌ره‌كان بۆ شته‌کانی ده‌ره‌وه‌ی مرو‌ف، که‌ هه‌موو بیستراو و بینراو و بۆن و چیژ و خشان‌دنه‌كان له‌خۆ ده‌گریت، جگه‌ له‌مانه‌یش هه‌ستی ناوه‌کی هه‌یه‌ و زۆر که‌س ده‌یسه‌لمینیت، وه‌ك ئه‌وه‌ی هه‌ریه‌که‌ له‌ ئیمه‌ هه‌ست به‌ ئازار و چیژی خۆشه‌ویستی و رق ده‌کات، ئه‌مه‌یان له‌ قورئاندا بۆ دل سه‌لمینراوه‌، ئایه‌ته‌کانی بوونه‌وه‌ر که‌ له‌ قورئاندا هه‌ن ته‌ن‌ها به‌ رێگه‌ی بیستن و بینینه‌وه‌ په‌ندیان لیوه‌رده‌گیریت پاش ئه‌وان به‌راوردکاری دیت، په‌ندوه‌رگرتنیش دوا‌ی تیگه‌یشتن له‌ مه‌به‌ست و بیرکردنه‌وه‌ و یادکردنه‌وه‌یه‌، بۆیه‌ مه‌داری زانست له‌سه‌ر هه‌ستپێکردن و په‌یبردنه‌ (وَلَا تَفُفْ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا) (الإسراء: ۳۶).

جیهانی دیاریش بینراو و هه‌ستپێکراوه‌، له‌م دنیا‌یه‌دا بواری هه‌ستپێکردنه‌ به‌ به‌لگه‌ به‌دیپێراو و خوینراوه‌که‌ شه‌وه‌، رۆلی عه‌قلیش گه‌شه‌دانه‌ به‌و شتانه‌ی له‌ رێگه‌ هه‌سته‌وه‌ره‌كانه‌وه‌ ده‌گن، بۆ ئه‌وه‌ی مرو‌ف لێیان تیبگات و بیانکات به‌ پێوه‌ر بۆ شتی دیکه‌، جا له‌وه‌وه‌ زانسته‌ بیردۆزه‌یه‌ عه‌قلیه‌كان په‌یدا ده‌بن، چونکه‌ یه‌که‌مجار

که مروّف له مندالدانی دایکيه وه هاتووته دنیا هیچ زانیاری و مهعریفه تیکی نه بووه، وهک خودا دهفهرمویت: (وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِّنْ بُطُوْنِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ شَيْئًا) (النحل: ۷۸)، واته مروّف که دیته دنیاوه له رووی مهعریفه وه لاپه ریه کی سپیه، پاشان خودا هستکردن (هیز)ی بو دروستدهکات، تا بو مهعریفه و زانیاری له گهل (په ببردندا) سو دیان لیوه ر بگریت، چونکه ویناکردن و راستاندن یان به دهسته یانانه یا خود به لگه نه ویستی و خو رسکیه، جا به دهسته هاتوو هکانیش به هو ی پیکهاته ی به لگه نه ویسته که وه دهسته خریت، که واته پیویسته به لگه نه ویسته کان پیشکه ون، وتمان سه ره تا دهر وون له هه موو زانیاریه ک خالیه، به لام که په روه ردگار بیستن و بینینی تیدا خو لقاند که شتیکی بینی یان چهند جاریک بیستیه وه له خه یالیدا کروکی نه و بیستراو بینراوه وینا دهگریت، هه موو ههسته وهره کانی دیکه ش به هه مان شیوه، نه و جا په یدا بوونی ههسته وهر ده بیته هو ی په یدا بوونی کروکی ههسته یکراره کان له دهر وون و عه قلا.

۴ - بواری ههسته یکردن:

ههسته وهره کانمان یارمه تیمان ددهن که ههست به دهر ووبه رمان بکه یین و بییشکین و جیاکاری تیدا بکه یین، به شیوه یهک بتوانین له بواره جیا جیاکاندا، به کاریان به یینین بو پیویستیه کانی ژیان، خو نه گهر ههسته وهره کانمان بگورین نه و ههسته یشمان دهگورین، نه و جا رواله تی شته کان و سیسته می دهره کیان له دیدی ئیمه وه به ته وای دهگوریت، به نمونه نه گهر ههسته وهری بیستن سه د نه وهنده ی ئیستای به هیزبایه نه وکات دهنگی زه به لاه و جورا و جور و ژاوه ژاوی وهرسکه رمان ده بیست، ههروه ها نه گهر ههستی بینینان له مه تیژتر بوایه زور مه خلوقاتی دیکه مان له دهر ووبه رمان ده دی، بو یه گرنگترین تایبه تمهندی ههستکردن به ته نها و سه ره خو نییه، به لکو بریار لای هیزه په یبه ره که یه که عه قله، عه قلیش به بی ههستکردن بریار نادات.

که واته مهیدانی ههسته وهره کان ههستکردنه به وهی له جیهانی دیاردا هاتوو ه نهک له نادیاردا دهگوزهریت، نه وهشی نه گاته ههسته وهر له جیهانی دیاردا بوونی نیه، مهیدانی نه وانه یان بیر و میشکه یا خود جیهانی نادیاره.

نه وهشی به ره های ههستی پیناکریت نه وانه شتی بیر و میشکن که ته نها به عه قل ههست به بوونیان دهگریت، نه وهشی عه قل پی نه گهشت که واته نیه، که واته ههستکردن له خزمه تی عه قلا یه، خزمه تکاریش نابیته جیگره وهی خاوه نه که ی

به لکو ده بیته پشتیوانی، ئەو نوینه رایه تی به شیکی پرۆسه مه عریفیه که ده کات، به لکو سه ره تاکه یه تی، قورئانی پیرۆزیش رینمایی شته گهردوونیه دیاره کانمان ده کات تا په ند له و دروستکراوانه ی خودا وهر بگرییت، ده فهرمویت (وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ) (الذاریات: ۲۱)، ده شفهرمویت: (فَلَا أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ (۳۸) وَمَا لَا تُبْصِرُونَ) (الحاقه: ۳۹)، ههروهه (فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ) (ق: ۲۲)، واته: له رۆژی لیپرسیینه وهدا ئەوهی باوه ری پئی نه بووه ده بیینیته و ئەوهشی له دنیای دیاردا نهیتوانیوه بیینیته ده بیینیته، خودای مه زن ده فهرمویت: (أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ) (الأعراف: ۱۸۵)، (أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ) (یوسف: ۱۰۹).

لیردها ئەم سه رنجدانه یان به بینینه یان به بیستی هه وال و سه یرکردنی شوینه واره، هه موو ئەمانه بو تیگه یشتنه له رپرۆهی هه ستانه وه و دارپوخان و په یدا بوونی شارستانیته و گه لان و هیزه کان و پووکانه وه یان.

دووهم: په ی بردن:

بریتییه له حه قیفه تی شتییک لای په ییه، که به هوی په یردنه که وه حه قیفه ته که ده بیینیته، که واته په یدا بوونی تیرو ته وایه یه که له دهرووندا، به هوییه وه زۆر شت ده زانریته له رپوی عه قکاری و به لگه و هه واله وه که له دهرووندا په یدا بوون ده رده که ون، جا ئەم تیرو ته وایه که له دهرووندا به هه ریه که له ههسته وه ره کان په یدا بووه، پئی دهوتریته په ی بردن، ئەم په ی بردنانه ش ده رچووی شتییک نیه له ئامیری په ی به ره وه بو شتیکی په ی پییرا، رهنگدانه وهی وینای په ی پییرا وه که ش نیه، به لکو مانایه که خودای په روه ردگار له دهروونی په ی به ردا ده یخولقیینیته.

قوناغی په ی بردنیش قوناغی دوا ی هه سته پیکردنه، به پئی توانستی مروقه کان کهم و زیاد ده کهن، قوناغه کانی په ی بردنی جیاکاریش چه ند پله یه که، که به هوییه وه هه ندیک شتی زیاد له هه سته کردن په ی پیده بات که پیشتر په ی پیته بردبوو، له پاش ئەمه به رز ده بیته وه بو قوناغیکی دیکه که زانسته بیردۆزه ییه کان هه لده هینجینیته، دوا ی ئەوهش به رز ده بیته وه له م قوناغه وه بو قوناغیکی به رزتر که ناروونتره له ئەم، رپژهی ئەم له گه ل رپژهی پیش خو ی وه ک رپژهی ههسته له گه ل عه قل، پاش هه موو ئەمانه قوناغیکی دیکه دیته پیشه وه، که رپژهی له گه ل ئەوانه ی پیش خو یدا وه ک رپژهی قوناغه کانی مروف له گه ل قوناغی عه قل وه هایه، ئیدی چاویکی بو ده کریته وه که نادیاریش ببینیته و بزانیته که له ئاینده دا چی ده بیته، ئەمه ش قوناغی

پیغه مبه رایه تیه.

پهی بردنیش به دوو مانا دیت، یه کهم: په یه که له پله کانی زانست، واته گه یشتنی نمونه ی زانراو به دهر وونی په ی بهر، مانای دووهم: به ره های په ی بردنه واته: هموو پرۆسه کان و گه شتنی زانست و پله کانی.

یه که میان: په ی بردنی ره هایه، دووهمیان: به ره های په ی بردنه، ئەمه میان ئەوه یه پی دهر و تریت هیژی زانا له مرۆفدا، بۆ گه یشتنیشی به مرۆف چند پله یه که هه یه پیشتر به تیروته سه لی باسمانکردن، وا دوو باره ی ده که یه وه له خواره وه بۆ سه ره وه، یه که میان: هه سترکردن پاشان بهم پیزه ندیه یه: شعور، په ی بردن، له بهرکردن، بیرخستنه وه، بیرکه وتنه وه، تیگه یشتن، حالیبوون، شاره زابوون، دلنیا بوون، میشک، فکر، وریایی، زیره کی، زرنگی ژیری، بۆچوون، پروونکردنه وه، بهرچا و پروونی، دهره دان، گومان، پاشان عه قل.

ئهمانه له ژیدره هزریه کاندایا به پرۆسه فیکریه کان دهره بدرین، ئەوه ش بزانی هه ندیکیان عه قل به شوینی په ی بردن داده نین و بریاریان وایه که پله کانی په ی بردن بریتیه له هیزه کانی عه قل، ئەمه ش بۆ زاروا که که لینه به تاییه ت له توژی نه وه ی بیردۆزه ی مه عریفه دا، چونکه لای شاره زایانی مه عریفه زانراوه که عه قل هیژی په ی به ره، به هه مان شیوه پله کانی دیکه ش وه که ئەو هیژی په ی به رن. که واته عه قل شوینی په ی بردن نیه، جا ئەگه ر شوینی بیت، ئەی شوینی خو ی کوئییه؟

۱ - شوینی په ی بردن:

زور له زانایان و شاره زایان و توژی زهران رایانگه یاندووه، که هه سته وه ره کان ئامیری په ی بردن به به شه کیه کان، به لام په ی به ره که دهر وونه، ئەمه ش له سه ر دابه شکردنی مرۆفه وه هاتووه، له رووی دروستبوونیه وه که گیان و ماده یه، ماده پیکه ی نه ری ئەندامه کانی جهسته یه، به لام په ی بردن تاییه ته به دهر وون و گیان، به به لگه ی ئەوه ی جهسته کان په ی به هیچ نابهن، زور له زانایان شوینی په ی بردن باسکردوه، له وانه ئیمامی غه زالی که به (اللطفة الروحانية) که جگه له خوادا که س حه قیقه ته که ی نازانیت ناوی ده بات و به به شیکه جیهانی نادیارای داده نیت، رۆلیشی وه رگرتن و هه لگرتنی زانست و سه رنجدان و هه لینجانیه تی، خو ئەگه ر سه رنجی ئایه ته کانی قورئان بده ین ده بینین شوینی ئەوپه ی بردن و پرۆسه یه (دل)، به پیی ئەم مانایه ش دل له تیروانینی قورئاندا ئامیری که له ئامیره کانی مه عریفه و له

زۆرپەي پەيامەكانىدا پشت بە دواندىنى عەقل دەبەستىت، بۆيە دل كرۆكى ھەموو شتىكە، مەزنتىر شتىكە بە فراوان وەسف كرا بىت، كانگاي رۆحى زىندەوەرە و بەستراوہ بە دەروونى مرۆبىيەوہ، ھەندىكىش بە دەروونى گۆيا و گيانى ناوہكى ناوزەدى دەكەن.

دل جيگەي گيانى ناسكى پەي بەرە.

دل جيگەي زانست و عەقل و ھزر و پەي بردنىشە، خۆئەگەر ئەوہى كە لە دەرووندا روو دەدات زانستى بىت كرفتىك نىە، چونكە لاي ئىمە شوينى زانست دلە، ئەمەش بابەتتىكى زانراوہ. جا گواستەوہى وىنە، يان بلتىن حەقىقەتى بابەتە زانراوہكە بۆ شوينى زانستەكە، بە ھەستكردن دەبىت لە بەرجەستەكاندا، بەلام پەي بردن بە كرۆك و وىنەكەى واتە: ھىزە پەي بەرەكەى دل ئايا عەقلە؟ لە قورئاندا بە شىوہ فەرمان ھاتووہ نەك چاوگ، ئەمەش دەيسەلمىننىت روالەتە، واتە: خۆي بە خۆي راولەستاوہ، ئەم خودەش دلە، دلش وەسفكراوہ كە: تىدەگات، ورد دەبىتەوہ، بىر دەكاتەوہ، سەرنج دەدات، دەبىننىت، دەبىستىت، جا ئايا ھەموو ئەم ھىزانە پەي بەرن ياخود پرۆسەى ھىزى دىكەن؟ بە نمونە ئىمە ھىزى پرۆسەى بىرخستەوہ و يادگەمان ھەيە، ھەروہا عەقل ھەيە كە ھىزى ژىرى و كردهيە.

قورئانى پىرۆز وەسفى دل تەنھا بە شىوازى فەرمان دەكات، خۆ ئەگەر بلتىن وا باوہ: كە عەقل ھىزى پەيبەرە پەنامەكەيەكەى دلە، واتە: عاقل و بىركەرەوہ و برپاردەرە، كەواتە ئايا يادگە و حافىزە و زەكاوەتىش بەشىكى عەقلن؟ يان ھىزگەلىكى دىكە دەرەوہى عەقلن؟

بۆ ئەوہى لە بابەتەكە بگەين، دەگەرپىنەوہ بۆ پىناسەى زانست كە دانمانپيادانا دل جيگەيەتى، بە سى ماناي ھاوبەش دەوترىت:

يەكەم: بە خودى پەي بردن دەوترىت. دووہم: بەو بەھرەيە دەوترىت: كە لەراستىيدا پىي دەوترىت عەقل. سىيەم: بە خودى زانياربىيەكان دەوترىت.

٢ - چەمكى ھىزە پەي بەرەكە:

لە قورئانى پىرۆزدا ھاتووہ، كە ھىزى پەي بەر دلە، واتە رۆحانىيەتە ناسكەكە، كە: عەقلكارى، تىرپامان، بىركردەوہ و سەرنجدانى لەسەرە، ھەمووشيان لە دلان، بۆيە زانايان عەقل پىناسە دەكەن كە: ھىزە ئامادەسازەكەيە بۆ وەرگرتنى زانست، بە زانستىش دەوترىت: ئەوہيە كە مرؤف لە رىگەى عەقلەوہ سوودى لىوہرەدەگرىت.

قورئان عه‌قلی به فه‌رمان به‌کاره‌یتاوه (تعقلون، یعقلون، نعقل)، بی‌گومان هه‌موو فه‌رمانیکیش بکه‌ریکی هه‌یه، که شوینی عاقلبوونه‌که‌یه، ئەو شوینه‌ش به‌پیی ده‌قی قورئان دل، که‌واته دل: عاقل بوون و بیرکه‌ره‌وه و سه‌رنجده‌ر و بینه‌ره، هه‌موو ئە‌مانه‌ش هیزگه‌لی په‌ی بردن و زانستن. ئەم هیزانه‌ش کرده‌ی په‌ی به‌ریان هه‌یه، که پیتیان ده‌وتریت ریگاکانی ده‌ستخستنی زانست له‌ ده‌رووندا.

جا بۆ ئەوه‌ی وینه‌که‌ رووتتر ده‌رکه‌ویت، پیویسته‌ زارواه‌کان دیاریکراوتر بکه‌ین له‌به‌ر تیکه‌لبوونه‌ فه‌رهنگیه‌که‌یان، به‌لام هه‌ریه‌که‌شیان به‌کاره‌یتانیک‌ی جیاوازی له‌وانی دیکه‌ی هه‌یه. له‌به‌رئ‌وه‌ی پیشتر هه‌ندیکیان روونکراونه‌ته‌وه، لیزه‌دا هه‌ول ده‌ه‌ین کویان بکه‌ینه‌وه و هه‌ندیک جیاوازیان ده‌رخه‌ین: ده‌لین دل له‌گه‌ل لایه‌نه‌ رو‌حانیه‌که‌ی که‌ تیا‌دایه‌ ئە‌وی پیتاسه‌ی ده‌کات زیاتر ده‌رناچیت له‌وه‌ی که‌ په‌ی به‌ره، چونکه‌ لای ئە‌وان دل ناسکه‌ رو‌حانیه‌ زانا په‌یبه‌ره‌که‌یه، هه‌ر ئە‌و ده‌روونه‌ په‌ی به‌ر و گیانه‌ زانا‌که‌یه، هه‌رئ‌وه‌یش (الفو‌اد، اللب، الحجر، النهی، البصیره)‌یه، هه‌موو ئە‌مانه‌ش شوینی په‌ی به‌ری ره‌ها ده‌گه‌یه‌نیت، که‌ ناوی دیکه‌یشی هه‌یه وه‌ک: می‌شک (الذهن)، ده‌روون، جا دل خودی می‌شک ده‌بیت، له‌گه‌ل ده‌روونیش یه‌ک واتا ده‌گه‌یه‌نن، به‌لام بۆیه‌ پیی ده‌وتریت ده‌روون چونکه‌ ده‌جولیت و کار ده‌کات، می‌شکیش ئاماده‌یی په‌ی بردنی هه‌یه، به‌لام دل وا ناسراوه: ئە‌و هیزه‌یه ئاماده‌ی زانست وه‌رگرتنی هه‌یه، تیگه‌یشتنیش: شیوازیکه‌ به‌ هۆیه‌وه واتای دواندن جیه‌جی ده‌بیت، به‌ کورتی زانراویک هه‌یه ئە‌گه‌ر ده‌ره‌کی بوو به‌هسته‌وه‌ره‌کان په‌یوه‌ست ده‌بیت پیوه‌ی، خوئ‌ه‌گه‌ر ناوه‌کی بوو به‌ هیز په‌ی به‌ره‌کان پیوه‌ی په‌یوه‌ست ده‌بیت.

زانست و مه‌عریفه‌ش شوینیکیان هه‌یه، که‌ توانای په‌ی بردن و زانست و زانیاری کۆکرده‌وه‌ی هه‌یه، ئە‌م توانایه‌ش ئاماده‌بوونه‌که‌یه‌تی بۆی، ئە‌و شوینه‌ش می‌شکه (الذهن)، ئە‌م شوینه‌ بریتیه‌ له‌ ئامیز و هۆکار و جیگه‌ی بکه‌ر، په‌یوه‌ندی‌شی به‌ ئە‌ندامیکه‌وه هه‌یه که‌ دل به‌ چینه‌کانیه‌وه (الفو‌اد، اللب، الصدر) شوینه‌که‌شی تیا‌دا هیزیکه‌، که‌ مه‌له‌که‌ و غه‌ریزه‌یه، که‌ ئاماده‌کراوه بۆ کار و چالاکی و جوله‌، کۆمه‌له‌ سیفه‌تیک‌ی خوبی لئ‌ په‌یدا ده‌بیت ئیتر بکه‌ر و له‌سه‌ر کراو (مفعول) و په‌یوه‌ندی نیوانیان که‌ فه‌رمانه‌ په‌یدا ده‌بیت، جا بۆ ئە‌وه‌ی فه‌رمان له‌ بکه‌ره‌وه بۆ سه‌ر (مفعول) په‌یدا بیت پیویستی به‌ هیزه‌، که‌ له‌ بکه‌ردایه‌، ئاماده‌ی فه‌رمانکرده‌، به‌لام هیشتا فه‌رمانه‌که‌ دیار نیه‌.

هیز بریتیه له وهی ئامادهیی تیدا بیت، ئەم هیزەش عهقله له گه‌ل هزر و تیگه‌یشتن و سه‌رنجدان و زیره‌کی

له فره‌هنگدا هاتوو: ئامادهیی ده‌روون بو وه‌رگرتنی زانست پێی ده‌وتریت می‌شک (ذهن)، هیزی ئەم ئاماده‌بوونیشه پێی ده‌وتریت زرنگی، کوکه‌روه (فطنة، الحافظة) که ئەو هیزه‌یه ئەوی هیزی خه‌یالیه‌ په‌ی پنده‌بات ئەم ده‌پاریزیت یادگه‌ش ئەو هیزه‌یه که واتاکان بیر ده‌هینیته‌وه له ته‌فسیری (لَهُمْ قُلُوبٌ لَّا يَفْقَهُونَ بِهَا) (الأعراف: ۱۷۹)، یه‌کتیک له ته‌فسیره‌کان ده‌لیت: لیره‌دا مه‌به‌ست له دل هیزه ناوخۆییه‌کانی مروّفه، که خولقاون بو تیگه‌یشتن و له‌به‌رکردن و یادخستنه‌وه به کوگاکردن وینه‌ی شته‌کان و ئاویته و پیکهاته‌ی شته‌کان و بابه‌ته مه‌عریفیه‌کان به هه‌مه‌کی و به‌شه‌کییه‌کانیشه‌وه.

بو خه‌یالکردنی وینه و پیکهاته نابینراوه‌کان، بو داهینان و دۆزینه‌وه، له‌پیناوا و اتا و دۆزینه‌وه‌ی حه‌قیقه‌ته‌کانی شته‌کان.

له‌م هیزگه‌له ناوخۆییه مه‌عریفی و په‌یبه‌رانه‌ش بالانسی هزری هیز هه‌ن، که خودای مه‌زن ئاماده‌گی تیدا دروستکردوه، بو جیاکردنه‌وه‌ی حه‌ق و به‌تال، خه‌یر و شه‌ر، به‌راوردکردنی هاوینه و هاوشیوه‌کان، هه‌روه‌ها بریاردان له‌سه‌ر نادیاره‌کانیان به‌هۆی دیاره‌کانیان‌وه، ئەمه‌ش به‌ ئیعتیار دانان و به‌لگه‌هینانه‌وه و تیگه‌یشتن و کیشانه‌کردن، بو ئەوه‌ی ویست نه‌بیته نیچیری هه‌ز و ئاره‌زوو، ئەم هیزه که ئاره‌زوو و هه‌زه کو‌مه‌لیک سیفه‌تی خودی ده‌رده‌کات، ده‌شتوانیت راییگریت، خوئه‌گه‌ر هه‌ندیک هیز ئەمه رانه‌گرن ده‌بیته‌ حاله‌ت، به‌هۆی هیزی وزه و توانین بو کار و چالاکی و جو‌له.

هه‌موو ئەوانه‌ی رابوردن کویانده‌که‌ینه‌وه سه‌باره‌ت به‌ په‌ی بردنی (ئامیز) یک که دل به واتا ماده‌که‌ی، پاشان جیگا، (ناسکه خوداییه په‌ی به‌ره‌که)، واته له دلد، پاشان توانای جیگا که (می‌شک) که ئاماده‌یی ده‌روونی به توانای په‌ی به‌ره، پاشان هیز بو ئەو ئاماده‌ییه، دوا‌ی ئەوه کردار (عاقلی و بیرکردنه‌وه) که چالاکیه‌کانی عه‌قلن، ئەوجا پرۆسه په‌ی به‌ریه‌کان و په‌له‌کانی گه‌یشتنی زانست، حاله‌تی گه‌شتنی زانست پێی ده‌وتریت (شیوه) (الهیة) ه که به ئەنجامگه‌یشتنی زانسته به‌ ده‌روون، که‌واته بکه‌ره‌که ده‌روونه و به دیاریکراویش دله، ئەوی قابیلیه‌تی کاره‌که‌ی هه‌یه (می‌شکه)، هیزی به‌کاریش (عه‌قله). فره‌مانه‌که (عاقلیه)، مه‌فعوله‌که‌ش (مه‌عقول) ه شیوه‌که‌ش (عاقله‌) که‌یه.

۳ - پرۆسه په‌ی بهره‌کان له قورئانی پیرۆزدا:

لیردا له هیزه‌کانی په‌ی بردن و کرداره‌کانی ده‌کۆلینه‌وه، له‌گه‌ل ده‌رخستنی جیاوازی نیوانیان له قورئانی پیرۆزدا، له‌به‌رئه‌وه‌ی ئه‌وی ده‌رباره‌ی هاتوو به‌ شیوازی فه‌رمان هاتوو، که‌واته‌ لیکۆلینه‌وه‌که‌ له‌سه‌ر کردارن، واته‌ چالاکیه‌ په‌ی بهره‌کان یان کرداره‌کانی دلی په‌یبه‌ر، یه‌که‌میان: عاقلبوونه، ئه‌ویش ئه‌رک و کاری هیزیکه‌ که‌ عه‌قله‌، بیژه‌ی (عه‌قل) له‌ قورئاندا نه‌هاتوو، به‌ (یعقلون، نعقلون، نعقل) هاتوو، وه‌ک: (اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ) (الحديد: ۱۷)، به‌م شیوانه‌ له‌ چل و نۆ جینگای قورئاندا هاتوو، زیاتریش (افلا تعقلون) هاتوو که‌ سیازده‌ جاره‌، به‌ واتای: ئایا می‌شکتان نیه‌ له‌ ناشیرینی کردار و گوفتاره‌که‌تان تیبگه‌ن؟

له‌ زمانی عه‌ره‌بیدا (عقل) چا‌وگه‌، هه‌رچه‌نده‌ سیه‌وه‌یه‌ی به‌ سیفه‌تی ئه‌ژمارکردوو، چونکه‌ چا‌وگ له‌سه‌ر کینشی (مفعول) نایه‌ت، بۆیه‌ پینیشی ده‌وتریت عه‌قل واته‌ جله‌وگر، چونکه‌ خاوه‌نه‌که‌ی جله‌و ده‌گریت که‌ له‌ خراپه‌دا تیره‌ بگلیت، کۆمه‌لیک له‌ توپه‌هران به‌ پوختی ده‌لین: له‌ لاشه‌ی مروّفا شتیکی به‌رجه‌سته‌ نیه‌ به‌ ناوی عه‌قله‌وه‌، به‌لام شتیک هه‌یه‌ به‌ ناوی ده‌وه‌، که‌ ئه‌و پارچه‌ گوشته‌ جنراوه‌ی ناو سنکه‌، ئه‌مه‌ش واما‌ن لینه‌کات مانای دل و عه‌قل له‌یه‌ک جیا بکه‌ینه‌وه‌، تا ده‌گه‌ینه‌ ئه‌وه‌ی که‌ دل له‌ بیژه‌ ها‌وبه‌شه‌کانه‌ و یه‌کیک له‌ ماناکانی به‌ (عه‌قل) دیت، دواندینیش ئاراسته‌ی ئه‌و کراوه‌ تا ببیته‌ به‌لگه‌ له‌سه‌ری، عه‌قل هه‌رگیز نانا‌سریته‌وه‌ له‌ ریگه‌ی کرده‌وه‌کانیه‌وه‌ نه‌بیت، خودا شته‌کان بو‌ به‌نده‌کانی روونده‌کاته‌وه‌ تا به‌ دل عه‌قلیان پیی بشکیت، شتی دیکه‌ش به‌ عه‌قل ده‌وتریت وه‌ک شیوان، هیز بۆسه‌داری ناو دل و ده‌روون، رووناکی و دیده‌ی دل، ریگاکه‌شی له‌ویدا ده‌ستپینه‌کات که‌ ریگای هه‌سکردن کۆتایی دیت، ماناش کراوه‌ به‌: ئه‌و غه‌ریزه‌یه‌ که‌ زانست به‌ زه‌رووره‌ت پیوستیه‌تی، له‌ کاتی سه‌لامه‌تی ئه‌ندام و ئامیره‌کانی مروّفا، به‌ هۆی ئه‌مه‌وه‌ جیاکاری و په‌ی بردن و پامان و بیرکردنه‌وه‌ ده‌کرین.

عاقلبوونیش کارابوونی عه‌قله‌، به‌شیوازی (تعقلون، یعقلون، عقلو، تعقل) له‌ قورئاندا هاتوو، به‌م شیوه‌: (أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ) (البقرة: ۷۵)، ئه‌مه‌ به‌ عقلو، به‌لام به‌ تعقلون و یعقلون له‌ چل و شه‌ش شویندا هاتوو: (أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ) (البقرة: ۴۴)، (فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ) (البقرة: ۱۷۱)، نعقل (وقالوا

لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ (الملك: ١٠)، يعقلها (وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لَضَرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ) (العنكبوت: ٤٣).

به سهرنجدان له و نایه تانهی عاقل بوونی تیدان دهگهینه نه وهی: سیازده جار به (أفلا یعقلون) (أفلا تعقلون) هاتوو که شیوازی پرسپاری نکولیکردنه (استفهام استنکاری)، نه مانه له ویدا دین که خه لک پیچه وانه ی واقع و خویمان هه لسوکه وت بکه ن، پرسپاره که ش بو سهرزه نشترکردنه، واته: نایا میشکیکی ژیرتان نیه له کرداره کانی خو تان تیگه ن و له دواندنه کانتان حالی ببن، نیش به وه بکه ن که فه رمانتان پیدراوه و واز له وه بهینن که ریگریتان لیکراوه، نایا بیریکتان نیه له و کردار و گوفتاره کانتان به ناگا بیت، نمونه ی (أَخَذْتُوهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ) (البقرة: ٧٦)، (وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَفَلَا تَعْقِلُونَ) (یوسف: ١٠٩).

به شیوازی (لعلکم تعقلون) یش هه شت جار ان هاتوو، که به واتای کردار دیت واته: بو نه وهی عاقل ببن، (كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ) (البقرة: ٢٤٢)، (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ) (یوسف: ٢)، نه شیوازه هه همیشه له پاش بیژده ی (بیان) یان روونکردنه وهی حوکم و حدودیکی خودایی دیت وهک نه و نایه ته ی سوره تی (البقرة) که پیشتر (يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ) (البقرة: ٢١٩)، (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى) (البقرة: ٢٢٠)، پاشا حوکمه کانی زه یسانی و ته لاق (وَلِلْمُطَلَّقاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ) (٢٤١) كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ) (البقرة: ٢٤٢)، واته: حدود و حوکمه کانی روون ده کاته وه تا له مه به ست بگه ن و داواکراو جیبه جی بکه ن.

مه به ست له عاقل بوون له هه موو جیگا کاندان دوو شته: عه قلی دواندن واته: وه رگرتنی له پاش روونبوونه وهی. دووهم: خو جله و پیگردنی، واته: ده روون به ستنه وه له سهر فه رمان و ریگریه کانی، نه وه ده بیته جیاکاری و ریگریتن جیاکاریه که به و روونکردنه وه ده بیته که خودای مه زن له نایه ته کاندان هیناونی، ریگریتنیش که داواکراوه، مروّف سه رپشکه تیایدا، بویه نه گهر عه قل نه یگریت که واته عاقل نیه، واته جیاکاری له نیوان به که لک و زیانبه خشدا ناکات.

نه نایه ته ش (أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ) (البقرة: ٧٥)، لیرده دا دواندنه که دیت، پاشان بیستنی نه و جا تیگه یشتنی، پاشان له سهر زانیاری لادان لی، لیرده دانیناوه به تیگه یشتنیان بهر له نیشکردن به دواندنه که، به لکو له دوا ی لادانیشتی، به لام به ستویه تی به دواندنه که وه.

بویه عاقلبوونی ره‌های دانپیدانه‌ناوه (عقلوه) واته تیگه‌یشتن و له مه‌به‌ستی حالیبوون و داواکراوه‌که‌یان زانی، له پاشان به‌ده‌سته‌نقه‌ست سه‌رپی‌چیانکرد، بویه به‌و شیوه وه‌سف ناکرین که عاقلن پیندا هه‌لناگوتریت، به‌لکو به‌وه وه‌سفیان ده‌کات که توانای به‌کاره‌ینانی ژیریان بو دواندنه‌که هه‌یه، به‌لام نایکه‌ن و پیوه‌ی پایه‌ند نابن، له‌به‌ر ئه‌و نکولی له عاقلیان ده‌کات، چونکه له قورئاندا هه‌میشه زانین کرداری پیویسته.

جا نکولیکردن له کافر و یاخیبوان نکولیکردن نیه له هیزی ژیری تیاپاندا، چونکه شوینی ئه‌رکباریه، به‌لکو نکولیکردنه له‌وه‌ی ئیش به‌و زانین و چاکه‌ناکه‌ن که ده‌بیستن و نکولیه له ژیری تیروته‌واو، ته‌نانه‌ت هه‌ر جیگایه‌ک نکولی عه‌قلی تیدا کرابیت، مه‌به‌ست پیی ئه‌و زانسته‌یه به‌هوی هیزی په‌ی به‌روه وه‌رده‌گیری (وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنَاسٍ لِّمَّا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالَمُونَ) (العنکبوت: ۴۳)، له هه‌ر جیگایه‌کیش ئه‌رکباری تیاپا هه‌لگیرابیت مه‌به‌ست پیی هیزی په‌ی به‌ره واته: عه‌قله، عه‌قل، به‌سی واتا دیت، یه‌که‌م: هیزی ئاماده‌کراو بو وه‌رگرتنی زانست.

ئه‌ویش ئه‌وه له ئاژهل جیای بکاته‌وه، دووه‌م زانستیک له‌وه‌ی هیزه وه‌رگیرا بیت، یان ئه‌و زانسته‌ی خو‌رپسکانه له سروشتی مرو‌فدا هه‌یه، که دروستی دروسته‌کانه و مه‌حالی مه‌حاله‌کانه، سینیهم: به‌و هیزه، غه‌ریزه، که ریگره له ده‌روون و ناهیلیت شه‌ین هه‌موو حز و ئاره‌زوو بکه‌ویت، که ده‌سه‌لاتی ریگری و مؤله‌تدانی هه‌یه.

له هه‌ر شوینی‌کیشدا زه‌می عه‌قل کرابیت که که‌وتووه‌ته هه‌له‌وه مه‌به‌ست پیی زه‌مکردنی هیزه غه‌ریزه ریگریکاره‌که‌یه، چونکه عه‌قل زانست و کرداره، زانستیش هیزی زه‌مینه‌سازی کرداره، کرداریش هیزی غه‌ریزه ریگریکاره له ئه‌نجامدانی ناشیرینی و خراپه و تاوان و ریگه به‌دکاری و حه‌ق و ئیشه جوانه‌کان ده‌دات، بویه په‌روه‌رگار عه‌قلی سه‌لماندوه له هه‌موو خه‌لکدا، به‌لام نکولی بو کافر و یاخی و نه‌فامکردوه به‌نمونه ده‌فه‌رمویت: (وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنَاسٍ لِّمَّا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالَمُونَ) (العنکبوت: ۴۳)، لیزه‌دا عه‌قلی ته‌نها له زانایاندا سه‌لماندوه، چونکه به‌مانا تیگه‌یشتن و تیرامان دیت، له‌و نمونانه:

له ئایه‌ته‌کانی پوژوودا ده‌فه‌رمویت: (وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ) (البقرة: ۸۲)، پاش ئه‌مه به‌تیروته‌سه‌لی بابه‌تی پوژوو باس ده‌کات، ئه‌م به‌م شیوه‌یه کوتایی پی ده‌هینیت: (كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ) (البقرة: ۱۸۷)، که‌واته ئامانج له فه‌رزکردنی پوژوو به‌ده‌سته‌ینانی ته‌قوا

و له خواترسيه، ږوونکردنه وهی حوکمه کانیش بؤ به ئه نجامگه یان دنی مه به سته که یه به ریکوپیکی، چونکه ږوونکردنه وهی حقیقه ت ده بیته هوی زیاده تیگه یشتنی و بهه هیتر بوونی، ده شبیته به لگه له سه ریان که له چاره نووسی سه رپیچیکردنی فه رمانه که بترسن.

پاش ئایه ته که ده فه رمویت: (يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ) (البقرة: ۱۸۹)، له دواى ئه وه وه بابه تی جهاد و حه ج دیته پینشه وه (يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ) (البقرة: ۲۱۵)، ئه و جا (يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ) (البقرة: ۲۱۷)، پاشان (يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَخْمُرِ وَالْمَيْسِرِ) (البقرة: ۲۱۹)، به م ئایه ته ش کوتایى پیده هینتیت (كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ) (البقرة: ۲۱۹)، واته به ږوونکردنه وهی به لگه کان له سه ر له پینشبوونی حه ق و ئه نجامه کانی زانستی به سود و جیابوونه وهی خیر و شه ر و راستی و درؤ و حه ق و به تال، هه موو ئه مانه له به رئه وهی (لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ) (البقرة: ۲۱۹)، واته هزری خوتان وه گه رخن بؤ کنه و پشکنینی ئه م بابه تانه و به جولاندن و خسته نه گه ری هیزی په ی بهر، ئامانجیش له مانه په ی بردنه به نه پینیه کان و ده سخستنی زانستی زیاتر له وهی به ده سته اتوه، بؤ تیگه یشتنی دواندنه که، پاشان (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى) (البقرة: ۲۲۰)، به م وه لامدانه وه ش کوتایى پیهینراوه (وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ) (البقرة: ۲۲۱)، واته ئه وهی فه رمانیان پیکراوه به جییده هیتن له ترسی چاره نووسه که ی، پاشان بیرکردنه وه له خوپاریزی له شکاندنی حوکمه خوداییه کان، ئه و جا ږوونیده کاته وه تا بیر بکه نه وه، دواى ده فه رمویت: (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَجِيزِ) (البقرة: ۲۲۲)، پاش وه لامدانه وهی پرسیاره که ورده کاری حوکمه کانی ته لاق دینه ئاراهه (وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ) (البقرة: ۲۳۰)، ده بینین خودای په روه ردگار ږوونکردنه وهی حوکمه شه رعیه کانی تاییه تکر دووه به زانایان، چونکه پیویسته ئه وانه ی فیری دهن یان خه لک فیر ده کن له حکمه ته که ی تیگه ن، ئه مه ش به زیاده شاره زایی و یارمه تی خودایى ده سته که ویت، پاش ئه وه باسی حوکمی ژنی ته لاق دراو و بیوه ژن دیته پیش، تا به م برگه یه کوتایى پیده هینتیت (كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ) (البقرة: ۲۴۲)، واته به تیگه یشتن و زانینی مه به سته که ی و ئیشپیکردنی پیى عاقل دهن.

جا ده بینین ریزبه ندیه ک به پینی ئاسته کان به ئامانجی ږوونبوونه وهی ئایه ته کان کراوه، به م شیوه یه: ته قواداران، بیرکه روه وه کان، به یاده اتوه وه کان، زانایان، پاشان عاقله کان، نمونه ی ئه م ئایه تانه ش: (إِنَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ) (۳) وَفِي

خَلَقَكُمْ وَمَا يُبْتُ مِنْ ذَابَّةٍ آيَاتٍ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (٤) وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ آيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (الجماعية: ٣ - ٥)، پاشان ده فہر مویت: (وَسَخَّرْ لَكُمْ مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُتَفَكَّرُونَ) (الجماعية: ١٣)، ئہ مہ بنہ مای بہ لگہ ہینانہ و ہیہ، واتہ: بوونہ و ہر ژیر بار خراوہ تا مروؤف بیرى لیبکاتہ و ہ و باوہر بہینیت، سہ عدی دلئیت: خودا خہ لکی سہ بارہت بہ سوودوہر گرتن لہ ئایہ تہ کانیدا کردوہ تہ دوو بہ شہ و ہ: بہ شیک دہیکہن بہ بہ لگہ و بیرى لیدہ کہ نہ و ہ و کہ لکی لیوہر دہ گرن، ئہ وانہ ئہ و باوہر دارانہن کہ گہشتوونہ تہ پلہ ی یہ قین (دلنایى) ئہ مانہ عہ قلیان پاک دہ بیتہ و ہ و مہ عرفیہ یان زیاد دہکات.

بہ شیکیشیان خو بہ زل دہ زانن و ئایہ تہ کانی خودا دہ بینن، بہ لام پشتی تیدہ کہن. بویہ عاقلی لہ قورئاندا بہر زترین پلہ ی گہ یشتنی زانستہ، چونکہ بہ دوایدا کردار دیت کہ پیوہ ی نووساوہ، چونکہ دہروون یانی دل و خہ یال و ہہستہ کان پینان دہکات، پاشان ہزر زانیاریہ کان تاوتوی دہکات و سہرنجیان دہدات و لینان ورد دہ بیتہ و ہ، ئہ وکات تیگہ یشتن لی و زانینی مہ بہستہ کہ ی دہر دہ کہ ویت، لہ کو تایشدا عہ قل دہ بیہستیتہ و ہ و لہ دہرووندا پہ یگیری دہدات و ئہ ویش دہ بیتہ ویست لہ بہر بہستہ و ہ ی لہ سہر پیچی و پابہ ندرنی بہ گویرایہ لییہ و ہ، ئین تہیمیہ دلئیت: زانست و کرداری ئارہ زوومہ ندانہ بنجہ کہ ی ویستہ، بنجی ویستیش لہ دلدا یہ، ئارہ زوومہ ند نایبتہ ئارہ زوومہ ند تا حہ زلیکراوہ کہ ی وینا نہ کات، کہ واتہ دہ بیت دل توانای وینا کردنی ہہ بیت، لہ قورئاندا عہ قل بہ ستایش کرداو نہ ہاتوہ، مہ گہر ئہ و کاتہ ی نہ بیت کہ لہ دوای زانینی کرداری ئہ نجامدایت ئہ گہرنا بہ تہنہا زانستی بی کردار بہ نو قسانی عہ قل ئہ ژمار دہ کریت، ئامانجیش لہ زانست بو چیژیکی مہ عرفی نیہ، بہ لکو بو جیبہ جیکردنہ، بویہ ہہر کاتیک خودا فہرمانیکی کرد یان شتیکی روون کردوہ، بہ ندہ کانی بہ پیی سوودوہر گرتن و لہ و روونکردنہ و ہیہ و ہسف دہکات، کہ بہر زترینان عہ قلہ، چونکہ شتہ کان و ہر دہ گریٹ و لیکیان جیا دہکاتہ و ہ.

لہ ہہر جیگاہ ک خودای مہ زن بہ شیوازی (لقوم یعقلون) باسی عہ قلی کرد بیت لہ ویدا عہ قل یان بو ناسینی سنووری خودایہ کہ بیزانیت و ئیشی پی بکات، یان بو ئہ و گشت نیعمہ تہ زور و ہمہ جو رہیہ تی کہ پڑاندوویہ تی بہ سہر بہ ندہ کانیدا، ہہر دہیشبوو لہ بہ رامبہر ئہ و خیرہ زورہ ی کہ لہ لایہن خوداوہ دیتہ خوار،

ریگری له دهروون بکریت له خراپه کاری و سه ریچی و پابه ندبکریت به گویرایه لی زاتیک نه و نیعمه تانه ی پیداوه و نه و چاکانه ی له گه ل کردوه، ده بینین هه موو له و جیگایانه ی دابه زیوه که باسی خزمه تکرده کانی دهکات له زهوی و ئاسماندا به: خواردن، ئازهل، هۆکاره کانی گواستنه وه، کیلگه، وهک دهفه رمویت: (وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِ إِنْ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ) (النحل: ۱۲)، به لام نه گهر باسی بیرکردنه وه هات، ئاراسته که به ره و جو له و جیاوازی و هه مه رهنگی ده گو ری ت.

ئه رکی عاقلی وهک قورئان پوونی دهکاته وه، به راوردکردن و گشتانده، بویه نمونه کان بو عاقله کان دههینتته وه، وهک دهفه رمویت: (فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ) (البقرة: ۷۳)، عاقلیتی رۆلی له دوا ی په یوه ندیکردنه به واقیعه وه له ریکه ی هه ستکردنه وه، جا نه گهر هه ستکردن په کی کهوت عاقلیتیش په کی ده که ویت (صُمُّ بَكْمٌ عُمِّي فَمَنْ لَا يَرْجِعُونَ) (البقرة: ۱۸)، لیژدها ریگاکانی هه ستکردن په کیان که وتوو، که واته نه جمه که ی بریتیه له (فهم لا يعقلون)، به لام بیرکردنه وه، کارلیکردنی هوشه، نه ویش نه وه یه له دل و خه یالی مرو فدا په یدا ده بی ت، واته هیزی ئاماده سازی به بو وهرگرتنی زانست، که ده بی تته هوی وه ستان له سه ر ماناکان، واته: جو له ی هیزی په ی به ری مرو فته، ناوتریت فلان بیرری کرده وه تا نه و کاته ی وینایه کی له دلدا بو په یدا ده بی ت.

له قورئاندا عه قل وهک چاوگ نه هاتوو، هه می شه به کردار هاتوو، که له هه ژده شویندایه.

هزریش کاتیک هزره به خه بهر بی ت نه و کاته دلی له و ئاراسته یه ی خوازراوه ورد ده بی تته وه، ئیبن قهیم ده لی ت: هزر دوو جو ره، یه کیکیان په یوه ندی به زانست و مه عریفه وه هه یه، نه ووی دی په یوه ندی به خواستن و ویسته وه، نه وه یان په یوه ندی به زانست و مه عریفه وه نه و هزره یه که حه ق و به تال جیگیر و ناجیگیر له یه ک جیا دهکاته وه، نه وه ی په یوه ندی به خواستن و ویسته وه نه وه یه به که لک و زیان به خش له یه ک جیا دهکاته وه، دوا یی بیرو که یه کی دیکه ی لا په یدا ده بی ت، نه مه ش بو ده ست خستنی شتی به که له که، له ریگا که یدا یان بو لادانه له شته زیان به خشه کانی ریگا، نه مه ش شه ش به شه و حه وته می نیه، که مه یدانی بیرری عاقله کانه.

بیرکردنه وه گه پانی عه قل به دوا ی نه وه ی که به زانین ده ستنه که وتوو، نه م بیرکردنه وه یه ش له شتیکی به ده ستها تووه وه یه، نه مه ش حه قیقه ته که یه تی،

چونکه ئەگەر که ره‌سه‌ی بیرکردنه‌وه نه‌بن بیرکردنه‌وه‌ش نابیت، چونکه هزر بی په‌یوه‌ستیه‌ک بیرکردنه‌وه‌ی مه‌حاله، ئەو که ره‌سانه‌ش په‌یدا ده‌بن، چونکه ئەگەر هه‌بان بیریان لینه‌ده‌کرایه‌وه، که ئەمه زانرا، بیرکردنه‌وه له سه‌ره‌تایه‌وه که هه‌یه و حازره هه‌نگاو به‌ره‌و ئەو خوازاوه ده‌نریت که ده‌یه‌ویت، جا ئەگەر ده‌ستی کهوت به‌هۆیه‌وه بیرى ده‌که‌ویتته‌وه و پیگه‌کانی کرده‌و ده‌ستبه‌ر داری ده‌بینیت، ده‌شزانریت چی وهرده‌گریت و له چی لا ده‌دات.

له قورئانی پیرۆزدا فه‌رمانکردن به بیرکردنه‌وه به شیوازی جوراوجۆر هاتوه، وه‌ک: (یتفکرون، تتفکرون، یتفکروا، فکر)، به خویندنه‌وه و وردبوونه‌وه له‌وه ئایه‌تانه‌ی ئەم شیوازانه‌یان له‌خۆگرتوه، سه‌رنجده‌دین: داواکردن بۆ بیرکردنه‌وه له به‌لگه و ئایه‌ته بوونه‌وه‌ریه‌کان له چه‌ند جیگایه‌کدا هاتون، له‌وانه: (وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ) (آل عمران: ۱۹۱)، داواش کراوه بیر له‌حالی پیغه‌مبه‌ری خوا بکریتته‌وه (أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِّنْ جَنَّةٍ) (الأعراف: ۱۸۴)، له‌ده‌روونیش (أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنفُسِهِمْ) (الروم: ۸) له‌وانه‌ی رابردوویش (فَأَقْصَصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ) (الأعراف: ۱۷۶)، له‌نموونه هینانه‌وه (وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لَضَرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ) (الحشر: ۲۱).

داواش کراوه بۆ زووره‌تی دلنیا‌بوون و سوودوه‌رگرتن له‌وه به‌لگه‌ی روونا‌ه‌ی چاره‌نووس ده‌رده‌خه‌ن و لێیانه‌وه له ئەنجامه‌که‌ی تیده‌گه‌ن، هه‌روه‌ها له جیاکردنه‌وه‌ی سوودبه‌خش و زیانبه‌خش دا، زۆربه‌شیان داوا‌ی بیرکردنه‌وه له جیهانی ده‌روون و بوونه‌وه‌ر ده‌که‌ن، واته: به‌لگه‌ی گه‌ردوونیه‌کان، که نه‌پینه‌کانی ده‌روون و رێسا کۆمه‌لایه‌تیه‌کان و میژوو و به‌سه‌ره‌اتی گه‌لانی پیشوو ده‌گریتته‌وه، وه‌ک: (وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ) (الروم: ۲۱)، ئەمانه به‌که‌لکن بۆ که‌سانیک بیان‌ه‌ویت سوودیان لێوه‌رگرن و بیر له‌وه په‌یوه‌ندییه‌ بکه‌نه‌وه که له‌نیوان هاوسه‌راندا دروست ده‌بیت. وردبوونه‌وه‌ی بریتیه له‌دل گیران به سه‌رنج‌دانی به‌لگه‌کان، ر‌امانیش به‌کاره‌یتانی هزره، به‌لام به‌هیواشی، که‌واته وردبوونه‌وه له‌کاریک ئەوه‌یه بزانیته‌وه ئیشه‌ به‌ره‌و کوئ ده‌روات، که له‌قورئاندا به‌شیوازی (یتدبرون، یدبروا) که وردبوونه‌وه ده‌گه‌یه‌نیت (أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ) (النساء: ۸۲)، (أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا) (محمد: ۲۴)، (أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ) (المؤمنون: ۶۸)، (كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِّيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ)

(ص: ۲۹). زمه‌خشه‌ری ده‌لئیت: وردبوونه‌وه له کاروبار تیڤمانیه‌تی و سه‌رنجدانه له کوتایی و چاره‌نووسه‌که‌ی، پاشان بو هه‌موو رامانیک به‌کارهاتوو، واتای وردبوونه‌وه له قورئانیش رامانه له مانا و ناوه‌رۆکه‌که‌ی، ئەمه‌ش ئەرکی لایه‌نی په‌ی به‌ره له مرۆدا، به‌لام به‌بیرکردنه‌وه‌یه‌کی قوول له چاره‌نووس و کوتاییه‌که‌ی، که ئەنجامه‌که گه‌یشتنه به‌پله‌ی (أولوا الألباب)، که‌واته (التدبر) پله‌یه له (التفکر) به‌رزتر و له (التذکر) نزمتره.

(التفقه) له فیه‌وه هاتوو واته تیگه‌یشتن به‌زانسته‌وه، که کارامه‌یه‌یه له بیژه ریکخستن و پرونیژیدا، که‌واته زانینه به‌هۆی قسه‌یه‌که‌وه به‌لام به‌رامان و وردبوونه‌وه، بۆیه به‌تیگه‌یشتن له‌گوتاری شه‌ری (الوحي) و زانستی مه‌به‌سته‌که‌ی به‌تيفکرینه‌وه، ده‌وتریت (علم الفقه). ئیین دورید ده‌لئیت: پیاویکی فه‌قیهه، واته: زانایه، هه‌موو زانایه‌ک له‌بواره‌که‌یدا پێی ده‌وتریت (فقیهه)، به‌لام زیاتر بو زانسته ئاینیه‌کان به‌کارده‌هینریت، له‌به‌ر ریز و گه‌وره‌یی و شکۆی ئەم زانسته به‌سه‌ر هه‌موو زانسته‌کانی دیکه‌دا، له‌قورئانی پېرۆزیشدا نه‌ک وه‌ک (چاوگ) به‌لکو وه‌ک فه‌رمان هاتوو، وه‌هاش ده‌گه‌یه‌نیت له‌تیگه‌یشتن و زانستیش تاییه‌تتره (قُلْ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَا لَهُؤُلَاءِ الْقَوْمُ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا) (النساء: ۷۸)، لیره‌گه‌یشتنه به‌زانستیکی نادیار به‌هۆی زانستیکی دیاره‌وه، (قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ) (الأنعام: ۹۸)، وتمان (التفقه) له‌تیگه‌یشتن بالاتره، چونکه تیگه‌یشتن له‌به‌لگه سه‌لمانندا مه‌رجه، به‌لام له‌ودا مه‌رج نیه، بۆیه ده‌بینین نه‌بوونی فیه‌ی بیباوه‌ران و نکولیکاران نابیته به‌لگه له‌سه‌ر نه‌مانی ئەرکباری له‌سه‌ریان (قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِّمَّا تَقُولُ) (هود: ۹۱)، ده‌بینین گه‌له‌که‌ی شو‌عه‌یب له‌گوتاری پیغه‌مبه‌ره‌که‌یان گه‌یشتون به‌پێی ئایه‌تی پېشو که ده‌فه‌رمویت: (قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ) (هود: ۸۷)، به‌لام که ده‌لین (مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِّمَّا تَقُولُ) واته: وه‌ک ئەوه‌ی شته‌ حازره دیاره‌که تیده‌گه‌ین له‌وانه‌ی تو تیناگه‌ین، که‌واته: ئەوان قه‌ناعه‌تیا ن به‌و شیوه به‌لگه‌هیناونه‌وه‌یه نه‌کردوو، به‌فکریش نه‌گه‌یشتبوو نه‌هۆی دروستی قسه‌کانی پیغه‌مبه‌ره‌که‌یان، هه‌رچه‌نده قسه‌کانی به‌هیز بوون و ئەوانیش لێی تیده‌گه‌یشتن، تینه‌گه‌یشتنه‌که‌ش به‌هۆی بیزاری و په‌ست کردنیا نه‌وه بو له‌ئامۆژگارییه‌کان، چونکه رقیان له‌وته‌کانی ده‌بووه‌وه (حاله‌تی ده‌روونی رېگر بوو له‌گواستنه‌وه‌ی پله‌ی تیگه‌یشتن (الفهم) بو‌وپله‌ی (الفقه) واته: وه‌ستان له‌سه‌ر مانا نه‌پێنیه‌کانی که حوکمه‌که‌ی پێوه به‌ند بوو.

به سهرنجدانی (التفقه) له قورئاندا ده‌بینین: بۆ تیگه‌یشتنه له قسه و بیژه و وتن (وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي (۲۷) يَفْقَهُوا قَوْلِي) (طه: ۲۸)، (فَمَا لِهَيُّلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا) (النساء: ۷۸)، هه‌روه‌ها (التفقه) کاری دله (لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا) (الأعراف: ۱۷۹).

مۆرکردنی دلی بیباوه‌ر و یاخیان ئه‌نجامه‌که‌ی تینه‌گه‌یشتنیانه (وَطَبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ) (التوبة: ۸۷)، ده‌بینین قورئان مؤرکردنی تاییه‌تکردوه به تینه‌گه‌یشتنه‌وه (عدم التفقه) به هه‌مان شیوه داپۆشینیش (وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ) (الإسراء: ۴۶)، له سوره‌تی (الكهف) یشدا ده‌فه‌رمویتی: (إِنَّا جَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ) (الكهف: ۵۷)، (أكنة) به واتای پۆشین دیت.

جا ئه‌رکی (التفقه) قوولتیه له تیگه‌یشتن و په‌ی بردن وه‌ک له‌م ئایه‌ته‌دا دهرده‌که‌ویت (تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِّنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا) (الإسراء: ۴۴)، (التفقه) زیاتر وه‌ک ئه‌رکی به‌ده‌سته‌نێنان هاتوه‌ه‌تا وه‌کو ئه‌رکی سه‌رنج و بیرکردنه‌وه بیت، واته: شیوازی به‌ده‌سته‌تاتووێ مروّقه پاش جموجولیکی هزری که له قورئانیشتا تاییه‌تکراوه به ئاین (فَلَوْلَا نَفَرْنَا مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ) (التوبة: ۱۲۲)، لیره‌دا مه‌به‌ست پێی شاره‌زابوونی ته‌واوه له زانستی ئایندا، ئیتر شاره‌زایی گه‌وره بیت یان بچووک، سه‌عدی ده‌لێت: ئه‌م ئایه‌ته سویدیکی گرنگی له‌خۆ گرتوه‌ه‌ویش ئه‌وه‌یه ئه‌رکی موسلمانانه بۆ هه‌موو به‌رژه‌وه‌ندییه‌کی گشتی خه‌لکیک ئاماده بکه‌ن، که پێی هه‌ستن و کاتی خۆیانی بۆ دابین بکه‌ن و هه‌ولی تیا‌دا بدن، لانه‌که‌نه‌وه به لای شتی دیکه‌دا، ئه‌مه‌ش له‌به‌رئه‌وه‌ی به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانیان بپاریزیت، غه‌زالی ده‌لێت: له‌چه‌رخ‌ی یه‌که‌مدا ناوی (الفقه) به زانستی رێگای ئاخیره‌ت ده‌وترا، له‌گه‌ل زانینی دهرده‌ ورده‌کانی دل و پووچه‌ره‌وه‌ی کرداره‌کان ... پێشتر بیژهی (الفقيه) ته‌نها به‌وه‌که‌سه ده‌وترا که به‌به‌ره و تیکۆشانی خۆی بتوانیت حوکمه شه‌رعیه‌کان له‌به‌لگه شه‌رعییه‌کانه‌وه هه‌لینجیت، واته بیژهی (الفقيه) یه‌کسانبوو به‌بیژهی (المجتهد)، تا دوا‌یی وای لینه‌ات به‌هه‌موو که‌سیک ده‌وترا که سه‌رقالی فیه‌وه لقه‌کانی ببوایه.

به‌لام به‌رچاوپروونی (التبصر) وریاییه‌که مروّف له بیئاگایی ده‌پاریزیت، که‌واته روانین هیژیکی په‌ی به‌ره له دلد، پرووناکییه‌که خودا ده‌یخاته دله‌وه، به‌وه‌ه‌وه‌یه حه‌قیقه‌تیک ده‌بینیت که پیغه‌مبه‌ران هیناویانه وه‌ک به‌چاوی بیینی، به‌وه‌شیوه‌سود

له فرمانی پیغمبره‌مان وهرده‌گریت و له سه‌ریچیان لا ده‌دات، بویه عاریفان زور قسه‌ی جوانیان له‌سه‌ر (البصیرة) کردووه، هه‌ندیکیان کردوویانه به سی پله‌وه، یه‌که‌میان ئه‌وه‌یه: بزانتت ئه‌و هه‌واله‌ی به ریخوشکردنی شه‌ریعت په‌یدا بووه له زاتیکه‌وه‌یه لی‌ی ناترسیت، بویه مافیته‌ی که هه‌موو مافه‌کانی جیه‌جی بکه‌ین و له‌به‌ر زاته ئه‌وانی دیکه تووره‌که‌یت. دووه‌م: شایه‌تی بده‌یت له هیدایه‌تدانی حه‌ق و سه‌رلیشیوانیشدا دادگه‌ری هه‌یه، له به‌شه‌ جوور به جووره‌کانیشدا ره‌چاوی خیر کراوه، له راکیشانی‌شدا په‌تی په‌یوه‌ستی ببینیت. سییه‌م: به‌رچاوپروونییه‌که‌کانی مه‌عریفه‌ بته‌قینیتته‌وه، ئاماژه‌کان جیگیر کات، فیراسه‌ت سه‌وز کات، ئه‌م به‌رچاوپروونییه‌ چه‌ندین کانی مه‌عریفه‌ زانست له دلدا ده‌ته‌قیتته‌وه، چونکه له خه‌لکه‌که‌ی دیکه تاییه‌تتره، واته گیان و ناوه‌روکی زانسته.

به‌رچاوپروونی بو به‌لگه‌ دیاره‌کانه (أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ (٦) وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ) (٧) تَبْصِرَةً وَذِكْرَى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ) (ق: ٦ - ٨)، که‌واته به‌رچاوپروونی ئامیری دیده‌یه، به‌نده‌ش ئه‌گه‌ر به دل گه‌رایه‌وه بو لای خودا، به‌رچاوی پروون ده‌بیته‌ له بینینی شوینی به‌لگه‌کان، پاش ئه‌وه دل به‌هیزه‌ په‌یبه‌ره‌کانی حه‌ق ده‌بینیت وه‌ک خودا ده‌فه‌رمویت: (قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ) (الأنعام: ١٠٤)، په‌ندیش کاتیک وهرده‌گریته‌ که شوینه‌که‌ی ببینیت (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ) (آل عمران: ١٣)، که‌واته (أولو الأبصار) بیرخسته‌نه‌ویان به‌نسب ده‌بیته‌ و (أولوا الأبصار) یش په‌ندوه‌رگرتن (فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ) (الحشر: ٢).

(سه‌رنج‌یش (النظر) سه‌یرکردنی شتیکه‌ به به‌رچاوپروونی و دل و تیفکرینه‌وه، به‌ زیاده سه‌رنج‌دانی‌ش شاره‌زایی ته‌واو و ده‌رکه‌وتنی راستی پروو ده‌دات، سه‌رنج وه‌ک هیژیکی په‌ی به‌ره، ئه‌و ریخه‌ستی شته‌ زانراوه‌کانه به‌شیوه‌یه‌که‌ بیته‌ هوی زانی نه‌زانراوه‌کان. ده‌شلین: سه‌رنج بریتیه‌ له جوله‌ی دل بو ده‌سخه‌ستی زانین له زانین، له‌ریزه‌نده‌یه‌که‌ی گه‌یشتنی زانین به دل بینیمان به‌م شیوه‌یه‌ بوو: تیگه‌یشتن (الفهم) وینا‌کردنی شتیکه‌ له‌ بیژه‌ی بیژه‌ره‌که‌وه، به‌لام تیگه‌یاندن (الافهام) گه‌یانندی واتا به‌ تیگه‌یشتنی گوینگر به‌ بیژه‌ر. هزریش (الفکر) جوله‌ی ده‌روونه به‌ره‌و بنه‌ماکان و گه‌رانه‌وه بو داواکاریه‌کان، به‌لام سه‌رنج تییینی ئه‌و زانیاریانه‌ی ناو جوله‌که‌یه، که‌واته سه‌رنج پروو‌کردنه‌ شتیکه‌ به‌ پروانین و سه‌رنجی کاروباریکه‌ به‌ دل، بینین په‌ی بردنه‌ به‌ بینراو، شو‌رکردنه‌وه‌ی سه‌رنج‌یش وردبوونه‌وه‌یه‌ لی‌ی.

له قورئانی پیرۆزدا له م رهگهزه زیاتر (البصر)، (البصيرة) هاتوه، چونکه دهروازهی بیرکردنهوهن، سهرنجدانی چاو مه بهست پیی بینینه، چاوو تیفکرینی دلّه، کهواته له قورئاندا فهرومانکردن به سهرنجدان بو خوشی چاو نیه، به لکو بو بیرخستنهوه و تیفکرینی دلّه، لای خه لکی ره شوکی زیاتر بو بینینی سه رنج به کارده هینریت، به لام لای زورینهی زانایان بو بهرچاوپروونی به کارده هینن.

ئه وهش له قورئاندا هاتوه زیاتر هاندانه بو کرداری دل و به شیوازی جیاوازی هاتوه، به کرداری رابردوو سه رنج هاتوه (النظر)، دهفه رمویت: (تَمَّ نَظَرَ) (المدثر: ۲۱)، به کرداری رانه بردویش هاتوه: (قَالَ سَنَنْظُرُ أَصَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ) (النمل: ۲۷)، لیره دا بو به لگهی دلنیا بوونیش له هه وال بهر له ده رکردنی بریار هاتوه، له م ئایه ته شدا به شیوازی کرداری رانه بردوو که (ل) لامی ئه مری پیوه یه هاتوه (فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ) (الطارق: ۵)، بو چۆنیه تی خولقاندنیش هاتوه (فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ (۲۴) أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا (۲۵) ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا (۲۶) فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا) (عبس: ۲۴ - ۲۷)، به شیوازی (انظر) یش هاتوه (فَانظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَسْتَنْهَ وَانظُرْ إِلَى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِّلنَّاسِ وَانظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا) (البقرة: ۲۵۹)، هه روه ها (انظروا) یان (ینظروا) ئه مه یان بو هاندانه له سه ر پامان و تیفکرین له دروستکراوه کانی خودا و نیشانه بونه وه ریه کان (أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ) (الأعراف: ۱۸۵)، هه روه ها بو سه رنجدانی چاره نووسی گه لانى رابردوو و هیز و ده سه لاتیان (أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ كَانُوا مِن قَبْلِهِمْ كَانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَآثَارًا فِي الْأَرْضِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَمَا كَانَ لَهُم مِّنَ اللَّهِ مِن وَّاقٍ) (غافر: ۲۱).

بینین (الرأی) ئیبن قهیم ده لیت عه ره ب له سه ر چاوگی فیعلی (الرؤیة) به پیی جیگا که راجیان (الرؤیا فی النوم) واته: خه ون، (الرؤیة فی الأبصار) مه به ست پیی بینینی چاوه، (الرأی) واته بیروبوچوون، نه به چاو و نه به دل نابینریت، بو چاو بینینه که ته نها له کاتیکدایه لکابیت به نیشانه یه کی دیکه وه وهک: (فِنَّةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُم مِّثْلَهُمْ رَأْيِ الْعَيْنِ) (آل عمران: ۱۳)، خو ئه گه ر دوو مه فعول بیهی هه بوو به مانای زانست دیت، (الرأی) بیروپای خوده له نیوان دوو هاودژدا، هه ندیکیش ده لین: ده روون جولاندنی له پیشه کیه کاندایه بو ئومیده ی بگاته ئه نجامی داواکراو، به و کیشه ش دهوتریت که سیک فه رزی کردبیت « که ئه مه یان به رزترین پله یه له هزر و نزمترینیشه له بهرچاوپروونیدا.

له قورئانی پیرۆزدا (الرأی) به تاک و به کۆ له حالهتی دواندن و لهسهه دهوهی نادیار بهم شیوهیه هاتوو: (تر) ئه مه شیوازیکی تاییه ته له قورئاندا خودای مهزن له چه ند شوینیکدا پیغه مبه ره که ی پی دەدوینیت، بیگومان ئوممه ته که شی دهگریته وه (أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ) (البقرة: ۲۵۸)، به واتای ئایا هه وائت پیته که یشتوو، بیژهی (بیر) به شیوازی نادیار هاتوو، وهک ئاگاداریهک بۆ وردبوونه وهی مروّف له به لگه کانی دهو روبه ری، ههست جولاندنی بۆ تیفکرین تا په ند وه ربگریت له وانه ی دهیبینیت (أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانَ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ) (یس: ۷۷)، بیژهی (یروا)، (یرون) هاتوون هه موویان بۆ هاندانی کرداری فکرین لهسهه به لگه گهردوونی و دهروونییهکان و ته نه ئاسمانی و زه مینییهکان، تا ئه م بینراوانه بکاته پیوانه بۆ نه بینراوه کانی پی بیپویت، گشتیان ده بنه نمونه و وینا تا مروّف به هۆش بیته وه که ئه وهی لای ئه و نادیاره نمونه ی دیاری ئه وانه که له بهرچاویه تی. ئیین قهیم ده لیت: له بنه چه دا (الرأی) ئه وهیه ده بینریت، پاشان بۆ ئه وه به کارهات که دهروون و ناخ دهیبین، پاشان تاییه تیان کرد به وهی دل له پاش تیفکرین و وردبوونه وه و گه رانی مه عریفی بۆ راسته قینه که ی دهیبینیت، له و شتانه دا که نیشانه کان له سهریان جیا جیان، به لام که سیک به دل شتیکی نادیار دهیبینیت و ههستی پیده کات، یاخود ئیشیکی ماقول که جیاوازی لهسهه نیه پینان ناوتریت (الرأی)، چونکه نیشانه کانی جیاواز نین، هه رچه نده پیویستی به تیفکرین و لیوردبوونه وهش هه بیت.

پا (بیروبووچوون) یش سه به شه، رایهک یان دیدیک بی دوو دلی به تاله، دیدیک بی دوو دلی دروسته، سییه میان جیکای گومانه، پیویستی به بیرلیکرده وه و یادخستنه وهیه.

یاد (الذکر) و اتا گشتیه که ی هه لگرتن و له بیرکردنی شتیکه، له وانه ش که ئه وهی به سهه زماندا دیت، یاد به زمان و دلایش ده کریت، واتایه کی دیکه ی به ناوبانگی ستایشکردن و کتیپی ئایین و قورئانه له بهر ریز و شکۆکه ی، که واته یاد حاله تیکی ناخی مروّفه ده توانیت ئه وهی دهیزانیت له بهری دهکات، واته یاد بهر له له بهر کردنه، به لام له بهرکردن هه لگرتنه، یادکردن ئاماده کردنیه تی جا به تیرامانی بیت یان به ده ربینی یاخود به وتی به شیوه ی گیرانه وه، ئه و شته ش له دلدا بیت یان لهسهه زمان هه ر یادی پیده وتریت. به زانستیش ده وتریت یادخستنه وه له بهر به هیزی و روونی به لگه کانی، وهک بلئی ئه و زانسته به دهسته اتوو، با پاش ماوهیه کیش له

دوای تیرامان و سه‌رنجدانه‌وه بیت، که‌واته (الحافضة) ئه‌وه‌ی هیژی خه‌یالی ماناکان په‌ی پیده‌بات هه‌لده‌گریت و له‌به‌ری ده‌کات، به‌لام (الذاکرة) یادگه ئه‌و هیژه‌یه که ئه‌و واتانه‌ی (الحافضة‌ی) هه‌لیگرتووه ئاماده‌ی ده‌کاته‌وه و یادی ده‌خاته‌وه.

یاد (الذاکرة) به‌چند جوړیک هاتووه و له‌ته‌فسیرکردنیدا شانزده شیوه‌ی هه‌یه، به‌لام هه‌موو شیوه‌کانی بریتین له‌ئاماده‌کردنه‌وه و لیورده‌بوونه‌وه، به‌نمونه بیژه‌ی (الذکر) به‌مانایانه‌دیت: گوژی‌یه‌لی، داوینپاکی، قورئان، روونبیژی، خیر، یاد به‌دل و زمان، نیگا، زانست، له‌به‌رکردن و لیکولینه‌وه، یادخسته‌وه‌ی ئه‌وه‌ی یاد ده‌خریته‌وه، ئه‌مه‌گشتگیرتره له‌نیشانه و ئاماژه، وه‌ک ده‌فه‌رمویت: (نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذَكْرَةً وَمَتَاعاً لِلْمُقْوِينَ) (الواقعة: ۷۳)، که‌واته یادخسته‌وه ئه‌رکینکی په‌ی بردنه‌ی یاد ده‌دسته‌ینانی مه‌عرفه، به‌لام به‌بیرخسته‌وه‌ی ماناکانی، جا مانای خوړسکی بیت یان زانیاری رابردو، که مروّف له‌گه‌رمه‌ی ئالنگاری و پشتتیکردن و لادان بیری ده‌چیته‌وه، ئه‌مه‌ش چالاکیه‌کی په‌ی بردنه له‌پاش بیرکردنه‌وه و وردبوونه‌وه. ئه‌مه‌ش تایبه‌ته به‌خه‌لکه پالفته‌کراو و عه‌قله زیره‌که‌کان.

ده‌رده‌که‌ویت که (التذکر) به‌چند شیواز و خویندنه‌وه‌یه‌ک هاتووه، له‌گه‌ل هه‌ردوو ئامرازی (أفلا) و (فلولا) له‌سیاقی پرسیاری ئینکاری بو سه‌رزه‌نشت هاتووه (مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْيُنِ وَالْأَصْمِ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا أَفَلَا تَذَكَّرُونَ) (هود: ۲۴)، به‌لام له‌پیش بیژه‌که‌وه (لعلم) و (لعلهم) هاتبیت ئه‌وه بو جه‌ختکردنه‌وه و ته‌حقیقه (سُورَةُ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَأَنْزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَّعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ) (النور: ۱)، یان (وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَّعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ) (الزمر: ۲۷). ده‌شگونجیت ره‌تکردنه‌وه و ورده‌کاری پیش بیژه‌که‌که بکه‌ویت (وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لَهُمْ لِيَذَكَّرُوا فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا) (الفرقان: ۵۰)، (وَهَذَا صِرَاطٌ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَكَّرُونَ) (الأنعام: ۱۲۶).

ئهم یادکردنه‌وه‌ش تایبه‌ته به (أولوا الألباب) (وَمَا يَذَكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ) (البقرة: ۲۶۹)، (إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ) (الرعد: ۱۹)، که‌واته یادکردنه‌وه (التذکر) کاری (اللب) ه که پالفته‌ی عه‌قله، بو‌ئایه‌ته گه‌ردوونی و خوینراوه‌کانیش ده‌بیت (وَمَنْ كَلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ) (الذاریات: ۴۹)، (وَلَقَدْ عَلَّمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولَىٰ فَلَوْلَا تَذَكَّرُونَ) (الواقعة: ۶۲)، بو‌ئایه‌ته خوینراوه‌کانیش (كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ) (ص: ۲۹)، جا هه‌موو یادکردنه‌وه‌یه‌ک تیفکرین و تیرامانیش به‌ناراسته‌وخو به‌لام پیچه‌وانه‌که‌ی مه‌رج نیه، چونکه یادکردنه‌وه تایبه‌ته به (أولوا

الألباب) و هاوشانی گه‌رانه‌وه‌یه بۆ لای خودا (وَمَا يَتَذَكَّرُ إِلَّا مَنْ يُنِيبُ) (غافر: ۱۳)، (تَبَصَّرَةٌ وَذَكَرَى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ) (ق: ۸)، یادکردنه‌وه و تیفکرین پیکه‌وه مه‌عریفه‌ی زۆر و حه‌قیقه‌تی ئیمانی و چاکه‌کاری به‌ره‌هم ده‌هینیت که‌سی عاریف هینده یادکردنه‌وه ده‌هینیت هه‌تا‌کو قفلی دلی ده‌کریته‌وه به‌پشتیوانی خودا، حه‌سه‌نی به‌سری ده‌لیت: ئەه‌لی عیلم هینده به‌یادکردنه‌وه سه‌ردانی تیفکرین ده‌که‌ن و تیفکرین به‌دووی یادکردنه‌وه ده‌هینن و زۆر بۆ دل قسه‌کردن ده‌هینن هه‌تا‌کو دینه‌گو.

ئهم یادکردنه‌وه دژی بیرچوونه‌وه‌یه، که‌سی یادکه‌ره‌وه به‌وربوونه‌وه له‌که‌لامی خودا گه‌رانه‌وه و ته‌وبه‌کردنی لا‌په‌یدا ده‌بیت به‌وه‌ش به‌رچاوی ڤوون ده‌بیت دلی ئاماده‌گی هه‌یه و غه‌فله‌تی لیده‌سه‌رپیته‌وه و یاد ده‌کاته‌وه، وه‌ک ده‌فه‌رمویت: (اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِن دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ) (الأعراف: ۳)، مه‌به‌ست به‌یادکردنه‌وه شوینه‌واری ده‌روونی و ره‌فتاریه، که‌یادکردنه‌وه له‌بابه‌تیکی مه‌عریفیدا ده‌یوروثینیت، لیره‌شدا مه‌به‌ست له‌مه‌عریفه‌ی ئاینیه که‌خودا ناردوویه‌تی بۆ پیغه‌مبه‌ر (درودی خوای له‌سه‌ر بی) که‌له‌سه‌ره‌تای ئایه‌ته‌که‌وه هاتووه، مه‌به‌ستیش له‌یادکردنه‌وه لیره‌دا ئاماده‌کردنه‌وه‌ی زانیاریه‌کانی یادگه‌یه و ده‌ره‌ینانیانه له‌کوگا‌کانی مه‌عریفه‌دا بۆ سه‌ر سه‌کووی وینای ئیستا. خه‌لکیش له‌ده‌سختنی مه‌عریفه‌دا به‌رپگا‌کانی هزری و ئە‌زموونی و خه‌به‌ری دوو به‌شن:

به‌شی یه‌که‌م: بیرۆکه‌که‌ی به‌سه‌ردا تیده‌په‌ریت و گوئی ناداتی و پێوه‌ی خه‌ریک نابیت، لیده‌گه‌ریت تیه‌ریت به‌بی‌گرنگی پیدانی و گواستنه‌وه بۆ کوگا‌کانی یادگه‌ی ناخ، به‌هوی پشتگو‌یخستن و بایه‌خ پینه‌دانی، ئە‌م به‌شه‌ی خه‌لک له‌و پشتگو‌یخستن و که‌موکورتیه به‌رپرسیارن له‌سه‌ری سزا ده‌درین.

به‌شی دووه‌م: پارێزگاری له‌مه‌عریفه‌ ده‌کات و خو‌ی هه‌لیان ده‌گریت، ئە‌م به‌شه‌ش ڤۆلینی دوو که‌رت ده‌کریت، یه‌که‌میان: زانیاری کوگا‌کانی یادگه‌ ده‌هینیت بۆ مه‌یدانی وینا‌کردنی حازر له‌هه‌ر بۆنه‌یه‌کی پێویستدا، ئا ئە‌مه وه‌بیره‌اتنه‌وه‌یه، دووه‌م: کوگا‌کان فه‌رامۆش ده‌کات به‌شیوه‌یه‌ک ده‌یانخاته‌گۆشه‌ی پشتگو‌یخراو و له‌بیرکراوه‌کان.

جا خه‌ریکبوونی ده‌روون به‌فه‌رمان و قه‌ده‌غه‌کراوه‌کانی په‌روه‌ردگار ده‌بیت کاری دل‌پیشه‌که‌ویت، تیفکرین و پامان و باوه‌ریش له‌خۆبگریت، به‌رده‌وامبوونی گو‌یراپه‌لی به‌رده‌وامبوونه له‌سه‌ر یادکردنه‌وه، چونکه ئە‌و داینه‌مۆ و بزوینه‌ری دله‌، دل‌یش گه‌وره و سه‌روکی ئە‌ندامانی جه‌سته‌یه، چاکبوونی ئە‌و چاکبوونی ئە‌وانه، جا

تاوه‌کو یادکەر‌هوه زیاتر ئاماده‌یی هه‌بیت له‌ده‌رووندا به‌یادکردن زیاتر ده‌توانیت بیجولینیت و کاری پێ بکات، بۆیه ئه‌وی دروونی به‌قیامه‌ته‌وه سه‌رقالکردو پ‌روی له‌به‌ختیاریه هه‌میشه‌یه‌که کرد، هه‌موو پارچه‌کانی ده‌رووژین بۆ به‌جیه‌یتانی داواکاریه‌کانی قیامه‌ت، هه‌ولی چاکسازی کرده و نیازی ده‌روونی ده‌دات، هه‌تا‌کو ده‌روونیان خالی ده‌که‌ن له‌هه‌موو شتیکی ده‌ره‌وه‌ی قیامه‌ت، ئه‌مه‌ش پ‌یشه‌ی پ‌یغه‌مبه‌رانه، که خودای مه‌زن کۆتا پ‌یغه‌مبه‌ر (مه‌مه‌دی پ‌ی ده‌دوینیت (وَأَذْکُرْ عِبَادَنَا إِبرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ أُولِي الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ) (٤٥) إِنَّا أَخْلَصْنَا لَهُمْ بِخَالِصَةِ ذِكْرِ الدَّارِ (٤٦) وَإِنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنِ الْأَخْيَارِ) (ص: ٤٥ - ٤٧).

ده‌بینین به‌و سیفه‌ته‌ی پاکی کردوونه‌ته‌وه له‌خه‌ته‌و خالی دنیایی و خودا پ‌الفته‌ی کردوون بۆ چاکه‌کان ئه‌وه‌یه یادکردنه‌وه‌ی هه‌میشه‌یی قیامه‌تیانه له‌گه‌ل هه‌ر ئیشیک له‌دنیا‌دا بیانگه‌یه‌نیه‌ته‌وه پ‌له، بۆ هه‌موو جو‌له و نیازیان پ‌وو له‌و ئامانجه‌یه، هه‌موو کرداره‌کانیان ته‌نانه‌ت خه‌و و خۆراکیان بۆ نزیکبوونه‌وه‌یه له‌خودا.

یادکردنه‌وه‌ی سوو‌دبه‌خش له‌لایه‌ن باوه‌ر‌داره له‌خواترسه‌هه‌کیمه‌کانه‌وه ئه‌وانه (أولوا الألباب)ن، پ‌وخته‌ی هه‌ر یادکردنه‌وه‌یه، ئه‌هلی فیکریش ژیره‌کانن (أولوا الألباب) که خودا ده‌فه‌رموین: (يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذْکُرُ إِلَّا أَوْلُوا الْأَلْبَابِ) (البقرة: ٢٦٩).

٤ - مه‌یدانی په‌ی بردنی عه‌قلی له‌قورئانی پ‌یروژدا:

له‌سه‌یرکردنی پ‌ولی هه‌یزی په‌ی به‌ر بۆ به‌ده‌سته‌یتانی مه‌عریفه‌ ده‌بینین تیفکرین و سه‌رنجدان گ‌رنگترین هۆکاری جیاکردنه‌وه‌ی ناخی مرۆیی په‌ی به‌رن، له‌گه‌ل ئه‌و گه‌ردوونه‌ی تیا‌یدا ده‌ژی مامه‌له‌ ده‌کات، خاوه‌نی هه‌سته‌وه‌ره‌کان که ئاسۆی مه‌عریفه‌ی جیهانی دیاری به‌ره‌و پ‌وو ده‌که‌نه‌وه، هه‌زیش بۆ زانینی هه‌سته‌پیکراوه‌کانی ناو گه‌ردوون «ته‌نها به‌په‌ی بردنی پ‌واله‌تی وازناهییت، به‌لکو حوکم به‌سه‌ر سه‌ره‌تا و کۆتاییدا ده‌دا، به‌مه‌ش به‌هه‌یز و چالاکی په‌ی بردن مه‌عریفه‌ به‌ده‌ست دیت، بۆیه پ‌شت به‌هه‌سته‌یه‌وه‌ره‌کان ده‌به‌ستیت، هه‌روه‌ها پ‌شتیش ده‌به‌ستیت به‌و مه‌عریفه‌ که‌له‌که‌بووه‌وه‌ی که‌دروست بووه، ئه‌ویاسانه‌ی بوونه‌ته به‌لگه‌ نه‌ویست بۆ تیگه‌یه‌شتن له‌شته به‌رچاو و په‌ی پ‌یبراوه‌کان و قیاسکردن له‌سه‌ری، بۆ په‌ی بردن به‌بوونی ئه‌وانه‌ی نابینرین له‌و کاته‌دا، ئه‌مه‌ش له‌زاراوه‌ی قورئانیدا پ‌ی ده‌وتریت دنیای دیار و نادیار (عالم الغیب والشهاده)، جا دنیای

دیار دنیایه کی بهرینه بۆ هزر، له سۆنگه ی ئەو تایبه تمه دنیایه ی ههیه تی وهک مهعریفه ی زهروری، سیسته مه ریکخراوه کان که ههسته وه ره کان به فریایان دیت، هه موو ئەوه ی له جیهاندا یه بواری بیرکردنه وهن، وهک ئاسمانه کان، ئەستیره و هه ساره کان، زهوی و کهژ و کیو و دهشت و ئاو و پروباره کان، هه ر مرۆف خۆی دنیایه کی بچوکراره یه، جا هه موو ئەو بواران ه که بۆ فیکرن بۆ خزمه تی مرۆف ژیربار خراون، هه روه ها بۆ تیگه یشتن و بیرکردنه وه لئی (أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأُ) (لقمان: ۲۰).

مرۆف ئاراسته کراوه بۆ پامان له ئایه ته خوینراوه کانی خودای مه زن، که سه رچاوه ی مهعریفه و تیگه یشتنی دنیا نادیاره که یه، به لام به جله وکردنی هزر که له وه تیپه ریت توانای به سه ریدا ناشکیت، بۆیه مرۆف به ره و ئەوه ئاراسته کراوه بۆی به که لکه و بۆ ئەوه ده شیت خۆی پێوه خه ریک بکات، ئەوه ش توانای به سه ریدا ناشکیت بۆی روونکراوه ته وه، ئەگه ر پێی نه کرا کاریگه ری له سه ر زانینی نابیت و زیان به و ئه رکه ناگه یه نیت که له پیناویدا خولقی تراوه، جا دنیای نادیار وهک مه سه له یه ک له بواری په ی پێ بردندا عه قلو فیتره ت هه ردووکیان دانی پێدا ده نین، به لام ورده کاریه که ی ئەم دنیا نادیاره، هه یچ ریگا و توانایه ک نیه بۆ شاره زابوونی جگه له وهی (نیگا)، به لام ئەوه ی که وایلیده کات ته سلیمی بوونی ببیت بۆ مرۆف فه راهه م هاتوو، وهی هاتوو هه ندیک ورده کاریشی باس کات به یی چوونه ناو چۆنیه تی هه که یه وه، چونکه توانسته په ی به ریه کانی مرۆف له دنیا دا بۆ ئەوه ئاماده نه کراوه و پێویستی شی پێی نیه.

تایبه تمه دنیایه کانی عه قل: قیاسکردن و ئیعتیار و گشتاندن و زهروره ته، هه موو ئەمانه ش له سه ر ئەوه ی ههسته کان ده یگوازه وه، یان که له که بوونی مهعریفه ی ئەنجامی گوازاوه یه به رده وامه کانی ههسته وه ره کان بنیات تراون، بۆیه دیارینه کردنی ئەو بواره ی که عه قل تیایدا کار ده کات گه وره ترین هه له ی مه نه هجیه، که توێژه ره له پشت به ستنی به م هه زه مهعریفه یه ئەنجامی ده دات، دیاری کردنی ئەو بواره ش که ده شیت عه قل تیایدا کار بکات، له سه ر سه رنجدانی سنووری توانا و وزه ی وه ستاوه، تا نه چیه ناو باسیکی ده ره وه ی چوارچیوه ی وزه و توانای. چونکه وزه و توانای ژیری سنورداره، ناتوانیت له هه موو شت بگات، یان بۆ هه موو شت بگه ریت، هه روه ها ئامرازه کانی شی سنوردارن، چونکه هه زه ی بیستن و بینین به نمونه ناتوانن هه موو بیستراو و بینراوه کان هه ست پێ بکه ن، کاری

ئەوان لە چوارچێوەی بیستراو و بینراوەکاندا، عەقڵیش لەو بابەتەدا حوکمی پێدەدرێت کە بەتەواوی وینایان دەکات، چونکە حوکمدان لەسەر هەر شتێک بەشیکە لە ویناکردنی، بەلام ئەو بابەتەکانی وینای پیناکرێت یان بە ناتەواوی وینایان دەکات، ئەوا دروست نێە حوکمیان لەسەر بدات. بایەخدارترین شت لە سنوور بۆ بەلگەهێنانەوهی عەقڵی دەکات، توانا زۆرەکەیهتی بۆ بەلگەهێنانەوهی ئەوهی باوهری وایە کە راست و دروستە، دەتوانیت بەلگەهێنەر گەر گەرە بدۆزیتەوه بۆ سەلماندنی بیر و بۆچوونی خۆی تەنانهت ئەگەر راستیش نەبێت، مەرف چەلهحانیکاریکی توند و بەهێزە (وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرُ شَيْءٍ جَدَلًا) (الکەف: ۵۴).

بۆیە سەیر نێە مەعریفەهێ عەقڵی مەرفەکان جیاوازی بن، لەبەر جیاوازی توانای مێشک و ویستیان کە مەعریفەهێ پێ بەدەست دەهێنن، زانیاریەکان بەشیکیان کە کەمن هاوبەشی نیوان خەلگە گشتییەکەیه، زۆریان دەگەرێنەوه بۆ هەستی هاوبەشی نیوان خەلگە، بەشیکێ زانیاریەکانیش لە نیوان چین و توێژیکدا هاوبەشە، هەشیانە تاییبەتە بە کەسانیکێ دیاریکراو، ئەم زانیاریانەش دابەش دەبن بەسەر بەلگەنەویست و بیردۆزبێدا و بیردۆزبێیە کە ناگاتە بەلگەنەویستی، بەلگەنەویستیە کەش بەبێ پشت بەستن بە هەستەوهرەکان نابن بە بەلگەنەویست، ئەویش بە تەسلیمبوونی ئەنجامی دووبارە بووەکان دەبێت، کە حوکمەکیان جیگیرە، واتە کاتیک عەقڵ تەسلیم دەبیت کە (أ) هەر (أ)ە، کە چەند جاریک دووبارە بووی (أ) بەردەوام (أ) دەکات، ئەوجا دەبێتە بەلگەنەویست و سەلمینراو بەهەمیشەیی، ئەوکات یاسایەکی جیگیری پێویستە ئەویش بێنەمای پێناسەیه.

جا زانست بە بەلگەنەویست ئەژمارە یان بە بیردۆزە کاریکی رێژەییە، وەک ئایا قەزیه یەقینیە یان گومانیه، دەگونجیت زەید دُنیا بیت لە شتیک کە عەمر تیایدا بە گومانە، یان زەید هەندیک واتای بۆ دەرکەوتبیت جگە لە ئەو بە بیردۆزەیهی نەبیت، یان رەنگە شتیک لای زەید هەستپیکراو بیت کەچی لای عەمر هەر هەوالیک بیت، زۆر کەس وا دەزانن زانستیکی دیاریکراوی زەروری یان بەدەستتاتوو، بەلگەنەویست یان بیردۆزەکان، کاریکی پابەندکارە دەبیت هەموو خەلک تیایدا هاوبەش بن، ئەمەش هەلەیهکی گەرەیه و پێچەوانەهێ واقیعه، بەنموونه کەسێک شتیک لە کات و شوینیکدا دەبینیت ئەو لای ئەو لە هەستپیکراو دیارەکانە، کە پاش ئەو خەلکیک بە تەواوتور دەبیبستن دەبیتە هەوالیک مۆتەواتیر، دەشگونجیت خەلکانیک وەک هەوالیک نادُنیاکەر (ظنی) ببیستن، بۆ ئەمانە دەبیتە هەوالیک

جیگای گومان، خو ئه گهر هر نه یان بیستیت ده بیته نه زانراوه کان، جا شته
عه قلییه کانیش هر وهان، خه لک له په ی بردن پیا یاندا جیاوازن، زانستیک لای
که سیک به لگه نه ویسته ده کریت که سیکتر نکولی بکات یان لئی به گومان بیت.
که واته لای هه موو خه لک بابه تیکی سه ره تایی یان به ناوبانگ نیه، به لکو شته که
ریژهییه به پیی دوخی که سه کان و هیزی وینا کردنیان، جا ئه گهر وینا کردنیکی تیر
و ته واو بوو ئه وه ده بیته یه قین، خو ئه گهر ناته واو بوو، به جیگه ی گومان ئه ژمار
ده کریت.

جا ئه م ریژهییه ی عه قلّه گهره ترین به لگه یه له سه ره سنوورداری توانای عه قل،
که پانتاییه کی هه یه ناتوانیت لئی ده رچیت، ئه ویش جیهانی دیاری دروستکراوه کانه،
که واته عه قل ته نها په ی به وانه ده بات که هه سه ته وه ره کان ده یگوازه وه، ئیتر له
گه ردوونی بینراوه وه بیت یان له وه حیه وه، ئه مهش ته نها له می شکدا بوونی
هه بوو له دهره وه بوونی نیه، چونکه بیردۆزه کانی عه قل له سه ره ئه و بنه مایه ی که
پیویسته هه سته پیکراو بیت.

به‌شی سییه‌م: سه‌رچاوه‌کانی مه‌عریفه له قورنانی پیروژدا

بابه‌تی سه‌رچاوه‌کانی مه‌عریفه به به‌ردی بناغهی هه‌موو داپشتنیکی مه‌عریفی ئەژمار ده‌کریت، چونکه به‌لگه و مه‌عریفه‌کان له‌ویوه سه‌رچاوه ده‌گرن، په‌یوه‌ستی راسته‌وخۆشی به هزری ئوممه‌تی ئیسلامی و ئاراسته شارستانییه‌که‌یه‌وه هه‌یه، له پیناوی بنیاتنانه‌وه‌ی ئەوه‌ی رووخیتراوه و نوژنه‌کردنه‌وه‌ی ئەوه‌ی کۆن بووه و داهیتانیک هاوته‌ریبی سه‌رده‌مه‌که بیت و له ره‌هه‌ندیکی بنه‌چه‌ی ئیسلامیه‌وه ده‌رچیت به‌ره‌و سه‌رقافله‌یه‌تی به‌پیی به‌رنامه‌ی خودایی.

چه‌مکی سه‌رچاوه له خۆیدا هه‌ندیک ناروونی تیدایه و کۆمه‌لیک راوبۆچوونی جیاواز له‌خۆده‌گریت:

یه‌که‌م: چه‌مکی سه‌رچاوه‌ی مه‌عریفی:

ئه‌گه‌ر به شوین زاراوه‌ی سه‌رچاوه‌کانی مه‌عریفه‌دا بگه‌رین ده‌بینین له توژیینه‌وه‌کاندا جیاوازی و تیکه‌ل و پیکه‌لی له به‌کاره‌یتانه زمانه‌وانیه‌که‌یدا هه‌یه، هه‌روه‌ها له‌گه‌ل چه‌مه‌که‌کانی دیکه‌دا تیکه‌ل کراون، ئەمه‌ش گرفتی هزری و وینای شیواو بۆ خوینه‌ر دروست ده‌کات، لی‌ره‌وه پینوسته له باسی بنه‌چه و سه‌رچاوه‌دا ورده‌کاری بکه‌ین، چونکه بنه‌چه خولقینه‌ری خۆی و هۆکاره‌کانیه‌تی، به‌لام سه‌رچاوه هۆی په‌یدا‌بوونه‌که‌یه‌تی، خودای مه‌زن گه‌ردوونی داهیتاوه له‌سه‌ر سیسته‌میکی ریکوپیک، ئەم ریکوپیکه‌ش به سه‌قامگیری ده‌بیت، سه‌قامگیریش کاکله‌ی یاسایه، یاساکانیش خۆی په‌روه‌ردگار ئاسانی کردوون تا مرۆقه‌کان په‌بیان پێ ببه‌ن و رینموونیشیان ده‌کات تا بۆیان بگه‌رین، ئەمیش له جیهانی دیار و به‌رچاوه‌، که شه‌ریعت حوکمه‌کانی له‌سه‌ر شته به‌رچاوه و دیاره‌کان بنیات ناوه، به‌وشیوه به‌ره‌و دنیای دیاری په‌ی پێ براوه‌نگاوه‌ده‌نریت نه‌ک شته نادیاره‌کانی ئەوه‌دیو دنیای دیار.

جا باوه‌ربوون به خودا راتده‌کیشیت بۆ گه‌ران به‌ناو سوننه‌ته‌کانی خودا له ناو دروستکراوه‌کانیدا، له گه‌ردوون و ده‌روه‌ه‌یشدا، چونکه په‌روه‌ردگار به‌لینی به به‌نده‌کانی داوه به‌لگه‌کانی بوونی خۆی له گه‌ردوون و ده‌روون دا نیشان بدات، هه‌رچه‌نده‌ش توانای بینینی پیداون، به‌لام بینینه‌که ریک نابیت به‌بی تیگه‌یشتنی هۆکاره‌کان، هه‌رکه‌سیش به‌پیی زانیاری پیدراوی په‌ی به شته‌کانی ده‌بات.

۱ - چه‌مکی نیشانه‌یی (المفهوم الدلالي):

بابه‌تی سه‌رچاوه بۆ په‌روه‌رده‌ی مه‌عریفی ئیسلامی گرنگیه‌کی تاییه‌تی هه‌یه، چونکه په‌یوه‌سته به بنیاتنانی هزری ئومه‌ت و ئاراسته شارستانی‌ته‌که‌ی له‌پیناوه سه‌رله‌نووی بنیاتنانه‌وه‌ی تاکو کۆمه‌ل، هه‌تا له ریشه و ئاراسته په‌سه‌نه‌که‌ی و ئه‌و به‌هایانه دانه‌بریت که له میژوو ماندا کاریگه‌ری گه‌وره‌یان هه‌بووه.

زاراوه‌ی (سه‌رچاوه‌کانی مه‌عریفه) له روه‌ه فه‌لسه‌فیه‌که‌وه، ئه‌وه نیه که مه‌به‌ستی ئیمه‌یه، چونکه سه‌رچاوه‌ی شتیک بنه‌چه‌که‌یه‌تی، بنه‌چه‌ی مه‌عریفه‌ش لای ئیمه خوداییه (عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ) (العلق: ۵)، به‌کاره‌ینانی ئامرازه‌کانی مه‌عریفه‌ش وه‌ک عه‌قل و هه‌ست لای ئیمه به‌ویستی خودایه، ئه‌گه‌ر به‌دواداچوون بکه‌ین بۆ زاراوه‌ی (سه‌رچاوه‌کانی مه‌عریفه) له زۆری توێژینه‌وه‌کاندا جیاوازی یان تیکه‌ل و پیکه‌لیان تیدا ده‌بینین له به‌کاره‌ینانیدا، به‌شێوه‌یه‌ک به‌شیککی توێژه‌ران به‌هۆکاری گه‌یشتن به‌مه‌عریفه‌یان داناوه، ده‌رکه‌وتوووه بۆیان که ئامیره هه‌سته‌وه‌ره‌کان و دل ئامرازی مه‌عریفه‌ن، به‌شیکیش هه‌ر له بنه‌رته‌وه‌ به‌چاوه‌گی مه‌عریفه و به‌ره‌مه‌که‌ی داده‌نین.

کۆمه‌لیک زاراوه‌ش په‌یدا بوون که (ئامرازی مه‌عریفه‌ن)، که هه‌سته‌وه‌ره‌کان و دل (شوینی په‌ی بردن) دل، (شوینی هه‌ستکردن) هه‌سته‌وه‌ره‌کان (هیزی په‌ی به‌ر) له جیگه‌دا ماوه‌ته‌وه، (کرده‌ی هیزی په‌ی به‌ر) چالاکی و پرۆسه په‌ی به‌ره‌کانه، (شیواز) (الهیة) ده‌ستخستنی په‌ی بردنه له ناو خوی په‌ی به‌ردا، به‌و زانیاریانه‌ش که له ده‌رووندا هه‌شاردراون مه‌عریفه که له‌که‌بووه‌کان (التراکم المعرفی) ده‌وتریت عه‌قل، هه‌روه‌ها به‌پرۆسه‌ی گه‌راندنه‌وه و لیوه‌رگرتنیشی هه‌ر ده‌وتریت عه‌قل، به‌هه‌مان شێوه پرۆسه ده‌ستخستن و ده‌ستخستنیشی هه‌ر عه‌قله، گه‌رته‌که ئه‌وه‌یه: ئایا سه‌رچاوه پوخته‌ی به‌ده‌سته‌ینراوی مه‌عریفه‌یه؟ یان پرۆسه‌ی به‌ده‌سته‌ینانه‌که‌یان ئه‌و ئه‌ندازه‌یه به‌ده‌ست ده‌هینریت؟

به‌پوخته‌ی: زانست به‌هۆی زانستی به‌لگه‌نه‌ویست و روه‌داوه به‌لگه‌نه‌ویسته‌کان به‌ویناکردنی بابته و لیکه‌وته‌کانی به‌ده‌ست دیت، وتیشمان ویناکردن به‌پشتبه‌ستن به‌هه‌سته‌وه‌ره‌کان دروست ده‌بیت، بۆیه ده‌رکه‌وت یه‌که‌م هۆی دروستبوونی مه‌عریفه له عه‌قلدا ئه‌م هه‌سته‌وه‌رانه‌یه، جا ده‌گه‌ینه ئه‌وه‌ی: ده‌روون له مه‌عریفه و ئامرازه‌کانی گواستنه‌وه مه‌عریفه خالیه، بۆیه پرۆسه‌ی گواستنه‌وه‌که له دوو ناوه‌نده‌وه ده‌بیت که دنیای ناوه‌کی (ده‌روونی په‌ی به‌ر) و دنیای ده‌ره‌کیه که

هموو ئه و شتانه په له شوینی په ی بردن (دل) دهردهچیت، په یوهندی به دنیای دهره و هوش ته نها ته نها له ریگه ی هسته وهره کانه وه ده کرین، که ئه و شتانه ی ئه گهر دووباره بینه وه دینه به لگه نه ویست و ده گوازی نه وه، چونکه وینا و ناوکی نه گوراوون، بویه می شک بریاری له سهر جیگری یان ناجیگری ددات و یاسای دلنیا بوون (یاسای عه قل) دروست ده بیت ئه و کات که له که بوونی یاسا به لگه نه ویست و سه لمی تراوه کان بنیات دهنریت که زانستی زهروریه و لینه وه زانسته بیردو زیه به ده سته اتوو ه کان په یدا دهن.

پیوستی شته له سه رچاوه وه شتی ک بو وهرگر دهرچیت، به نمونه ئه گهر وتمان سه رچاوه ی زانست ئه و ا زانیاری بو وهرگری ک که توانای وهرگر تنی هه بیت لیده ده چیت، که جیگه ی زانسته (فیرخوازه که) و بو ئه وه ده شیت بیت به (زانا)، لیره دا هه سته وهره کان به کورا ی عاقله کان گو یزه ره وه ن و سه رچاوه ی مه عریفه نین چونکه له بنه چه یی خالین، به لکو سه رچاوه دنیای دهره وه یه، که ئاگادار که ره وه و کاریگر و هوکاری ئه و وینه و دنگ و کاریگر یانه یه که وهریده گرن و هه سته وهره کانیش له وانه وه وهریده گرن، پاشان ده گاته مه لبه ندی په ی بردن و وه کو ماده یه کی سه ره تایی ده چیته دل وه (شوینی په ی بردن) که وه ک کارگه یه ک وه هایه چالاکیه په بیه ره جیاجیاکان له ویوه دین، له که سیکه وه بو که سینی دیکه ده گوریت، هر ژیرییه له و مه عریفه سه ره تاییه وه به پیی توانا و ئاماده یی چه ندین مه عریفه ی لی دهرده چیت ئه و کات سه رچاوه ی بنه رته ی (دنیای دهره وه) سه رچاوه ی لاره کی (یادگه) دهن، جا عه قل ئه و زانیاری و زانسته ی که له که بووه له یادگه دا ئاماده ی ده کات و بنیاتی له سه ر دهنیت بو ئه وه ی زانیاری و زانستی دیکه دروست بکات. پاشان ئه م مه عریفانه کوگا ده کات تا بیته ماده ی سه ره تایی بو مه عریفه و زانستی دیکه.

واتایه کی عه قل ئه وه یه پیی دهوتریت هیزی جیاکه ره وه و زانیارییه کوگا کراوه کان، بویه غه زالی ده لیت: عه قل چاوگه و بناغه و دروستکه ری زانسته، لیره دا عه قل هاوواتای دل، ئه و زانسته ی له دلایه پیی دهوتریت عه قل، ئه و له چوار واتاکه ی عه قلا ده لیت: ده کریت دهر ببری ت و مه به ست پیی جیگه ی په ی بردن بیت، واته ی په ی پی براوه (زانسته کان).

وهک رازی و زانیایانی دیکه ده لین هه سته وهره کان گو یزه ره وه ی مه عریفه ن، ده شبیت وهرگر گو یزه ر و سه رچاوه یه کی هه بیت لینه وه وهرگری ت، ده شبیت له

نیوان دوو فرماندا بیت، وهرگریت و بیدات، جا ئەگەر بدهره که دل (جیگهی زانست) یان عهقل بوو، (گویراوه کهش) کهش بو جیگهی زانست ههسته وهره کان بوون، لایه نیکی دیکه که ده بیت ههسته وهری پیوهی پیوهست بیت، ئەو (سه رچاوه) یه که مه عریفه که هی لیوه رگرتوو، سه رچاوهی مه عریفهش (بابه ته په ی پی براوه که یه)، جا خودی په ی بهر و پرۆسهی په ی بردن و بابه تی په ی پی براوه لای ئیمه هه ن. خودی په ی بهر (جیگهی زانست) دلّه، پرسه ی په ی پی براو عهقله، په ی بردنیش به دهسته یانی زانسته، بابه تی په ی پی براویش دنیای دهره وهیه، یان ئەوهی یادگه دهیگوازیته وه بو دنیای دهره وه و مه عریفه و ویناگه لیکیان لی پهیدا ده بیت و گه شه دهکن رهنگه له دنیای دهره ودا نه بن، جا ئەگەر بگه ریینه وه بو کتیبه کانی ته فسیر و ئوسول و فیهو زمان ده بینین له گه ل زاراوهی (سه رچاوه) به هه مان ده لاله ت که روونمانکرده وه مامه له یان کردوه، ته نانه ت زانیانی که لامیش به هه مان شیوه عهقل پۆلین دهکن که سه رچاوهی مه عریفه یه و زاراوه مه عریفه ی عهقلی ده هیئن که وه ک سه رچاوه مه به ستیان سه رچاوهی شوینکه وتوو واته که له که بوونی مه عریفه له یادگه دا.

۲ - پۆلینکردنی سه رچاوه کان:

له سیستمی مه عریفی قورئانیدا مه عریفه دوو سه رچاوهی ته واوکاری هه یه. یه که م نیگا (الوحی) (ئایه ت و فه رمایشته خودایه کان، سونه تی پیغه مبه ران، خه ون، ئیله ام، حدس). دووه م: گه ردوون (ئایه ته دروستکراوه کان، که شکه شان، ده روونه کان، به سه رهاتی میژوویی و ئیستا) ریبازی ده ستخستنی مه عریفه له هه ردووکیانه وه عهقل و هه سترکردنه، عهقلیش (هیزی په ی بردن) له وهی و گه ردوونه وه مه عریفه و زانست به ده ست ده هیئت، وهی ئینسکلۆپیدیای مه عریفه ئیسلامیه کانه، به لام گه ردوون فه رهنگ و تاقیگه یه که ده نکه کانی ئەم ئینسکلۆپیدیایه له خو ده گریت، خودای مه زنیش فه رمانی به خویندن کردوه و ئەرکباریشی به ستوو ته وه به بوونی عهقل و بالغیه وه، خوینراوهش هه موو ئەو شتانه ده گریته وه که مرؤف ده توانیت بیخوینیته وه، به مه رچی پابه ندبوون به به رنامه ی خودایی له ئاراسته کردنی ئەوهی دهیخوینیته وه، بۆیه دوو کتیب هه ن یه کیکیان نووسراو که وه حیه، ئەوی دی بینراو که گه ردوونه، خودا ده فه رمویت: (سُرِّمُ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ) (فصلت: ۵۳)، ئەم بینینه ی لیردها بینینی دلّه، واته پرۆسه ی په ی بردن، ئایه تیش واته نیشانه ی روون و ئاشکرا،

واته: حه حقیقه تی شته کان، شته کانیش لیژدها که شکه شان (الآفاق) و دهروونه، که دهبنه ئەو زانیاریانه ی لییان وهرده گیریت، (التبین) به دهروون زانست وهرده گیریت تا بگاته جیگا که ی خوی که دلّه و ئەم زانسته لیژدها دهگاته پله ی دلنیا بوون که (الحق)ه، ئەمهش بهرزتره له حه حقیقهت، چونکه هه میسه خیر و چاکه و راستگویییه. سهرچاوه ی حهق سهرچاوه ی دهرخستنی نیشانه کانی گهر دوون و دهروونه، واته ئەو زانسته ی له گهر دوونه وه هه لده قولیت، چونکه گهر دوون سهرچاوه ی ئەو مهعریفه و زانسته یه که خودای مهزن دهیکاته به لگه هینانه وه بۆ بهنده کانی، ههسته وهره کانیش تهنها به یهک لایه نه وه به ستراون که گهر دوونه، ئەوه ی وهریده گریت دهیگوازیته وه بۆ عهقل تا پروون بیت و هه لیانگریت و حهق و به تالیان له یهک جیا بکاته وه.

وهی گوتاری خوداییه بۆ یاسا و به لگه نه ویسته کانی عهقل که خوړسکانه له سهریان راهاتوو و زانسته بیردۆزه ییه کانی دژی نابن، خوئنه گهر عهقل نه یتوانی له به لگه ی بوونی وهی بگات دهگوازیته وه بۆ قونای بهر له به لگه نه ویستی ئەویش هه سترکردنه، جا گهر دوون و وهی دوو سهرچاوه رهسه نه که ی مهعریفه ن، پاشان سهرچاوه ی لاوهکی دین که له و دووه وه سهرچاوه یان گرتوو، وهک (که له که بوونی مهعریفه)، ئیتر ناوهکی بیت وهک یادگه یان دهرهکی بیت (زانسته نووسراوهکان و به سهراهاته گیراوهکان)، یه که میان به یادکردنه وه ده بیت و دووه میان به وهرگرتن، جا به خویندن بیت یان به بیستن، بنه چه که شیان سهرچاوه رهسه نه که یه.

دهگونجیت سهرچاوه لاوهکیه کان له دنیا ی (الأنفس) دا کو که ینه وه، به لام جیا کردنه وه له دهرخستنی هۆکارهکان و ریبازهکان و سهرچاوه کاندایا شتره، بابه ته که له سهر (الأنفس) له پروی ئاماژه مهعریفی و زانسته که یه وهیه، وهک سهرچاوه یهک، واته بابه تیکه بۆ لیکوئینه وه و تیرامان، سهرچاوه لاوهکیه کانیش ئەنجامیکی مهعریفی که له که بوویان تیدایه که له سهرچاوه رهسه نه کانه وه وهرگیراون، به لام له و دوو سهرچاوه دا بوینیان نیه به و شیوه یه ی که له سهرچاوه لاوهکیه کاندایا ههیه، به نمونه هه ندیک بابهت که له میشکدایه له دهروون و گهر دووندا نییه وهک له وهحیشدا نیه، که دهشلین (الأنفس) که واته عهقل و دهروون یهک مانا دهگه یه نن، که ئەو ناسکه په ی به رهیه له مروؤفا، ئەوکات سهرچاوه ی عهقلی دهگه پیتته وه بۆ سهرچاوه ی (الانفس) واته گهر دوون، خودا دهفه رمویت: (وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ)

(البقرة: ۲۳۵)، لیره‌دا زاناکه خودایه، زانراوه‌کەش ئەوه‌یه له دَل و دەر ووندایه وه‌ک بیروباوه‌ر و ویسته‌کان، که‌واته دەر وون ئەو بابە‌ته‌یه که زانستی لیوهرده‌گیریت، واته سه‌رچاوه‌ی ئەو زانسته‌یه، خودا ده‌یزانیت و خە‌لکی له‌سه‌ر موخاکه‌مه ده‌کات، تایه‌ته‌که ترساندنیک‌ی تیدایه که ئەوه‌ی ئیمه له‌سه‌ر دەر وونمان ده‌یزانین خوداش ده‌یزانیت، که ده‌شفه‌رمویت: (سُرِّهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ) (فصلت: ۵۳)، ره‌نگه ئەوه بیت ئەو زانسته ده‌چیته دەر وونه‌وه، ده‌بیته به‌لگه له‌سه‌ر ئەو که‌سه‌ی چووه‌ته دەر وونیه‌وه، که به‌لگه‌کان ده‌زانیت و له شیوه‌ی به‌لگه‌هینانه‌وه تیده‌گات، به‌لگه‌ی روون ده‌بن بۆی، که ئەوه‌ی لای خوداوه هاتووه حه‌قه، به‌و شیوه‌یه ده‌بیته به‌لگه له‌سه‌ری، ده‌شگونجیت نه‌زانی بیه‌ته مه‌زه‌ره‌ت، بۆیه زانست به‌ مروّف به‌خشر، تا خە‌لک به‌لگه‌ی نه‌زانین نه‌کاته ده‌ستپنج لای خودای په‌روه‌ردگار.

دوهم: گه‌ردوون (دروسته‌کراوه‌کان) سه‌رچاوه‌یه‌کی مه‌عریفیه له قورئانی پیروژدا:

گه‌ردوون زۆرترین باسی هاتووه، که رینمونی کراوه به‌ره‌و رووی بروین بۆ وه‌رگرتنی مه‌عریفه‌ لینه‌وه و وه‌رگرتنی پروسه‌کانی په‌ی بردنیش، تا له‌ویوه بگه‌ینه رینمونییه‌ک بۆ ئەوه‌ی قازانجی دین و دنیای تیدایه.

۱- چه‌مکی گه‌ردوون سه‌رچاوه‌یه‌کی مه‌عریفیه:

ئەم گه‌ردوونه دیاره دوو به‌ش له‌خۆ ده‌گرت، که له زاراوه‌ی قورئانیدا به (الآفاق و الأنفس) ناوبراوه، چونکه ئەو دووه دنیا دیاره ده‌که‌ونه به‌ر هه‌سته‌وه‌ره‌کان: (سُرِّهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَبَيِّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ) (فصلت: ۵۳)، گه‌ردوون دنیای دیاره، واته: هه‌موو ئەو بابە‌تانه‌یه که به‌هۆکاره هه‌سته‌یه‌کان ده‌توانین پێیان بگه‌ین، له تایبه‌تمه‌ندیه‌کانی ئەوه‌یه له خۆیدا مه‌عقوله و بوونی مروّفیشی تیایدا گونجاوه، ئەگه‌ر هۆکاره‌کانی دیاری تیدا بیت، هه‌روه‌ها ئەو بابە‌تانه‌ی به‌هه‌سته‌وه‌ره‌کان پێیان ناگه‌ین وه‌ک: دنیای جنۆکه و شه‌یتان، به‌هه‌شت و ئاگر، فریشته‌کان، ئەمانه‌ بابە‌تی هه‌سته‌پیکراون، به‌لام هه‌سته‌وه‌ره‌کان له دنیا‌دا توانای پێگه‌یشتیان نیه، له‌به‌ر له‌مپه‌ر و په‌رده‌یه‌ک به‌لام له‌و دنیا‌دا پێیان ده‌گه‌ین، ته‌نانه‌ت له‌م دنیا‌شدا پێغه‌مبه‌ران و فریشته‌یان ده‌یانبینن، زاراوه قورئانییه‌که‌ش له‌بری مه‌عقوله‌کان و هه‌سته‌وه‌ره‌کان بریتیه له (دنیای دیار و نادیار)، جا ئەوه‌ی له جیهانی دهره‌وه له هه‌سته‌وه‌ره‌کانه‌وه نادیاره بریتیه له په‌نه‌انیه‌کان، ئەوه‌شی پێیان گه‌یشتووه دنیای دیاره، ئەمه‌ش گه‌ردوونه به‌هه‌ردوو له‌ته‌که‌یه‌وه واته (الآفاق و الأنفس).

په یوه ندي نښان ته دوو بواره ش که له قورئاندا پیکه وه کوراونه ته وه روون و ناشکرایه (مَا أَشْهَدْتُمْ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَا خَلْقَ أَنْفُسِهِمْ وَمَا كُنْتُمْ تُخَذِّمُ الْمُضَلِّينَ عَضُدًا) (الکھف: ۵۱)، (أَوْلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ) (الروم: ۸)، (وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ (۲۰) (وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ) (الذاریات: ۲۰ - ۲۱)، له بواره دا نمونه ی دیکه زورن، بواړی په ی بردن واته ته و سه رچاوه یه ی که نایه ته کانی لی و ه رده گیریت، مه عریفه و زانست بریتیه له که ر دوون به شیوه کانی (الآفاق و الأنفس) ه وه، له بوچوونیکدا زانست (العلم) له نیشانه (العلامة) وه هاتوه که یه کیکه له و اتا کانی (آیه) و خودای مه زن بو به نده کانی روونکردووه ته وه، هه تاکو عقل و هرگرن و تیفکرین و باوهر به خودایه کی ته نها و بی هاوهر بهینن، (الآیه) له قورئانی مه زندا به دوو و اتا هاتوه، سنییه می نیه، که و ته کانی خودای مه زن و قورئانه (مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِمَّا أَوْمَرْنَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ) (البقرة: ۱۰۶)، نیشانه دروستکراوه کان که که ر دوون و ته وه ی له که ر دووندا هیه، ته مه یان زیاتره (وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ) (البقرة: ۱۱۸)، (وَاللَّهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ) (النحل: ۶۵)، ته و بابه ته ی که عه قلگرتن و تیفکرین و بیستن و یادخستن ه وه و باوهر داری دروست ده کات نایه ته کانه (به لگه کانه) که هه موو له که ر دووندا یه به هه ر دوو به شه که یه وه و اته (الآفاق) و (الأنفس).

جا له بهر ته وه ی سونه تی خودای نیشی خودای مه زنه له که ر دوون و ناده مزاد و ژیاندا، ده بینن قورئان زور به چروپر باسی ده کات، هه روه ها باسی ژیان و مردن و حکمه تی خودای تیا یاندا ده کات، خودا ده فه رمویت: (سَأُرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ) (الأنبياء: ۳۷)، ته ویش ته و نایه ته موعیزه بیانه یه که خودا له که ر دوون و ژیاندا نیشانمانی ده دات، به لینیشی داوه له ناینده دا نایه تی دیکه نیشانی ته وانه بدات که نه یان دیتوه، ته ویش دوو جوړه: نهینیه کانی که ر دوون و نهینیه کانی مروّف به جهسته وه و روّحه وه.

پروسه ی تیفکرین جولاره، که په یوه سستی به نازوگو یزه وه هیه له نښان سه رچاوه و هیزی په ی به ردا بو ه لینجانی زانست به مه رچی ناوهدانکردنه وه و ده سه لانداریتی له سه ر زه ویدا، ناوهدانیشی له سیسته می مه عریفی قورئاندا چوار و اتا ده که یه نیت که ته مانه ن: دیارده مروّفایه تیبیه دهروونی و کومه لایه تیبیه کان، دیارده که ر دوونیه کان، گهل و نه ته وه، نازل و میروو و رووه که کان.

۲ - گەردوون (الآفاق) ئاسۆ:

(الآفاق) كۆى (الآفق)ە، پوويهكە لە پرووهكانى زهوى، ههروهها كه دهوتریت (آفاق السماء) واتە ئەم لا و لاكانى، لە تەفسیرکردنیشیدا دوو بۆچوون هەیه، یەكەم: مەبەستى پىی نیشانه (الآیات)ە، فەلەكى و هەسارەیی، نیشانهى شەو و رۆژ، نیشانهكانى تیشك و سایه و تاریکییه، ههروهها دنیاى چوار رەگەزەكە و سى لەدايكبووهكەیه، كه خودای مەزن لە قورئاندا زۆر باسیکردوون، كه سەردەم لە دواى سەردەم دەربارەى ئەوانە خودای گەوره شتى سەرسوپهینەر نیشان دەدات. بۆچوونى دووهم: فەتحردهكانە، لە كتیبى (الفتح القدير)دا ئیبن زەید دەلیت: (الآفاق) نیشانهكانى ئاسانن، قەتاده و (الضحاک) دەلین: ئەو بەسەرھاتانەن كه خودا بەسەر میللهتەكاندا دەپهینیت، عەتا دەلیت: (فی الآفاق) واتە ئەمپهروئهوپهپرى ئاسمانەكان و زهوى، وەك: خۆر، مانگ، ئەستیره، شەو، رۆژ، با، باران، ههوره بروسكە و ههوره گرمە، پووهك، درەخت، شاخەكان، دەریاكان، و جگە لەوانەیش، ئیبن عەباس دەلیت: شوینە كاوالبووهكانى میللهتەنە، قەتادەش دەلیت: ئەو پرووداوانەیه خودا بەسەر میللهتە تیاچوووهكاندا هیناویەتى. لەپراستییدا بەلگە لەسەر دروستكار هینانەوه لە رێگای عەقلیەوه دروست و شەریعە، بە بەلگەى قورئانى پیرۆز كه پینموونى ئادەمیزادى لەسەر دەكات و پونى دەكاتەوه، بەنموونە ئەوهى كه مرۆف پاش ئەوهى نەبووه ئەوجا پەیدا بووه، مرۆف ئەمە تەنھا لە رێگەى پینغەمبەرەوه فیڕ نەبووه، جا فەرموویتی یان نا، بەلكو خۆى ئەمە دەزانیت، نیشانهكانیشى دوو جۆرن كه لەسەر دەروون و گەردوونن.

كەواتە (الآیات) نیشانهگەلێكن بە هۆیهوه پاستى دل دەردەكەویت، واتە: حەقیقەتى شتەكان، دەسكەوتنى ئەم دەركەوتنە لە عەقڵدا دەستكەوتنى زانستە، جا (ئایەت) بەلگەیه لەسەر بەلگە پینھینراویك كه گەردوونە، ئەم بەلگە پینھینراویەش سەرچاوهى بەلگەكەیه، كەواتە سەرچاوهى دەستكەوتنى پوونكردهوهكەى عەقلە واتە: زانست، جا ئەوهى لە گەردوون پابمینیت لە قورئاندا حیکمەتى دروستبوونى بۆ دەردەكەویت، بەهەمان شیوه سەرنجى بۆ ئەو دروستكاراوانە پادەكیشریت، جارى وەھاش هەیه حیکمەتەكە نابینریت لەبەر چەند هۆیهك لەوانە تا پەرۆش بیت بۆ بەردەوامبوون لە خویندەنەوهى قورئاندا، ههروهها تا قیاسى بكریت لەسەر حوكمدان لەسەر ئەوى دى و وروژاندنى میشك تا بگەریت بۆ دۆزینەوهى حیکمەتەكە و پەيوهستکردنى نیوان پرووداوهكان و هۆكارەكانى، لەوانەشە بۆ تاقیکردنەوه بیت تا هیزی جیاكارى و دلنیاى و باوەر دەركەویت، جا ئەوهى

زور پروو له خودا بیټ بهرچا ورونییه که ی زیاتر بو تیگه‌یشتن له حکمهت و هوکاره‌کانه، خودا ده‌فرمویټ: (يُفَصِّلُ الْآيَاتِ) (الرعد: ۲).

دوو بوچوون له‌سهر ئه‌م ئایه‌ته هه‌یه، یه‌که‌م: خودای بلند و بالا به‌لگه‌ی پروونی ناردوو که خودایه‌تی و زانست و حکمه‌تی دهرده‌خه‌ن، دووهم: ئه‌و نیشانه‌ی که بوونی به‌دییه‌نه‌ریک دهرده‌خه‌ن دوو به‌شن: بوونه هه‌میشه‌یه‌یه ماوه‌کان، وه‌ک: که‌شه‌شان و مانگ و هه‌ساره‌کان و دووهم: ئه‌و بوونانه‌ی که روو دهن، وه‌ک: مردنی دوا‌ی ژیان، هه‌ژاری دوا‌ی ده‌وله‌مندی، پیری دوا‌ی گه‌نجی، یان کالفامیک ده‌بینیت له هه‌موان خو‌شگوزه‌رانتره، ژیریکی وریا له سه‌ختترین حال و بژیویدایه، که‌واته (يُفَصِّلُ الْآيَاتِ) ئامازه‌یه ئه‌مانه یه‌ک له دوا‌ی یه‌ک پروو دهن به‌مه‌به‌ستی جیا‌کرده‌وه و پیش‌خستنیان به‌سهر یه‌کتردا، پاشان ده‌فرمویټ: (إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ) (الرعد: ۳).

گه‌ردوون سه‌رچاوه‌ی په‌یوه‌ندی‌مانه به په‌روه‌ردگاریتی خداوه، وه‌حی (نیگا) ش سه‌رچاوه‌ی په‌یوه‌ندی‌مانه به ئوله‌یه‌تی خداوه، واته: ئیمه به گه‌ردوون به‌لگه له‌سهر بوونی دروستکاریکی به‌توانای په‌روه‌رین ده‌هینینه‌وه، به نیگاش به‌لگه ده‌هینینه‌وه له‌سهر چۆنیه‌تی و دروستی په‌رستنی، که گه‌ردوون سه‌رچاوه‌ی زانستی په‌کتاپی کرداره‌کانی په‌روه‌رینه و نیگاش سه‌رچاوه‌ی زانستی یه‌ک‌خواپه‌رستیه له کرداره‌کامانداو ئه‌و زانسته‌ی له بواری گه‌ردووندا به‌ده‌ست دیت کومه‌له‌ زانیاری و مه‌عریفه‌یه‌کی ده‌ست‌اوده‌ست پیکراون، له ریگای زمان یان کتیب یان وینه‌پینان ده‌وتریت گیرانه‌وه (الأخبار)، که تنه‌ها به بیستن و بینین په‌بیان پی ده‌بریت، واته: په‌یوه‌ستبوونی مرۆف به گه‌ردوونه‌وه تنه‌ها له هه‌سته‌وه‌ره‌کانه‌وه‌یه، که ئه‌وه‌ی له دنیای ده‌وربه‌رمان هه‌ن ئه‌وان ده‌یانگوازه‌وه بو‌عه‌قل، که دنیای ناوه‌کی هه‌موو تاکیکه، ئه‌وه‌ی هه‌سته‌وه‌ره‌کان ده‌گوازه‌وه دوو بابه‌تن: هه‌ستپیکراوه‌کان و گیرانه‌وه (الاحساس، الاخبار)، هه‌ستپیکردن: ئه‌و زانیاری‌مانه‌یه که هه‌موو تاکیک خودی خو‌ی له‌سهر شته‌کان وه‌ریده‌گریټ، تا بزانیټ ناوه‌روکیان یان وینه‌که‌یان چین، پاشان له یادگه کۆده‌کریته‌وه، له دوا‌ی ئه‌وه‌ی له می‌شکدا کومه‌له‌ یاسا و ریسا و بنه‌ما و به‌لگه‌نه‌ویستی و سه‌لمینراو پیکده‌هینیت، ئه‌نجام: ریگا‌کان دوانن و سییه‌میان نیه، سه‌رچاوه په‌سه‌نه‌کانیش له دنیای دیاردا یه‌کین له‌گه‌ل سه‌رچاوه‌یه‌کی لاوه‌کی که دوو جوړه: ناوه‌کی (عه‌قلی هه‌موو تاکیک)، دهره‌کی (هه‌موو تاکه‌کان)، که هه‌ردووکیان مه‌عریفه‌ی که‌له‌که بوون له سه‌رچاوه په‌سه‌نه سه‌ره‌کییه‌که‌وه (گه‌ردوون).

۳ - دەر وونه كان (الأنفس):

پاش باسی (الآفاق) هاتووو و ئه‌میش به‌شیکی گه‌ردوونیه و سه‌رچاوه‌یه‌کی مه‌عریفیه، جیهانی (الأنفس) له‌ته‌که‌ی دیکه‌ی جیهانه دیاره‌که‌یه، چونکه هه‌موو مرؤف ده‌گریته‌وه به‌گیان و جه‌سته‌وه، له‌ زمانی عه‌ره‌بیدا وه‌ختیک ده‌وتریت (النفس) که‌گیان و جه‌سته‌ تیکه‌ل ببن، خوئه‌گه‌ر جیا‌بووه‌وه پیی ده‌وتریت گیان، لیژده‌دا دەر وون سه‌رچاوه‌ی زانسته‌ خودا ده‌فه‌رمویت: (وفي أنفسهم) واته: نیشانه و به‌لگه‌کانی ده‌رخستنی راستی قورئانن و سه‌رچاوه‌ی هیدایه‌ته، که‌ ده‌شفه‌رمویت: (حتى يتبين لهم) ده‌سته‌واژه‌ی (البیان) که‌ له‌ دەر وونه‌کاندا ده‌ست ده‌که‌ون، ره‌نگه - خواش ده‌زانئ - مه‌به‌ست پیی ده‌ستخستنی زانست بیت که‌ خو‌ی له‌ خویدا نیشانه‌ی خوداییه له‌ دەر وونه‌کاندا، به‌لگو مه‌زنترین نیشانه‌یه له‌ دوو ره‌وه‌وه: یه‌که‌م زانست که‌ ده‌چیته‌ دەر وونه‌وه نیشانه و به‌لگه‌یه له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی ده‌یزانیت، به‌لینئ خودای مه‌زن که‌ ده‌ریده‌خات به‌ پیدانی به‌هره‌ی زانست ره‌ونت‌ر ده‌بیت له‌ ناو دەر ووندا، دووهم: که‌ خودا ده‌فه‌رمویت: (في الآفاق) واته ئه‌وه‌ی له‌ گه‌ردووندا، هه‌ر له‌ شوینه‌واری خه‌لگه‌وه و ئاوه‌دان‌کراوه‌کان و خودی خو‌یان که‌ خودی مرؤفه‌ ده‌بیته‌ به‌شیکی گه‌ردوون، چونکه‌ زینده‌وه‌ریکی گه‌شه‌کردووه و توانای داهینانی خیر و شه‌ریشی هه‌یه، له‌ قورئاندا نه‌فس هاتووو و هه‌موو کرده‌وه و ته‌بیعه‌ت و حال و بار و په‌ی بردنه‌کانی مرؤقیشی دراوه‌ته پال، هه‌رچه‌نده‌ باسه‌که‌ی ئیمه‌ دەر وون و به‌شه‌کانی نیه، ته‌نها ئه‌وه‌یه که‌ سه‌رچاوه‌یه‌کی زانسته، بویه‌ ته‌نها ئه‌و ئایه‌تانه‌ ده‌هینینه‌وه که‌ پال به‌ عه‌قله‌وه‌ ده‌نیت به‌ راشکاوی له‌ دەر وون رامینیت، هه‌رچه‌نده‌ هه‌ر باسیکی دەر وون ئاگاداری و یادخستنه‌وه‌یه، له‌ وانه: (بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ) (القیامة: ۱۴)، (خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا) (الروم: ۲۱)، (أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ) (الروم: ۸).

تيفكرين ته‌نها بۆ گه‌ردوون و نیشانه‌کانی هاتووو وه‌ک: ئاسمانه‌کان و زه‌وی و ئه‌وانه‌ی تیا‌اندان، بویه‌ یه‌کیک له‌ سه‌رچاوه‌کانی تيفكرين که‌ په‌ی بردن تیا‌یدا بجولیت دەر وونه‌ ئه‌وی دیکه‌یان گه‌ردوونه، ده‌بیین له‌ قورئاندا هزر ره‌وانه‌ی دروست‌کراوه‌کان له‌ ناو گه‌ردوون و دەر ووندا جار جاریش وه‌حی کراوه، بۆ تيفكرين، ئاراسته‌ی شوینی دیکه‌ نه‌کراوه، که‌واته به‌ دلنیا‌یه‌وه سه‌رچاوه‌ی هزرن. هه‌ر قورئان ئاگادارمان ده‌کاته‌وه سه‌رنجی دروستبوونی مرؤف بده‌ین، قوناغ به‌ قوناغ، هه‌ر له‌ ئه‌و به‌خششانه‌ی پیی دراوه و ئه‌و توانایه‌ی که‌ هه‌یه‌تی بۆ

فەراھەمگەردنی گەران و ئاوەدانکردنەوهی زەوی، باس لە حال و باریشی کردووه وەک باوەر و بیباوەری و سەرپێچی و دەمەقالی و دانپێاندان وەک دەفەرمویت: (أَوَّلًا يَذْكُرُ الْإِنْسَانَ أَنَا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا نَسْنَأُ) (مریم: ۶۷)، یان (أَوَّلَمَ يَرَ الْإِنْسَانَ أَنَا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ) (یس: ۷۷).

بیژە (الأنفس) دوو سەد و نەو و پینج جار بە شیوازە جیاوازهکانیەوه لە شوینە جیاجیاکانی قورئاندا هاتووه، کە باس لە دروستکردنی مرووف و سیفەتەکانی دەکات، کە ژمارەیی ئەوانیش هەشتا و سێ جارە.

بە هەمان شیوە ئەو بەسەرھاتانەیی میلیەتان کە پەروەردگار دەیانگێریتەوه خێر و بێر و سزا و تۆلەیهک کە بۆیان دابەزیووه، خۆ میژووی مرووف بریتیه لە کردار و هزریەوه بەو خزمەتانەیی شارستانیەت و ئاوەدانکاری و زانستەیی کردوونی، لێرەدا حال و باری دەروون و کردار و زانستەکانی دەبنە سەرچاوەیهکی دیکەیی مەعریفەیی پابەند بە پرۆسەیی پەیی بردنەوه.

لە ئەنجامی بەداواداچوونماندا بۆ سەرچاوە دەرکەوت کە سەرچاوە جیاوازه لە مەیدان (المیدان)، سەرچاوە ئەوهیە زانستەکەیی لێ هەلەگۆزریت، بەلام مەیدان بواری زانستەکەیی واتە بواریکە هەستەوهرەکان و ژیری دەرکریت ئیشی تیدا بکەن، بۆ زیاتر روونکردنەوه، سەرچاوە دوو: خولقیتر و خولقیتر، مەیدانی دوو: مەیدانی دیار و مەیدانی نادیار، مەیدانەکە لێرەدا بواریکە قەبیلی پەیی بردنە، خولقیتر سەرچاوەکەیی لە هەردوو جۆری گەردوون و دەروون، دەروونەکانیش زانست و کردار، خولقیتر و مەیدانی دیار و نادیار دەگێریتەوه، جا ئەوهی هەستەوهرەکان پێی دەگەن ئەوه مەیدانی دیار، کە لە جیهانی دەرەوهی هەستپیکردندا بوونیان هەیه، ئەوهش لە هەستەوهرەکان نادیار ئەوه مەیدانی نادیار و هەستەوهرەکان پێی ناگەن، بەلام هەستپیکراون، ئەوهش هەستەوهرەکان نەگەنە بنەچەکەیی ژیری پەیی پێ نابات، چونکە تاکە کە لەبەر و ریگای زانست و بەرواردگاری و گشتاندن، پۆلینکردنی سەرچاوەکان پۆلینکردنی زانستەکان، چونکە زانستەکان لە سەرچاوەکان هەلەگۆزرین، لە دابەشکردنیشدا هەندیک رەچاوەکردنی دەرکریت، لەو رەچاوەکردنە سەرچاوەکانە یان ریگا و هۆکارەکانیەتی، بلاترین ئەو پۆلینانە کە لە ناو زانایاندا دانیان پێدا نراوه، پۆلینکردنیەتی بۆ زانستی عەقڵی و زانستی نەقڵی، زانستی عەقڵی: ئەوهیە ئارەزوومەندی عەقڵ دەخواریت و بە چاویکەری و بیستن بوونی نیه، زانستی نەقڵی یان ئاینی یان

شەرىى يان وەحى يان بىستراو ئەو ەبە لە رىگەى شوينكەوتنى پىغەمبەرانەو ە
 وەرگىراو، بە فىربوونى كىتب و تىگەىشتن لە ماناكەى، جا بە دلنابىيەو ە
 وەر دەگىرئىت و ە دەگىرئىتتەو ە بۇ بنەچەكەى، كە خوداى پەرورەدگارە، پاشان
 دەبىتتە سەرچاوەى مەعرفە، واتە بنەچە و پىوەرئىكە بۇ زانستەكان كە وتمان
 چاولىكردى لە گواستنەو ەبىدايە، بەلام تىگەىشتنى دابەشى دەكات بۇ عەقلى
 زەرورى و بەدستەئىنراو.

لە ەموو ئەمانەو ە دەگەىنە ئەو ەى كە سەرچاوەى زانست گەردوونە
 دروستكراو ەكەى و ەەر گەردوون بوارەكەشىەتى، كە جىهانى ديارە، يەكىك
 لە ماناكانى عەقل برىتتە لە زانىنى كاروبارە دنياى و قىامەتتەىكان و ەحەقىقەتە
 عەقلىيەكان، ئەم بابەتانەش و لە بەشى خاوەن ەستەكانن و ئازەلەكانى تىدا بەش
 نىن»، بەلكو ئەم زانستە ەمەكىە زەرورىانە لە تايبەتمەندىەكانى عەقلن، بە نمونە
 ئادەمىزاد برىار دەدات ناكرىت مرقىك لە يەك كاتدا لە دوو شوئندا بىت، ئەم
 برىارە بەسەر ەموو كەسىكدايە، ديارىشە بە ەوى ەستەو ە تەنھا ەندىك كەس
 پەى دەبەن، بەلام كە ئەو برىارە لەسەر ەموو خەلكە لە پەى بردنەكەى ەست
 زىاترە، جا ئەگەر ئەمەت لە زانستى ديارى زەرورى زانى بىگومان لە ەموو
 بىردۆزەكاندا دەردەكەوئىت. لە كوتايىدا دەروون كارلىكى ەىە و كارىگەر دەبىت،
 لەم حالەتە و ەموو شىوانەكانى دىكەدا پشت بە ئەركەكانى جەستەى زىندوو
 دەبەستىت لەو ئەركانەش ئەركى ەستەو ەرەكانە، ەستەو ەرەكان بە پەنابردنە
 رووداو ە راستەوخۆكان پەى دەبەن، بەلام رىشەى نىە.

سىيەم: خوداى مەزن (بەدبەىنەر) لە قورئانى پىرۆزدا سەرچاوەى زانستى
 گەردوون بابەخدارترىن سەرچاوەىە كە مرقف مەعرفەى لىو ەردەگرىت و دەىكات
 بە بەلگە لەسەر بوونى خولقنىەرى، تا دانبنىت بە پەرورەدگارىدا لەوئىشەو ە ناچار
 دەبىت دانبە پەرستراوئىشيدا بەىنئىت، جا ئەگەر گەردوون سەرچاوەى داننانىت
 بە پەرورەدگارىتيدا، ئايا سەرچاوەى ناچاربوون بە پەرستراوئىتدا كامەىە؟ واتە:
 ئەگەر خەلك باوەرپان ەىتا كە ئەم گەردوونە خولقنىەرىكى ەىە، ئەمەيان بە
 بىركردنەو ە لەم بوونەو ەردا پنى گەىشت، ئەى چۆنى بزائن رەزامەندى ئەو خودايە
 چۆن بەدەست دىت؟ ئەى سەرچاوەى پابەندكران بە خوداپەرستىيەو ە كامەىە؟
 واتە ئەگەر خەلك باوەرپان ەىتا كە خودا، بەدبەىنەر، رۆزىدەر، بەتوانا، سەرورە،
 پاشاو پەرورەدگارى ئەم گەردوونەىە، ئەمەش لە رىگەى بىركردنەو ە لە خودى

گهردونه، ئه‌ی چۆن فیری په‌رستنی ئه‌و خودایه‌ بن؟ چۆن بزانیان خودا چۆن لییان رازیده‌بیت؟ ئه‌وی توپه‌ی ده‌کات و سزایانی له‌سه‌ر ده‌دات و لییان رازی نابیت چیه‌؟ که‌واته‌ ده‌بیت سه‌رچاوه‌یه‌کی دیکه‌ هه‌بیت که‌ فیری په‌رستش و یه‌کتا په‌رستی بکات، ئه‌و سه‌رچاوه‌یه‌ش خودای مه‌زنه‌، که‌ به‌ فه‌رمووده‌کانی ئه‌مه‌ راده‌گه‌یه‌نیت که‌ وه‌حیه‌ و له‌ ریگه‌ی فریشته‌ و پیغه‌مه‌رانه‌وه‌ ده‌بیت، ژیری ناگاته‌ دنیای نادیار له‌سه‌روی هه‌مووشیه‌وه‌ زاتی خودا به‌ ناو و سیفیه‌ت و کرداره‌کانیه‌وه‌، بۆیه‌ ده‌بوو پیوه‌ندگریک هه‌بیت بۆ گه‌یشتن به‌و سه‌رچاوه‌یه‌ ئه‌ویش په‌یامبه‌رانی که‌ ئه‌وه‌ هه‌سته‌وه‌ره‌کانی له‌ په‌نه‌انیه‌وه‌ ده‌یانگوازیته‌وه‌ بۆ دنیای دیار، تا پپی بگات و دوی ئه‌وه‌ش ژیری په‌ی پیببات و لپی رابمینیت، سه‌رنجدانی ئایه‌ته‌کانی خودا و کردنی به‌ به‌لگه‌ له‌سه‌ر بوونی خودای مه‌زن، ئه‌مه‌ داواکاری خودایه‌ و پیغه‌مه‌ره‌کانیشی روونیان کردووه‌ته‌وه‌، ده‌بینین خودا له‌ کتیه‌که‌یدا زۆر له‌ دروستکراوه‌کانی وه‌ک ئاسمانه‌کان، زه‌وی، هه‌ور، باران، پوه‌ه‌ک، ئاژهل، جوله‌ی هه‌سه‌ره‌کان و شه‌و و پوژ به‌دوی یه‌کداه‌یناونی وه‌ک نیشانه‌ ده‌یانکاته‌ به‌لگه‌ له‌سه‌ر بوونی خودا، به‌هیزترین به‌لگه‌ش که‌ دروستکراون به‌لگه‌ن له‌سه‌ر بوونی خودا.

۱ - چۆن بزانیان که‌ خودا سه‌رچاوه‌ی مه‌عریفه‌یه‌؟

مه‌عریفه‌ی مرو‌یی که‌ له‌ دروستکراوه‌کانه‌وه‌یه‌ شایانی په‌ی پیبردنه‌ له‌ ریگه‌ی عه‌قله‌وه‌، له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی پله‌ی په‌ی بردنه‌که‌ جیاوازه‌ به‌ ده‌وروبه‌ر، مرو‌قیش له‌م دوو جو‌ره‌ زانسته‌دا - هه‌ستی و ژیری - له‌گه‌ل گه‌ردوون مامه‌له‌ ده‌کات، له‌ مه‌یدانی هه‌ستکردن و ژیریتی ئه‌وه‌، به‌ ته‌واویش متمانه‌ی پینانه‌، به‌وه‌ی خودا فیری کردووه‌ بیانکات به‌ دوو ریگه‌ی مه‌عریفه‌، هه‌ر خودای مه‌زن مرو‌قی به‌ هزر جیاکردووه‌ته‌وه‌ له‌ ئه‌نجامی کاری ئیجابی هه‌سته‌وه‌ره‌کان و عه‌قل. ئه‌ویش به‌ مامه‌له‌کردنی له‌گه‌ل هه‌ستپیکراوه‌کان و ماقوله‌کاندا.

له‌ کو‌تاییدا مه‌عریفه‌ له‌ زانیانی دنیای دیاردا قه‌تیس نابیت به‌لکو‌ ئه‌م مه‌عریفه‌یه‌ پهل ده‌کیشیت تا دنیای نادیاریش ده‌گریته‌وه‌ که‌ ژیری مرو‌ف ده‌یخوازیته‌ و بوونی ده‌سه‌لمینیته‌، به‌لام ئه‌م ژیرییه‌ چه‌نده‌ به‌ توانا و کارا بیت، ناتوانیت شتیکی ورد و دریز به‌ شتیکی ورد و قوول له‌سه‌ر وه‌رده‌کاری مه‌عریفه‌ له‌ جیهانی نادیار پیشکه‌ش بکات.

ده‌شبیته‌ ریگا بۆ نادیار سه‌ره‌تا و کو‌تایی هه‌بیت، ده‌بیت سه‌ره‌تا که‌ی نادیار بیت و کو‌تاییه‌که‌ی دیار بیت تا له‌گه‌لی په‌یوه‌ست ببن، ئه‌و سه‌ره‌تایه‌ش خوداییه‌

که که لامی خودا دهگاته پیغهمبه‌ران له ریگهی فریشته‌وه (جیهانی نادیار)، پیغهمبه‌ران له فریشته‌ی وهرده‌گرن له پاش ئه‌وه‌ی خودای مه‌زن له ناو خه‌لکدا هه‌لیانده‌بژیریت، ئیتر هه‌سته‌وهر و ژیری پیغهمبه‌ران بۆ ئه‌وه به‌رز ده‌کریته‌وه، که ئه‌مه‌یان دنیای نادیاره، پاشان پیغهمبه‌ران ئه‌م زانستانه (که نادیارن) ده‌گوازنه‌وه بۆ عه‌قلی خه‌لک، به‌ هۆی به‌ستنه‌وه (واته هه‌سته‌وهره‌کان)، ئه‌م ریگایه‌ش که جیگیر و بنه‌مایه‌ پیویستی به‌ به‌لگه‌ هه‌یه، که ده‌شلین پیغهمبه‌ر په‌یوه‌سته به‌ دنیای نادیاره‌وه پیویستی به‌ به‌لگه‌یه، ئه‌وه‌ش که ده‌وتریت زانینی پیغهمبه‌ر زانینیکی نادیاره و په‌یوه‌سته به‌ دنیای نادیاره‌وه ئه‌میش پیویستی به‌ به‌لگه‌ و پاریزراوی هه‌یه له هه‌له، واته: دلنیا‌بوون له‌م سه‌رچاوه‌یه پیویستی به‌ به‌لگه‌ هه‌یه، وهرگرتنیشی له‌م سه‌رچاوه‌ی دوومه‌ پاش گه‌ردوون (دروستکراو)ه‌و زانست وهرگرتن لینه‌وه ته‌نها له ریگهی که‌لامی خوداوه ده‌بیت که رینمونی ده‌کات و زانستی پیویست به‌ بنده‌کانی ده‌به‌خشیت تا دلنیا‌بن له ئامانج له دروستکردنا.

نیگا (وه‌حی) ش دوو به‌شه: گشتی، بریتیه له وته‌ی گشتی و هه‌ر سی جۆره‌که ده‌گریته‌وه، تاییه‌ت: خستنه دل به سامناکی، گشتی: به‌و وته خوداییه ده‌وتریت که ده‌یداته پیغهمبه‌ران و دۆسته‌کانی ئه‌ویش چه‌ند جۆریکه تاییه‌تیش یه‌کیکه له جۆره‌کانی گشتی، وه‌ک: (وَمَا كَانَ لَبَشْرًا أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسَلَ رَسُولًا فَیُوحِی بِإِذْنِهِ مَا یَشَاءُ إِنَّهُ عَلِیٌّ حَكِیْمٌ) (الشوری: ۵۱)، به‌یه‌کیک له‌م شیوانه ده‌بیت، یان خودا به‌ وه‌حی ده‌یدیونیت، به‌وه‌ی ده‌یخاته دل‌ی به‌بی ناردنی فریشته یان قسه له‌گه‌ل کردنی، یان له‌ودیو په‌رده‌وه قسه‌ی له‌گه‌ل ده‌کات (مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ)، یاخود به‌ هۆی فریشته‌یه‌که‌وه جو‌بره‌ئیل بیت یان فریشته‌یه‌کی دیکه (فَیُوحِی بِإِذْنِهِ) واته مۆله‌تی خودا نه‌ک به‌ ویستی خۆی، پاش ئه‌مانه ده‌فه‌رمویت: (وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَیْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا) (الشوری: ۵۲)، ئه‌ویش ئه‌م قورئانه‌یه.

۲ - چه‌مکی نیگا:

أ - واتا زمانه‌وانیه‌که‌ی نیگا:

نیگا چه‌ند واتایه‌ک ده‌گه‌یه‌نیت: ئاماژه، هیما، نووسین، خیرایی، ده‌نگ، خستنه دل‌ه‌وه به سامناکی و خیراو تووند تا شوینه‌واره‌که‌ی له دلدا بمینیتته‌وه. بنه‌چه‌که‌ش: ئاگادارکردنه‌وه‌یه به‌ په‌نهانی و چه‌ند وینه‌یه‌کی هه‌یه که هه‌موویان به‌ په‌نهانی دین، نیگا ئاماژه‌یه‌کی خیرایه، جا له‌به‌رئه‌وه‌ی خیرایی له‌خۆ ده‌گریت به‌ قسه‌ش نیگا ده‌وتریت وه‌ک ئاماژه‌یه‌ک.

ب - واتا زاراوهییه که ی:

نیگا له زاراوه دا واته: خودا بژاردە ی خو ی له هەر شتیکی ویستی ئاگادار بکات و فیژی بکات، له جۆرهکانی رینموونی و زانست، به شیوازی په نهانی نائاسایی، ئەویش به چەند جۆریک دەبیت، ههیه تی (وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا) (النساء: ۱۶۶)، ههشیانه ئیلهامیکه خودا دهیخاته دلی بژاردە که یه وه له شیوهی زانستی زهرووری که ناتوانریت دهکریت و گومان هه لئاگریت، ئیتر به خهونی راستگو یانه بیت، یان به هوی جو بره ئیلی ئەمینه وه بیت، که ئەمه یان بلاوترینیانه و زۆرترینیشیانه و هه موو قورئان له م شیوه یه یه، که له زاراوه دا نیگای ئاشکرای پی دهوتریت.

ج - واتای شهرعی قورئان:

بیژە ی (الوحي) و ئەو دی لپی ده بینه وه له قورئاندا هه فتا و هه شت جار هاتوه به لیخویندنه وه تیده که ی که به کارهینانی ئەم بیژە یه بۆ که یاندنی واتای ئاگادارکردنی په نهانی خیرا دیت، (وهی) وهک ناو به واتای کتیب دیت، سه رچاوه که شی (وحي) یه. (النبوۀ) ش له (النبا) وه هاتوه، واته هه وال یان په یام، که که یشتنی په یامی خودایه له ریگه ی نیگاوه، بۆ سه ر بژاردە یه کی خو ی له به ندهکانی تا په یامه که وه برگریت، نیگاش هه وت شیوه ی هه یه که ئەمانه ن: ناردن (الإرسال) (إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ) (النساء: ۱۶۳)، ئاماژه (فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا) (مریم: ۱۱)، ئیلهام (وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ) (النحل: ۶۸)، (وَأَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّ مُوسَى) (القصص: ۷)، فه رمانپیگردن (يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا) (۴) (بَانَ رَبُّكَ أَوْحَى لَهَا) (الزلزله: ۵)، قسه ی راسته وخو (فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى) (النجم: ۱۰)، ئاگادارکردنه وه به خستنه دلی به سامناکی، ئەمه یان تاییه ته به پیغه مبه ران (وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحِيًّا) (الشورى: ۵۱)، وه سوه سه (يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرَفَ الْقَوْلِ غُرُورًا) (الأنعام: ۱۱۲). له مانا گشتییهکانی (وهی) ییش ئاگادارکردنه وه یه کی په نهانی خیرایه، تاییه ته به وهی ئاراسته ی دهکریت، به شیوه یه که له وانی دیکه په نهان دهکریت، مانایه کی دیکه ی ئیلهامی خو رسکیه وهکو: وهی کردن بۆ هه نکه که، ئیلهام بۆ هاتن ئەوه یه خودای مه زن شتیکی دهخاته دلی که سیکی سررشت ساغه وه، وهک وهحیکردن بۆ دایکی موسا یان وهحیکردنی خه لک بۆ یه کتری وهحیکردنی شهیتان که وهسوه سه شی پی دهوتریت، هه روه ها خه ون و ئیلهام و قسه خستنه زار و فیراسه ت هه رکامیان جو ریکن له وهی، به پیی روودانه که یان دهگو رین، به لام پیغه مبه ریتی تاییه ته به وهحیه کی تاییه ت به هه ر سی به شه که یه وه، وشه ی

(الوحي) شهش جار له قورئاندا هاتووہ كه هه موو ئايه ته كانى له مه كه دابه زيون، ئەمەش گرنگى بابه ته كه دەرده خات و ئە وبنه مايه ي كه سەرده مى مه كه تيايدا بوو روونده كاته وه.

۳ - زەرورەتى وهى (نىگا):

كه وتمان وهى پيويسته، كه واته پيويسته په يوه ستيه ك له نيوان ديار و نادياردا هه بيت، پيويستيشه مه عريفه مان له سەر فەرمووده كانى به دييه نه رمان هه بيت، ئەمەش له پيغه مبه رايه تى و په يام و وهى و شەرع كتيبه كاندا به رجه سته ده بيت. وهى بابه تى سەر هه كيه له پۆلينكردى خه لكا بۆ باوه ردارى و بى باوه ر، باوه ردار و هاوبه شدارنه ر و دوو پوو، ئەو شتانه ش ده به سترين به م پۆلينكرده وه له مامه له كردنى خه لك له ناو خويان و له نيوان هەر پۆليك و په روه رداريان ئەمەش بابه تيكي گرنگه له ئاراسته ي به رنامه و زانينى ربيازى ناديارى جياوازى نيوان هاوبه ش په رستان له هه موو سەرده ميكا له سەر خوداى مه زن و سيفه ته كانى نه بووه، به لكو له وه دا بوو كه ده بيت وهى خودايى بكرىته سەرچاوه ي زانست و ربيازى ژيان، به وه ي بكرىته خاوه ن فەرمان له هه موو بواره كانى ژياندا به گه وره و گچكه وه، واته: ئايا ئەمه سەرچاوه ي راستيه يان جگه له ئەمه (قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ قُلِ اللَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ فَأَنْتَ تُؤْفَكُونَ) (يونس: ۳۴)، له هه موو سەرده ميكا ئاده ميزاد دوو سەرچاوه ي بۆ وه رگرتنى زانست و مه عريفه ت هه بووه، يه كه م: مادى (گه ر دوون)، دوو هم: رۆحى، كه چه ند شينوازيكى هه بووه، له رۆحى پياوچاكانه وه بيگره تا رۆحى ئەستيره كان، بۆ رۆحى نادياريش چه ند شيوه ي وه رگرتوو هه كه نمونه ي دياربوون تا سەرچاوه كه هه سستپيكرابو بيت، وهك: بت و به رد و دار و خوداكان، ئەمەش به لگه يه كى ميژووييه كه له هه يچ سەرده ميكا نه بووه كه خه لك خودا نه په رستبيت، جا هەر په رستر او يك بوو بيت، ئەمەش له به ر پيويستيه ده روونيه كه يه پيى» كه له هه ناوى مرؤفدايه، غه ريزه يه و پيويستى به تيركرده، با له ساده ترين شينوازيشدا بوو بيت، وهك ئەوه ي ئاره زوى خوى په رستبيت و كر دوويه تى به خوداى خوى، ئەمانه ئەوانه ن كه عه قليان بينياز كر دووه له زانسته كانى وهى (أَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكَيْلًا) (الفرقان: ۴۳).

ملمانى و ناكوكى به دريژايى ميژوو له سەر پيويستى و ناپيويستى وهى بووه، به وهى كه سەرچاوه ي زانسته (رېنمونيكاره به ره و هه ق)، تاكه رېننيشانده ريشه

به‌ره و حق، واته تاکه سه‌رچاوه‌ی نادیاره، پاشان جیاوازی گوازارایه‌وه بو سه‌لماندنی بیگه‌ردی و پاریزراوی پیغهمبه‌ر و خودایی قورئان، واته: وه‌ک وه‌حیه‌ک له لایهن خوداوه بو سه‌ر پیغهمبه‌ره‌که‌ی سه‌لامی خودای له‌سه‌ر، ئەمه‌یان قوناعی دوا‌ی داننانه به زهروره‌تی وه‌حیدا، به‌وه‌ی تاکه سه‌رچاوه‌ی مه‌عریفه و زانسته (وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَىٰ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ) (یونس: ۳۷)، جا ئەگه‌ر دانی به‌مه‌دا نا، ئیتر ده‌بیته به‌لگه‌به‌ئیریته‌وه که خودای مه‌زن تاکه سه‌رچاوه‌ی زانسته، به‌لگه‌ش له‌سه‌ر پیویستبوونمان پیی له دروستبوونی ئامیز و توانا‌کانی مه‌عریفه‌دا و دروستکردنی سه‌رچاوه‌ی مه‌عریفه‌ی مادی که (گه‌ردوونه)، له‌گه‌ل ئەوه‌ی ئاده‌میزاد دلنیا‌یه که توانا‌کانی ناکاته سه‌رچاوه (خولقینه‌ر)، ئەوکاته پیویسته جگه له ریگای هه‌سته‌وه‌ره‌کان ریگه‌ی دیکه بگرین، به‌لام شیاو بیته بو هه‌ستپیکردن، که وه‌حیه، وه‌حیش ته‌نها به پیغهمبه‌رایه‌تی پیی ده‌گه‌ین، که هه‌سته‌وه‌ره‌کان ده‌توانن پیی بگه‌ن، خو پیغهمبه‌رایه‌تی هیزیکی په‌ی به‌ره له قوناعیکی سه‌ره‌وه‌ی عه‌قله‌وه، به‌رجه‌سته ده‌بیته، وه‌حی نیوه‌ندگیری نیوان کامه‌ی خوداییه و کامه‌یانی مروییه، که له فه‌رمایشتی خودایی گوازاراوه‌ته‌وه، کامه زانستی خوداییه و کامه‌شیان مروییه، وه‌حی فه‌رمایشتی خودایی و زانسته‌که‌ی ده‌گوازنه‌وه له سه‌رچاوه‌که‌یه‌وه (خولقینه‌ر)ه، بو هیزی په‌ی به‌ری مرویی (خولقینراو).

پشت به‌ستنی پیغهمبه‌ریتی ریگایه بو سه‌رچاوه‌ی خودایی، چونکه ریگای یه‌که‌می هه‌سته‌وه‌ره‌کان ناتوانن بگه‌نه ئەو سه‌رچاوه‌یه ته‌نها به هوی پیغهمبه‌ریتییه‌وه نه‌بیته، هه‌میشه‌ش به‌لگه‌هیتانه‌وه له‌سه‌ر راستیتی سه‌رچاوه‌ی خودایی و بوونی وه‌حی و پیغهمبه‌ریتی له قورئاندا له بواره دیاره‌که‌دا بووه، واته بواری گه‌ردوون و ده‌روون، به‌لگه‌نه‌ویست و سه‌لمیزاویشه که عه‌قل گوێزه‌ره‌وه‌یه‌کی نیه په‌یوه‌ستی‌کات به‌ دنیای نادیاره‌وه، خویشی ئەوه‌ی له‌ توانادا نیه، که‌واته پیویستی به‌ گوێزه‌ره‌وه‌یه‌کی دیکه‌یه جگه له هه‌سته‌وه‌ره‌کان، به‌لام هه‌سته‌وه‌ره‌کان پیی بگه‌ن، که (هه‌وال و گێرانه‌وه و بیستنه) بو‌یه پیغهمبه‌ریتی یه‌کیکه له‌و زه‌رووره‌تانه‌ی که ژیری پشتیوانی ده‌کات، خویندنه‌وه‌ی واقعی کۆمه‌لگه‌کانی مروقاییه‌تی ده‌یسه‌لمینیت، له سۆنگه‌ی کۆدنه‌گی مروقاییه‌تی له‌سه‌ر مه‌زنی ئەو پیغهمبه‌رانه و تایبه‌ته‌مندی بانگه‌وازه‌که‌یان و روونکردنه‌وه‌ی په‌یوه‌ندی نیوان خودای خالق و به‌نده‌ی مه‌خلوقدا.

ثا لیرهوه ده‌لینن ئامانج له وه‌حی و پیغه‌مبه‌ریتی له زۆری ده‌قه‌کاندا یان به تیرو ته‌سه‌لی هاتوو ه‌یان به پوختی، که مژده‌دان و ترساندنه (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ) (سبأ: ۲۸)، ده‌ره‌یتانی خه‌لك له تاریکی نه‌زانین و بیئاگایی و سه‌رگه‌ردانی به‌ره‌و رووناکی ه‌یدایه‌ت (الرِّكْنَابُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ) (إبراهیم: ۱)، یه‌کلاکردنه‌وه‌ی جیاوازیه‌کان (وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ) (النحل: ۶۴).

به‌شیوه‌یه‌کی گشتی بایه‌خی وه‌حی له‌وه‌دایه‌ په‌یوه‌ندی نیتوان به‌نده‌کان و په‌روه‌ردگاریان و چۆنیه‌تی و تایبه‌تکردنی به‌ په‌رستن و گوێرایه‌لی به‌و شیوه‌یه‌ی ئه‌و ده‌یه‌ویت و چۆنیه‌تی مامه‌له‌ی به‌نده‌کان له‌ ناو خۆیان و ئه‌وانی دیکه‌شدا روون ده‌کاته‌وه.

۴ - ریگای نیگا (الوحي):

زانراوه که وه‌حی ته‌نها بۆ پیغه‌مبه‌ران داده‌به‌زیت، که‌واته پیغه‌مبه‌ریتی ریگای مه‌عریفه‌ی وه‌حیه‌ که له‌ لایه‌ن خوداوه‌یه، به‌وه‌ی په‌روه‌ردگار له‌ ناو به‌نده‌کانیدا که‌سانیک هه‌له‌به‌زیریت ده‌یانکات به‌ پیغه‌مبه‌ر و که‌لامی خۆی پینانده‌گه‌یه‌نیت و ده‌یانکات به‌ نیتوه‌ندگیری نیتوان خۆی و به‌نده‌کانی، پیغه‌مبه‌ریتی بژارده‌یه‌کی خوداییه، وه‌ک ده‌فه‌رمویت: (وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِّن قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَّن قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَّن لَّمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ) (غافر: ۷۸)، سه‌لماندنی پیغه‌مبه‌ریتیش به‌ به‌لگه‌ی ته‌واتوری هه‌موو سه‌رده‌مه‌کان له‌ ئاده‌مه‌وه تا ئه‌مرو سه‌لمینراوه: (إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ) (آل عمران: ۳۳)، خودای مه‌زن پیغه‌مبه‌رانی تایبه‌تمه‌ند کردوو به‌ موعجیزه‌ یه‌که‌م بۆ خۆیان تا یه‌قین په‌یدا که‌ن که پیغه‌مبه‌رن و وه‌حیان بۆ داده‌به‌زیت و بۆ خه‌لکی دیکه‌ دانابه‌زیت، جا که له‌وه‌ دلنیا‌بوون پیغه‌مبه‌ریتیان راده‌گه‌یه‌نن و ئه‌و فه‌رمانه‌ی پینان کراوه ده‌یگه‌یه‌نن و ئاشکرای ده‌که‌ن که وه‌حیان بۆ دیت، ئه‌وکات موعجیزه‌کان ده‌بنه به‌لگه‌ بۆ پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی و پاشان بۆ خه‌لکه‌که‌ش، که ئه‌و زانسته‌ی له‌ ناخیدایه وه‌حی خوداییه و خراوته‌ دلّی، خودا له‌ به‌سه‌ره‌اتی موسادا ده‌فه‌رمویت: (وَمَا تَلْكَ بِإِيمَانِكَ يَا مُوسَىٰ (۱۷) قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا وَأَهُشُّ بِهَا عَلَىٰ غَنَبِي وَلِي فِيهَا مَارِبٌ أُخْرَىٰ (۱۸) قَالَ أَلْقَاهَا يَا مُوسَىٰ (۱۹) فَأَلْقَاهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى (۲۰) قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَىٰ (۲۱) وَاضْمُمْ يَدَكَ إِلَىٰ جَنَاحِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِثْلَ بَيْضَاءِ أُخْرَىٰ (۲۲) لِرَبِّكَ

مِنْ آيَاتِنَا الْكُبْرَى) (طه: ۱۷ - ۲۳)، ده‌بینین به‌لگه موعجیزه‌بییه‌کان له‌پیشدا ئاراسته‌ی خۆی کراوه (لنریک) تا دَلْنِیَا بَیْتِ که خۆی پَیْغَه‌مبهره و ئه‌و که لامه‌ی ده‌بیسیت فهرموده‌ی خودایه، پاشان دهرباره‌ی ده‌فهرمویت: (وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ) (البقرة: ۵۳)، ئه‌مه ده‌ستکه‌وتنی زانستی زه‌رووری دَلْنِیَا‌کاره، که مروّف به توانای خۆی پَیْی ناگات، ئه‌ویش ئاگاداربوونه له نادیاره‌کانی رابردوو به خویندن و لیکولینه‌وه.

پَیْغَه‌مبهر له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی مروّفه، به‌لام جیاوازه به‌وه‌ی پیاویکی ژیر و بژارده و هه‌لبژیرراوه له‌لایهن خودای ته‌عالاوه، تا ئه‌و وه‌حیه‌ی بۆی دیت بیگه‌یه‌نیت، به زمانی گه‌له‌که‌ی ده‌دویت، به کۆمه‌له‌ موعجیزه‌یه‌ک پَیْغَه‌مبهریتیه‌که‌ی ده‌سه‌لمیتیت که گه‌له‌که‌ی دانه‌نیت به‌وه‌ی ئه‌مه کاری مروّف نیه، جا موعجیزه‌که ده‌بیته به‌لگه له‌سه‌ر پَیْغَه‌مبهریتی، لیره‌وه به‌سه‌رچاوه بوونی پَیْغَه‌مبهریتی و پاریزراویتی و په‌یوه‌ستبوونی به وه‌حی و توانا په‌یبه‌ره تاییه‌کانی ده‌سه‌لمیت، که له سه‌رووی قو‌ناغی ئاسایی ژیری مروّفه‌وه‌یه ئه‌ویش (پَیْغَه‌مبهریتیه).

۵ - چۆنیه‌تی وه‌حی:

به به‌لگه‌ی ده‌قی چه‌سپاو نه‌بیت چۆنیه‌تی وه‌حی بۆ سه‌ر ئه‌و که‌سه‌ی وه‌حی بۆ هاتوو نازانریت، بیژه‌ی (الوحي) له‌حه‌فتا و هه‌شت شویندا به شیوازه‌کانیه‌وه له‌قورئاندا هاتوو، (إِنَّا سَلَّمْنَا عَلَيْكَ قَوْلًا نُّفِيلاً) (المزمل: ۵)، له‌قورئاندا به‌م ده‌سته‌واژانه‌ش هاتوو (الكتاب)، (الذکر)، (الفرقان)، به‌ناوی کتیبه‌کانیشه‌وه هاتوو، هه‌روه‌ها ئایه‌ت و سووره‌ته‌کان و شیوه‌ی دابه‌زینی قورئان له‌کۆمه‌لیک ئایه‌تدا به‌تیره‌ته‌سه‌لی هاتوو، له‌یه‌ک ئایه‌تیشدا کۆکراوه‌ته‌وه که ئه‌مه‌یه (وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحِيًّا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بآذَنِهِ مَا يَشَاءُ) (الشورى: ۵۱)، ده‌شفه‌رمویت: (إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ) (النساء: ۱۶۳)، وه‌حی به‌شیکى قسه‌کردنی گشتیه، له‌م ئایه‌ته‌په‌روژه‌دا ده‌فهرمویت: (وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا) (النساء: ۱۶۴).

به‌لام چۆنیه‌ته‌کانی وه‌حی به‌م شیوه‌یه: چۆنیه‌تی یه‌که‌م: وه‌حی تاییه‌ت، که ئاگادارکردنه‌وه‌یه له‌په‌نه‌انیدا به‌وه‌ی زانستیک ده‌خه‌ریته‌ ناودلی پَیْغَه‌مبهره‌وه، به‌بێ هه‌ولدان یان چالاکی هزری ده‌ستی ده‌که‌ویت، هه‌ست ده‌کات که شتیکی له‌ناکاو بووه پِیشتەر به‌و شیوه‌نه‌بووه، ئیتر لای ئه‌و ده‌بیته‌نیشانه و به‌لگه‌که له‌سه‌رچاوه‌یه‌کی دهره‌وه‌ی خۆی بۆی هاتوو، چۆنیه‌تی دووه‌م: خودای مه‌زن

خَوَى لَهُ وِدْيُو پَرْدَه وَه رَاسْتَه وَخَوَى پِيغَه مَبْرَه كَه ي دَه دَوِيْنِيْتِ و پِيغَه مَبْرَه كَه شِي
 فَرْمَايِشْتَه كَانِي دَه بِيْسْتِيْتِ بَه بِي بِيْنِي خَوَى، خَوَاي تَه عَالَا بَه مُوسَا دَه فَرْمُوِيْتِ:
 (إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَتِي وَبِكَلَامِي) (الأعراف: ١٤٤)، چَوْنِيَه تِي سِيْتِيَه م:
 يَان پَه يَامَبْرَه رِيْكَي وَهَك جَوْبْرَه نِيْلِي بُو دَه نِيْرِيْتِ، فَرِيْشْتَه كَه وَه حِي دَه گَه يَه نِيْتَه
 پِيْغَه مَبْرَه كَه، قُورْئَانِي مَه زَنْ زِيَا تَر لَه سَه رْ نَه م شِيْوَازَه يَان دَا بَه زِيُوَه (إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ
 يُوحَى (٤) عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى) (النجم: ٤ - ٥).

٦ - بُوَارِي پِيْغَه مَبْرَه رِيْتِي:

بُوَارِي پِيْغَه مَبْرَه رِيْتِي جِيَاوَا زَه لَه بُوَارِي دِيَار (الشهادة)، هَه سْتَه وَه رَه كَان تَه نَهَا
 دَه گَه نَه سَنُوْرِي بُوَارِي خَوَايَان، نَاگَه نَه بُوَارِي نَادِيَار، وَه حِي كِرْدَنْ نَادِيَارَه بَه لَام
 نَه وَه حِيَه وَه رَه دَه گِيْرِيْتِ دِيَارُو بِيْسْتَرَاو وَ خُوِيْنْرَاوَه وَه، كَه وَاتَه وَه حِي نِيْوَه نَدِيْكَي
 نِيْوَان بُوَارِي دِيَار وَ دِيَارَه، بَه لَام نَه وَه حِي نِيْرَرَاوَه بَه وَه حِي هَه مُوُو نَه وَه نِيَه كَه لَه
 بُوَارِي نَادِيَار دَا هَه يَه، بَه لَكُو بَه شِيْكَِيَه تِي، نَه وَه لَه دَنِيَايِ نَادِيَارَه وَه يَه وَه وَه لَه دَنِيَايِ
 دِيَار دَه كَات، نَامَانْجِي رِيْنِيْوِيْنِي كِرْدَنْ مَرُوْفَه لَه زَه وِيْدَا بُو پَه رَسْتَنِي خَوَاي تَه عَالَا.

بُوَارِي نَه وَه مَه عَرِيْفَه يَه ش كَه وَه حِي پِيْنِ دَا دَه بَه زِيْتِ بَرِيْتِيَه لَه چَوْنِيَه تِي وَ بُوَارِ
 وَ دَنِيَايِ دِيَار وَ نَادِيَار، بَه نَمُوْنَه عَه قِيْدَه وَ عِيْبَادَهْتِ بَه رَه مِي عَه قَلِي مَرُوْفِ نِيْنِ،
 بَه لَكُو دَه بِيْتِ دَه قِي وَه حِي هَه بِيْتِ تَا دَه رِيْخَاتِ نَه مَه يَان وَاجِبَه وَ نَه وَه يَان دَرُوْسْتَه
 وَ نَه وَانَه شِ دَرُوْسْتِ نِيْنِ، بُوَارِي وَه حِي پَه يُوَه نَدِيْبِيَه كُوْمَه لَا يَه تِي وَ خِيْزَانِيَه كَانِي
 نِيْوَان تَا كُو كُوْمَه لَه گَه كَان وَ پَه يُوَه سْتَبُوْنِي بَه رِيْرَسِ وَ ژِيْرَدَه سْتَه وَ دَه وَه تَان لَه گَه لَ
 يَه كْتَرِي وَ گَه لَانِيْشِ دَه گَرِيْتَه وَه.

وَه حِي هَاتُوُوَه هَه تَا كُو هَه مُوُو بُوَارَه كَانِي دِيَار بَغْرِيْتَه وَه، بُوُوَه تَه تَه وَاو كَارِيْكَي
 نَه وَه حِي نَادِيَار وَ نَه وَه شِي دِيَارَه، نَادِيَار تِيَايَان دَا يَه خَوَا تَه نَهَا مَوْلَه تِي بَه فَرِيْشْتَه كَانِي
 دَاوَه نَاگَا دَارِي بِنِ، هَه شِيَا نَه تَه نَهَا بُو فَرِيْشْتَه وَ پِيْغَه مَبْرَه رَا نَه، تِيَا شِيَا نَدَا يَه خَه لَكِيْكَ
 لَه رِيْگَه ي پِيْغَه مَبْرَه رَا نَه وَه نَاگَا دَارِيَان هَه يَه، بَه لَام بُوَارِي كِيْشِ هَه يَه كَلِيْلَه كَانِي نَادِيَارِي
 تَا يِيَه تَه بَه خَوَايِ بَه رَزِ وَ بَالَاوَه وَ كَه سِ نَاگَا دَارِيَان نِيَه، وَه حِي بَه شِيْكَِي بُوَارِي
 نَادِيَارَه وَ سَه رَچَاوَه كَه ي خَوَا دَا يِيَه، بَه لَام گَه رَدُوْنِ بَه وَ سِيْفَه تَه ي سَه رَچَاوَه ي
 مَه عَرِيْفَه يَه بُوَارَه كَانِي دِيَارِنِ وَ نَادِيَارِنِ، بُوَارَه نَادِيَارِيَه كَانِي رِيْژَه يِي وَ بُو
 زِيَادِ كَرَاوَه، بَه لَام خَوْلَقِيْتَه ر وَه ك سَه رَچَاوَه يَه كِي مَه عَرِيْفَه لَه بُوَارَه كَانِي خُوِيْدَا،
 بَه شِيْكَِيَان سَه بَارَهْتِ بَه فَرِيْشْتَه كَانِ دِيَارِنِ، بَه شِيْكَِيْشِيَان سَه بَارَهْتِ بَه پِيْغَه مَبْرَه رَانِ
 دِيَارِنِ، هَه شِيَا نَه بَه گِيْرَانَه وَه وَ هَه وَا لَ دَه گَاتَه خَه لَكِ، نَه وَانِي دِيْكَه نَادِيَارِي رِيْژَه يِيْنِ

خولقینەر بۆ هر كه سىكى بویت له چ كاتىكدا ويستى پيشانيان دهدات، يا خود ناديارى ره‌هاييه و جگه له خوى كه سىترى لى ئاگادار ناكاته‌وه، ئەم دابه‌شكردنه بۆ دنيا و قيامت، ره‌چاوه‌كراوه، كه دابه‌شكردنى دروست دابه‌شكردنى سه‌رچاوه‌كانه بۆ سه‌رچاوه‌ى خولقینراو سه‌رچاوه‌ى خولقینەر، لیره‌وه ده‌بیت بزانییت كه وه‌حى (بابه‌تى په‌ى پىبراوه) واته: فىرى ده‌بیت و لىیده‌كۆلریتته‌وه و له‌سه‌رى راده‌هینریت، تا شتى لیره‌بگریت، دیارترین و تیر و ته‌واوترین و باشتین به‌لگه‌ى عه‌قلیش له پیغه‌مبه‌رى خوداوه وه‌رگراوه، خه‌لكى هه‌ن ئەمه‌يان پى سه‌یره و تانه له به‌لگه عه‌قلیه‌كان به ره‌هايى دده‌ن، چونكه وا له مێشكیدا چه‌سپاوه كه ئەمانه قسه‌ى داهینراون.

۷ - تاییه‌تمه‌ندییه‌كانى وه‌حى مه‌عرفى:

۱ - سه‌رچاوه‌كه‌ى خوداییه:

خودا ده‌فه‌رمویت: (قُلْ مَا كُنْتُ بِدَعَاءٍ مِّنَ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ إِنْ أَتَيْعَ إِلَّا مَا يُوْحَىٰ إِلَيَّ وَمَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ) (الأحقاف: ۹)، ئەو زانسته‌ى به وه‌حى هاتوه له ده‌ستكارى كردنى و گۆرین پارێزراوه، به ئەمانه‌ته‌وه گه‌یه‌نراوته خه‌لك، خودای مه‌زن گرهنى پارێزراوى پیغه‌مبه‌ره‌كانى داوه، ئەو ده‌قش كه به وه‌حى دیت ده‌قیكى پیروژه، ئەمه‌ش جه‌ختكردنه‌وه‌یه كه سه‌رچاوه‌كه‌ى خوداییه و ده‌بیاته پیگه‌ى متمانه و دلنیابون، ئیتر ده‌بیته پیوه‌ر بۆ جگه له خوى له‌باره‌ى راست و هه‌له و هه‌ق و به‌تاله‌وه، ئەم سه‌رچاوه‌یه‌ش خوداییه و به هزرى مرۆی هه‌لناوه‌شینیته‌وه به‌لكو متمانه و دلنیاتری ده‌كاته‌وه، به‌وه‌ى پیوه‌ریكى بۆ راستكردنه‌وه‌ى بیروكه و بیروباوه‌ره‌كانى پیده‌به‌خشیت، هه‌روه‌ها رۆلى تیگه‌یشتنى مامۆستایه‌كى پیده‌به‌خشیت كه له سه‌رچاوه خوداییه‌كه‌وه وه‌ریده‌گریت، ده‌شيكات به بنه‌مایه‌ك بۆ بریاردان، چونكه كێشانه و پێوانه‌كانى له‌م بیرو بۆچونه‌وه‌یه، كه‌واته ئەم سه‌رچاوه‌یه ده‌بیته ته‌رازوویه‌ك به هه‌موو مانایه‌كى به‌هايى و بیروبوچوون له ژياندا.

ب - بواری نادیار:

هه‌ندىك بواری هه‌ن عه‌قل په‌بیان پى نابات، هه‌سته‌وه‌ره‌كانیش پێیان ناگه‌ن، ته‌نها تاییه‌تن به وه‌حیه‌وه، وه‌ك: زاتى خودا ناو و سیفه‌ته به‌رز و جوانه‌كانى، كرداره‌كانى (لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ) (الشورى: ۱۱)، ويستى خودایی (كَذَلِكَ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ) (آل عمران: ۴۰)، (وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ) (الأنعام: ۵۹)، ئەم نایه‌ته رېنمونيان ده‌كات كه وزه‌ى فیکریمان ڕوو بکه‌ینه ئەو بواریه‌ى

بۆ پەي بردن پييان دەشپين، هەتاوھەكو ئاوەدانى و جيتشيناھەتى لەسەر زەويدا بەرقەرار بېت، ئەوھشى تىداھە لە دوورکەوینەوھ لەو شتانەى وزەمان بەسەرياندا ناشکيت وھ زۆر لەسەرچوونيان کەلکنيک ناگەھەنيت لەمەشدا وزەکان بە ھەدەر ناچن و تواناکان کۆدەبنەوھ.

ج - تىرو تەواوى و نەمرى (الکمال والخلود):

لە ئىسلامدا مەعريفە ھەموو ئەوانەى ئەھلى کيتاب جياوازيان بوھ لە سەريان دەگریتەوھ، واتە وھى بە حەق و تىرو تەواو دابەزويھ (ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ) (البقرة: ۱۷۶)، رينمونيكارى خەلکە (هَذَا بَصَائِرُ لِلنَّاسِ) (الجاثية: ۲۰)، وەلامى ئەمانەش بە تىرو تەواوى تەنھا لە رېگەى وھحيەوھ دەدریتەوھ (إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّذِي هِيَ أَقْوَمٌ) (الإسراء: ۹)، رينمايى وھى نەمر و سەرتاپاگىرى ھەموو سەردەم و شويئەکانە، چونکە لە لاھەن زاتیکەوھيە شارەزاو زانايە بە ھەموو کات و شويئیک (أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ) (الملك: ۱۴)، وھى ھەرچى حەقيقەتى ئولوھيەت و ربوبيەت و گەردوونى و دروستکراوھ ھەيە دەگریتەوھ، بە ھەمان شيوھ ناخى مروىي ھەرچى تىداھە و ھەرچيش لە دەرەوھەتى دەگریتەوھ، ھەرەھا سەرەتاي پەيدا بوون و کۆتاييەکەشى دەگریتەوھ لەگەل ليکدانەوھى بوون و مەعريفە و بەھاکانيشدا.

د - ئەو زانستەى لە وھحيەوھ بېت کەواتە بنەچەکەى لە خوداوەھيە، بۆيە بېگەردترە لەوھى پيشھاتەکان کارىگەريان لەسەرى ھەبېت، بنەچەکانى جيگيرن لەگەل گۆرانکاريھەکاندا گونجاون، ئەم جيگريەى ھاوسەنگى پيئەبەخشيئەت لە بريارياندا و دەشيکات بە سەرچاوەى دنيايى و حەقيقەت (وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيِّمًا عَلَيْهِ فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ) (المائدة: ۴۸)، ئەمە پيئەوھريكى جيگيرى نەلەخشاو و نەگۆرە، ئەمدىوديو ناکات و حەز و ئارەزووى خەلک کارىگەرى لەسەر نايبت، چونکە جيگە و پيگەھەكى ئەوانى تيدا نيه، بەلام بنەچەکان بيروباوھرى جيگيرە، لە پاش دابەزىنى وھحيش خەلک ھەموو بەھەک گەل (أمة) ئەژمار دەکرىن و يەک شەريعت و بيروباوھريان ھەيە (شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ) (الشورى: ۱۳).

ه - کردهیی و ئه ریتی:

وهی مه‌عریفه‌ی بابه‌تی راسته‌قینه به بوون و وینه‌ی جینشینایه‌تی گه‌ران له زه‌ویدا به مروّف دهبه‌خشیت، هه‌ر زانستیکیش کرده‌ی له‌گه‌ل نه‌بوو له وه‌حیدا به خراپه ئه‌ژمار کراوه، بویه حالی ئه‌وانه‌ی هۆکاره‌کانی مه‌عریفه‌یان هه‌یه و ئیشیان پی نه‌کردوو و ئه‌وانه‌ش نیانه له وه‌حیدا وه‌ک یه‌کن، خودای په‌روه‌ردگار سه‌باره‌ت به‌وانه‌ی ئیشیان به زانستیان نه‌کردوو ده‌فه‌رمویت: (وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ) (الملک: ۱۰)، که عه‌قل و بیستیان له‌ی ده‌رده‌کات واته وه‌لامی ئه‌و زانسته‌ی که له وه‌حیه‌یه وه‌ه‌ریانگرتوو نه‌داوه‌ته‌وه که مه‌به‌ست پی به ئیشکردنیه‌تی، هه‌ر وه‌ی مروّف به‌ره‌و گه‌ردوون پینمایی ده‌کات وه‌ک سه‌رچاوه‌یه‌کی مه‌عریفه‌یه و ده‌یکات به چه‌قی جینشینایه‌تی (وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ) (فصلت: ۳۳)، پینازی خودایی مروّف له‌ حاله‌تی هزریکی بۆشه‌وه به‌رز ده‌کاته‌وه بۆ کرداری ئه‌ریتی ده‌روونی، تاوه‌کو هاوسه‌نگی و سه‌رتاپاگیری مه‌عریفی په‌ی بردنی مروّف به ئه‌نجام بگات، چونکه (لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ) (الروم: ۳۰)، سه‌رپینچیکردنی سونه‌تی خوداییش هۆی روودانی هه‌موو شله‌ژانیکی هزری یان ده‌روونی و کرده‌یه.

و - تایبه‌تمه‌ندیتی ریگا‌که:

وهی زانستی تاکوته‌رایه له ناو خه‌لکدا که خودای مه‌زن بژارده‌ی کردوون و پاراستوونی و ئاماده‌ی کردوون بۆ هه‌لگرتنی په‌یامه‌که، بۆ خه‌لکه گشتیه‌که نابیت، تایبه‌تمه‌ندییه‌که‌ش لیره‌دا له ریگا و بابه‌تی په‌ی پینراودایه، به‌لام گوتاره‌که بۆ هه‌موو خه‌لکه، ئه‌وان ناگه‌نه سه‌رچاوه‌ی وه‌ی، ژیریشیان بۆ په‌ی بردن به فریشه‌کان به‌رز نابیته‌وه یان بۆ خودای به‌رزی بی هاوتا، به‌لام ده‌گاته‌ گوتاری پیغه‌مه‌ریتی، جا ژیریان ئه‌و زانسته که به وه‌ی هاتووته‌ خوار له پیغه‌مه‌رایه‌تی ده‌بیستن و وه‌ریده‌گرن، که‌واته: وه‌ی تایبه‌ته، پیغه‌مه‌ریتیش تایبه‌ته، به‌لام ئه‌رکباری گشتیه‌ (عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا) (۲۶) إِلَّا مَنْ ارْتَضَى مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمَنْ خَلْفَهُ رِصْدًا (الجن: ۲۶ - ۲۷).

ز - تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی ئامانجه‌که:

قورئانی پیروژ دوو چه‌مکی باسکردوو که ده‌ریده‌خه‌ن ئامانجی سه‌ره‌کی خوداناسی نزیکبوونه‌وه‌یه لی، پاشان به‌رپاگردنی دادگه‌رییه له ناو کۆمه‌لگه‌ی مروّییدا، جا وه‌ی دابه‌زیوه بۆ ئه‌وه‌ی سه‌رچاوه‌ی خودایی و ریگای به‌رپاگردنی دادگه‌ری له هه‌موو شتیکیدا بزانریت (لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ) (الحديد: ۲۵).

پەيمانگاي جھانى فيكرى ئىسلامى

دامەزراوہیہ کی فیکری ئىسلامى پۇشنىپىرى سەرىبەخۇیە، لە سەرەتای سەدەى پانزەىەمى كۆچى (۱۴۰۱.ك. ۱۹۸۱ز) لە ویلايەتە یەكگرتووہەكانى ئەمرىكا دامەزراوہ، تاكاربۇئەم خالانەى خواروہە بكات:

. فەراھەمپىنانى تپروانىنى گشتگىرانەى ئىسلام، لەپىناو تەئسىلكردى مەسەلە ھەنووكەىيەكانى ئىسلام وروونكردەنەوہىان، ھەروہا لەپىناو پىكەوہگىردانى بەش ولقەكان بە ھەمەكییەكان (الكليات) و مەبەست و نامانجە گشتىيەكانى ئىسلام.

. گىرآنەوہى ناسنامەى فیکرى و پۇشنىپىرى و ژىارىى بۇ ئوممەى ئىسلامى، ئەویش لە میانەى چەند ھەول و كۆششىكى بەئىسلامكردى زانستە مرؤفایەتى و كۆمەلایەتییەكان و چارەسەركردى مەسەلەكانى فیکرى ئىسلامى.

. چاكسازى لە پۇرگامەكانى فیکرى ئىسلامى ھاوچەرخدا، بۇئەوہى ئوممەى ئىسلامى توانای دووبارە گەراندەنەوہى شپوہ ژيانە ئىسلامىيەكەى خوى و ھەروہا رۇلى خوى لە ئاراستەكردى كاروانى ژىارىى مرؤفایەتى و بەرچاوپۇشنىكردى و گىردانى بە بەھا و نامانجەكانى ئىسلامەوہ، ھەيىت.

پەيمانگا، بۇ بەدەستپىنانى نامانجەكانى چەند ھۆكارىك دەگىرتەبەرلەوانەش:

. بەستى كۆنگرە و سىمىنارى زانستى.

. ھاوكارىى ھەول و كۆششى زانا توپزەرەوہەكانى زانكو و بنكەكانى توپزىنەوہى زانستى و بلاوكردەنەوہى بەرھەمە زانستىيە نايابەكان.

. ئاراستەكردى توپزىنەوہە زانستى و ئەكادىمىيەكان لەپىناو خزمەتكردن بە فیکرومەعريفە. ھەروہا پەيمانگا چەند نووسىنگە و لقيكى لە پايتەختى و لاتتە عەرەبى و ئىسلامىيەكان و ولاتانى ترىش ھەيە، كە لە پىگەيانەوہ كارو چالاكىيە جۇراوجۆرەكانى خوى ئەنجام دەدات، ھەروہا چەند پىكەوتننامەيەكى لەگەل ژمارەيەك زانكوى عەرەبى و ئىسلامى و خۇرئاواى لە سەرانسەرى جھاندا بۇ ھاوكارىى زانستى ھاوبەش، ھەيە.

سەنتەرىكى كوردستانى ناھكومى ناسىاسىيە، گىرنگى دەدات بە تۆئىنەۋە و تاوتۆكىردنى پرسە ھىزىيە بىنەپەتتەىەكان بۇدووبارە ھىنەنە گۆى دەق و تىكىستە پىرۆزەكان و چۆنەتەى دابەزاندىنى چەمكە مەعرىفى و بەبايەخەكانى ئىسلام لە بوارە جىاۋازەكانى سەردەمدا. لە سۆنگەى ئەۋەۋە كە ھىزى و بىرى پەسەن و قوول بىنچىنەى تىگەىشتى راسى و دروستە بۇ دەقەكانى قورئان و سوننەت و دەستەبەرى لىكدانەۋەى گونجاۋە بۇيان.

سەنتەرىھەۋى پەخساندىنى كەشۋەھەۋى گونجاۋ دەدات بۇ كارابوونى عەقل و بىرى و پارانى ھىزىي، لەم پىناۋەدا سەنتەرىھەردوۋ سەرىچاۋەى قورئانى پىرۆز و فەرموۋەدى بەرىز و بەرىپز بە بەكارھىنەنى ئامرازى زانستە ئىسلامىيەكان و زانستەكۆمەلەبەتى و سىروشتىيەكان دەكەتە بىنەماى كارەكانى.

بوارەكانى كاركردن:

- نووسىن بە قەلەمى خۆمائى نووسەرانى كورد و بىرمەندان.
- ۋەرىگپران لە زمانە جىاۋازەكانەۋە بۇ زمانى كوردىي، لە پىناۋ دەۋلەمەندىكردىنى كلىتورى كوردىيدا.
- بەستى كۆنگرەى زانستى و كۆپ و سازدانى سىمىنار لە لايەن خاۋەن بىرى و ئەكادىمىيەنەۋە.
- خولى راپىنان و ۆركشۆپ لە لايەن كەسانى پىسپۆر و خاۋەن بىروانامەى زانكۆيەۋە.
- ھاۋكارىيىكردىنى دامودەزگا و دامەزراۋە ئەكادىمىيەكان و زانكۆكان لە پىناۋ پەرىپىدانى ئاستى زانستى.

بابەتى مەعريفە لە قورئاندا سەرنجدان لەخۆ دەگرێت كە بە كۆپى زانايان و پىرياران و فەيلەسوفەكان يەكەم ئەركى مەرفە و يەكەم داخوازيە لى. ئەم سەرنجە سەرەتايە پىويستە بۆ ئەوەى مەرف خودا و خۆى و دەورو بەريشى بناست، جا بۆ ناسىنى خودا و خۆى پىويستى بە مەعريفەى دىكە هەيه كە وەلامى تىرو تەسەلى ئەو پرسىارە گىنگە بداتەو كە سەرچاوەكانى مەعريفە و پەيوەستى و جۆر و ئامراز و ئامانج و پىيازى بەكارهينان و سوود لى وەرگرتن و چۆنيەتى كۆكردنەو و گواستەو و گەشەپىندانىان لەخۆ دەگرێت، هەموو ئەمانەش بۆ تاقىكردنەويان پەيوەستكردنەيهان بە حەقيقەت و ياسا و رىساكانەو.

نرخى (٣٥٠٠) دينار